

AMIRA DERVIŠEVIĆ

Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi

BIBLIOTEKA BOSNIKA | **MONOGRAFIJE**

B

KNJIGA 14

AMIRA DERVIŠEVIĆ
NOVELISTIČKA I ŠALJIVA PRIČA
U BOŠNJAČKOJ USMENOJ PROZI

© Slavistički komitet i Amira Dervišević; prvo izdanje, 2016.

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove publikacije ne smije se umnožavati na bilo koji način ili javno reproducirati bez prethodnog dopuštenja izdavača i autorice.

Izdavači

Slavistički komitet, Sarajevo
Filozofski fakultet u Sarajevu, F. Račkog 1, Sarajevo, BiH
tel. (+387) 33 253 170 e-mail info@slavistickikomitet.ba
www.slavistickikomitet.ba

Fondacija "Novi vidici", Sarajevo
Bulevar M. Selimovića 67, Sarajevo, BiH
tel. (+387) 33 711 565, 711 566 e-mail info@novividici.ba
www.novividici.ba

Izdavački savjet Biblioteke *Bosnistika – Književnost i kulturalne studije*
Enes Duraković, Dejan Đuričković, Renate Hansen-Kokoruš, Sanjin Kodrić,
Zvonko Kovač, Nazif Kusturica, Munib Maglajlić, Angela Richter,
Fahrudin Rizvanbegović, Elbisa Ustamujić, Bogusław Zieliński

Glavni urednik
Senahid Halilović

Urednik
Sanjin Kodrić

Recenzenti
Sanjin Kodrić
Munib Maglajlić
Sead Šemsović

ISBN 978-9958-648-13-7 (Slavistički komitet)
ISBN 978-9926-8068-0-4

Amira Dervišević

Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi

Sarajevo, 2016.

B

KNJIGA 14

Na osnovu Odluke Senata Univerziteta u Bihaću broj 06-8907/2014 od 29. 12. 2014. godine, knjiga *Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi* dr. Amire Dervišević ima status univerzitetskog udžbenika i predviđena je kao ispitna literatura prema Nastavnom planu i programu Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću. Knjiga je objavljena uz djelomičnu finansijsku podršku Fondacije za izdavaštvo / nakladništvo Federacije Bosne i Hercegovine.

Ova knjiga nastala je kao rezultat višegodišnjeg istraživanja bošnjačke usmenoprozne tradicije. Tokom istraživačke pustolovine nesebično su mi pomogli, na čemu im odsrca zahvaljujem, kolegice i kolege iz Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Etnološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu. Hvala i mojoj porodici i prijateljima, koji su mi uvijek bili podrška i nerijetko sa mnom tragali za ljepotom usmene riječi. Cjelokupni istraživački projekt bio bi, međutim, nezamisliv bez mog mentora, prof. dr. Muniba Maglajlića, kojem dugujem najdublju zahvalnost i stoga mu posvećujem ovu monografiju.

Sadržaj

1.	Uvod	11
2.	Historijat bilježenja i zanimanja za bošnjačku usmenu prozu	21
3.	Historijski i teorijski uvid u zabilježenu građu – zbirke, sakupljači, kazivači	36
3.1.	<i>Ljetopis</i> Mula Mustafe Bašeskije	36
3.2.	Priče objavljene u časopisu <i>Bosanski prijatelj</i>	39
3.3.	Rukopisna zbirka Valtazara Balde Bogišića	40
3.4.	<i>Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive</i> Vuka Vrčevića	41
3.5.	<i>Bosanske narodne pripovjedke</i> Zbora redovničke omladine bosanske u Đakovu	42
3.6.	<i>Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne</i> Nikole Tordinca	51
3.7.	<i>Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne</i> Kamila Blagajića	53
3.8.	<i>Narodno blago</i> Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka	56
3.9.	<i>Hrvatsko narodno blago</i> Njegoslava Dvorovića (Dragutina Hofbauera)	57
3.10.	<i>Srpske narodne pripovijetke</i> Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka	59
3.11.	Rukopisna zbirka Hamdije Mulića	63
3.12.	Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića	65
3.13.	Rukopisna zbirka Husein ef. Rizvića	67
3.14.	<i>Muslimanske pripoviesti iz Bosne</i> Alije Nametka	70
3.15.	<i>Šaljive narodne priče</i> Alije Bejtića	73
3.16.	<i>Narodni humor i mudrost Muslimana</i> Naske Frndića	75
3.17.	<i>Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana</i> Alije Nametka	76
3.18.	<i>Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka</i> koje su sakupili učenici Gazi Husrev-begove medrese	77

3.19.	<i>Šaljive narodne priče</i> Muniba Maglajlića	80
3.20.	<i>Djevojka – ptica zlatna perja</i> Đenane i Lade Buturović	81
3.21.	<i>Antologija bošnjačke usmene priče</i> Aiše Softić	82
3.22.	<i>Antologija Jednom bio car</i> Aiše Softić	83
3.23.	<i>Usmena proza Bošnjaka</i> Aiše Softić	83
4.	Tematika i motivika	86
4.1.	Patnja u mladosti, a uživanje u starosti	86
4.2.	Šta god ko kome, sve sebi	89
4.3.	Sunce kao svjedok	92
4.4.	Provjeravanje znanja	94
4.5.	Tegobe gubitka djeteta	95
4.6.	Teškoće gubitka prijatelja	97
4.7.	Darežljivost iz koristoljublja	98
4.8.	Nađeni dukati	100
4.9.	Časno stečeni imetak	101
4.10.	Riječ-dukati	103
4.11.	Pametni savjet	106
4.12.	Lukavstvo iz milosrđa	108
4.13.	Provjereni prijatelj – u sina i u oca	111
4.14.	Mudra oporuka očeva	112
4.15.	Nafaka velikaševog sina	113
4.16.	Ubijanje staraca	116
4.17.	Nuskadžija, pisac zapisa – silom prilika	119
4.18.	Spasonosna dosjetljivost u presuđivanju	121
4.19.	Seljak nadmudrio čuvara carskog pečata	123
4.20.	Pronicljivi momak na djelu	125
4.21.	Mudri pogađači na djelu	127
4.22.	Najveća ljubav u životu	129
4.23.	Nesretna i progonjena djevojka	130
4.24.	Zla sreća dosjetljive djevojke	133
4.25.	Domišljata djevojka	134
4.26.	Gonetanje o vrijednosti carevine	140
4.27.	Nadmudrivanje djevojke i momka	141
4.28.	Vragolasta djevojka	143
4.29.	Pokuđena rasipna žena	147
4.30.	Zla žena	148
4.31.	Preodgojena lijena žena	151
4.32.	Lukava žena	154
4.33.	Žena – veliki inadžija	155
4.34.	Zla žena – povratnik sa vlastite dženaze	156

4.35.	Luda žena i kokošiji kijamet	157
4.36.	Luda žena kao kućna nepogoda	160
4.37.	Vragolije žene u nevjeri	161
4.38.	Muški i ženski poslovi – iskušenja zamjene uloga	162
4.39.	Zli suprug	164
4.40.	Zli suprug i stara/nova žena	165
4.41.	Ludi suprug kao kućna nepogoda	166
4.42.	Čovjek s Onoga svijeta	166
4.43.	Vragolije kradljivaca u nadmetanju	168
4.44.	Vragolije vještog dječaka-kradljivca	170
4.45.	Nepravедno presuđeni lopov	173
4.46.	Vladar na četrdeset dana	175
4.47.	Životna iskušenja	176
4.48.	Kadija i teravija	178
4.49.	Gospodar i dosjetljivi sluga	179
4.50.	Lahkovjerne budale	182
4.51.	Braća i hajdučko blago	183
4.52.	Dijete nadlagalo Ćosu	186
4.53.	Čoban nadlagao djevojku	188
4.54.	Pjevač od nevolje	189
4.55.	Luda braća kao prednjaci lude porodice	189
4.56.	Braća u zavadi oko cicvare	191
4.57.	Kako su planinjaci kupovali čitabe	192
4.58.	Kako su seljaci sijali so	193
4.59.	Musafir-varalica nasamario domaćine	195
4.60.	Sluga-zlogovor kao donosilac loših vijesti	195
4.61.	Nadmudreni div-čovjek	198
5.	Pričanja o Nasrudin-hodži	201
5.1.	Porijeklo Nasrudin-hodže	202
5.2.	Nasrudin-hodža i evropski čitaoci	207
5.3.	Zbirke priča o Nasrudin-hodži na Slavenskom jugu	208
5.4.	Priče o Nasrudin-hodži zabilježene u bošnjačkoj sredini	217
5.5.	Tematika i motivika	222
5.5.1.	Nasrudin-hodža i Jevrejin	222
5.5.2.	Nasrudin-hodža i kazan	223
5.5.3.	Nasrudin-hodža prosi djevojku	224
5.5.4.	Nasrudin-hodžine gusle	224
5.5.5.	Nasrudin-hodžina varala	224
5.5.6.	Kletva na Nasrudin-hodžu	225
5.5.7.	Nasrudin-hodža ulovio hajduka	226

5.5.8.	Nasrudin-hodža dijeli hajdučki plijen	227
5.5.9.	Nasrudin-hodža u hamamu	227
5.5.10.	Nasrudin-hodža utopljen	228
5.5.11.	Nasrudin-hodža poslušao ženu	229
5.5.12.	Nasrudin-hodža prodaje kravu	230
5.5.13.	Nasrudin-hodža nafaljuje kćer.....	231
5.5.14.	Nasrudin-hodža u džamiji	232
5.5.15.	Nasrudin-hodžin mudri zec.....	233
5.5.16.	Nasrudin-hodža u bostanu	234
5.5.17.	Nasrudin-hodža miri kavgadžije.....	235
5.5.18.	Nasrudin-hodža pred vezirom.....	235
5.5.19.	Nasrudin-hodža sa ženom	236
5.5.20.	Nasrudin-hodža i vodenica na suhom	237
5.5.21.	Nasrudin-hodža dobio peškeš	238
5.5.22.	Nasrudin-hodža umre i oživi	239
5.5.23.	Nasrudin-hodžin strah od žene.....	240
6.	Zaključak	242
7.	Izvori i literatura	247
7.1.	Izvori	247
7.2.	Literatura.....	257
	Sažetak	262
	Summary	263
	Резюме	264
	Popis skraćenica	265
	Indeks važnijih imena	267
	Indeks važnijih pojmova	269
	O autorici	273

1. Uvod

Kao posebne pripovjedačke vrste unutar usmenoknjiževne proze izdvajaju se novelističke i šaljive priče. Kako su obje ove vrste bile donedavno, na bosanskohercegovačkom prostoru pa i šire, poprilično zanemarene u teorijskim istraživanjima u odnosu na bajku ili predaju, ta se činjenica odrazila i na uobličene pojmove koje pokrivaju ovi termini.

U savremenim književnoteorijskim promišljanjima vezanim za područje usmene proze primjetna je raznolikost prilikom imenovanja vrsta. Često se pojam obuhvaćen terminom novelistička priča naziva *novela*, *novelistička pripovijetka*, *pustolovna pripovijetka*, *priča*, odnosno pored termina šaljiva priča uporedo se upotrebljavaju *šaljiva pripovijetka*, *šala*, *humoristična novela*, *anegdota* za isti pojam. Imajući u vidu prethodno navedeno a da bi se olakšalo snalaženje u knjizi, odabran je termin novelistička priča, odnosno šaljiva priča za dvije usmenoknjiževne vrste bliske po sadržaju i poetičkim obilježjima, a opet dovoljno različite da bi se izdvojile kao samostalni žanrovi.

U teoriji o usmenoj književnosti kao mjerilo za novelističku priču uzima se, između ostalog, određenje koje je ponudio američki folklorist Stith Thompson – u knjizi *The Folktale: Novela (Novella)* – “priča u kojoj se radnja događa u stvarnom svijetu s određenim vremenom i mjestom; mada se čuda i tu događaju, od slušatelja se očekuje da povjeruju u njih, što bajka ne čini.”¹

U teorijskim razmatranjima o ovom narativnom obliku, proučavaoci usmene književnosti na južnoslavenskom području su najčešće polazili od zapažanja Vuka Stefanovića Karadžića, objavljenih u predgovoru njegove zbirke *Srpske narodne pripovijetke* (Beč, 1853). Vezano za prepoznavanje proznih vrsta o kojima je riječ, Karadžić je primijetio: “Naše narodne priče ili pripovijetke gotovo se mogu razdijeliti na muške i na ženske, kao i pjesme. Ženske su pripovijetke one u kojima se pripovijedaju kojekakva čudesa što ne može biti. (...) Muške su one u kojima nema čudesa, nego ono što se pripovijeda rekao bi čovjek da je zaista moglo biti. Mnoge su muške pripovijetke smiješne i šaljive. Muške pripovijetke opet bi se mogle razdijeliti na dugačke i kratke.”² Suprotstavljanje čudesnih elemenata jednog nara-

¹ Stith Thompson, *Forms of the Folktale*, u knjizi: *The Folktale*, New York, 1951, str. 8.

² Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke*, Beč, 1853, str. 6.

tivnog oblika – “ženskih” pripovijedaka, realističnim elementima drugog – “muških” pripovijedaka, predstavlja osnovu za sve daljnje klasifikacije i terminološka obrazloženja usmenoprotnih oblika u priložima proučavalača usmene književnosti na južnoslavenskom području. Osim opozicije čudesno – realistično, Karadžić se u svom sažetom određenju dotakao i dužine priče (razvijenosti kompozicije) te prisustva humora, koji predstavljaju važne činioce u određivanju oblikovnih poetičkih zakonomjernosti različitih žanrova usmene proze. Na tragu zabilješki ovog sakupljača usmene proze rječnik *Narodna književnost* uz termin priča, između ostalog, donosi sljedeće: “(starosl, prit’ča). 1. Pripovetka se ‘po južnijim krajevima najviše zove priča... a gdješto i gatka’ (Vuk, predgovor *Pripovijetkama*)”.³

U južnoslavenskoj usmenoknjiževnoj historiografiji termin *novela*, kojim se označava “narodna pripovetka realističke sadržine, po strukturi većinom bliska bajci”⁴ – među prvima je dosljedno koristio srpski etnolog Veselin Čajkanović u zbirci *Srpske narodne pripovetke* (Beograd – Zemun, 1927).⁵

Vido Latković terminom *novela* obuhvata “sve priče razvijenijeg sižea sa predmetom iz stvarnog gradskog ili seoskog života, realistički shvaćenog i prikazanog”.⁶ Kako odnos sudionika u usmenoprotnom lancu, prema sadržaju koji se pripovijeda, može biti ozbiljan ili humorističan, Latković novele dijeli na ozbiljne i šaljive.

Za Nadu Milošević-Đorđević “događaji u noveli nemaju dimenzije fantastičnog, ali se novela, težeći zanimljivosti, drži neobičnog i uživa u iznenadnim, često duhovitim obrtima, koji se, nasuprot bajci, zasnivaju na izvesnom psihološkom razvitku likova, motivisanosti njihovih postupaka, na jednoj uzročno-posledičnoj povezanosti događaja, na jedinstvu epizoda”.⁷ Na temelju strukturalističkog pristupa Vladimira Proppa, ista autorica predlaže klasifikaciju novela na dva tipa – kompleksne i jednostavne. Kompleksni tip su one “čija se dubinska struktura podudara sa idealnom strukturom bajke i ima isti broj i redosled funkcija”, a jednostavni tip su kratke novele koje “ovu strukturu upropašćavaju, zadržavajući samo pojedine nizove i parove tipskih radnji”.⁸

³ Radmila Pešić i Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Beograd, 1984, str. 214.

⁴ Nada Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke*, Beograd, 2000, str. 166.

⁵ Navedeno prema: Nada Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke*, Beograd, 2000, str. 31.

⁶ Vido Latković, *Narodna književnost*, knjiga I, Beograd, 1967, str. 113.

⁷ Nada Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke*, Beograd, 2000, str. 167.

⁸ Isto, str. 96.

Pitanja termina i teorijskog određenja novele dotakao se i Tvrtko Čubelić, prema kojem ovaj narativni oblik “donosi uvijek neki nov događaj iz narodnog života bez uplitanja fantastičnih predodžaba i religioznih likova. (...) Život i ljudi uzimaju se onakvim kakvi jesu – naravno, u jednoj subjektivnoj, stvaralačkoj interpretaciji – a sva zbivanja objašnjavaju se stvarnim uzrocima, dostupnim i shvatljivim svakom prosječnom čovjeku.”⁹

U jednom rukavcu literature o usmenoj prozi na tragu bavljenja nekih istaknutih evropskih proučavalaca ovih sadržaja, sintagmom *svagdanjske pripovijetke* obuhvaćene su novelističke (pustolovne) i šaljive pripovijetke, čije se poređenje sa bajkama zasniva na razmatranju odnosa čudesnog i svakodnevnog. Dok su u bajkama (Zaubermärchen) elementi stvarnosti “oslobođeni prvotnih konkretnih značenja”,¹⁰ a “čudesna temeljna”,¹¹ *svagdanjske pripovijetke* se “zbivaju (...) u realnome životu premda mogu imati i neke nadnaravne motive”.¹² Ozbiljan ili šaljiv ton unutar kazivanja dijeli svagdanjske pripovijetke na novelističke ili pustolovne i šaljive.

Maja Bošković-Stulli posmatra novelističke (pustolovne) i šaljive pripovijetke kao dio šire usmenoprozne skupine u čijem se sastavu kao posebna vrsta nalaze bajke, ali i legendarne pripovijetke, šaljive priče, rugalice, formulne te priče o životinjama. Različito od Latkovića, koji kao bitnu osobinu novela ističe njihov sadržaj uzet iz stvarnosti, ali realistički shvaćen i prikazan, Maja Bošković-Stulli naglašava da se i svagdanjske pripovijetke, kao i sve ostale vrste šire shvaćenog pojma pripovijedaka “doživljuju uvijek kao izmišljene, nadnaravne i pustolovne”.¹³

Primjetno je da upravo postojanje nadnaravnih sadržaja u ovim pričama predstavlja pitanje na koje na različite načine odgovaraju znanstvenici. Za neke je posve neprihvatljivo postojanje numinoznih sadržaja u novelističkim i šaljivim pričama, dok ih drugi ne smatraju presudnim u određivanju pripadnosti žanru. Ako imamo u vidu brojne primjere iz bošnjačke usmene tradicije, onda vidimo da se oni, bez obzira na postojanje čudesnih motiva, svrstavaju u žanr novelističke i šaljive priče. Uporedimo li pričanja sa nadnaravnim sadržajima, uočavamo kako su funkcija čudesnih motiva i način njihovog oblikovanja, baš kao i kod realističkih motiva, različiti od jedne do druge usmenoprozne vrste. Dok je u bajci nadrealno sastavni dio izmaštanog svijeta i tako se doživljava, bez užasavanja ili straha, u noveli-

⁹ Tvrtko Čubelić, *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1988, str. 219.

¹⁰ Max Lüthi, *Das europäische Volksmärchen: Form und Wesen*, Basel, 1997, str. 68.

¹¹ Maja Bošković-Stulli, *Priče i pričanje*, Zagreb, 1997, str. 21.

¹² Isto, str. 164.

¹³ Isto.

stičkim i šaljivim pričama je čudesno upravo ono nadrealno, koje svojim prodorom u svijet usmenoprozne tvorevine lišava likove ravnodušnosti, izazivajući kod njih onakvo emocionalno stanje kakvo bi pobudila bilo koja neobjašnjiva pojava iz pripovjedačeve svakodnevnice, uz prisustvo svijesti da se radi o čudu. A da je način uobličjenja spomenutih činilaca od presudne važnosti za ovu dionicu usmene proze slutio je već i Vuk Karadžić, primjećujući da se u “muškim” pričama tako pripovijeda – “rekao bi čovjek da bi zaista moglo biti”. Za ruskog teoretičara književnosti i folkloristu Jelezara Maletinskog čudesno u novelističkim pričama je rezultat uticaja bajki na ovaj žanr usmene proze. Međutim, “fundamentalna promena u ovoj sferi je transformacija čarobnih sila (...) u čudnovate peripetije u životu individue, u oblike pojedinih neobičnih ‘epizoda’. Odbacivanjem elemenata čarobnog uništava se dvojakost sveta, tako karakteristična za bajku – osnova njene semantike.”¹⁴

O vezi i uticaju bajke na strukturu novelističke priče Maletinski je zabilježio: “Novelističku narodnu priču možemo smatrati plodom transformacije strukture bajke, u određenom smeru. Čarobni element se zamenjuje ‘svakidašnjim’, na planu realija i umom junaka ili njegovom srećnom sudbinom, funkcionalno. Čudesni protivnici iz arsenala likova tipa zmaja, baba-roge, šumskog duha pretvaraju se u šumske razbojнике, prosto u zle starice itd., a čarobni pomoćnik, tamo gde je on sačuvan, postaje prosto mudri savetnik.”¹⁵ Prema Maletinskom novelistička narodna priča je blisko povezana sa anegdotom i ova dva žanra prethode umjetničkoj noveli.

Ističući tematsku raznolikost i internacionalnu rasprostranjenost motiva u noveli, Aiša Softić primjećuje da “ono što naročito plijeni u novelama jeste njihova živost i životnost, prepoznatljiva atmosfera sredine u kojoj je određena novela nastajala”.¹⁶

Vrlo bliske novelističkim pričama su one šaljive. Ova dva samostalna narativna oblika dijele ne samo isti sadržaj, nego, između ostalog, istu kompoziciju i stil, što otežava njihovo prepoznavanje i klasifikaciju. Osim toga, obje usmenoprozne vrste odlikuje humor (lat. vedro raspoloženje, šala), koji se u svojoj pojavnosti u protoku vremena ispoljava u složenim mijenama koje se ukazuju u pokušajima njegova određenja na konkretnoj građi. Prema mišljenju Muniba Maglajlića, “brojnost šaljivih priča i njihova vitalnost na ovim prostorima, temelji se upravo na humoru, koji navodi

¹⁴ Jeleazar Maletinski, *Istorijska poetika novele*, Novi Sad, 1996, str. 18.

¹⁵ Isto, str. 330.

¹⁶ Aiša Softić, *Predgovor*, u knjizi: *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, 1997, str. 13.

na smijeh, a smijeh rasterećuje dušu, otklanja makar na čas brige i čini život vedrijim, pa je razumljivo da ljudi i danas rado slušaju i prepričavaju šaljivu priču”.¹⁷

Šaljivu priču Stith Thompson označava kratkom pričom sa humornim obilježjima, koja “lako se pamti i brzo širi; obično se vezuje uz jednu istu ličnost”.¹⁸ Ovakvo žanrovsko određenje odrazilo se i na međunarodni katalog tipova usmenih pripovijedaka Aarne – Thompson – Uther u kojem jednu od skupina čine *anegdote* i *šale*, mada šaljiva kazivanja, pogotovo fabularno razvijena, prepoznajemo razasuta i u ostalim skupinama kataloga.

U njemačkoj stručnoj literaturi o usmenoj književnosti šaljiva priča naziva se *švank* (prema njem. der Schwank). Za Maxa Lüthija to nije samostalan usmenoprozni žanr već “mogućnost svake vrste”, pa tako nastaje *švank o zbilji* (*Wirklichkeitsschwank*), *švank-predaja*, *švank-legenda*, *švank-bajka*.¹⁹ S druge strane, Hermann Bausinger, koji je prvi predložio strukturnu analizu švanka, posmatra ga kao samostalnu pripovjedačku vrstu, primjećujući da se isti oblikovao u 16. stoljeću pod uticajem zbirki Hansa Sachsa. Pažnje vrijedna je procjena ovog proučavaoca usmene književnosti da fabularno razvijene šaljive priče uopće ne pripadaju švanku. Vezano za teorijska bavljenja na istom području, usmenoprozna kazivanja koja je Siegfried Neumann imenovao “narodnim pripovijetkama komičnog sadržaja”,²⁰ u literaturi o usmenoj književnosti na južnoslavenskom prostoru različito se označavaju: šaljiva pripovijetka, humoristička novela, šaljiva priča, šaljiva pričica, anegdota.

Teorijskim određenjem šaljive priče na južnoslavenskom prostoru, mada ovlažno i općenito, među prvima se pozabavio Alija Bejtić, u predgovoru izbora pod naslovom *Šaljive narodne priče* (Zagreb, 1955). Sintagmom *šaljiva priča* ili terminom *šala*, Bejtić označava ne samo manje ili više fabularno razvijene šaljive priče, nego i anegdote, dosjetke te priče iz života, *skaz*. Šaljive priče, čije su folklorne riznice – po mišljenju priređivača izbora o kojem je riječ – Bosna i Hercegovina te Crna Gora, za razliku od ostalih “realističkih” priča, nose “lokalni, regionalni biljeg i vežu se za imena određenih često i historijskih osoba. Takve osobine imaju osobito podbadačice. (...) Humor u našoj narodnoj književnosti osniva se najve-

¹⁷ Munib Maglajić, *Riječ čitaocu*, predgovor u knjizi: *Šaljive narodne priče*, Sarajevo, 1989, str. 6.

¹⁸ Navedeno prema: Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo, 2005, str. 420.

¹⁹ Navedeno prema: Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 138.

²⁰ Isto, str. 139.

ćim dijelom na radnji i komičnoj situaciji i daje se u nešto dužem opisu.”²¹ Prema Bejticevom mišljenju, misaono središte većeg broja priča koje posjeduju refleksivni humor jeste “zadnja rečenica, domišljate riječi kojeg nosioca šala, kojima on pravi nagal, neočekivan i duhovit obrt situacije”.²²

Naglašavajući rasprostranjenost i književne vrednote šaljivih pripovijesti koje su poznate i pod nazivom *švank*, Josip Kekez u poglavlju o usmenoj književnosti, objavljenom u zborniku *Uvod u književnost* (Zagreb, 1983), uopće ne ulazi u poetičku deskripciju ovog narativnog oblika, nego samo iznosi procjenu koja je na tragu Lüthijevog promišljanja o švanku.

U tekstu *O šaljivim narodnim pripovijetkama na hrvatsko-srpskom prostoru*, objavljenom osamdesetih godina 20. stoljeća, M. Bošković-Stulli upozorava da je otežano teorijsko određenje šaljivih pripovijedaka na južnoslavenskom prostoru posljedica nejasnoća oko samog pristupa ovoj vrsti, jer ne samo kao termin, nego i kao opći pojam *švank* zapravo nije ni stabiliziran. Ustanovljavajući da u južnoslavenskoj književnoj tradiciji pojmu označenom terminom *švank* odgovaraju, pored naziva šaljive narodne pripovijetke, također i one označene terminima pričica, šala, dosjetka, pošalica, pošurica, rugalica, M. Bošković-Stulli zaključuje: “Pojam šaljive pripovijetke nije stilski, strukturalno ni tematski jedinstven, on obuhvaća komično, satirično, parodijski, burleskno intonirane tradicionalne narodne pripovijetke s više ili manje razvijenom fabularnom osnovom (*vic* i *verlizam* npr. ne ulaze u okvir šaljive narodne pripovijetke).”²³

Desetak godina nakon naprijed razmatranog priloga, M. Bošković-Stulli objavljuje tekst u kojem ipak pravi razliku između predočenih termina i pojmova, uočavajući da “kao što se opširnije i fabularno razvijenije legendarne pripovijetke razlikuju od legendi, tako se već spomenute šaljive pripovijetke razlikuju od kratkih šaljivih pričica ili šala, koje govore o kakvoj smiješnoj zgodi. Poznate su i pod njemačkim imenom Schwank, kako ih je u 16. stoljeću u znamenitoj zbirci stihovanih pričica nazvao Hans Sachs.”²⁴ Prema mišljenju ove autorice, usmena proza šaljivog sadržaja nije bez razloga izmakla pažnji proučavalaca usmene književnosti na južnoslavenskom prostoru. Ovaj narativni oblik nije se razvijao kao u drugim evropskim tradicijama: “Mi nismo imali svoga Hansa Sachsa, ni zbornike

²¹ Alija Bejtić, *O našim narodnim šaljivim pričama*, predgovor u knjizi: *Šaljive narodne priče*, Zagreb, 1955, str. 11, 12.

²² Isto, str. 12.

²³ Maja Bošković-Stulli, *O šaljivim narodnim pripovijetkama na hrvatsko-srpskom prostoru*, u knjizi: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 139.

²⁴ Maja Bošković-Stulli, *Priče i pričanje*, Zagreb, 1997, str. 24.

facecija ni različne druge stare šaljive zbirke – koje su u nekim zemljama tako izrazito djelovale na oblikovanje ‘narodnih pripovijedaka komična sadržaja’ (prema Neumannovoj oznaci).²⁵

Vido Latković također uočava teškoće koje iskrsavaju u nastojanjima oko definiranja žanra usmene proze u kojem prevladava šaljivi sadržaj. U svojim teorijskim promišljanjima ovaj proučavalac izdvaja dvije vrste koje dijele ono što predstavlja najširi okvir sintagme *šaljiva priča* – humorističku novelu i šaljivu pričicu. Humoristička novela, kao i *ozbiljna*, ima istu kompoziciju, kao i utemeljenost u stvarnom životu. Razlika je samo u odnosu pripovjedača prema sadržaju koji pripovijeda: ako je humorističan, novela je *humoristička*, u protivnom je *ozbiljna*. U šaljivim pričicama “data je jedna situacija sa najnužnijim osvrtom na okolnosti u kojima se radnja zbiva; često se odmah prelazi na glavnu stvar. (...) Kraj je odsečan; najčešće je pri kraju težište cele priče.”²⁶ Ističući teškoće oko razlikovanja ovih dvaju usmenoprotnih žanrova, Latković zaključno uočava: “Kao merilo mogao bi se uzeti broj razrađenih epizoda u priči: ako je razrađena samo jedna epizoda, onda imamo pričicu, ako ih je više, onda se radi o noveli. Inače i odnos prema pojavama o kojima se govori, i duhovitost pričanja i poetirani završetak – sve je isto.”²⁷

Za Tvrтка Čubelića humorističan način pripovijedanja i sadržaj ukorijenjen u svakodnevnicu javlja se u dva žanra usmene proze – novelama i anegdotama (zgodama). Prema Čubeliću “u jednom dijelu novela prevladava u načinu komponiranja humor i satira”, i to u “onim slučajevima, kada pripovjedač nije mogao ništa da učini protiv moćnih i nasilnih”.²⁸ Različito od Maje Bošković-Stulli i Vide Latkovića, ovaj autor ne pravi razliku između novela koje o svakodnevnicu kazuju ozbiljnim, odnosno šaljivim tonom, već je sve obuhvatio zajedničkim terminom *novela*, a ono što je označeno sintagmom *šaljiva pričica* Čubelić imenuje *anegdota*. Zgode ili anegdote predstavljaju “kraće, sažete, na najnužniji svedene pripovijetke”, u kojima se pripovijeda “neki kratki događaj, često s dosjetkom ili nekom duhovito izraženom misli”.²⁹ Po istom autoru, razlika između novele i anegdote je u kompoziciji: “Dok se u noveli kompoziciono razvija radnja i kasnije privodi svom epilogu, u anegdoti susrećemo slijedeće kompozicione postupke: a) poslije kratke, neizostavno nužne ekspozicije nastupa srednji dio anegdote,

²⁵ Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 139.

²⁶ Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Beograd, 1967, str. 124.

²⁷ Isto, str. 120.

²⁸ Tvrтко Čubelić, *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1988, str. 219.

²⁹ Isto, str. 220.

koja se u pravilu ne saopćava. To je tzv. postupak iščekivanja ili pauze. (...) b) konačno slijedi treća faza anegdote – poanta.”³⁰

Na južnoslavenskom prostoru nešto preciznije teorijsko određenje, te podjelu ove usmenoprozne vrste prema strukturi, predložila je Nada Milošević-Đorđević, za koju je šaljiva priča “najčešće kratka narodna pripovetka sastavljena iz vedrih slika ili epizoda, zasnovanih na komici situacije ili reči”.³¹ Imajući u vidu stepen historijskog razvitka i razvoj njihove strukture, ova autorica predlaže klasifikaciju šaljivih priča na dvije skupine: “U prvu grupu spadaju najbrojnije jednoepizodične priče, čiji se humor rasprskava iz jednog jezgra, bilo da daje jedan odgovor, da opisuje komičan događaj, ili ukazuje na pojedinačnu osobinu. U drugu grupu spadaju dvoepizodične ili višeevizodične šaljive priče, u kojima drugi deo priče služi uspostavljanju razrušene ravnoteže u prvom delu, ili se komične scene ređaju jedna za drugom sve do kumulacione završne poente.”³² Objedinjavajući poetička obilježja šaljive pripovijetke i šaljive pričice, odnosno humorističke novele i šaljive pričice Nada Milošević-Đorđević je odredila samostalan žanr usmene proze – šaljivu priču.

Za Aišu Softić okosnicu šaljive priče mogu činiti “različiti elementi: sama situacija, zatim postupci glavnih ličnosti, nesporazumi, a nije neobično da i samo spominjanje određene ličnosti po sebi asocira na smijeh, kao što je to slučaj sa Nasrudin-hodžom.”³³ Kao i N. Milošević-Đorđević i Softićeva ističe važnost poente u šaljivoj priči, koja “u pravilu uvijek efektna, sračunata je upravo da kod slušaoca ili slušalaca izazove i najjači dojam”.³⁴

U literaturi o usmenoj književnosti ponekad se šaljiva priča izjednačava sa anegdotom. Međutim, iako jednoepizodične šaljive priče dijele neke zajedničke osobine sa anegdotama, kao što su neposrednost kazivanja, realističnost te šaljiv ton, ipak se radi o dvama zasebnim žanrovima usmene proze, kao što je to uočila i Snežana Samardžija: “Preciznije lokalizovana, jer se ističu prostorno-vremenske okolnosti i skicira ambijent u kojem je smeštena zgoda”, anegdota “osvetljava u krupnom planu pojedinca, ali daje naznaku i o širem kontekstu etičko-običajnih normi zajednice”, primjećujući dodatno kako se “iz tog opšteg plana izdvaja ličnost, harizmatična po svojim psihološkim i karakternim obeležjima, prepoznatljiva po postupci-

³⁰ Isto.

³¹ Nada Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke*, Beograd, 2000, str. 168.

³² Isto.

³³ Aiša Softić, *Predgovor*, u knjizi: *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, 1997, str. 18.

³⁴ Isto, str. 19.

ma i ćudima, te nije slučajno što se tematski krugovi anegdota grupišu oko imena vladara (...), kulturnih i političkih radnika”.³⁵

Iako je na južnoslavenskom prostoru, ali i šire, bilo više pokušaja klasifikacije šaljivih priča, nijedna od njih nije dosada doživjela da bude prihvaćena u značajnijem obimu. Najčešće bi proučavaoci usmene proze, uz promišljanja o poetičkim obilježjima, navodili mogućnost razvrstavanja šaljivih priča prema određenim kriterijima, kao što su izvor komike, dužina priče, likovi i slično. Jednu od najstarijih podjela usmene šaljive proze na prostoru o kojem je riječ predstavlja Vrčevićevo razvrstavanje sakupljene građe pod naslovom *Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive*. Iako osporavan, ovaj pokušaj podjele građe u svrhu veće preglednosti ishodio je u nas do danas jedinu preciznu klasifikaciju usmenih šaljivih priča, koje je Vrčević prepoznao kao: narodne opće s najširim prostranstvom, književne priče, varalice, podbadačice ili satirične, basne, gatke te pitalice. Upravo zbog toga što se šaljiva priča “pojavljuje u nizu veoma fleksibilnih oblika od humorističke igre rečima do iscenacije u kojoj dolazi do izražaja humor situacija, naravi i karaktera”, Nada Milošević-Đorđević o problemima klasifikacije ove vrste bilježi: “Dok kompleksna šaljiva priča može da se podvede pod modelativni sistem majke, za kratke šaljive priče veoma je teško uspostaviti ujednačena merila klasifikacije. Kratka šaljiva priča, zasnivajući se na ‘jedinicama smisla’, svoju dubinsku strukturu tom smislu podređuje, te je i samo izdvajanje tipskih radnji samo uslovno moguće. I tipske radnje su samo ‘odskok za ideju’.”³⁶

Zajednička crta novelističkim i šaljivim pričama, te bajkama, po mišljenju V. Latkovića, jesu kompozicija i stil: “Kao i kod bajke, kompozicijom novele teži se izazivanju i stalnom održavanju slušaćeve pažnje. Samo, za razliku od bajke, niz situacija u noveli stoji u tešnjoj uzročno-posledičnoj vezi (...).”³⁷ Na drugoj strani, Max Lüthi je stalne formule, stajace brojeve, ritmičke i rimovane početke i završetke označio kao obilježje stila u novelističkim i šaljivim pričama (Novellenmärchen, Schwänkenmärchen), kao i u bajkama (Zaubermärchen). Zato ih je sve obuhvatio terminom *Märchen*, sa širokim okvirom pojmovnog zahvata.

Oblikovanje nosilaca radnje u novelističkim i većini šaljivih priča je – prema A. Softić – uvjetovano okolnošću da situacije u ovim narativnim oblicima proizlaze iz svakodnevnog života: “Sve ono na šta se oslanjaju junaci novela su oni sami – njihova mudrost, pamet, snaga”, uočavajući pritom da

³⁵ Snežana Samardžija, *Uvod u usmenu književnost*, Beograd, 2007, str. 84.

³⁶ Nada Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke*, Beograd, 2000, str. 98.

³⁷ Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Beograd, 1967, str. 113.

“izvan ovozemaljskog, poznatog svijeta oni ne sežu, već su duboko upravo u tom svijetu i samo njime omeđeni”.³⁸ Likovi nisu jednodimenzionalni i izolovani kao u bajkama, nego su individualizirani i promjenljivi. Tajna dinamičnosti likova novele za N. Milošević-Đorđević skrivena je u njihovim međusobnim kontaktima: “Susreti ljudi u noveli omogućavaju njihove međusobne uticaje, lik se razvija, menja, nekada prerasta u svoju sopstvenu suprotnost, u okviru same priče.”³⁹

Budući da su novelističke i šaljive priče Bošnjaka, unatoč obimnoj zabilježenoj građi, nedovoljno proučene, cilj provedenog desetogodišnjeg istraživanja i predstavljenog u knjizi jeste da na uvjerljivom broju primjera, zabilježenih u dugom razdoblju od sredine 18. do početka 21. stoljeća, pokuša pokazati vitalnost narativnih oblika i njihovu tematsko-motivsku raznolikost. Kako su ove odrednice čvrsto povezane sa pitanjem sižejnih obrazaca, na pojedinačnim primjerima će se nastojati usredsrijediti pažnja na odstupanja od modela koji uspostavlja Tradicija u svojoj ukupnosti.

U ovoj knjizi polazi se od utvrđivanja pripadnosti narativnom obliku – novelističkoj ili šaljivoj priči – što je osnova sižejno-tematskog ili deskriptivno-komparativnog pristupa. Utvrđivanjem sižejnog obrasca kojeg neki u literaturi vide kao “načine povezivanja događaja i motiva, izloženih u uzastopnoj vezi koju im daje konkretno delo/varijanta”,⁴⁰ postaje jasnije gdje su individualna odstupanja pripovjedača, sudionika usmenoprognoz lanca, od modela koje uspostavlja Tradicija. Ovakvim pristupom građi izdvajaju se ciklusi priča u okviru jednog žanra, a radi veće preglednosti ciklusi su naslovljeni deskriptivnim rečenicama kojima se u vidu sižejne okosnice sažima obuhvaćeni događaj. Kazivanja prati klasifikacija prema međunarodnom katalogu usmenih pripovijedaka Aarne – Thompson – Uther (ATU).

U definiranju pojmovnog sadržaja sintagme *novelistička priča* iskorištena je odrednica Nade Milošević-Đorđević koja se odnosi na novelu. U definiranju pojmovnog sadržaja termina *šaljiva priča* iskorišteno je određenje iste autorice.

Budući da novelističke i šaljive priče odsudno određuje humorni pogled na svijet, što značajno otežava određivanje pripadnost vrsti, u ovoj radnji su kao šaljive priče posmatrana ona kazivanja u kojima zabavna sastavnica prevladava nad poučnom.

³⁸ Aiša Softić, *Predgovor*, u knjizi: *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, 1997, str. 13.

³⁹ Nada Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke*, Beograd, 2000, str. 167.

⁴⁰ Snežana Samardžija, *Uvod u usmenu književnost*, Beograd, 2007, str. 56.

2. Historijat bilježenja i zanimanja za bošnjačku usmenu prozu

Pažnja proučavalaca bošnjačke usmene književnosti dugo vremena bila je znatnije usmjerena ka pjesništvu i zato su ostala postrani ne samo pojedinačna, brojna kazivanja, objavljena najčešće u bosanskohercegovačkim časopisima, već su ostale nepotpuno proučene i nedovoljno poznate i čitave zbirke usmene proze. Takav je bio slučaj i sa zbirkom priča na turskom jeziku, koje su se našle zapisane u obimnoj bilježnici Sarajlije Mula Mustafe Bašeskije (1731-1809), čiji je sadržaj, po svemu sudeći, ostao u sjeni drugih dionica ovog rukopisa, posebno njezinog nekrologija. Na osnovi dosada otkrivene i dostupne građe, izgleda da se u rukovijeti od devedesetak kratkih proznih kazivanja – zabilježenih na turskom jeziku i izdvojenih u zasebnu cjelinu u Bašeskijinoj bilježnici – nalazi makar i posredan, najstariji trag o životu bošnjačke usmene priče.

U Bašeskijinom *Ljetopisu* – kako se, temeljem glavnine objavljene građe, uobičajeno naslovljava ovo svjedočenje – susreće se još niz kazivanja i mimo onih koja se nalaze u naznačenoj posebnoj rukovijeti. Pažljivom čitaocu ljetopisno-nekrologijskog dijela Bašeskijine bilježnice neće promaći opaske o nekim događajima koje je ljetopisac oblikovao prema poetičkim zakonitostima usmenoproznih žanrova. Jedna od takvih je ona o neobičnom događaju iz 1775. godine, za koju možemo ustanoviti da spada u predaje: “Obnoć, kada je 20-30 ljudi teferičilo u Mevlevijskoj bašči, u blizini pećine, začu se u pećini prema njima glas džina i bacanje kamenja, a čulo se i pljeskanje rukama, što je potrajalo čitava tri sahata. Svi prisutni su to čuli i o tome pripovijedali. Čulo se i u zraku pucanje kudret-topova, a vrijeme biješe bistro i lijepo.”

Ovaj isječak iz *Ljetopisa* potvrđuje da je Mula Mustafa Bašeskija – pored toga što je, kako to Alija Nametak zaključuje, posmatrajući ljetopisca iz bošnjačke perspektive “jedan od prvih, ako ne i prvi folklorista”⁴¹ – bio istovremeno i sam pripovjedač, sudionik lanca usmene tradicije.

---

⁴¹ Alija Nametak, *Folklor u ljetopisu Mula-Mustafe Bašeskije*, Zbornik radova XVI kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, 1969, str. 190.

Među prvima u Bosni i Hercegovini koji su se na iole obuhvatan način bavili sakupljanjem usmenih tvorevina bio je kulturni poslenik i književnik Ivan Franjo Jukić. U pjesmama i narodnim pripovijetkama, koje je započeo bilježiti 1840. godine, vidio je veliku korist jer – “osim što se iz njih jezik narodni, kano u ogledalu vidi, najviše poznaje se puka našega način mišljenja”.⁴² Pripovijetke, za koje se dugo vremena pretpostavljalo da su dio Jukićeve sakupljene folklorističke građe, objavljene su 1847. godine u zagrebačkom časopisu *Kolo*. Bila su to kazivanja *Derviši Carigradski* i *Dram jezika*, uz koje je Stanko Vraz dopisao da ih “donosi iz rukopisa djela zvanog *Plandovanja zabavna*, koje je poslao g. F. Jukić, Bošnjak, Banjalučanin”, a u podnaslovu je dodano “nar. Bosanske pripovijetke”.⁴³ Potom će 1850, 1851, i 1861. godine u *Bosanskom prijatelju* – preteći književnih časopisa na bosanskohercegovačkom prostoru općenito, čiji je Jukić bio osnivač i urednik – biti objavljeno “šest pripovijedaka, pored izvjesnog broja pjesama, poslovice i zagonetki”.⁴⁴ Kako nisu priloženi podaci o izvoru kazivanja (osim za pripovijetku *Kokošija vojska*, koju je Jukić preuzeo iz zbirke Atanasija Nikolića), o njihovom porijeklu možemo prosuđivati tek po osnovi motivskih i strukturnih osobina. Na temelju sižejnih obrazaca, motiva i regionalnih osobina uvjetovanih povijesnim prilikama, priče *Derviši Carigradski*, *Dram jezika* i *Čudotvorni Bošnjak* mogle bi se u prvi mah pripisati usmenoj tradiciji Bošnjaka. Međutim, struktura priča nedvosmisleno upućuje na klasičnu talijansku novelu, kako je to – nakon uvida u ove prozne tvorevine – zaključio teoretičar književnosti Zdenko Lešić. Ipak, koliko god se duh i stil ovih pripovijedaka razlikuje od vjerodostojnog pučkog pripovijedanja, ne može se zanijekati činjenica da je motive, pa u određenoj mjeri i sižejne obrasce za svoju novelističku razradu, Ivan Franjo Jukić preuzimao iz usmene tradicije na bosanskom jeziku.

Za istraživače bošnjačke usmene proze posebno je dragocjena građa za bilježena u Mostaru 1863. ili 1864. godine, rukom Valtazara Balda Bogišića, istaknutog hrvatskog i južnoslavenskog pravnog historičara i istraživača običajnog prava. Još kao student, Bogišić se na Bečkom univerzitetu sprijateljio sa Vukom Stefanovićem Karadžićem, koji mu je u više navrata izrazio žaljenje što nije uspio posjetiti Bosnu i Hercegovinu, gdje bi se “mišljaše on,

⁴² Ivan Franjo Jukić, *Narodne pripoviedke*, u knjizi: *Sabrana djela* Ivana Franje Jukića, knj. II, Sarajevo, 1973, str. 131.

⁴³ Zdenko Lešić, *Ivan Franjo Jukić – književnik*, Izraz br: 39, Sarajevo, 2008, str. 67.

⁴⁴ Esma Smailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 140.

zacijelo moglo nakupiti mnoštvo još nepoznatih usmenih predaja”.⁴⁵ Potaknut ovim Karadžićevim procjenama, Bogišić će šezdesetih godina 19. stoljeća prijeći austrijsko-osmansku granicu i posjetiti Mostar. Uz svesrdnu pomoć učitelja mostarske pravoslavne škole, koji mu je među zidarima mostarske Saborne crkve pronašao darovite prenosiocje usmene tradicije, on će nekoliko dana marljivo bilježiti narodne pjesme i pripovijetke. Kako su osmanski činovnici, podozrivi prema nepoznatim pridošlicama s druge strane granice, posumnjali da se radi o uhodi i neprijatelju vlasti, Bogišić – želeći izbjeći moguće neugodnosti – naglo prekida svoje sakupljačko pregnuće i vraća se u Cavtat. Napuštajući Mostar, nosi sa sobom dragocjeni materijal: sedamnaest pripovijedaka koje su “autentični zapisi, vjerna slika neposrednog kazivanja u pero”.⁴⁶ Analizirajući tematsko-motivske odlike priča iz zbirke Valtazara Bogišića, Maja Bošković-Stulli, pretpostavljajući da je pripovjedač mogao biti “hercegovački kršćanin, vjerovatno Srbin”, primjećuje da su “priče nastale pod jakim turskim utjecajem, što razabiremo i po obilju turcizama i po velikoj srodnosti s turskim pripovjedačkim motivima”.⁴⁷

Otrprike u isto vrijeme kada Bogišić bilježi pripovijetke u Mostaru, tokom 1863. godine, dolazi u Trebinje Vuk Vrčević, dugogodišnji saradnik Vuka Stefanovića Karadžića na poslovima sakupljanja usmenoknjiževne građe i prijatelj Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, pregaoca na istom poslu. Uporedo sa obavljanjem dužnosti austrijskog vicekonzula, Vrčević u istočnoj Hercegovini nastavlja svoj sakupljački rad i bilježi “narodne umotvorine”, bez obzira na okolnost da li se radi o pripovijetkama, pjesmama ili o običajima stanovnika trebinjskog kraja, čime se njegova etnološko-folkloristička građa povećava i postaje žanrovski raznovrsnija, ali i bogatija s obzirom na regionalnu rasprostranjenost. Naime, sakupljački rad Vuka Vrčevića u Hercegovini bio je samo posljednja etapa puta započetog 1830. godine u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj, nastavljenog u Dalmaciji, da bi na poslijetku završio na hercegovačkom području.

Vrčević je usmenopozna kazivanja bilježio što je moguće više vjerno i bez stilizacije, jer kako sam izjavljuje “ništa mojega izmišljenoga nema, nego je sve narodno; a sve sam vjerno prepisivao od riječi do riječi kako sam čuo, i toga sam se pravca vazda držao, onako kako mi preporučili slav-

⁴⁵ Maja Bošković-Stulli, *Narodne pripovijetke iz Mostar (Zapisi B. Bogišića)*, Bilten Instituta za proučavanje folkloru, Sarajevo, 1955, str. 58.

⁴⁶ Isto, str. 57.

⁴⁷ Isto, str. 60.

ni Vuk St. Karadžić”.⁴⁸ Građa bilježena u razdoblju od preko tri decenije objavljena je u nekoliko zbirki, od kojih su neke izašle iz štampe nakon sakupljačeve smrti. Prema mišljenju proučavalaca usmene književnosti, zbirka *Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive*, koja je 1868. godine objavljena u Beogradu, iako prva u nizu, najobimnija je i najpotpunija te predstavlja svojevrsnu riznicu iz koje se kasnije crpilo “narodno blago” i za druge knjige ovog sakupljača. Vrčević nije uvijek donosio imena kazivača uz objavljene usmenoprozne tvorevine, ali je izvjesno bošnjačko porijeklo i u nekoliko primjera uz koje ne stoje imena bošnjačkih sudionika u tradicijskom lancu.

Zbirka *Bosanske narodne pripovjedke*, objavljena u Sisku 1870. godine, plod je sakupljačke djelatnosti učenika Sjemeništa za bosansku redovničku omladinu u Đakovu. Kako je istaknuto u uvodnoj bilješci knjige, sakupljena građa trebala je poslužiti za buduća komparativistička i etnografska istraživanja, jer “kada se narodne pripovjedke sa svih strana prostrana slovjenskoga juga obilato posakupe: tek onda bit će nauka u stanju odgovoriti na pitanje o njihovom izvoru i porijeklu”.⁴⁹ Iako je namjera franjevačkih sjemeništaraca bila da građa zabilježena za vrijeme njihovih školskih blagdana u domovini Bosni bude temelj za šira naučna istraživanja, pristup zabilježenom u toku objavljivanja knjige ne prati iskazanu namjeru priređivača. Pričama nedostaju podaci o imenima kazivača, uže područje odakle je sakupljena građa, imena zapisivača ili napomene koje bi kasnijim korisnicima omogućile da nešto više saznaju o pripovjedačkom kontekstu.

Sakupljač usmenih tvorevina i književnik Nikola Tordinac iz Đakova, značajno će vrijeme u svom kratkom životu posvetiti sakupljanju i bilježenju etnološko-folklorističke građe sa područja Bosne i Hercegovine. Tordinčevoj sklonosti ka bosanskom narodnom životu, pjesmama i pričama, pogodovale su okolnosti vezane za kretanje njegove porodice, vezano za poslove njegovog oca: “Kada je dječaku bilo šest godina, njegovom ocu su bili ponuđeni veliki poslovi ‘preko Save’, u Derventi i Sarajevu.”⁵⁰ Njegov drug iz djetinjstva M. Pavić, u kratkom uvodu proznoj ostavštini Tordinčevoj, bilježi: “Ondje u Bosni probudila se u Nikoli, po krvi materinjoj i onako Bošnjaku, ljubav za sve, što Bosna u sebi grli. I priroda i život bo-

⁴⁸ Vuk Vrčević, *Predgovor*, u knjizi: *Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive*, Biograd, 1868.

⁴⁹ *Bosanske narodne pripovjedke*, Svezak I, Skupio i na svjetlo izdao Zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870.

⁵⁰ Navedeno prema: Munib Maglajlić, *Nikola Tordinac i usmeno pjesništvo*, u knjizi: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989, str. 16.

sanski ugađali su srcu njegovome. Verao se oko drevne tvrđe drvenčanske i muljao po Ukrini, a sa malim se Sarajlijami rvaio po latinluku i polju sarajevskom, dijelio mejdane sa djecom begovskom i pašinskom.”⁵¹ Godine koje su dolazile nisu potisnule Tordinčevu ljubav prema Bosni: “On je bio blažen, kad bi ga Posavjem do Žepča ponielo paripče, kad bi sa brkom-franjevцем kidao ovnovinu, pijuć iz findžama kavu, pušec duhan, kad bi ga Mejo ili Suljo povezao uza škripu kola kroz posavske kukurušnjake, te izpričav pred njim uspomene o Husein-kapetanu, o Kiki i Zeliću, najedared omjerio bičem leđa svojemu gjoginu i doratu i muklo zapjevao: ‘Beg Selimbeg na vojsku se sprema?; ili ‘Ej šta se ono Travnik zamaglio-o-o-o! Pjesma narodna ili Rusanova njega bi razplamtila, kraj Beethovena i Mozarta bi mirne duše zaspao.”⁵² Njegova očaranost bogatstvom bosanske tradicije dobila je svoj konkretan vid 1883. godine u prvom, a potom i drugom popravljenom izdanju zbirke *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, za koju će Esma Smailbegović istaći da je jedna od “najboljih i najprofesionalnije urađenih bosanskohercegovačkih zbirki”.⁵³

Tordinčev savremenik Kamilo Blagajić, nakon šestomjesečnog boravka u okolini Travnika, objavit će 1886. godine zbirku pod istim naslovom kao i njegov predani prethodnik na istom poslu: *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*. Ponukan Karadžićevim i Vrčičevićevim sakupljačkim radom, a u nakani da budućim čitaocima sabrano “narodno blago” postane književnim uzorom koji valja slijediti, Blagajić je zapisivanju pristupio “zdušno i savjesno”. U predgovoru saopćava da je neke pripovijetke “steno grafički od rieči do rieči popisao, ne pridometnuv nit ne odmetnuv ma jedne riečce”, a neke nije mogao “prema narodnom slogu doćerati, kako bi valjalo i kako veliki uzori (...) činiše”.⁵⁴ Za proučavanje priča s obzirom na njihovu bošnjačku sastavnicu od važnosti je podatak da je zapisivač sve “pripoviedke od muhamedovaca čuo”.⁵⁵

Ukupna djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, čije je sakupljačko pregnuće vezano za usmenu prozu uslijedilo nakon Vrčevićevog, Tordinčevog i Blagajićevog, u značajnoj mjeri je određena promjenama do

⁵¹ Isto, str. 17.

⁵² Isto.

⁵³ Esma Smailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 156.

⁵⁴ Kamilo Blagajić, *Predgovor*, u knjizi: *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, Zagreb, 1886, str. 7.

⁵⁵ Isto.

kjih je došlo u smjeni carevina u Bosni i Hercegovini, nakon 1878. godine. Uspostavljanje austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini 1878. godine duboko se odrazilo na život bosanskohercegovačkog stanovništva, a posebno Bošnjaka. Pišući o književnom stvaranju Bošnjaka u doba preporoda, Muhsin Rizvić primjećuje: “Prve godine austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini predstavljale su gluho doba, vrijeme punog književnog zastoja, duhovne depresije i mrtvila. Dotadašnje književne snage bile su prekinute u svom djelovanju, a nove sile, koje će nastaviti književnu djelatnost na osnovama zapadne pismenosti i u okvirima novih književnih struktura, bile su tek u formiranju.”⁵⁶ Jedan od onih koji su uviđali potrebu prilagođavanja promjenama i neophodnost prihvatanja nove stvarnosti, kao načina iskoraka iz duhovnog sivila, bio je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. Znalac orijentalnih jezika, kaligraf, sakupljač usmenih umotvorina, književnik po skromnoj sastavnici ukupnog bavljenja i zagovornik bošnjaštva kao “muslimanske narodnosne samosvojnosti”, čija su djela označila okret “od ilahije prema kasidi, napuštanje mistično-alegorijske poezije i prelaz na usmenu prozu priča, poslovice i izreka”,⁵⁷ Ljubušak je *Narodnim blagom* iz 1887. godine otvorio put bošnjačkoj preporodnoj književnosti. Ova obimna usmenoprosna zbirka učinak je Ljubušakovog višegodišnjeg sakupljačkog rada. Pored poslovice, kojih je uvjerljivo najviše, zbirka sadrži i anegdote, predaje, pjesme te manji broj priča, od kojih je svega nekoliko novelističkih. *Narodno blago* je ne samo prva štampana knjiga Bošnjaka na maternjem, bosanskom jeziku i prva zbirka poslovice u kojoj je građa, iako većinom bošnjačka, prema navedenim izvorima i bosanskohercegovačka, već je svojim raznovrsnim sadržajem pokazala bogatstvo paremioloških oblika i njihovu ukorijenjenost u životnu stvarnost, te međusobnu povezanost različitih usmenoknjiževnih oblika.

Među malobrojnim, a zaslužnim pregaocima koji su u austrougarskom razdoblju zabilježili i objavili usmenoprosnu građu našao se i Dragutin Hofbauer, koji se potpisivao i kao Njegoslav Dvorović. On će 1888. godine objaviti u Senju zbirku usmenih tvorevina pod naslovom *Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne i Hercegovine*. Kako je po Hofbaueru “zadaca svakog Hrvata da najprije spozna svoj narod”, pjesme i narodne pripovijetke trebale su pridonijeti upravo tom cilju. Pjesmama i pričama u njegovoj zbirci nedostaju podaci o kazivačima i užem područ-

⁵⁶ Muhsin Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, Sarajevo, 1990, str. 24.

⁵⁷ Muhsin Rizvić, *Slovo Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*, Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku, Institut za književnost, Sarajevo, 1992, str. 9.

ju na kojem je građa bilježena, što je kao manjkavost naveo i priređivač, ističući u predgovoru da će imena pripovjedača “razasutih po gradovima Bosne i Hercegovine”, objelodaniti u “drugom svesku”, koji se nikad nije pojavio. Po svom duhu i stilu priče zabilježene u Hofbaurevoj zbirci razlikuju se od načina pučkog pripovijedanja, što otežava njihovo uključivanje u promišljanja o bošnjačkoj usmenoj prozi. S druge strane, sižejni obrasci, motivi i regionalne osobine priča upućuju na blizinu usmenoprozne tradicije Bošnjaka.

Krajem osamdesetih godina 19. stoljeća, poslije višegodišnje šutnje kao posljedice čina austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, bošnjački književnici započinju oživljavanje umirenih tokova vlastite književnosti. Prvi naraštaj književnika, pobuđen promijenjenom društvenohistorijskom zbiljom, započinje potragu za “oblicima estetske sinteze dva sasvim različita kulturna sistema vrijednosti: orijentalno-islamskog i zapadno-evropskog, kršćanskog kulturno-civilizacijskog kruga”.⁵⁸ Nastojanje da se dosegne “estetska sinteza dva sasvim različita kulturna sistema vrijednosti”, pored otvaranja prema evropskim književnim iskustvima susjednih naroda, značilo je također uranjanje u ishodišta vlastitog duhovnog naslijeđa. Bilježenje pripovijetki, anegdota, pjesama, poslovice, zagonetki – svega što čini usmenoknjiževnu tradiciju – bilo je često dijelom zanimanja pojedinih “radenika za dobro naroda”, koji će nekad ostati upamćeni i po objavljivanim djelima pisane književnosti. Međutim, dramatične promjene koje su nastupile uspostavljanjem austrougarske vlasti dovele su i do nekih društvenih tokova koji će slabiti njihovu svijest o narodnosnoj samosvojnosti. Posve nepripremljeni za nacionalnu borbu, u odnosu na bosanske Hrvate i Srbe, borbu koja se u većoj ili manjoj mjeri očitovala u raznim vidovima društvenog života, Bošnjaci će izlaz potražiti i u pristajanju uz jednu od strana u neposrednom okruženju. U znaku takvih pristajanja uz nacionalne ideološke programe, koji su svoja središta imali izvan Bosne i Hercegovine, bilo je svekoliko djelovanje bugojanskog pjesnika i kulturnog poslenika Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka.

Objavljivanjem zbirke čija je ukupna građa poticala iz bošnjačke sredine, ali označavajući je u naslovu zbirkom *srpskih* narodnih pripovijedaka, O. Sulejmanpašić Skopljak nedvosmisleno je iskazao svoju zaokupljenost srpskom nacionalnom ideologijom. U zbirci objavljenoj u Sarajevu 1898. godine, nalaze se priče zabilježene u selu Goruša kod Bugojna. U napadno

⁵⁸ Enes Duraković, *Predgovor*, u knjizi: *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Sarajevo, 1995, str. 5.

prosrpski intoniranom predgovoru sakupljač navodi da su kazivači priča bili Fazla i Zijad Fazlabegović te da mu je namjera da vrijedno narodno blago spasi od zaborava, budući da se “na žalost, danas malo zauzimalje oko sakupljanja naših lijepih srpskih narodnih umotvorina, kojih ni jedan narod nema tako obilno i tako lijepih, kao srpski narod, – i da stane na put otmičarima srpskog narodnog blaga, koje tuđinci svojataju kao svoje, a koje je zaista samo naše”.⁵⁹ Na temelju uvida u sadržaj i način izlaganja pripovjedača u zabilježenim pripovijetkama, Esmā Smailbegović je zaključila da ova nevelika zbirka u cjelini djeluje *orijentalno* te da su najvjerovatnije “pripovjedači ali i sakupljač, poznavali neke istočnjačke pripovijetke”.⁶⁰

Za sve vrijeme bošnjačke preporodne književnosti istican je značaj usmenoknjiževne tradicije za očuvanje narodnosne samosvojnosti i preporučivano je sakupljanje i proučavanje folklorne građe. Na pozive za bilježenje usmenoknjiževnih tvorevina – koji su stizali iz nacionalnih matica, srpske i hrvatske – nije se oglušio ni prosvjetni radnik, etnograf i pisac za djecu Hamdija Mulić, koji se ponekad u javnosti predstavljao i kao sakupljač folklorne, u njegovom primjeru usmenopodne građe. Međutim, kako je to bilo zanemarljivo malo u poređenju sa njegovim objavljenim proznim djelima, Mulić je kulturnoj javnosti razdoblja u kojem je djelovao bio malo poznat po svom sakupljačkom radu. Zato je skorašnje predstavljanje njegove rukopisne zbirke usmenoprodnih vrsta, sakupljenih na području sarajevske Hrasnice, imalo za bošnjačku pa i bosanskohercegovačku kulturnu javnost značaj svojevrstnog otkrića.⁶¹

Rukopis Mulićeve zbirke čuva se u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU u Zagrebu, a preuzet je iz nekadašnjeg fonda Matice hrvatske. Na temelju sačuvanog popratnog pisma uz zbirku, razabire se da je ista nastala kao posljedica akcije na istraživanju tradicijske kulture južnoslavenskih naroda, pokrenute krajem osamdesetih godina 19. stoljeća. To je razdoblje u kojem, kao glasilo tadašnje JAZU, izlazi *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, u kojem je objavljen programski proglas Antuna Radića pod naslovom *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*.

⁵⁹ Omer-beg Sulejmanpašić Skopljak, *Predgovor*, u knjizi: *Srpske narodne pripovijetke*, Sarajevo, 1898, str. 3.

⁶⁰ Esmā Smailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 162.

⁶¹ Mulićevom zbirkom usmene proze bavila sam se u okviru magistarske radnje pod naslovom *Usmena proza u rukopisnoj zbirci Hamdije Mulića*.

Potaknute Radićevim *Osnovama*, nastale su brojne zbirke usmenoknjiževne građe na području Hrvatske, ali poneka i na prostoru Bosne i Hercegovine. Jedna od najzanimljivijih u tom nizu je ona koju je načinio Ahmed Kasumović, koja sadrži priče, pjesme, zagonetke i opise običaja stanovnika Bosanske Gradiške i okoline sa početka 20. stoljeća. Rukopis zbirke ovog sakupljača, koji se očigledno nije obazirao na važeća pravopisna pravila, što dijelom ukazuje – kao i u primjeru Bogišićeve zbirke iz Mostara – na okolnosti bilježenja načinom neposrednog kazivanja u pero sakupljača. Kasumovićeva zbirka svjedoči ne samo o ljepoti i raznovrsnosti usmenoknjiževnih oblika bošnjačke tradicije, nego je također dragocjen jezički spomenik nepatvorenog pučkog pripovijedanja s kraja 19. i početkom 20. stoljeća. Iz sadržaja zabilješke na kraju prvog kazivanja saznajemo da je priča *Đavo je Čelo* zabilježena 1903. godine, dok se u kasnijim kazivanjima, kao na vrijeme zbivanja, ukazuje i na puno starije datume, kao što je ono iz 1829. (*Pogibelj jedne čete hajdučke*) ili 1850. godine (*Stani da vidim u malom ćitabu*), što ukazuje na znatnu starost priča i njihovu ukorijenjenost u usmenu tradiciju.

Pored Mulićeve i Kasumovićeve, među rukopisnim zbirkama koje su prvobitno bile u fondu Matice hrvatske, a sada su pohranjene u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU, nalazi se još jedna koja zavređuje pažnju s obzirom na usmenopoznu građu koju donosi, a to je ona koju je u Sarajevu 1894. godine sačinio Đuro Šurmin, učitelj na službi u Sarajevu. Prijepis zbirke čuva se u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu (IEF rkp. 159). Za razliku od prethodno razmatranih zbirki, u kojima nije doneseno ime kazivača, iz ove zbirke saznajemo da je prozne oblike – koje je zabilježio ljubitelj “narodnih umotvorina” Đ. Šurmin – saopćavao samo jedan pripovjedač, Hamid Kunić iz sela Šahabašići kod Foče. Na Šurminovu molbu, Kunić je priče kazivao u rasponu od 22. marta do 11. aprila 1894. godine. Uz zabilježena kazivanja sakupljač je zapisao kako “ništa nije dodavano, a gotovo svaka riječ je iz usta Hamidovih. Kod toga treba samo to spomenuti, da sam dodao po gdje koju riječ, da ne bude sve jedna rečenica koja se uvijek gotovo nastavlja sa ‘pa’. Drugo nije ništa dodavano. Po tom je u njima sve narodno, jer to i valja da jesu narodne pripovijetke.”

Lokalnu boju i sjećanja na historijske događaje sadrži usmena proza u nejednakoj mjeri, od žanra do žanra, od jedne do druge nacionalne tradicije. Ipak, uvid u sačuvanu građu pokazuje da su označena obilježja češća u usmenim predajama nego u novelističkim i šaljivim pričama. U vezi s predočenim može se primijetiti da možda ni jedna usmenopozna zbirka iz bošnjačke sredine ne nosi toliko regionalnog koliko ona koju je u Sarajevu

načinio vjeroučitelj i kaligraf Husein ef. Rizvić, inače rodom iz Mostara. Među stotinjak priča, koje nisu razvrstane prema jasnom kriteriju, najviše je zgoda iz života te anegdota zabilježenih od vremena neposredno pred uspostavljanje austrougarske vlasti pa do razdoblja prije početka Drugog svjetskog rata – u sarajevskoj, mostarskoj te u konjičkoj sredini. Osim u malom broju primjera, Rizvić nije naveo podatke od koga je i gdje je priče bilježio, što otežava prohod kroz ovu srazmjerno obimnu zbirku.

Osim posredstvom zasebnih zbirki, zanimanje za bošnjačku usmenu prozu može se pratiti i preko periodičnih glasila od samog kraja 19. i početka 20. stoljeća sve do izbijanja i tokom Drugog svjetskog rata, pa i kasnije. Kako su se urednici i saradnici glasila iz naznačenog razdoblja mijenjali u protoku vremena, odnos prema sakupljanju, odnosno objavljivanju usmene proze nije bio ujednačen. Broj kazivanja različit je od godišta do godišta kao i njihova književna vrijednost te žanrovska raznovrsnost. U časopisu *Behar*, koji je – po mišljenju Muhsina Rizvića, pisca monografije o ovom glasilu – upravo zahvaljujući narodnim umotvorinama “mogao održati svoju književnu fizionomiju”, sakupljači su bili najčešće mladi ljudi, učenici i prosvjetni radnici, “gotovo svi amateri u sakupljačkom poslu”.⁶² Upravo zbog načina rada, kojem je nedostajala stručna utemeljenost, objavljivanje tekstova ne prate podaci o izvoru, čime je sužen prostor za njihovo potpunije razmatranje. Prema mišljenju istog istraživača, usmene tvorevine objavljivane u *Beharu* imale su posebno značenje za ideološko usmjerenje ovog časopisa – “djelujući na sve slojeve čitalačke publike, počevši od starijih i intelektualno razvijenijih, kojima su one predočavale bogatstvo slavensko-muslimanskog narodnog književno-stvaralačkog duha, otkrivajući im izvore porijekla i kontinuiteta prave narodne bitnosti, do onih mlađih, kojima je uz pismenost bilo potrebno i odgajanje u narodnom duhu i sticanje pojmova određene životne etike”.⁶³

Glasilo u kojem je posebno pridavan značaj stručnom pristupu usmenoj tradiciji u Bosni i Hercegovini, bez obzira na nacionalnu nominaciju je porijeklo objavljene građe, bio je *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* u Sarajevu. Pokrenut 1889. godine, godinu dana nakon osnivanja Muzeja, *Glasnik* predstavlja najstariju i najvažniju publikaciju ove vrste na bosanskohercegovačkom području. Pored stručnih priloga na stranicama ovog glasila objavljivana je i etnološko-folkloristička građa, koju su sabirali brojni saradnici, a među njima u češćem, ponovljenom javljanju Ivan Zov-

⁶² Muhsin Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, Sarajevo, 1990, str. 214.

⁶³ Isto.

ko, Stevan R. Delić, Luka Grđić-Bjelokosić, Ćiro Truhelka, Sadik Ugljanin i još neki. U obimnoj objavljenoj građi koja se tiče usmene proze najviše je predaja, dok novelističkih i šaljivih priča gotovo da i nema. Zainteresiranost proučavalaca usmene književnosti okupljenih oko Zemaljskog muzeja nije se iscrpljivala jedino posredstvom pojavljivanja muzejskog glasila: u okviru djelovanja ove kulturne i naučne ustanove biva 1946. godine osnovan Institut za proučavanje folkloru, kao samostalna jedinica Etnološkog odjeljenja. Kako je zadatak Instituta bio sakupljanje i proučavanje etnološko-folklorističke građe sa područja čitave Bosne i Hercegovine, kao njegov sastavni dio nastao je Arhiv Instituta, u kojem je pohranjena građa sa terenskih istraživanja saradnika. Nakon 1958. godine, po prestanku rada Instituta, građa Arhiva Instituta pohranjena je u Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja.

Za proučavaoce bošnjačkih novelističkih i šaljivih priča posebno je zanimljiv folklorni materijal sakupljen 1952. i 1955. godine oko Srebrenice, između Drine i Jadra, te onaj bilježen 1953. i 1955. godine, na širem području Bosanske krajine. Građa koju su saradnici Instituta za proučavanja folkloru prikupili na spomenutom području objavljena je u *Glasniku Zemaljskog muzeja* pod naslovom *Narodne pripovijetke iz Bosne*. Svrha ovog priloga bila je da upotpuni “poznavanje narodnih pripovijedaka iz Bosne, da u što sažetijem obimu prikaže tipove”.⁶⁴ Već u oktobru i decembru 1956. godine istraživački poduhvati nastavljaju se na području Bosanske Posavine, dijelu između rijeke Save i podgorina Majevice i Trebave. Budući da na ovom dijelu Bosne i Hercegovine nisu načinjene zbirke koje bi svjedočile o pripovjednoj tradiciji, terenska istraživanja su i pokrenuta s namjerom da se zabilježi što više usmenoprozne građe i time u što većoj mjeri upotpuni predstava o bosanskohercegovačkom usmenoproznom repertoaru. Iz istog razloga su saradnici Etnografskog odjeljenja – od maja 1962. do marta 1963. godine – obavili plansko etnološko-folklorističko istraživanje sela u području Žepe. Zanimljiva kazivanja, žanrovski raznovrsna, zabilježena na označenom terenu 1961. godine, omogućila su Vlajku Palavestri da donese određene zaključke o “specifičnostima narodnog pripovijedanja Muslimana u Žepi”.⁶⁵ Obimna i dragocjena građa zabilježena tokom terenskog boravku na raznim područjima Bosne i Hercegovine i u različitim etničkim sredinama, pohranjena je u Folklornom arhivu Zemaljskog muzeja, a

⁶⁴ Vlajko Palavestra / Radmila Fabijanić, *Narodne pripovijetke iz Bosne*, Poseban otisak Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1958, str. 155.

⁶⁵ Vlajko Palavestra, *Narodne pripovijetke i predanja iz Žepe*, Poseban otisak Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1964, str. 145.

sadrži “nekoliko desetina hiljada zapisa različite folklorne građe (usmene pripovijetke, pjesme, narodni običaji i vjerovanja, muzički zapisi, itd.)”⁶⁶

Među pojedincima koji su se u značajnoj mjeri bili usredsredili na bilježenje i objavljivanje, pa i proučavanje bošnjačke usmene proze, na vidnom mjestu je književnik i folklorist Alija Nametak. Odrastajući u porodici koja je njegovala usmenu književnu tradiciju, Nametak je rano pokazao zanimanje za bilježenje bošnjačkog usmenog pjesništva i proze, iz čega je uslijedilo objavljivanje zbirke *Muslimanske pripoviesti iz Bosne* (Sarajevo, 1944), u kojoj su se na jednom mjestu našla odabrana prozna kazivanja iz *Behara*, *Novog Behara* te iz rukopisne zbirke Seida M. Traljića, a čiji su zapisivači bili još i Hamdija Mulić, Šemsudin Sarajlić, Hazim Muftić i neki drugi ljubitelji usmene književnosti. Nametak, budući da je bio vrstan folklorist, uz svaku priču – koju bi doslovno prenosio onako kako ju je zapisivač objavio u časopisu – donio je i tumač manje poznatih riječi, a na kraju knjige ime zapisivača, te podatke o glasilu u kojem je kazivanje prvi put objavljeno, što pridonosi potpunijem uvidu u bošnjačku usmenoprosnu tradiciju.

Objavljivanjem i proučavanjem usmene proze Bošnjaka, načinom vrijednim pažnje, bavio se u razdoblju nakon završetka Drugog svjetskog rata historičar kulture i folklorist Alija Bejtić. Potaknut “krepkom narodnom filozofijom i prefinjenom umjetničkom obradom”⁶⁷ šaljivih priča, Bejtić objavljuje 1955. godine u Zagrebu zbirku pod naslovom *Šaljive narodne priče*. Radi se o kazivanjima koja su već bila objavljena u zasebnim zbirkama, časopisima i kalendarima, osim nekoliko priča koje je zabilježio Seid M. Traljić te jedne koju je zapisao sam priređivač. U predgovoru pod naslovom *O našim narodnim šaljivim pričama* Bejtić je nastojao osvijetliti okolnosti pod kojima je nastajala i opstajala šaljiva priča na južnoslavenskom prostoru, ukazati na teme koje su najčešće zaokupljale usmene pripovjedače te ustanoviti temeljna poetička obilježja ovog usmenoprosnog žanra. Promišljanja o bošnjačkoj usmenoj pripovijeci prepletena su sa onim o šaljivim kazivanjima na južnoslavenskom prostoru općenito. Zbirka sadrži podatke o izvorima objavljene građe, te uobičajeni dodatak za knjige ove vrste, rječnik u kojem su objašnjene manje poznate riječi. Iako je nastojao da primjere šaljive usmene proze donese u obliku u kojem su zabilježeni, Bejtić je u nekim slučajevima – u cilju njihovog boljeg razumijevanja

⁶⁶ Aiša Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, Sarajevo, 2002, str. 31.

⁶⁷ Alija Bejtić, *O našim narodnim šaljivim pričama*, predgovor u knjizi: *Šaljive narodne priče*, Zagreb, 1955, str. 12.

– “pojedine zastarjele i pokrajinske jezičke oblike zamijenio književnim riječima”.⁶⁸

Knjiga *Narodni humor i mudrost Muslimana. Iz narodnog blaga Muslimana Bosne i Hercegovine* (Zagreb, 1972), izbor je primjera bošnjačke usmene proze i poezije koji je načinio Nasko Frndić, književni kritičar i dugogodišnji kulturni poslenik u zagrebačkoj sredini, rodom iz Zenice. Potaknut željom da ukaže kako na “samorodnost i autohtonost ovog narodnog stvaralaštva”,⁶⁹ tako i njegovu otvorenost uticajima ostalih usmenoprotnih tradicija, priređivač je iz obimne, već objavljene građe u zasebnim zbirka-ma, odabrao preko dvije stotine proznih kazivanja različitih žanrova. U predgovoru koji prethodi ovom izboru Frndić je nastojao ukazati ne samo na bogatstvo sižejnih obrazaca i tematsko-motivsku raznovrsnost priložene građe, nego i na svesremenost humora i mudrosti, koji se u ovoj folklornoj sastavnici bošnjačkog narodnog duha susreću kao “bitno obilježje njegovog stvaralaštva”.⁷⁰ Priređivač je uz izbor donio i podatke o izvorima objavljene građe te rječnik manje poznatih riječi.

Iste 1972. godine, kada je izašla iz štampe Frndićeva zbirka *Narodni humor i mudrost Muslimana*, pojavio se i prvi antologijski izbor bošnjačke književnosti pod naslovom *Biserje*, priređivača Alije Isakovića, objavljen također u Zagrebu. U želji da se književnost Bošnjaka u dugom, polumilenijskom rasponu od 15. do 20. stoljeća “sagleda u vertikalnom nizu i da se pri tome ostane u granicama jednog dosta strogog kriterija – određenog ukusom i podređenog namjeri”,⁷¹ priređivač Alija Isaković je u svoj izbor uvrstio devet usmenoprotnih kazivanja (*Otkad u Šamu žive samo muslimani, Čudotvorni prsten, Dram jezika, Hvaljeni sluga, Titiz i džomet, Bošnjo u Stambolu, Bekri-Mujo, Nasrudin-hodža i kadija i Od smrti se ne može pobjeći*). Brižljivo odabrane usmene priče, koje – slijedeći poetičke zakonitosti žanra kojem pripadaju – istovremeno nose i obilježja bošnjačke sredine, u čijem okrilju je decenijama i stoljećima usmeno prenošena, u kontekstu ostalih primjera usmene i pisane književnosti donesenih u ovom izboru, svjedoče o vlastitom bošnjačkom kulturnom kontinuitetu. Oabrane predaje, bajke, novelističke i šaljive priče, pored osobina bošnjačke samobitnosti, sižejnim obrascima, temama i motivima istovremeno upu-

⁶⁸ Isto, str. 13.

⁶⁹ Nasko Frndić, *Predgovor*, u knjizi: *Narodni humor i mudrost Muslimana. Iz narodnog blaga Muslimana Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1972, str. 8.

⁷⁰ Isto, str. 9.

⁷¹ Alija Isaković, *Uvod*, u knjizi: *Biserje*. Izbor iz muslimanske književnosti, Zagreb, 1972, str. 5.

ćuju i na bliskost sa ostalim usmenoprotnim tradicijama na bosanskohercegovačkom ali i južnoslavenskom prostoru.

Nakon zbirke *Muslimanske pripoviesti iz Bosne* Alija Nametak će objaviti još jedan izbor bošnjačke usmene proze pod naslovom *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana* (Sarajevo, 1975). Ova zbirka, kako ističe priređivač u predgovoru, predstavlja “prvi samostalan rad na objavljivanju bosanskohercegovačkih muslimanskih narodnih pripovijesti”.⁷² Radi se o izboru u kojem je svu donesenu građu osobno zabilježio Nameetak tokom dužeg vremenskog perioda i koja je klasificirana prema međunarodnim katalozima usmenih pripovijedaka. Vrlo profesionalno urađena ova zbirka svjedoči ne samo o žanrovskoj i tematsko-motivskoj raznovrsnosti nego i o varijantskoj raznolikosti.

Gotovo čitavo jedno stoljeće nakon sakupljačkog pregnuća bosanske redovničke mladeži iz Đakova, učenici četvrtog razreda slične vjerske srednje škole, tj. Gazi Husrev-begove medrese iz Sarajeva, krenuli su u potragu za usmenoprotnim kazivanjima iz svoga rodnog kraja. U želji da ožive uspomene na “dedina i nanina pripovijedanja”, oni su tokom 1976. godine bilježili pripovijetke u onim krajevima Bosne i Sandžaka iz kojih su se zaputili na školovanje u sarajevsku medresu, a sa konačnim praktičnim ciljem: da od novca sakupljenog od prodatih primjeraka zbirke odu na putovanje u Tursku, što su konačno i učinili. Iako je riječ o srednjoškolcima, njihov način sakupljanja i pristup građi pokazuje iznenađujuću zrelost sa kojom su krenuli na neizvjestan put bilježenja kazivanja predaka. Na kraju knjige nalaze se podaci o kazivačima, zapisivačima te o prilikama u kojima je određena priča zabilježena, koji pomažu uobličanju predstave o tematsko-motivskoj rasprostranjenosti bošnjačke usmene proze.

U dijahronijskom presjeku bilježenja i objavljivanja bošnjačke usmene novelističke i šaljive priče, od nesumnjivog je kulturnohistorijskog značaja nekoliko zbirki i antologija štampanih krajem 20. i početkom 21. stoljeća, u kojima su se našli neki od umjetnički najljepših primjera usmene proze Bošnjaka. Bilo da su kazivanja donesena izdvojeno, bilo uz odabrane primjere susjednih usmenoprotnih tradicija na bosanskohercegovačkom prostoru, ove knjige su od velike važnosti, jer svaka na svoj način uspostavlja novu i drugačiju komunikaciju sa čitaocima. Riječ je o antologiji usmenih bosanskohercegovačkih priča *Djevojka – ptica zlatna perja* (Sarajevo, 1997), koju su priredile Đenana i Lada Buturović, izboru za školske potrebe

⁷² Alija Nametak, Predgovor, u knjizi: *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1975, str. 3.

Šaljive narodne priče (Sarajevo, 1989) priređivača Muniba Maglajlića, te o četiri antologije koje je – za potrebe različitih edicija načinila Aiša Softić: *Antologija bošnjačke usmene priče* (Sarajevo, 1997) i *Jednom bio car. Odbrane bošnjačke bajke* (Sarajevo, 2001), *Usmene predaje Bošnjaka* (Sarajevo, 2002) i *Usmena proza Bošnjaka* (Sarajevo, 2004).

Na kraju, osvrnemo li se na literaturu o južnoslavenskoj usmenoj književnosti, uočiti ćemo da je ona pretežno bila usmjerena ka izučavanju usmene pjesničke tradicije. Otklon od takvog usmjerenja označilo je u novije doba bavljenje Esme Smailbegović, koja će krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća skrenuti pažnju naučne, ali i šire, kulturne javnosti na prozu kao nedovoljno istraženu oblast usmenog naslijeđa, najprije prilogom *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, a potom studijom *Narodna predaja o Sarajevu* (Sarajevo, 1986), koju prati autoricin izbor predaja. Takvo usredsređeno zanimanje za prozno naslijeđe Bošnjaka nastaviti će u najnovije vrijeme Aiša Softić nizom prethodno pobrojanih naslova, među kojima je od posebnog značaja antologijski izbor *Usmena proza Bošnjaka*, knjiga koja predstavlja prvi pokušaj cjelovitog presjeka kroz bošnjačko usmenoprozno stvaralaštvo, a koju zaokružuje obuhvatan predgovor, u kojem je donesen sažeti teorijski presjek kroz svekoliku građu bošnjačke usmene proze.

3. Historijski i teorijski uvid u zabilježenu građu – zbirke, sakupljači, kazivači

3.1. *Ljetopis* Mula Mustafe Bašeskije

Za prozna kazivanja koja se nalaze u Bašeskijinoj bilježnici nema podataka o tome gdje ih je i od koga ljetopisac čuo, osim za priču koju je preuzeo iz arapskog djela *Život životinja*. A da je sudionike i prenosiocce usmene tradicije prepoznavao u svome okruženju vidljivo je iz nekrologija, koji je sastavni dio njegova ljetopisa, u kojem ovaj hroničar, između ostalog, bilježi da je Salih-efendija Pekar bio “dobar pripovjedač raznih zgoda i šala” ili da je Mehmed-baša Tambur “znao praviti sazove a i svirati uz saz”, u čemu mu “u čitavoj Rumeliji (evropskoj Turskoj) nije bilo premca”.

Bašeskijin *Ljetopis* sadrži i slikovite opise koji dočaravaju društvene okolnosti u kojima su folklorni oblici funkcionirali, poput sljedećeg: “U 1194. (1780/81) godini je jedna skupina mladih kadija-efendija (...) njih sedamnaest na broju, priređivalo po dogovoru dva puta sedmično sohbethalve, na kojima su prisustvovali i ćehaja, mehkeme, mulini sinovi, Isa-beg i još nekoliko njihovih poznanika i prijatelja. Ukratko, tu bi se postavilo po sedam sofri, na kojima je bilo po dvadeset do trideset sahana raznih jela, sviralo bi se uz naj, pjevale bi se sevdalinke i zametale razne šale, a za sve ovo se trošilo po 40-50 groša. Ovolika raspuštenost (azginlik) predznak je kuge, a Allah najbolje zna. Poslije pustošenja kuge samo će ostati jedno sjećanje i spominjaće se kako se uživalo u prošla vremena.”

Unutar Bašeskijine rukovijeti proznih tvorevina zastupljen je širok raspon usmenoprotnih žanrova sa ovog prostora: šaljive i novelističke priče, bajke, predaje, hićaje, anegdote, dosjetke i priče o životinjama. Najveći broj kazivanja u Bašeskijinom *Ljetopisu* može se svrstati među anegdote i šaljive priče. Kako dotiču život svakodnevnice, tematski su vrlo raznovrsne. Svoju komičnost ne zasnivaju samo na situacijama i nesporazumima u kojima se ljudi nalaze, premda je takvih najviše, već i na duhovitom odgovoru, što ih približava dosjetkama. Pored anegdota – koje su nastale mnogo prije nego ih je Bašeskija zapisao i čiji su motivi kao i likovi međunarodni, poput priče o Nasrudin-hodži i kazanu – unutar zbirke nalaze se i četiri kazivanja koja su nastala u ljetopiščevo vrijeme, budući da anegdota u imenima juna-

ka čuva sjećanje na stvarne građane Sarajeva te ukazuje na vrijeme kada se opisani događaj odigrao. Prva anegdota kazuje o tome kako je Ahmed-baši Jusufbašiću ukraden konj, u kojoj zapisivač umetnutim iskazom – “kojeg poznajem” i koji “imadijaše kuću u sokaku kod Ćifuthane” – upečatljivo utiče na percepciju ovog kazivanja kao nečega što se stvarno dogodilo. Spominjanjem Hadžidurakovićevog sina u anegdoti o nesporazumu između sagovornika također se sugerira da je ista zabilježena u vrijeme kada je kazivanje tek ulazilo u usmenu tradiciju. Preostale dvije su o muftiji Svraki. Da se radi o Bašeskijinom savremeniku jasno je iz sintagme “naš muftija”. Zapisivačev komentar “šala, ali istina”, koji funkcionira kao metatekst, utiče na percepciju kazivanja i pojačava njezinu komičnost.

Komični sadržaj zastupljen je i u šaljivim pričama od kojih su neke fabularno razvijenije. Kako čak tri od pet priča izražavaju jedno negativno viđenje žene, njihova komičnost prerasta u satiru i za njih se može ustanoviti da su mizogine, tj. “protivženske”. Satira je prisutna i u rugalicama, pričama kojima se ismijavaju određene društvene skupine ili stanovnici nekog naselja. Rugalice ili podrugačice u Bašeskijinoj *Medžmui* su one o trgovcima, Čajničanima ili Pljevljacima te o anadolskim agama, koje imaju istu, međunarodnu sižeju potku, u kojoj su izmijenjeni lokalizacija, događaj i protagonisti. U obje priče nevaljalac nasamari domaćine tako što im pokrade konje i stvari, a od njih zatraži da se žmireći uhvate za ruke, jer je to nova društvena igra koju su tražili da im upravo on pokaže.

Brojna kazivanja koja je Bašeskija zabilježio temelje se na islamskom učenju, neovisno od okolnosti kojem žanru pripadaju. Pored onih čija je osnovna namjera da pouče, a “pouka se izvlači iz primjera koji se nudi kroz djelovanje Božijih poslanika”,⁷³ veći je broj priča koje utiču na razvijanje religiozne svijesti čovjeka kroz određene konkretne događaje. Ovu činjenicu uočila je već Aiša Softić, proučavajući usmene predaje Bošnjaka, ističući da “neke hićaje oslikavaju određenu situaciju ili određene događaje, pa su one stoga u više slučajeva vrlo bliske anegdotama. (Karakter anegdote imaju hićaje koje je uz *Ljetopis* donio Mula Mustafa Bašeskija).”⁷⁴

Čak i neke predaje iz Bašeskijine prozne zbirke, poput one o evliji Abdulahu ibn Turabu (*Veliki bogougodnik Abdulah ibn Turab*), imaju karakter anegdote: “Veliki bogougodnik (evlija) Abdulah, ibn Turab, putujući nekom prilikom imao je uza se samo koru suha hljeba, ali u duši zaželi da mu je uz to i koje jaje. Zato on skrene s puta u neko selo, kad najednom iz šume

⁷³ Aiša Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, Sarajevo, 2002, str. 104.

⁷⁴ Isto, str. 103.

pred njega ispade nekakav čovjek i zaviče ‘Evo razbojnika!’ i poče tući Abdulaha. U to naiđe drugi čovjek, izbavi Abdulaha, odvede ga svojoj kući i pripremi mu za jelo čimbur, a na to će bogougodnik: ‘Evo, Abdulahu, samo jednom si zaželio da ti je čimbura, pa si za to dobio sedamdest degeneka, evo ti sada čimbura, pa bujrum, najedi se.’”

Čudesno koje pokreće akciju junaka zajedničko je obilježje za tri kazivanja unutar zbirke. Prva bajka sadrži međunarodno rasprostranjeni motiv poznavanja govora životinja, koji izabranom pojedincu donosi smrt ukoliko se tajna kaže nekoj drugoj osobi (*Nekakav herif tražio je od Sulejmana pejgambere*). Kao i u drugim usmenim tradicijama, žena nagovori muža da joj otkrije svoju tajnu, pa i po cijenu gubitka života. Međutim, kada čuje kako horoz izlazi nakraj sa svojih devet žena, a on ne može ni sa jednom, muž uzme batinu i ženu istuče, “rekavši joj da ga nikad ne smije više pitati, a žena se zatim pokaja”. Ono po čemu ovo kazivanje odstupa od tradicionalnog modela bajke je postojanje pouke: “Pa shvati ovo, i, brate sa ženama se ne povodi (ne igray)!” Zapisivačev komentar funkcionira kao metatekst, koji čini cjelinu sa strukturiranom pričom, ali je njegovo uvođenje suviše jer se radi o bajci. Bajka o siromahu koji oženi princezu (*Ljudska volja planine čupa*) od tradicionalnog modela ove vrste razlikuje se u uvodnoj motivaciji: naime, pripovjedač započinje kazivanje iskazom “Ljudska volja planine čupa”, što je posve neuobičajeno za bajku. One najčešće imaju formulativni početak, a pouke, ukoliko i postoje, nisu izrijekom date. Osim toga ova bajka u religioznom je ozračju. Treća bajka koju je Bašeskija donio odnosi se na ispunjenje želja (*Neki čovjek je imao tri murada*). I ona sa iskazom na kraju: “Pa shvati ovo”, kojim se pojačava didaktička sastavnica, također odstupa od tradicionalnog obrasca bajke. Sve tri bajke iz Bašeskijina ljetopisa sadržavaju motive poznate i u tradicijama drugih naroda, ali je način njihovog uobličavanja nešto drugačiji. Sve imaju naglašeniju didaktičku funkciju, i to kroz metatekstualne iskaze.

Slično anegdotama, novelističke priče u Bašeskijinom ljetopisu crpe svoj sadržaj iz svakodnevnice i zato su tematski vrlo raznolike. Mahom su jednoepizodne i usto vrlo kratke. Nadnaravni motivi koji se pojavljuju u nekim novelističkim pričama vjerskog su karaktera i zbog toga su bliske hićajama. Za proučavaoce ljetopisne građe posebno su zanimljivi metatekstualni iskazi, koji se povremeno pojavljuju kao komentar priča. Takvo je kazivanje ono o ljudskoj istrajnosti u poslu (*Jedan šejh je sa svojim muridima*): “Jedan šejh je sa svojim muridima naišao na hrsuzu obješenog kraj puta, pa priđe hrsuzu, poljubi mu tabane, čemu se muridi začudiše. Sada šejh reče muridima: ‘Ovaj čovjek, iako je radio prljav posao, u njemu je

do kraja istrajao, pa neka mu je bravo (aferim) i za tu ustrajnost sam mu poljubio tabane.” Kako se predočena istrajnost odnosi na jedan društveno neprihvatljiv postupak, tj. na ustrajnost u krađi, Bašeskija primjećuje: “Od ove i sličnih priča ne može svak pouku crpiti nego to može samo pametan čovjek, jer je ovo muridima podsticaj da ustraju na putu kojim su pošli u veličanju i spominjanju Boga.” I u ovom primjeru metatekstualni iskaz čini sastavni dio priče, ali bez njega bi kazivanje bilo posve nejasno i zapravo je neophodan za razumijevanje teksta.

Devedesetak usmenoprodnih oblika, koje su sa turskog preveli Mehmed Mujezinović i Fehim Nametak i priložili ih drugom bosanskom izdanju Bašeskijina *Ljetopisa* (u odjeljku pod naslovom *Hićaje i anegdote*), višestruko je značajno za bošnjačku usmenu književnost. Bez obzira na okolnost da se radi o kraćim proznim vrstama, zbirka pokazuje izuzetnu žanrovsku raznolikost. U nastojanjima da se utvrdi pripadnost žanru pojedinačnih kazivanja te njihova odstupanja od tradicionalnih modela pripovijedanja, otkrivaju se i zapisivačevi zahvati na pojedinim primjerima. Ljetopisac Bašeskija često pojašnjava pouku, upućuje na prethodne priče, svjedoči o vjerodostojnosti, komentira. Ovakvim iskazima, koji funkcioniraju kao metatekst, ljetopisac neprekidno komunicira sa čitaocem te se otkriva kao darovit pripovjedač, a ove priče se i danas, kako ističe Emina Memija, mogu primiti kao “pouka, duhovita iskra, kao povod za razmišljanje o vrlini i slabosti”.⁷⁵

Bašeskijina zbirka od izuzetne je važnosti i za utvrđivanje načina uobličjenja bošnjačke usmene proze, jer je i u ovom slučaju folklor na turskom jeziku djelovao na motivsko-tematski raspon bošnjačke usmene književnosti, kao što se to već dešavalo u primjeru lirske pjesme te usmene predaje. Pažljivo upoređivanje usmenoknjiževne građe sa motivsko-tematskim rasponom odgovarajućih proznih vrsta zabilježenih kasnije na bosanskom jeziku pokazat će konačne domete uticaja o kojima je riječ.

3.2. Priče objavljene u časopisu *Bosanski prijatelj*

U *Bosanskom prijatelju*, prvom bosanskohercegovačkom književnom časopisu (1850, 1851, 1861), Ivan Franjo Jukić objavio je šest priča, od kojih su tri posebno zanimljive: *Kokošija vojska ili Patnja čovieka sa ženom*, *Čudotvorni Bošnjak* te *Lakomi gospodar i ludi sluga*. Sižejni obrasci i motivi sve tri priče poznati su u tradicijama drugih naroda na južnoslavenskom

⁷⁵ Emina Memija, *Svevremeni govor narodnog duha*, predgovor u izboru *Priče i bajke uz Ljetopis*, Sarajevo, 1998, str. 8.

prostoru. Međutim, na osnovu regionalnih osobina uvjetovanih načinom života i povijesnim zbivanjima, imenovanja junaka te na kraju na temelju sižejnog obrasca poznatog usmenoproznoj tradiciji, šaljiva priča *Čudotvorni Bošnjak* najbliža je bošnjačkoj tradiciji. Ono što je udaljava od ove, ali i drugih usmenih tradicija je kompoziciona struktura. U njoj nalazimo upravo one karakteristike koje su bile dovoljne Zdenku Lešiću da neke druge priče (*Dram jezika* i *Derviši Carigradski*) posmatra, ne kao Jukićeve zapise narodnih priča, nego kao Jukićeva autorska djela. Ono što priče *Dram jezika* i *Derviši Carigradski*, objavljene u časopisu *Kolo* 1847. godine, približava strukturi klasične talijanske novele, prema Lešiću je “dosljedno izvedena ambijentacija, individualizacija likova i realistička motivacija njihovog ponašanja, dramska razvijenost prizora sa živim i kontinuiranim dijalogom, razvijenost radnje u pravcu kulminacije i raspleta”.⁷⁶ Kako sve ove osobine možemo pronaći i u kazivanju *Čudotvorni Bošnjak*, najvjerojatnije je da i ona predstavlja postignuće Jukićevog spisateljskog bavljenja. Slično o prethodno spomenutim pričama misle i Maja Bošković-Stulli i Esmā Smailbegović, dok prema mišljenju Vida Latkovića sve pobrojane osobine ipak ne udaljavaju priču od proze nastale u okrilju usmene tradicije. Bez obzira na sve izneseno, priče koje su objavljene u *Bosanskom prijatelju* važne su jer ipak ukazuju na povezanost sa određenim usmenoknjiževnim predlošcima.

3.3. Rukopisna zbirka Valtazara Balde Bogišića

Zbirka priča koje je zabilježio Valtazar Baldo Bogišić 1863. ili 1864. godine u Mostaru, prva je bosanskohercegovačka zbirka usmene proze koja je svojevremeno bila obrađena prema tada važećim standardima razvrstavanja prozne građe. Prilikom pripreme rukopisne zbirke za štampu, Maja Bošković-Stulli – pored vrlo iscrpnog predgovora, u kojem je opisala Bogišićev boravak u Mostaru – svakoj je priči odredila tip prema katalozima Aarne – Thompson i Eberhard – Boratav, a zatim je u napomenama priložila podatke o varijantama. Pored vrlo zanimljivih zapažanja, do kojih je došla upoređivanjem motiva, Maja Bošković-Stulli je zaključila da su prvenstveno bosanskohercegovačkim pričama mnogo bliži turski pripovjedački motivi, te da se “znatan dio naših narodnih priča gotovo stapa sa turskim”.⁷⁷

⁷⁶ Zdenko Lešić, *Ivan Franjo Jukić – književnik*, Izraz br: 39, Sarajevo, 2008, str. 81.

⁷⁷ Maja Bošković-Stulli, *Narodne pripovijetke iz Mostara (Zapisi Balda Bogišića)*, Bilten Instituta za proučavanje folklorā, Sarajevo, 1955, str. 76.

Bogišićeva mala mostarska zbirka, objavljena u Biltenu Instituta za književnost u Sarajevu 1955. godine, žanrovski je raznolika. Najviše je šaljivih priča, a potom slijede priče o životinjama, anegdote i bajke. Elementi humora prožimaju gotovo sva kazivanja. Šaljive i fabularno razvijene priče su *Ćoso i divovi*, *Kenjac kadija*, *Dobri sa onog svijeta*, *Nikola u carskom odijelu*, *Budalasti muž*, *Hajduci i pobrin groš* te *Prevareni muž u vreći*. Osim priče *Nikola u carskom odijelu*, koju je Bogišiću kazivao “učitelj koji ju je čuo u Dalmaciji”, pripovjedač ostalih kazivanja, najvjerojatnije je bio jedan od zidara Mostarske pravoslavne crkve. Budući da je svaka od sedamnaest priča sačuvana “u svom rudimentarnom obliku, bez izdavačeva retuša”, može se smatrati “malim književnim ostvarenjem po svom sočnom, slikovitom jeziku, čistoj kompoziciji, lapidarnom stilu, duhovitim obrtima”. Zbirka je, između ostalog, poslužila Maji Bošković-Stulli da se suprotstavi mišljenjima da “najviši stilistički i uopće umjetnički dometi narodnih pripovjedaka pripadaju sabiračima i redaktorima, a ne narodnom pripovjedaču”.⁷⁸

3.4. Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive Vuka Vrčevića

Iako je čak 459 kazivanja objavljeno u prvom izdanju knjige *Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive* (Biograd, 1868), pokazalo se da je to tek dio građe koju je Karadžićev saradnik i zaljubljenik u usmenu književnost Vuk Vrčević prikupljao nekoliko decenija na području Crne Gore i Hercegovine. Prozu u ovoj zbirci, od čega se određeni dio ponavlja i u kasnijim knjigama, Vrčević je razvrstao na sljedeći način: “I. Narodne opće, s najširim prostranstvom. II. Književne, koje se čuju samo od popova i kaluđera kad su u veselom društvu. III. Varalice. IV. Podbadačice, ili satirične, kojima se obično u šali podbadaju momci, kad su iz dva sela ili mjesta, pa se sastanu. V. Basne. VI. Gatke, koje prilikuju više zagonetkama i pitalicama nego pripovijetkama, ali su uz ove sastavljene. VII. Pitalice, koje se ne mogu drukčije u priči kazati nego baš onako kako se čuju (...)” Vrčević je nastojao da priče zabilježi upravo onako kako ih je čuo, opisujući čak kontekst u kojem se kazivanje ostvaruje, što ukazuje u kojoj mjeri je ovaj kulturni poslenik ozbiljno pristupao sakupljačkom poslu. Međutim, ipak je previdio činjenice koje su od neupitne važnosti za proučavaoce usmene književnosti, a to su podaci o kazivačima i mjestu gdje su priče zapisane,

⁷⁸ Isto, str. 59.

što u konkretnom primjeru otežava korištenje sakupljene građe u promišljanjima o poetici bošnjačkih priča. Kako je većina priča šaljiva – a šaliti se može i na vlastiti račun – ne mogu se primijeniti kriteriji koji su primjenjivi kod novelističkih priča, kao što su imenovanje junaka, opisi običaja ili tradicije te se proučavalac ove građe – u nastojanju da izdvoji ono što bi moglo biti zanimljivo za njegovo bavljenje – mora osloniti ili na usputne bilješke, koje katkad funkcioniraju kao metatekst, ili na prepoznavanje motiva koji se pojavljuju u bošnjačkoj tradiciji, prije ili kasnije. Izostavljanje imena kazivača kao Vrčevićev propust je istakao već Stojan Novaković, pisac predgovora za zbirku iz davne 1868. godine.

Jedna od bilješki koje pomažu prilikom uvrštavanja nekog proznog primjera u korpus bošnjačke tradicije donesena je uz priču *Hodža obrivao bradu*, uz koju je Vrčević dopisao: “Ovu priču, koju sam čuo ovđe u Trebinju od jednoga pametna turčina, svako će razumjeti da se odnosi da čovjek svoju čast čuva i ako jednom neprilici puštiš vlast, i drugi će put.” Razmotrimo li sadržaj šaljivih priča koje su većinom fabularno nerazvijene, uočljivo je da se u knjizi najviše ismijavaju Bošnjaci potom Romi, a za njima slijede priče u kojima su predmet ismijavanja lijene i neposlušne žene te svećenici. Uzevši u obzir brojnost vjerno zabilježenih kazivanja i Vrčevićevo zalaganje za očuvanje usmenih tvorevina naroda, koje su neprocjenjive, Esmā Smailbegović naglašava da njegove zbirke predstavljaju “dragocjen i bogat izvor za proučavanje bosanskohercegovačke pripovjedačke građe, ali bi takvom proučavanju moralo prethoditi odabiranje relevantne građe prema regionalnom kriteriju”.⁷⁹

3.5. Bosanske narodne pripovjedke Zbora redovničke omladine bosanske u Đakovu

Kako i zbirci *Bosanske narodne pripovjedke*, objavljenoj u Sisku 1870. godine, nedostaju podaci o kazivačima i sredini u kojoj su priče zabilježene, prvi korak u opisu zbirke zahtijeva ispitivanje izvornosti kazivanja, ili – kako je to primijetila Esmā Smailbegović – potrebno je “na osnovu same zbirke utvrditi u prvom redu njenu autentičnost, a zatim i vrijednost”.⁸⁰

Polazeći od pretpostavke da usmene priče nose određena obilježja naroda u kojem se prenose, vjerodostojnost kazivanja, između ostalog, može se

⁷⁹ Esmā Smailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 149.

⁸⁰ Isto, str. 150.

utvrditi pažljivim iščitavanjem građe i izdvajanjem obilježja za koje bismo mogli ustanoviti da su po nečemu bošnjačka. Usklađenost ovih obilježja mnogo više svjedoči o ukorijenjenosti u tradiciju od upoređivanja sižejnih obrazaca za koje znamo da su često međunarodno rasprostranjeni. Naravno, uključimo li i komparativistička istraživanja, naša saznanja mogu biti jasnija i određenija. Pišući o češkim pripovijetkama, Jaromir Jech nalazi nacionalna obilježja u “aklimatizaciji opće raširenih pripovjedačkih sižea (unošenje domaćih imena, odjeci lokalnih običaja, društvenih odnosa, mentaliteta, pogleda na svijet, krajolika). Nacionalni izraz vidi Jech i u jezičnome ruhu u koje se priča zaodjeva, u boji u ritmu i melodiji dijalekata, pri čemu različita regionalna obilježja ne razjedinjuju nacionalni karakter čeških pripovijedaka, nego su, u cjelini gledana, vid njihove pojavnosti.”⁸¹

Priče u zbirci bosanske redovničke mladeži donesene su bez nekog vidljivog sistema, što su priznali i priređivači, napominjući da će u sljedećem izdanju biti “razpoređanjem pravilniji”. Sve donesene priče su fabularno razvijene, a najviše je šaljivih (*Nasrajdin hodža postao kadijom, Konj i čovjek, Starac s jarcem na sudu, Nesretni spahija, Nasrajdin hodža, Nesretno kumovanje cigansko, Turski ramazan, Nasrajdin hodža, Ciganin kod mise, Sliepac i vođa, Nesretni kum i kuma, Luđakova sreća, Tri brata, Tri brata i gospodar, Zanatlija i car, Žena vraga prevarila*), a potom po brojnosti slijede bajke te novelističke priče (*Tri hajduka, Vjeran drug*). Samo jedna priča je religiozna.

Od dva kazivanja koja prema žanrovskim osobinama odgovaraju fabularno razvijenim novelističkim pričama, *Vjeran drug* po svojim obilježjima uvjerljivije upućuje na bošnjačku usmenu tradiciju. Priča je to o kraljeviću kojeg otac šalje od kuće i kojem slučajni saputnik ne samo spasi život – lukavim nastupom poubijavši sve hajduke – već također oslobodi sestru iz hajdučkog ropstva. U prvom dijelu priče pripovjedač utrostručuje epizodu susreta kraljevog sina najprije sa brkanlijom, potom sa putnikom i na koncu sa drugom, “koji je bio mlad kao kap”. Kako je treći saputnik baš kako treba ispunio zadatak koji je carević postavio pred svu trojicu, oni odluču zajedno nastaviti putovanje zaklevši se na vjernost do kraja života. U drugom dijelu sižejnog obrasca kazivač stavlja u prvi plan kraljevićevo saputnika, koji će u tri navrata pobiti sve hajduke koji su pokušavali ući kroz prozor dok je kraljev sin spavao. Osobitost ovog kazivanja, između ostalog, u psihološki je motiviranim postupcima junaka. U uvodnoj motivaciji pri-

⁸¹ Navedeno prema: Maja Bošković-Stulli, *Regionalne i nacionalne razlike među narodnim pripovijetkama*, u knjizi: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 184.

povjedač kazuje da se kralj – čuvši “šta se dogodilo njegovoj miloj kćerci, plaho razžalosti” i “da kroz tri dana niti je što s kim govorio niti koga pripustio k sebi unići”, te stoga tjera najmlađeg sina, kojeg je smatrao budalastim, jer nakon otmice kćerke, kako stoji: “neće moći imati moje srce veselja; pa baš kad neimam veselja, nek neimam ni žalosti”. Za razliku od bajki, u kojima su likovi dati plošno, bez individualizacije, u novelističkim pričama nije rijetkost da kazivač ostvari uvid u emotivnu stranu likova o kojima pripovijeda. Slušaoci se tako lakše poistovjećuju sa junacima, koji su na koncu izrasli iz njihove svakodnevnice, i imaju iste ili slične tegobe. Biranim jezičkim iskazom pripovjedač kazuje da je otac, tjerajući najmlađeg sina od sebe, želio odbaciti sve ono što potencijalno može izazvati bol te tako spriječiti novo povređivanje sebe kao roditelja. Siže novelističke i fabularno razvijene priče *Vjeran drug* odgovara brojnim varijantama zabilježenim u bošnjačkoj sredini. Zanimljivo je da su kasnije zapisana kazivanja najčešće sa elementima čudesnog, što ih smješta u žanr bajke. Priča koju su zabilježili bosanski klerici na osnovu jezičkih osobina i stila nadaje se kao novelističko i fabularno razvijeno kazivanje koje je živjelo u repertoaru bošnjačke usmenoprozne tradicije.

Fabularno razvijeno kazivanje *Tri hajduka* je novelistička priča o kraljici koja je “došla glave” trojici hajduka. Da ova priča nije blizu bošnjačke usmenoprozne radionice vidi se po pojedinosti da se kraljeva kćer udaje za *grofa*, za prijevoz junaci koriste *kočiju*, a hajduke će *soldati* uhvatiti i spržiti. Odjeke srednjovjekovnih dvorskih običaja vidimo u slikovitom opisu kraljevske večere: “Kad se sva gospoda sakupe, posadi jih kraljica za trpezu, samo još ostanu tri čovjeka, sve u suhu zlatu obučeni, koje također posadi kraljica nabaška na strani trpeze, samo na jednom stolu. Svijuh kraljica upita za junačko zdravlje, koji joj također odvratiše, dok dođe red i do one trojice. Kraljica se š njima upita za junačko zdravlje i veselje, koji joj također i odvratiše. Sad ih upita kraljica: ‘Gdje vam je gospodo uzorita domovina i kuća?’ Na što oni kraljici odgovoriše: ‘Svietla kraljica, naša je domovina blizu kao i vaša, a kuća također još bliže. Moglo bi se na kočijama doći k našoj kući, koja se nalazi u šumi za malo vremena, buduć da nije više od vaših dvora udaljena doliš (samo) tri milje.’” Korišteni orijentalizmi u priči (hajduk, zijafet, sobet, avlija, basamke, magaza, boj) pokazuju uticaj novih kulturnih tekovina u Bosni, koji su se uobličili nakon uspostavljanja osmanske vlasti, a koji su u različitim vidovima bili prihvaćeni u svim sredinama bez obzira na religijsku pripadnost kazivača.

Zanatlija i car priča je čiji siže čine dva toka radnje, koje povezuje isti glavni lik. U prvom siromašni momčić sa svojim majstorom izvrši krađu

ovnova, a u drugom, nakon što je pokrao kraljevsku haznu, on uspješno izbjegava sve zamke koje je car postavio u namjeri da uhvati nepoznatog lopova. Bošnjačku sredinu prepoznajemo u iskazima: "Ići ćemo ja i ti čaršijom", "nađu čovjeka, gdje tambura na ćefenku", "sprema se da pokrade carsku haznu". Svoju pripadnost islamu pašalije će očitovati iskazom "Dina mi moga", a to isto čini i car, uzvikujući: "Vallah". Usklađenost obilježja ovog kazivanja narušavaju, međutim, rečenice poput: "mali tat skoči iza grma", "mali tat se uzvrtilo kao đavo u crkvi te će majstoru", "mali tat izleti iza grma", "mali vrag ga znao kako", "mali, unišav, skupi se kao ubogi vrag za vratima, čovjek bi reko, ne zna se kruha najesti". Posebno se u tom pogledu izdvaja dječakov marifetluk koji se očituje tako što "uzme dvanaestore haljine popovske te jih sve dvanaest preobuče a trinaeste kaluđerske pak na sebe navuče i opet legne spavati". Kako izdvojeni iskazi narušavaju jedinstvo ostalih obilježja najvjerovatnije je da je sižejni obrazac nekada pripadao bošnjačkoj tradiciji, ali je zabilježen nakon što je promijenio sredinu ili je stiliziran u toku pripremanja za objavljivanje.

Šaljiva priča *Tri brata i gospodar* kazuje o neobičnoj pogodbi između siromašnih sluga i okrutnog gospodara. Bila tri brata. Jednog dana "najmlađi od njih najmi se u nekog gospodara za godinu dana pod ovom pogodбом: da će mu svaki put dati kad izdere opanke s priglavcima i deset dukata, i tko bi se od njih dvojice prije razljutio, da će mu se leđa sadrti". Nakon što je cio dan radio u bašči bez ručka, najamnik se razljuti na gazdu, na što mu ovaj nožem zguli leđa. Isto se desi i sa starijim bratom, koji je bio krenuo da osveti mlađeg i pod istom pogodбом došao k gazdi. Najstariji, ludi brat, saznajući šta se desilo onoj dvojici prije njega, odluči da ih osveti. I dok su dvojica mlađih otišli od gazde zguljenih leđa, najstariji nadmudri gospodara. On uspije gazdi vola zaklati, konja prodati, dijete ubiti i ženu osakatiti. Naposljetku, priznajući da ga je ovaj naljutio, gazda dopusti da mu ludi brat zguli leđa. Na prvi pogled to je priča o socijalnom sukobu između sluga i gazde i u tom slučaju ova priča ima svoje varijante u bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji. Na moguću povezanost sa bošnjačkom tradicijom upućuje i jezik pripovjedača koji obiluje orijentalizmima i sintagmama poput: bašča, "gazda i onako šihret", "približio se akšam", alaš, čaršija, đevrek, teferič, jagaz. Međutim, ostala obilježja priče ipak upućuju na druge usmenoprozne tradicije u Bosni. Kada najstariji, budalasti brat razgovara sa braćom, on gazdi upućuje psovke kojima se vrijeđa gazdino vjerovanje. Malo je vjerovatno da bi ih pripovjedač Bošnjak koristio prilikom kazivanja priče, čak i u slučaju da je njima želio da sugerira, posredno, da sluga nije musliman. Takve psovke upućene gospodaru ponoviće se još jednom.

Nakon što je gazdi ubio vola, najstariji brat se ogrne volujskim kožuhom “da je izgledo ko div i počme po putu vikati i dječati se ‘Petar Petru plete petlju, pleti Petre Petru plot.’” U razgovoru sa slugom gazda kazuje: “A odklen ti novci (jaspre)! Na to sluga: ‘Dok je moga gazde i njegova jagaza, ja ne mogu biti gladan, lako mogu imati jaspri!’” U kazivanju gazde leksema *jaspre* je objašnjena, što se uvidom u preostalu građu pokazuje kao objašnjenje zapisivača, a u govoru sluge koristi se sinonim koji je zapisivač upravo stavio u zgradu. Jezik, ali i postupci junaka otkrivaju da je gospodar musliman, a da najamnik nije. Iskaz da je sluga: “Iščekivao sve do ícindije”, poslijepodnevnne molitve, iako može ukazivati na nelogičnost u oblikovanju lika sluge, otkriva prije svega društvo u kojem je prevladavajuća kultura življenja ostavila traga na svakodnevnicu svih Bosanaca te da je većina stanovnika, bez obzira na vjeroispovijest, određivala dijelove dana prema vremenu obavljanja muslimanskih molitvi. Na osnovu jezika i izdvojenih obilježja kazivanja čini se da je ova priča, u obliku u kakvom je zapisana ili objavljena, odraz društvenih odnosa u Bosni iz sredine 19. stoljeća i znak buđenja nacionalne svijesti u dijelu stanovništva Bosne, te da ne pripada bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji.

Žena vraga prevarila šaljiva je fabularno razvijena priča čije se varijante susreću i u kasnije objavljenim zbkama bošnjačke usmene proze. Kazivanje u obliku u kojem su ga objavili učenici đakovačkog sjemeništa ne govori puno o porijeklu, odnosno sredini iz koje potiče. Priča je mizogina i njen siže je međunarodno rasprostranjen, a u Bosni je nesumnjivo činio usmenoproznu tekovinu svih narodnih tradicija.

Od svih priča za koje se može reći da su šaljive i fabularno razvijene, za sedam (*Nesretni spahija*, *Nesretno kumovanje cigansko*, *Ciganin kod mise*, *Sliepac i vođa*, *Nesretni kum i kuma*, *Ludakova sreća*, *Tri brata*) možemo tvrditi da nisu iz bošnjačke usmenoprozne radionice.

U priči *Nesretni spahija* prepletana su dva u bosanskohercegovačkoj tradiciji poznata sižejna obrasca. U prvom, spahija iz pohlepe pokuša oteti svojim kmetovima, trojici braće, pšenicu i konje, ali ga u tome sprečava najmlađi, ludi brat. Drugi sižejni obrazac je iz priče *Ćelo i kadija*, u kojoj će ludi brat na prevaru prisvojiti i spahijinog konja kada ovaj krene u potjeru.

Nesretno kumovanje cigansko kazivanje je o Mitrovom kumstvu sa Ciganinom i ova priča sadrži sliku pravoslavnih obreda: “Kad sutra ustanu svi, pop se umije i opremi, pa onda rekne: ‘Dajte pravoslavni hristjani žite, da vam blagoslovim.’ Međutim je Mitar pokazao popu onu vreću, i kojoj je bio siromah ciganin sakriven, a ta je bila vreća šibasta. (...) Kad su iznjeli sve vreće na njivu, poče popo čitati svrhu njih. Dok svrhu jedne izčati,

uzme tovarnu sohu, da pokaže svoju želji Mitru, kako mu popo poželi, da mu onako rodi.”

Ciganin kod mise šaljiva je priča koja također donosi sliku vjerskog obreda, ali ovaj put katoličkog: “Došavši cigan k misi, klekne s drugim ljudima. Malo poslje počme fratar misu, te kao što je obično, fratar govori a djeete odgovara; al je taj razgovor oćutio ciganin te se podigne (...).”

Sliepak i vođa fabularno je razvijena priča čija komičnost prerasta u satiru. I kraj priče je u formi pouke: “Ele teško onom, tko očiju nema, pa spane na tuđe ruke.” Slika nedjeljne mise unutar ove priče svrstava je u hrvatsku usmenopoznu tradiciju u Bosni i Hercegovini.

Priča *Nesretni kum i kuma* mizogino je kazivanje u kojem se već iz uvodne motivacije zaključuje da ne pripada bošnjačkoj tradiciji. Žena se predstavljala “da je bogoljubna jer više bi se puta na mjesec izpovjedala. Nu on (čovjek) sudeći njezin život, kog s kumom provodi, sumnjao je o njezinoj pobožnosti i želeći znati šta ona tolko izpovjeda, zamoli ondašnjeg župnika, da bi mu dao svoju haljinu, pa da ženu svoju izpovjedi.”

Ludakova sreća i *Tri brata* dvije su fabularno razvijene šaljive priče koje imaju sličan siže. U obje pratimo zgone trojice braće, dvojice razumnih i jednog ludog. U kazivanju *Ludakova sreća* ludi brat će zahtijevati od lipe da kupi vola, a u drugom kazivanju od vreće će tražiti da ga nosi, a od ovaca da sačuvaju svaka po dvije kruške, koje im on strese sa drveta. U prvoj priči iza tih besmislenih postupaka slijedi bespotrebno ubijanje najprije vola, potom Turčina, a naposljetku i babe, a u drugoj ubijanje ovaca, a zatim i kažnjavanje hodže. U *Ludakovoj sreći* sreća ludog proističe iz okolnosti da je on ne samo našao dukate u šupljem deblu lipe, nego je također oslobođen kazne za učinjene zločine, a u kazivanju *Tri brata* ludački postupci također će biti nagrađeni, navodno čak i od Boga (čudesnom puškom i frulom). Za razliku od kazivanja *Ludakova sreća* za koje tek na osnovu odraza društvenih odnosa iz stvarnosti možemo pretpostaviti da nije blisko bošnjačkoj tradiciji, u priči *Tri brata* opis paljenja tamjana, što je dio hrišćanskog obreda, navodi na zaključak da kazivanje u obliku u kakvom je zapisano također ne pripada bošnjačkoj tradiciji. Kazivač pripovijeda o ludom bratu: “Iznese sve vreće na jedan brežuljak te ih zapali. Od velikog mirisa i dima sva je okolica zamirisala, pa je miris i do neba dopro. To se je bogu dopalo (...).” Zanimljivo je da ova priča ima posve neobičan, reklo bi se knjiški završetak: “Otišao je daleko od mene, s toga i neznam o njemu više pripoviedati, nego ću mu nazvati: sretan put! a vam, koji budete ovo čitali: dobru zabavu!”

Nasrudin-hodža je glavni lik u tri kazivanja u zbirci. Imaju li se u vidu žanrovska obilježja, sve tri priče u znatnoj mjeri odstupaju od uobičajenih kazivanja o Nasrudinu. Priče o ovom dosjetljivcu mahom su kratke, jednoepizodične, a one koje su donesene u zbirci bosanske redovničke mladeži fabularno su razvijene i “sve tri su u stvari strukturirane u vidu lančanog niza različitih epizoda. Negdje je srastanje ovih epizoda čvrsto i dobro motivisano (br. 21), dok je drugdje jedina i to labava spona među njima samo lik Nasrudinov (br. 14)”.⁸² Kazivanje *Nasarajdin hodža postao kadijom* sadrži čak pet epizoda: *Nasarajdin se premeće*, *Nasarajdin i orao gatalac*, *Nasarajdin po povratku iz vode*, *Janliš je i u ćupu*, *Nasarajdin i cigo kadija*. Drugo kazivanje ima nešto manje epizoda: *Nasarajdin naplatio meso od pasa*, *Šta to cvrknu*, *Hodža se pravi mrtav* i *Nasarajdin i kadijino dijete*. Posljednje pripovijedanje o Nasrudinu sadrži kazivanja: *Hodža i ćumur*, *Nasarajdin po povratku s onog svijeta*, *Nasarajdin i žene*. Iako su sve zgode unutar priče zaokružene, isti glavni lik čini da se mogu posmatrati i kao sastavni dijelovi fabularno razvijene priče. Ipak, u duhu pričanja o Nasrudinu, primjerenije su jednoepizodične šale, koje su u ovoj zbirci donesene u nizu.

Pripovijedajući kako je hodža postao kadijom, kazivač njegovu pretposljednju dogodovštinu započinje riječima: “Od toga vremena postavši Nasarajdin bogat, počeo je obćiti s velikimi odličnijimi Turcima i bezima. Jednoč pođu svi bogatiji Turci u lov.” Iz lova se Nasarajdin vraća sa ulovljenim bikom. Čoban, čiji je bik bio, tuži hodžu kadiji, ali izgubi parnicu na sudu. Na to Hodža podmitljivog kadiju, koji je presudio u njegovu korist, dariva tako što “natrpa u jedan ćup nećisti, al samo malo pri vrhu ozgor metne masla”. Kazivač “priču u priči” završava riječima “Kadija vidivši, što bi s njega, nije ga smio za to uapsit; nu ipak je gledao, da mu se osveti ma kojim načinom; ali nije mogao, jer ga je u toj želji zatekla smrt, k ji je poslje toga događaja za kratko vrijeme umro, a Nasarajdin ostane, da i na dalje sviet vara.” Odmah potom slijedi nova epizoda, u kojoj Nasarajdin ubije Ciganina kadiju. Usporedimo li sve tri šaljive i fabularno razvijene priče uočavamo da je Nasrudin-hodža prikazan kao zao čovjek i svi njegovi postupci motivirani su koristoljubljem. Nakon što je u uvodnoj epizodi prve priče – koja je u neku ruku okvirna – Hodža prikazan kao lijen i glup, slijede njegove pustolovine, u kojima najprije navede domaćina da sjekirom ubiju nepoznatog čovjeka na tavanu, potom skrivi smrt čobana, a zatim i

⁸² Esma Smailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 151, 152.

svih pohlepkih mještana, da bi naposljetku prevario kadiju i ubio Cigani-
na. I u drugoj priči Nasrudin-hodža će prevariti svoje mještane, iz inata
se praviti mrtav, a potom će skriviti smrt kadijinog sina. Treća fabularno
razvijena priča u neku ruku ponavlja epizode prethodnih: prevara komši-
ja, smrt čobana i navođenje mještana na utapanje. Kazivanja donesena u
Zbirci razlikuju se od većine priča o Nasrudinu zabilježenih u bošnjačkoj
sredini, ne samo po svojoj strukturi već i po činjenici da se u njima daje
jedno nepovoljno viđenje ovog junaka bezbrojnih usmenoprotnih kaziva-
nja. On nije šaljivdžija koji se svojom vedrinom i dosjetljivošću bori protiv
siromaštva i nepravde, već je to lijen, glup, pohlepan i zao čovjek; on nema
milosti, njega niko ne voli i on unesrećuje ljude. Ovom viđenju pridonose
i iskazi unutar kazivanja poput onog da je “takvi lienčina bio, da mu nije u
svem svijetu para bilo”, “nije mogao drugčije živjeti izvan lažju”, “Nasaraj-
din ostane, da i dalje sviet vara”, “odža poslje svačim je obilovao, ponajviše
dukatima, ovcama, mliekom, sirom, ali najviše lažju i prevarom.” Ukratko:
Nasarajdin iz zbirke bosanske redovničke mladeži je antipod liku Nasru-
dina koji je uobličen među Bošnjacima u Bosni.

Starac s jarcem na sudu je šaljiva fabularno razvijena priča u kojoj su
usklađeni elementi koji ukazuju na bliskost sa bošnjačkom sredinom. Pri-
ča je to o starcu kojeg siromaštvo nagna da čini prevare i dogodi se da
se on u tom bavljenju obogati. Miralajevicu, koja iščekuje čovjeka s vojne
posjetit će starac, nadajući se da će dobiti nešto hrane. Iznenada, začuvši
lupu na vratima, žena pošalje starca, skupa sa jarcem, na tavan. Međutim,
to ne bješe muž, nego kadija. Nakon kadije doći će muselim, pa muftija i
naposljetku hodža, svi željni razgovora. Svaki put, usred razgovora kada
se začuje lupanje na vratima, žena će poslati gosta na tavan, a tamo će ga
dočekati starac s jarcem, koji će od predstavnika zakonodavne, izvršne i
vjerske vlasti iznuditi novac za šutnju na tavanu. Po povratku muža starac
“uzmav jarca s tavana skoči pred miralaja”, kazujući mu za skrivene goste.
Kada se ovaj popne na tavan “al zbilja na tavanu muselim, kadija, muftija
i među njima sjeo odža (...). Miralaj stjerav jih s tavana izjuri na dvor pri-
druživ njima još i svoju ženu.” Običaje koji odražavaju vrijeme osmanske
vladavine prepoznamo, između ostalog, u pripovjedačevom iskazu: “Kad
otvori miralajevca vrata, al eto kadija ide na eglenu njoj. Unišav u nutra,
običajno kao Turci što običaju, ta i sbaci jemenije s noguh i sjede na šiljte
a pokraj njega miralajevica.” A kad se miralaj vrati s vojske “poslje maloga
odmora zaište jesti, buduć da, kako kaže, već su tri dana, odkako ništa nije
jeo. Po običaju ona mu čimbur ispeče. Kad najvećom slašću zalaga se on
čimburom, starac uz mav jarca s tavana skoči pred miralaja.” Duh i ugođaj

ispričanih epizoda, koje se oslanjaju na neke elemente stvarnosti iz vremena osmanske vladavine u Bosni ukazuju na blizinu ove priče bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji. Ovdje treba ostaviti mogućnost da je sižejni obrazac o starcu u posjeti kod miralajevice i komičnim zgodama do kojih u njegovom boravku dolazi, jedan od onih koji su činili zajednički “međunarodni” repertoar šaljive priče u Bosni i Hercegovini. O preuzimanju sižejnog obrasca iz jedne sredine u drugu i njegovog udomljenja u novoj sredini odlučivala je isključivo njegova privlačnost za usmene pripovjedače, koji su u daljnjem prenošenju i razradama mogli vršiti različita prilagođavanja potrebna za usmeni život u novom okruženju.

Komičnost šaljive i fabularno razvijene priče *Turski ramazan* izvire – kao i u prethodnom primjeru – iz nesporazuma u koje upadaju junaci priče. Sliku običaja prepoznamo u sljedećim rečenicama: “Čuvši kadija tu riječ ‘hispat’ odmah plesne rukom o ruku, što u Turaka služi mjesto zvončeta, kojim se sluga dozivlje, na što momci ulete u sobu, a on jim rekne: ‘Eno hispat, pucaj! Bajram je’. Kada to razumiju momci, polete na vrat na nos na bedeme grada, te pucaj iz topova i navješćuj Bajram.” U tom smislu važna je napomena priređivača u kojoj stoji: “U turskom ramazanu dok se opazi mladi mjesec, više neposte. Zato Turci pred večer, kada zaposte ramazan, penju se na brda, nebi li ugledali novi mjesec. Kada ga opaze, onda kažu kajmakamu, kadiji ili drugom upravitelju; ovaj, da jim se bolje vjeruje, mora imati dva ili više hispata (svjedoka)”. Jezik i regionalne osobine uvjetovane povijesnim prilikama te lokalni kolorit ukazuju na zaključak da je i ova priča usko povezana sa bošnjačkom tradicijom, a potvrđuje to i glas pripovjedača ili priređivača iz sredine u kojoj se ovaj sižejni obrazac udomio. U tom smislu, doima se kao izvještačenim završetak koji je umetnut u vidu komentara: “Ovako Turci na ramazan zasliepe; još su gori, kada neposte.”

Siže priče *Konj i čovjek* nema svoje uporište u stvarnosti već isključivo u mašti kazivača. Ona se sastoji iz niza epizoda koje obilježava besmislenost događanja, a iz tog besmisla se rađa komičnost. Kako ovakva kazivanja ne odražavaju svakodnevnicu pripovjedača i dopuštaju mu da svijet o kojem pripovijeda oblikuje isključivo prema svojoj mašti, vrlo teško se može sa sigurnošću tvrditi da ova priča pripada isključivo jednoj tradiciji, a to znači da su otvorene različite mogućnosti povezivanja sa bošnjačkom tradicijom.

3.6. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne Nikole Tordinca

Zbirka *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* đakovačkog klerika i književnika Nikole Tordinca sastoji se iz dva dijela. Prvi nosi naslov *Ženske narodne pjesme*, a drugi *Narodne mješovite pripoviedke*. U drugom dijelu nalazi se dvadeset usmenoprotnih kazivanja, žanrovski vrlo raznolikih, ali i estetski neujednačenih. Koristeći se Vukovom podjelom priča na *muške* i *ženske*, Tordinac uz svako kazivanje navodi i kojoj vrsti isto pripada. Predgovor zbirci zanimljiv je, između ostalog, i zbog iznošenja sakupljačeve opravdane bojazni u vezi sa čitalačkom recepcijom priča koje su iz jednog, usmenog oblika, prešle u drugi, pisani: “Muka je to pisati narodnu pripoviedku, pisati ju vierno, čisto, a ovamo opet ugoditi inteligentnom i priprostijem štioću.” Većinu pripovijedaka ili “kazavica kako Bošnjak rekne”, Tordinac je sam zabilježio, a manji broj preuzeo iz tada još neobjavljene zbirke mladih bosanskih klerika. Za proučavanje usmene proze od važnosti je što on uz veći broj kazivanja navodi ime pripovjedača, ali i ime onoga od koga je pripovjedač čuo priču. Izuzetak su neka kazivanja koja je preuzeo iz zbirke bosanske duhovne mladeži, uz koja ne stoji ime kazivača. Podaci o pripovjedačima otkrivaju da ni jedan nije Bošnjak, ali da su neki priče čuli od Bošnjaka. Žepčanka Ruža Marić, rodom iz Livna, bajku *Šismael* čula je od “muhamedanskih gospođa”, a terzija Jozo Mandić bajke *Carević* i *Diete sa devet čiraka* slušao je dok je bio “na zanatu kod nekog žepačkog Muhamedanca, koji je bio pun ko oko svakakvih kazavica”. Ove bajke zabilježene su upravo u vrijeme dok su čuvale obilježja koja ih nedvojbeno blisko povezuju sa bošnjačkom tradicijom, bez obzira na činjenicu da pripovjedač nije Bošnjak. Iako ni jedan drugi kazivač izrijeckom ne upućuje na bošnjačko porijeklo priča, neka obilježja “kazavica” upućuju na zaključak da su nastale u bošnjačkoj sredini. Na osnovu opisa običaja, ali i sižejnih obrazaca koji se ponavljaju i kasnije, možemo pretpostaviti da su kazivanja *Nasarajdin hodža*, *Nasarajdinove gusle*, *Nasarajdinova varala*, *Liepa* i *preliepa djevojka* šaljive priče čije je porijeklo bošnjačko, a da su *Tri brata*, *sva tri domišljata* i *Tri brata* novelističke priče, također nastale u bošnjačkoj sredini.⁸³

U kazivanjima o Nasrudinu, Hodža je predstavljen kao tip dosjetljivca i njegove dogodovštine izazivaju vedar smijeh. Prvo kazivanje je fabularno

⁸³ U zbirci *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* dvije su priče pod naslovom *Tri brata*. Novelistička priča o kojoj je ovdje riječ nalazi se na str. 23.

razvijena šaljiva priča, dok su druge dvije jednoepizodne priče bliske anegdota.

U priči *Liepa i preliepa djevojka*, posmatra li se njezina kompozicija, uočljiva je bliska srodnost s bajkama: “Bio jedan beg, pa imao tri sina; jedan bio budalast, a dva pametna. Čuli oni, da ima na daleko liepa i preliepa kći u nekog drugog bega pa ko plati sto dukata, oni je more vidjeti.” U uvodnoj motivaciji tri brata odlaze u svijet da vide djevojku. I dok su dvojica starijih ljepoticu vidjeli samo u prolazu, najmlađem je pošlo za rukom da s njom čak provede noć. Baš onako kako je svojstveno bajci, u ostvarivanju tog nauma u pomoć mu je pristigao pomoćnik. Epizode susreta sa djevojkom ponavljaju se tri puta i svaki put razlog njenog ili obraćanja ili djelovanja je neki ludački postupak koji svjesno provode momak i pomoćnik Cigo. Kako su ti postupci svakim ponavljanjem sve žešći, u pripovjedačkom zahvatu primijenjena je zapravo gradacija. Sve u ovoj priči neodoljivo podsjećća na bajku, ali da bi ona zaista to bila nedostaje upravo ono čudesno, koje je temeljno određenje bajke. Tri brata kreću u pustolovinu, ali ne za nedostižnom ljepotom, idealom ljepote, već da bi vidjeli stvarnu ljepoticu. Kako su za viđenje djevojke morali dati stotinu dukata, pripovjedač posredno ukazuje na način života u kojem se pojave mjere prema materijalnim, a ne duhovnim vrijednostima, i u kojem se i uživanje u ljepoti plaća. Treći, najmlađi brat ne izdvaja se od ostalih po svojoj mudrosti, hrabrosti ili dobroti, već po tome što je lud. Pomoćnik u priči nije čudesni, već je domišljati pojedinac, koji prevarama navodi djevojku da se pojavi i da im se približi. Naposlijetku, momak neće oženiti djevojku i provesti ostatak života u sreći i blagostanju, već će se vratiti kući i u porodičnom okruženju pripovijedati svoje dogodovštine, a i – “oni mu se tako čudili i smijali, da se već ničem drugom ne bi tako čudili i smijali”.

Motivi iz orijentalnih književnosti stizali su u Bosnu različitim putevima i pritom, smještajući se u domaće tlo, srazmjerno brzo postajali sastavnim dijelom pripovjedačkog repertoara bosanskog kazivača. Deve koje prenose dukate u carsku haznu ili djevojke koje osamljene pate u haremi-ma, samo su neke od slika – kao posljedica istočnjačkih uticaja – koje se mogu prepoznati u kazivanjima zabilježenim u bošnjačkoj sredini. Jedna od bosanskih inačica orijentalne priče *Ali-Baba i četrdest hajduka* novelistička je fabularno razvijena priča *Tri brata* u kojoj se junak zove Salko, a hajduka nije četrdeset, već trinaest. Ime kazivača ostalo nam je nepoznato, ali je na osnovu nekih pojedinosti jasno da se radi o vrlo umješnom i darovitom pripovjedaču. Kazivanje je puno iskaza kojima se poziva na usmenu tradiciju Bošnjaka, poput: “Živila u nekom selu tri brata, sva tri Turčina.

Dva se gradila pametari, a treći bio, štono kažu: sedme noći nedočuvan”, “navadio se Salko na hajdučko blago, ko lisica na Nasarajdinovo brašno”, “Bježmo, evo hajduka i nategnu bježati obadva, ema kud svi Turci, onamo će i ćelavi Mujo”. Ovi iskazi pripovjedača nedvojbeno upućuju na zaključak da je ova priča nekad činila dio bošnjačkog usmenoprognozno repertoara.

Vrijedi ovdje primijetiti da Vido Latković kazivanje *Tri brata* smatra bajkom, i to varijantom bajke *Ali-Baba i četrdeset razbojnika*. On ističe da su varijante ove bajke poznate, između ostalog, u Makedoniji, Slavoniji i Bosni te da u varijanti iz Bosne (zbirka Nikole Tordinca) “ima puno pojedinosti iz naše životne stvarnosti”.⁸⁴

Sve novelističke i šaljive priče koje je Tordinac sam zabilježio ili preuzeo iz zbirke bosanske duhovne mladeži, a mogu se povezati sa bošnjačkom tradicijom, postižu visoku razinu jezičkog uobličjenja i pokazuju pripovjedačevo umijeće da – držeći se naslijeđenog sižejnog obrasca – na spontan način u priču ugradi dio sebe, te da nenametljivo ispolji svoju pripovjedačku nadarenost.

3.7. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne Kamila Blagajića

Sakupljenu građu u knjizi *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* Kamilo Blagajić rasporedio je u dva poglavlja – *Pjesme* i *Pripoviedke*. Izuzmemo li priče o Nasrudin-hodži, kojih ima čak petnaest, od ukupno trideset i jedne i koje, kako je primijetila Esmā Smailbegović “poredane u nizu jedna za drugom čine minijaturnu zbirku u zbirci”,⁸⁵ poglavlje sa prozom sadrži bajke (*Carev najmlađi sin*, *Siromašni softa*, *Agina šći*, *Rahman i Šahbas*), predaje (*Zanati*), hićaje (*Sulejman Pejgamber i gavran*), novelističke priče (*Zendija i izmetač*, *Siromašak*) te šaljive priče više ili manje fabularno razvijene (*Dembeli*, *Na mrzlo puše*, *Gdje je najljepše*, *Junačko srce*, *Bekri Mustafa i rodilja*, *Bekri Mustafa pred carem*, *Bekri Mustafa caruje*, *Sit gladnu ne vjeruje*).

Tahir-beg Miralem kazivač je čitavog niza priča, ali posebno privlače pažnju dvije (*Sit gladnu ne vjeruje* i *Bekri Mustafa caruje*), koje – iako se razlikuju po fabularnoj razvijenosti – u suštini imaju istu temu i u obje sudionici usmene tradicije izražavaju svoj odnos prema vlasti. *Sit gladnu*

⁸⁴ Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Beograd, 1967, str. 96.

⁸⁵ Esmā Smailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 158.

ne vjeruje fabularno je nerazvijena priča o bekriji, siromahu, koji je postao sultan. Ovo kazivanje po svojim žanrovskim odrednicama vrlo je blisko predajama, ali i šaljivim pričama. U prvom dijelu ispričana je predaja o neobičnom zakonu po kojem čovjek koji prvi prođe kroz carigradsku kapiju, nakon što se obznani da je umro sultan, postaje novim sultanom. Iako ne posjeduje tajanstveno i neshvatljivo, sadržaj ovog kazivanja ipak nadilazi svakodnevno. Da se radi o predaji, ukazuje i početak “kažu, bilo doba”, koji sugerira potrebu vjerovanja u istinitost ispričanog. Na priču o neobičnom zakonu usmenoprozna tradicija nakalemila je priču o siromahu, koji djelatnom primjenom novog zakona postaje sultanom, ali dobivši vlast u ruke zaboravlja da je ikad bio siromašan i ponaša se nasilnički. Kada ga seljaci zamole da ih oslobodi plaćanja desetine – jer pamuk te godine nije rodio – on im odgovara “E, šta?”, dodajući “Ja berem desetinu, bilo vam vunu sijat, a ne pamuk!”

Ako je priču *Sit gladnu ne vjeruje* Tahir-beg Miralem iz Donjeg Vakufa kazivao bez slikovitog ulaženja u pojedinosti, s jednim blago komičnim završetkom, *Bekri Mustafa caruje* puno je inovativnija verzija kazivanja o nesvakidašnjem dobijanju sultanske vlasti u ruke. Za razliku od *Sit gladnu ne vjeruje*, u priči *Bekri Mustafa caruje* glavni junak sultansku vlast dobija tek na određeno vrijeme – na četrdeset dana. Poželivši da tajno obiđe carstvo, da vidi šta ljudi misle i čine, sultan na prijestolju ostavi bekriju Mustafu, koji mu je “na dlaku sličan bio.” Ovaj, “obeznani se na pogledu sjaja i ljepote” privremenu vladavinu podređuje posvemašnjem uživanju i osobnim obračunima s onima koji su ga povrijedili dok je “ko golotinja, kukavi bekri Mustafa mehane oblazio, plotove podbačao i paščad ćerao”.

Šaljivom pričom *Dembeli*, fabularno nerazvijenom, izražava se odbojan stav prema lijenosti, koja će trojici lijenčina u Carigradu doći glave. Za razliku od ove priče, *Bekri Mustafa pred carem* je fabularno razvijeno kazivanje, u kojem biva ismijana sklonost pijančenju. Ova priča, između ostalog, upućuje na pripovjedačeve vlastite životne okolnosti. Pripovijedajući da se car, na nagovor bekri Mustafe, okušao u “ispijanju vina i rakije” da bi umio i pijancima “bez ćitaba suditi”, Blagajićev kazivač, “neki muktar iz okolice travničke”, dodaje: “To bi caru ćosli, nasmije se, oćera bekri Mustafu u haps, a on si dade donieti dobre šljive, one naše mućenice, pa sve uzima po malo mezeta a dobraškano srće šljivu.” Subjektivno obojen iskaz trenutak je približavanja toka priče vlastitom životu kazivača, svakodnevnici koju pripovjedač živi, čime biva doćaran vjerodostojni kontekst pripovijedanja. Naposljetku, kada spozna da će mahmurluk lijećiti alkoholom, sve dok ne postane puka sirotinja, baš kao i bekrija Mustafa, car pijancu sve oprosti.

Novelistička priča *Zendija i izmetač* koju je Kamilo Blagajić zabilježio od Ali-bega Arnauta iz Travnika, sadrži prepletene već ustaljene međunarodno rasprostranjene sižejne obrasce. U prvom planu je siže o slugi kojem njegov gospodar daje dukat, naređujući mu da kupi “ovna, pa od njega pustekiju, pa od njegova mesa pečen ćevap” i da opet vrati isti dukat ili će izgubiti glavu, a u drugom planu je siže o mudroj djevojci koja pomaže hizmećaru (slugi).

Skladno fabularno razvijeno kazivanje *Siromašak* priča je o mladiću koji kreće na put da se obogati. Udaljavanje od naslijeđenog tradicijskog modela novelističke priče ogleda se u kazivačevom pokušaju psihološke karakterizacije glavnog lika. Pripovjedač prati glavnog junaka u njegovim razmišljanjima, nedoumicama i odlukama, ponekad komentirajući izravno, poput: “Bio je doduše siromašak, al kraj sveg prosjakluka mudra glavica” ili skriveno pokazujući svoju naklonost korištenjem posebnih, emotivno obojenih leksema (siromašak, sirotica). Došavši u nepoznato mjesto, rasipajući novac izaziva zanimanje ostalih musafira, koji ga smatraju carevićem. Kada odbije kahvedžijin kusus, “stade šapat musafira: ‘Nama druge, to nije sjeroma čojek, to je neko drugi, te se neće da kaže.’ Tako budavši, nagnaše musafiri kahvedžiju, i ovi pođe k siromašku i reče: ‘Halali, čestiti gazda, ako te jednu zapitam. Ti beli nisi taj što se činiš, halali, al ti se carski rod vidi u očima.’” Za razliku od priča u kojima je u prvom planu zbivanje, ovo kazivanje otkriva ličnost mladićevu, njegov unutrašnji svijet čak i kroz opis pojedinih prizora. U trenutku kada se mladić osami, čekajući hamamdžiju, kazivač pripovijeda: “Došav u hamam, sjede kraj ognjišta, sgrčio se uz vatru, - a ma prava pravcata sirotica.” Priznanjem sultanu, siromašak spašava život i osigurava sretnu budućnost, čime pripovjedač nagrađuje iskrenost i poštenje.

Kamilo Blagajić zabilježio je i petnaest priča u kojima je glavni junak Nasrudin-hodža. Kazivanja su žanrovski raznolika i kreću se od šaljivih priča do dosjetki i anegdota. Mahom su kratka i estetski vrlo neujednačena. Zapisivač je najviše zabilježenih priča čuo od Veli-bega Hasanpašića, čak deset. Uvid u zabilježenu građu pokazuje da su neka kazivanja već ranije zapisana i objavljena. U Blagajićevoj knjizi su kao pojedinačna kazivanja priče *Nasredin utopljen* i *Nasredinov mudri zec*, a u zbirci *Bosanske narodne pripovjedke* Zbora redovničke mladeži iz Đakova ova dva kazivanja dio su fabularno razvijene šaljive priče. Umjetnički vrlo uspjela je šaljiva priča *Nasredin ulovio hajduka*, kazivača Asim-efendije iz Travnika. Pripovjedač kazuje priču rečenicama koje su slikovite, bogate detaljima, razvijene. Odugovlačeći kraj, poigrava se sa slušaocima, čime se pojača-

va komični ugođaj u pripovjedačevom okruženju. Pričajući kako je naivni hajduk nasjeo na Nasrudinovu priču – koju ovaj kazuje ženi – o mogućnosti nadnaravnog hoda po mjesečevu traku, pripovjedač to čini živim i upečatljivim rečenicama: “Hajduk stane ogledavati oko kuće, da vidi na kojoj je strani krov najniži, pa ondjeka prisloni nekaku staru tahtu, popne se po njoj, pa puzaj, dok se do badže dovuče. Kraj badže se načetveronožio pa gleda u kuću. Dolje zinula, tamna jama ko bezdan, a kroz nju sjajan trak svezo badžu za ognjište. ‘E, nikad bolje,’ misli hajduk, ‘fala Nasredinu što me je naučio, kako ću u kuću.’ Sad prouči što je od Nasredina čuo, primi se rukama za direk, a nogama obuhvati trak, – direk se desio slab, pa se prekine, a hajduk tresne na ognjište.”

Da je Blagajićeva namjera bila da građu o dosjetljivom junaku rasporedi po sistemu koji se zasniva na određenom značenju jasno je ako se pogleda prva i posljednja priča o Nasrudin-hodži. Na početku ciklusa nalazi se šaljiva priča, koja graniči sa predajom i u kojoj usmenoprozna tradicija objašnjava zašto se ljudi smiju Nasrudin-hodži, a završava kazivanjem o njegovoj prividnoj smrti. Kada se komšije počnu svađati kojim putem će nositi Nasrudina, koji je umislio da je umro, on skoči iz nosila i zaviče: “‘Hej, dok sam ja živ bio, virae sam ovuda preskakivo!’ pa se zaleti, preskoči blato i ode zlovoljan kući.” Kazivanjem kojim se na gotovo komičan način dotiče tema smrti, a uz to i oživljavanjem kao umrlog, sugerira se produžetak usmenoprozne tradicije i u njoj omiljenog Nasrudin-hodže, koji nastavlja sa svojim vragolijama.

Sagleda li se pažljivo čitava prozna dionica zbirke *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* priređivača Kamila Blagajića, uočava se sistem pri razvrstavanju građe. Grupisanje usmenoprodnih kazivanja prema istim junacima (Bekri Mustafa, Nasrudin-hodža), ali i žanrovskim obilježjima te fabularnoj razvijenosti, vodilo je rasporedu u kojem su na početku kraće šaljive priče i anegdote, te predaja i hičaja, potom novelističke i šaljive, fabularno razvijenije priče, da bi uslijedila kazivanja o Nasrudin-hodži, zatim jedna novelistička i fabularno razvijena priča te četiri bajke.

3.8. Narodno blago Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka

Usmene tvorevine, prije svih poslovice, ali i predaje, pričice i pokoju pjesmu, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak je počeo bilježiti još u djetinjstvu. Abecedno poredane, objavljene su u prvom, latiničkom izdanju u Sarajevu 1887. godine pod naslovom *Narodno blago*. Iako je većinu paremiološke građe zabilježio sam Ljubušak, treba napomenuti da su mu ne-

poznati broj poslovice poslali i njegovi poznanici i prijatelji, koje je pozvao na saradnju, njih čak pedeset dvojica. Stoga se može reći, na osnovu regionalne i nacionalne zastupljenosti, da su usmene tvorevine u *Narodnom blagu* – iako najvećim dijelom bošnjačke – također u određenom omjeru i bosanskohercegovačke.

Povezanost žanrova usmene književnosti i njihova međusobna uvjetovanost uticala je na Ljubušakovu zainteresiranost ne samo za paremiološke forme već i za različite prozne oblike. Osim anegdota, kojih je najviše, nalaze se u Ljubušakovoj zbirci – u objašnjenjima uz pojedine poslovice – i dvije novelističke priče kao objašnjenje uz dvije izreke: *Moj sinko, baš ti nikad čovjek biti nećeš* i *Što ko čini sve sebi*. Pored njih uz dvije izreke donesene su i dvije šaljive priče *Zla se žena kazati ne može* i *Ja košeno a ona striženo*. Kako su, tematski posmatrano, od pobrojane četiri priče čak dvije o zloj ženi, ne čudi Ljubušakov komentar na početku one o neposlušnoj ženi, čija je zloća veća od šejtanske: “O zloj ženi mnogo se nešto među narodom priča.”

Iako je stručnoj javnosti bila privlačnija Ljubušakova paremiološka građa, povremeno je predmet proučavanja bila i u zbirci donesena proza. U zanimljivom tekstu *Šaljiva anegdota u Narodnom blagu* Lamija Hadžiosmanović je primijetila da su po svojim poetičkim osobinama sve anegdote, kojih je tridesetak, jednoepizodične, da nisu izdvojene već u “vezi sa onim poslovicama koje se još nisu bile odvojile od zgoda za koje su nastankom bile vezane”, a kao posebna draž anegdota izdvaja se “Ljubušakova lična intonacija koja je prisutna u ispričanim zgodama”.⁸⁶ Osmotre li se spomenute novelističke i šaljive priče u *Narodnom blagu* u svjetlu promišljanja Lamije Hadžiosmanović, doći će se do sličnih zaključaka. Međutim, Ljubušakova lična intonacija, koja je kod anegdota čak i dobro došla i daje “posebnu draž”, kod ovih priča je manje izražena, što je samo u skladu sa poetičkim obilježjima žanra.

3.9. *Hrvatsko narodno blago* Njegoslava Dvorovića (Dragutina Hofbauera)

Kulturnoj javnosti Bosne i Hercegovine krajem 19. i početkom 20. stoljeća, novinar Dragutin Hofbauer bio je prvenstveno poznat kao književni kritičar koji se između ostalog bavio i “bosansko-muslimanskom književno-

⁸⁶ Lamija Hadžiosmanović, *Šaljiva anegdota u Narodnom blagu*, Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku, Sarajevo, 1992, str. 71.

kulturnom problematikom”.⁸⁷ Njegov članak objavljen u časopisu *Obzor* 1930. godine, prema Muhsinu Rizviću, “označio je književno raskršće i otvorio idejno-estetske skretnice za desni i lijevi kolosijek u muslimanskom književnom i intelektualnom, društvenom i nacionalno-političkom životu, u odnosu prema tradiciji, književno-duhovnom i nacionalno-klasnom identitetu i budućnosti bosanskih Muslimana”.⁸⁸ Manje je, međutim, bilo poznato, da je Dragutin Hofbauer već 1888. godine, pod pseudonimom Njegoslav Dvorović, objavio zbirku usmenih tvorevina pod naslovom *Hrvatsko narodno blago. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne i Hercegovine*. U predgovoru zbirci privlači pažnju sakupljačevo priznanje o redaktorskom postupku vezanom za donesenu usmenu prozu: “Kako će štovani čitaoci opaziti, pokušao sam, da što bolje oponašam narodni način pripoviedanja. Koliko mi je to pošlo za rukom, moći će najbolje prosuditi oni, koji su na to pozvani.” Ova nevelika zbirka sastoji se iz dva dijela – u prvom je veći broj lirskih pjesama, a u drugom devet priča. Tri kazivanja su bajke: *Zlatan sin i zlatna kći*, *Zlatan sin te Carević i ciganin*, a sva ostala, izuzev *Evlije*, su novelističke priče: *Bostandžijina kći*, *Deli Mehmed*, *Tri šeha jednoruka*, *Hadžić* i *Momak ljulja svoju dragu*.

Evlija je šaljiva i fabularno razvijena priča čiji se sižejni obrazac susreće i u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije. U *Evliji* siromašni čovjek na ženin nagovor postaje sastavljač zapisa.

Druga priča u Hofbauerovoj zbirci nosi naslov *Bostandžijina kći*. To je kazivanje o siromašnoj djevojci koja jedne noći preplaši carevića, pretvarajući se da je hazreti Azrail. Carević se poslije iz osвете oženi njome. Ali, mudra nevjesta postavi umjesto sebe u budžak lutku napunjenu medom. Mladoženja “gurne nož u mijeh”, “med počne isticati iz trbuha, a carević stane lizati”. Videći da joj je krv slatka, pokaje se zbog “ubistva”. Mudra djevojka izađe pred carevića i nastave zajednički život.

U kazivanju *Deli Mehmed*, čiji je sižejni obrazac međunarodno rasprostranjen, kazuje se o zgodama čovjeka koji se nakon dugogodišnjag odsustva od kuće poželi vratiti svojoj porodici. U putu on svu svoju ušteđevinu potroši plaćajući tri mudra savjeta. Na kraju se ispostavi da su mu ti savjeti ne samo donijeli materijalnu korist, nego ga spriječili da nehotice ubije vlastitog sina, za kojeg nije znao da postoji.

U novelističkoj i fabularnoj priči *Tri šeha jednoruka* pripovijeda se o mudrim pogađačima koji na osnovu tragova otkrivaju lopove. Kao i u dru-

⁸⁷ Muhsin Rizvić, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, knjiga II, Sarajevo, 1980, str. 446.

⁸⁸ Isto, str. 446.

gim primjerima zabilježenim u bošnjačkoj sredini, i u ovoj priči pogađači otkriju skrivene pojedinosti iz kadijinog života.

Za razliku od prethodno spomenutih priča iz *Zbirke hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne i Hercegovine*, kazivanje *Hadžić*, čiji je osnovni motiv zamjena identiteta, izdvaja se po svojoj strukturi. Radnja ovog kazivanja sastoji se iz niza epizoda koje nisu posve obrazložene, tako da se povremeno neke epizode ukazuju kao besmislene. U priči se kazuje o čovjeku kojem je ukraden identitet i koji na sve načine pokušava da vrati ono što mu je oduzeto. U tom dokazivanju da je on pravi *Hadžić*, junak ne nailazi ni na podršku porodice (majke, supruge) ni komšija. Jedini koji svjedoče u njegovu korist su djeca i pijanice, na čijem čelu je bekrija Mujo.

Kratka priča *Momak ljulja svoju dragu* na jedan unekoliko komičan način šalje poruku da malokad možemo predvidjeti šta život u svome toku nosi. Putujući po svijetu, neki momak omrkne u kući gdje je bila žena sa bebom. Domaćica zamoli gosta da pripazi dijete pa će mu djevojčica kad odraste biti žena. Ovaj na to uzvrat: "Vala ne oženio se, ako nju uzčekam." Međutim, bude upravo kako je majka i rekla: nakon niza godina momak opet dođe u onu istu kuću, zatekne tu djevojku, zaljubi se i oženi je.

U Hofbauerovim kazivanjima prepoznaju se redaktorski zahvati, posebno u *Tri šeha jednoruka* i *Hadžić*. S druge strane, pričama nedostaju podaci o kazivačima i mjestu gdje ih je Hofbauer čuo, što otežava njihovo uključivanje u promišljanja o poetici bošnjačke usmene proze. Međutim, sižejni obrasci, motivi, regionalne osobine uvjetovane povijesnim prilikama pa i imena junaka – sve upućuje na bliskost priča sa bošnjačkom usmenom tradicijom.

3.10. *Srpske narodne pripovijetke Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka*

Snage koje su krajem 19. stoljeća nastojale da izvrše srpsko nacionalizovanje Bošnjaka, čiji su sastavni dio činili i neki od urednika časopisa *Bosanska vila*, prema mišljenju Muhsina Rizvića, usredsredile su se na dvije glavne tačke: na provođenje imenovanja jezika *srpskim* i na dosljednu upotrebu ćiriličkog pisma. Jedan od kulturnih poslanika čiji je književni i kulturni rad bio obilježen snažnim uplivom srpske političke propagande pokrenute iz *Bosanske vile* bio je Omer-beg Sulejmanpašić Skopljak, koji se – u gorljivom nastojanju da se poistovjeti sa srpstvom – potpisivao još i kao Despotović. Dvije godine nakon što je započelo drugo razdoblje književne saradnje Bošnjaka u *Bosanskoj vili*, koja je okupila prosrpski usmjerene

pjesnike (Avdo Karabegović Halidbegov, Avdo Karabegović Hasanbegov i Osman A. Đikić) Sulejmanpašić će u Sarajevu 1898. godine objaviti zbirku usmene proze pod naslovom koji je odgovarao njegovoj nacionalnoj orijentaciji: *Srpske narodne pripovijetke*. Na tragu istog usmjerenja, Sulejmanpašić će sakupljenu građu dati štampati ćiriličkim pismom, što je bio samo nastavak njegovog istrajnog pristajanja uz nacionalnu ideologiju *Bosanske vile* i mostarske *Zore*.

U zbirci je ukupno osam kazivanja: dvije novelističke, fabularno razvijene priče (*Indijski vladar i bagdatski trgovac*, *Ridžalov sin*), dvije šaljive priče (*Čoše efendija* i *Čovjek, žena i đavo*) te četiri bajke (*Zlatno drveće*, *Putovanje cara i vezira*, *Beg i ciganin*, *Stambolski carević i indijska sultanija*).

Indijski vladar i bagdatski trgovac novelistička je priča koja kazuje o neizmjenjivosti sudbine ili o Božijoj svemoći. Priča je po svojim poetičkim obilježjima bliska bajci time što radnja nije smještena u svijet poznat slušaocima, već u prostorno daleku, a religijski blisku zemlju Indiju, koja je "daleko od nas; valja ti tri mora prebroditi i pet carevina prijeći, dok dođeš tamo, a kažu, da je to zemlja vrlo bogata". Ovaj postupak povlači i odabir glavnih likova, koji nisu oblikovani po uzoru na ljude iz pripovjedačeve svakodnevnice, nego se od ostalih izdvajaju prvenstveno po svojoj moći (vladar šah Mahmud i neizmjereno bogat bagdatski trgovac), a potom i po neuobičajenim imenima za ove prostore (Abuzade Abasa). Udaljavanje od poznatog okruženja te pojavljivanje u ulozi glavnih protagonista moćnog indijskog vladara šaha Mahmuda i bagdadskog trgovca, koji svojim bogatstvom može kupiti pola Indije, u funkciji je pojačavanja ideje priče koja je izrijeekom donesena na samom kraju, u obliku komentara pripovjedača: "Pravo svijet kaže, da čovjeku na ovom svijetu treba samo poštenja i znanja, a imetka samo toliko, da može do smrti preživjeti, da se ne napati." Da je kazivanje novelistička priča očito je zbog odsustva čudesnih događaja i načina prikazivanja likova. Pokušaj psihološke karakterizacije vidljiv je iz monologa junaka priče, poput onog koji izgovara bagdatski trgovac: "Vidi mene budale! Svijet kaže da sam bogat, kao što i jesam, i ja se trudim, da što više stečem, a šta je moja zгода prema carskoj, pa car daje taht, uleme ilum, trgovci trgovinu, zanatlije zanat, a težaci težakluk, a samo da im carević ustane, ali sve jedno, da sav svijet dadu, opet mrtvacu osim Boga niko ne oživi; vidiš, da ovaj svijet ne vrijedi, svak će pod jedan jorgan, bio bogat, bio siromah." Uočljivo je da su elementi koji ovo kazivanje približavaju bajci, istovremeno i oni koje bismo mogli označiti uticajima iz orijentalnih književnosti i tu je očigledno blago odstupanje od tradicionalnog modela novelističke priče i na djelu je umijeće darovitog pripovjedača.

Priča *Ridžalov sin* predstavlja varijaciju teme o Božijoj svemoći, koja se pojavljuje u *Indijskom vladaru i bagdatskom trgovcu*, ali na unekoliko neobičan način. Ridžalov sin Alija, nakon očeve smrti, “počne se družiti sa sarhošima i počne piti” pa brzo postade prosjak te “prodade i haljine sa sebe pa ostade go kao od majke rođen”. Slučajno saznajući za Alijine nesretne životne dogodovštine, car naredi slugama da ga obuku, nahrane, a zatim mu pokloni dvoje bisage dukata i slugu, ali pod uvjetom da se više nikad ne pojavi u zemlji jer će u protivnom biti pogubljen. Momak odlazi, ali umjesto da poklonjene dukate iskoristi da započne neki posao, on se odaje rasipničkom životu. Sudbina mu bude naklonjena pa i nakon što je potrošio sve carsko, dođe do novog bogatstva i nastavi i dalje trošiti “više nego ikakav car”. Ova priča je zanimljiva zato što neočekivano izražava naklonost prema čovjeku koji je veliki rasipnik, što je neuobičajeno za novelističke priče koje ističu marljivost. Ako se uvažava pretpostavka da novelistička priča izrasta iz svakodnevice i da su elementi stvarnosti preoblikovani te da se njima izražava neki stav, onda iz ove priče progovara nezadovoljstvo ljudi potaknuto činjenicom da se zasluge roditelja, nakon njihove smrti, ne prenose na porodicu i ma koliko učinili za vlast, u ovom slučaju za cara, nakon smrti roditelja preostali članovi porodice budu brzo zaboravljeni. Međutim, kada je nekom sudbina naklonjena, tj. kad Bog nad njim bdije, onda ništa zemaljsko to ne može poremetiti. Iz riječi koje Alija upućuje caru, progovaraju svi obespravljani i nezadovoljni: “Ja sam Alija, tvoga ridžala sin; ostao sam iza oca lud i mlad, pa kako me niko nije imao svjetovati, sve sam s janginima potrošio. U vas je cara adet, da vam jedan čovjek pola svijeta osvoji, pa ako umre, njegova su djeca kod vas ništa, pa tako je i meni bilo. Mjesto da me pozoveš među svoje sluge, ti mi dade para i surgun me učini, a da ti je ikako moglo podnijeti, ne bi ni ono para dao, nego bi me pustio da prosim. Ja sam i one tvoje pare potrošio, ali mi je dragi Bog opet dao. (..) Samo znaj, da car ne daje nego dragi Bog.”

Iako smještena u daleku i nepoznatu zemlju, ova priča posjeduje izrazitu društvenu usmjerenost, ona je jasna opomena vladarima u bilo kojem vremenu, u vidu podsjećanja na činjenicu da je njihova moć ograničena. Kako je novac vrlo važan elemenat priče, pripovjedač je oblikovao i formulativni završetak primjeren prilikama: “Ako je živ i danas je zgodan.” Kraj posebno dolazi do izražaja imamo li u vidu da je završetak preostalih kazivanja istovjetan: “Pa ako je živ i danas mu je dobro”, odnosno: “Ako su živi i danas im je dobro.” Zanimljivo je da obje priče – i *Ridžalov sin*, i *Indijski vladar i bagdatski trgovac* – kroz kazivanje o Božijoj svemoći progovaraju

i o ograničenoj vladarskoj moći te se mogu posmatrati i kao kritika moćnika općenito.

Čovjek, žena i đavo mizogina je priča koja kazuje o ženi goroj od samog đavola i ona spada u red onih protivženskih sižejnih obrazaca koji se ponavljaju kako u bošnjačkoj tradiciji dijahronijski, tako i u tradicijama ostalih naroda sa ovog prostora.

Posljednja priča u Skopljakovoj zbirci je *Ćoše efendija*. Vrlo skladno fabularno razvijena šaljiva priča kazuje o čovjeku koji na ženin nagovor postaje nuskadžija, onaj koji pravi zapise. Iznenadni nuskadžija ubrzo je postao vrlo poznat, jer: "Bog mu dade, pa kome god zapisa, odmah ozdravi." Naposljetku pomogne carevoj kćerki da ozdravi, a caru spasi život. Kako je sve vrijeme osjećao grižu savjesti, on napokon prizna caru vlastito neznanje, ali car ga ipak nagradi postavivši ga na mjesto munedžim-baše, ali pošto on "ne znađaše učiti, to postavi munedžim-bašu njegovim većilom." Draž uobličjenja ove priče je u jezgrovitim rečenicama, kojima se iznose zbivanja bez suvišnog zastajkivanja i usporavanja radnje.

Primjetno je da su obje mizogine priče smještene na sami kraj zbirke. U šaljivoj priči *Čovjek, žena i đavo*, govorom lika đavola, pripovjedač zapravo kazuje o ženi: "Prođi se, ako za Boga znaš, nemoj je vaditi! Eno ima tri dana, kako sam i ja pao u ovu jamu. Prije nijesam imao ni jedne bijele dlake, a sad sam sav obijelio od njezina arsuzluka!", a u priči *Ćoše efendija* u uvodnoj motivaciji žena koju je u hamamu ponizila munedžim-bašina žena, nagovara muža da postane munedžim, zapisivač, ako treba i varalica: "Fukara pođe uvrijeđena svome čovjeku, i sasu na njega vatru, da on mora biti munedžim. 'Prođi me se, ženska glavo, ako Boga znaš, ja ništa učio nijesam, pa kako ću biti munedžim' – brani se jadni čovjek. Žena skoči, uze feredžu, odreza joj jaku, pa namjesti džube. Onda uze svoju havliju i zavi čovjeku kao ahmediju oko glave, dade mu pet groša i naredi da ide kupit divit, kalem i čageta, pa da ide na ćoše i da počne pisati. Jadni čovjek hoćeš, ne ćeš, morade poslušati ženu i poče na jednom ćošetu pisati." Na samom kraju priče on caru kazuje istinu: "'Patišahu', – rekne mu ćoše efendija – 'ja ništa ne znam, ja sam samo jedan džahil (neznalica) nego svemu je ovome kriva moja žena.'"

Sagleda li se zbirka u cjelini ne vidi se po kojem je kriteriju Omer-beg Sulejmanpašić Skopljak izvršio raspored građe. Kako samo prva priča ima kraj u vidu komentara kazivača, a sve ostale formulativni završetak to možda ukazuje na zaključak da je priređivač ipak imao neki, samo njemu poznati plan u raspoređivanju priča zabilježenih u selu Goruša kod Bugojna krajem 19. stoljeća.

3.11. Rukopisna zbirka Hamdije Mulića

Nevelika zbirka usmene proze Hamdije Mulića – načinjena na početku 20. stoljeća gotovo isključivo u bošnjačkoj seoskoj sredini u blizini Sarajeva – pokazuje žanrovsku i stilsku raznolikost. Zbirka je zapravo drugi dio Mulićevog rukopisa, koji, nažalost, nije u cijelosti sačuvan. Prvi je etnografska studija o Hrasnici koja obuhvata različita područja života stanovnika Hrasnice i okolnih sela. Činilo ju je osam poglavlja, od kojih su sačuvana samo tri: I. *Priroda*, VI. *Život* i VIII. *Običaji*. Ova studija pratila je – vjerovatno na tragu poznatog etnografskog prikaza Antuna Hangija – život Hrasničana od rođenja do smrti.

Drugi dio zbirke naslovljen je kao *Poezija* i podijeljen je na odjeljke: *Pripovijetke*, *Šale*, *Zagonetke*, *Pošćapice* i *Brzalice*. U *Pripovijetke* je Mulić svrstao sljedeća kazivanja: *Car i imamova šći*, *Car i muhursahibija*, *Ženski šer*, *Čoban i vila*, *Sreća*, *Raskućnica* i *Našo je šta je tražio*. Svi ostali prozni oblici, osim zagonetki i brzalica, zapravo su šale: *Arnautski sefaluk*, *Popin odgovor*, *Hodžin odgovor*, *Svekrva i snaha*, *Svekar i snaha*, *Opeta svekar i snaha*, *Svekrva i snaha*, *Žena prevarila šejtana*, *Ciganska radost*, *Kita*, *Planinjak prožder*, *Čelo i halva*, *Kako su planinjaci kupovali čitabe (knjige)*, *Hadžijin sin*, *Babin amanet*, *Kako je aga pokrivo svoju kuću*, *Ženidba carskog sina*, *Marifetluk*, *Kad li – tad li pravda prođe*, *Lopovski poso* i *Lez' kukavice*. Iako se iz samih kazivanja i uvodnog teksta nagovještava da je kao kriterij za podjelu uzet sadržaj kazivanja, preciznije, da li “ima šale u pripovijesti, ja se ko na trehu drži”, ostaje nejasno zašto su u *Šale* svrstane bajke, poput onih pod naslovom *Hadžijin sin* ili *Babin amanet*.

Sagledaju li se žanrovska obilježja kazivanja Mulićeve rukopisne zbirke, postaje jasno da je najviše onih koja po svojim poetičkim osobinama odgovaraju žanru šaljive priče poput: *Čelo i halva*, *Marifetluk*, *Arnautski sefaluk*, *Hodžin odgovor*, *Svekrva i snaha*, *Svekar i snaha*, *Ženski šer*, *Žena prevarila šejtana*, *Raskućnica*, *Ciganska radost*, *Kako su planinjaci kupovali knjige*, *Planinjak-prožder*, *Lez kukavice*. Budući da je namjera pripovjedača bila da sadržajem priče ismije pripadnike određene društvene skupine, kazivanja *Hodžin odgovor*, *Kako su planinjaci kupovali čitabe (knjige)*, *Planinjak-prožder* i *Ciganska radost* predstavljaju podrugačice ili rugalice. Čudesno preovladava u sadržaju šest priča: *Car i muhursahibija*, *Našo je što je tražio*, *Hadžijin sin*, *Babin amanet*, *Ženidba carskoga sina*, *Kad li – tad li pravda prođe* i *Čoban i vila*, od kojih je posljednje kazivanje mitološka ili demonološka predaja o vilama.

Omiljeni lik bošnjačke usmene tradicije – a to potvrđuje i sadržaj Mulićeve zbirke – jeste čoban Ćelo. U jednom takvom kazivanju ove zbirke nanizane su Ćeline duhovite zgode nastale kao posljedica njegove želje da se najede halve. Priča *Sreća*, za razliku od one pod naslovom *Ćelo i halva*, sa Ćelom kao glavnim junakom, svojom opipljivom životnom dimenzijom, razvijenim sižeom i čvrstom kompozicijom, odgovara žanru novelističke priče. U prozi *Sreća* otac s najmlađim sinom Ćelom odlazi u svijet. Nailazi na tri čobana i oni mu, nakon što pomiluje njihovu janjad, poklanjaju svaki po jednu životinju. Ćelo nauči janjad da igra uz svirku njegove frule. Jednom ih vidi sultanija i zatraži da jedno kupi. Momak ne proda janje, nego pokloni, a sultanija mu uzvratil zlatnim štapom ispunjenim sa stotinu dukata. Kraj fabularno razvijene novelističke priče je u obliku formulaičnog završetka, poslovičnog iskaza: “Ja ne zna se, đe je čija sreća.”

Ćelo je junak i demonološke predaje o vilama. Ćelu okolina ne prihvaća zbog tjelesne slabosti i neugledne vanjštine te je on u podređenom položaju u odnosu na ostale čobane. Jednoga dana pomogne vilinom djetetu i vila ga triput podoji. Zahvaljujući njenom mlijeku on dobija nadljudsku snagu. Po povratku među ostale čobane uzvraća udarce sa laškoćom. U osnovi ove predaje-fabulata je međunarodno rasprostranjeni motiv dobijanja nadnaravne snage kojim vila nagrađuje čovjeka za učinjeno djelo koji je u bošnjačkoj tradiciji od davnina vezan za mitskog junaka epike Aliju Đerzeleza. Kako ovaj fabulat posjeduje i uvodnu motivaciju, koja je netipična za žanr, te poentu u obliku poslovičnog iskaza: “Junaštvo je, moj brate u jednog do podne u drugog od podne!” – kazivanje u obliku u kakvom ga je zapisao Mulić predstavlja granični oblik između bajke i predaje.

Prije svake skupine usmenoprotnih vrsta zabilježanih u Hrasnici i njejoj okolini sakupljač se kratko i kritički osvrće na okolnosti u kojima se kazivanja izvode i iznosi njihove najznačajnije osobine. Mulićev uvod koji prethodi tekstovima zabilježanih kazivanja čini se dodatno zanimljivim, jer pored pokušaja određenja usmenoprotnih vrsta i isticanja narodnih naziva za pojedine žanrove (*pripovijesti*, *pošalice* i *priječke*), sadrži i slikovit opis, koji dočarava društvene okolnosti u kojima su ovi folklorni oblici funkcionirali:

Ima mladarije pa stane napastovat sijede nane ja dede, a oni him odma pripovijedaju. Kad him se kazuje pripovijest svi blehnu u nju (njega) ko da hoće iz očiju izvadit je. Obično se po sijelima uz duge zimske noći skokaju čeljad oko pripovjedačice ja pripovjedača. Svi sjednu podviš (podavivši) desnu nogu pod desni but, a lijevu pokupi i rukama je obuzme oko koljena. Ona što priča, vazda pokupljenim prstima desne ruke gladi bradu ispod gubice i često prekida

pripovijest s: "pa seko, moja", "hele, dušo moja", "eto, eto tako, jabuko, moja". Pripovjedač često puhne sabrav gubice i pokupi čelo a izvadi oči, ko da Boga mi kazuje, gdje je on bio. Ako rekneš pred merakli (strastvenim) pripovjedačem (pripovjedačicom), da nije istina što on kazuje, on ne će ti više nikad ni je'ne kazat, da si car.

Osim ovog opisa ugođaja u kojem se odvija pripovijedanje, gdje se govori o pripovjedačima općenito, u zbirci izostaju podaci o konkretnim, imenovanim kazivačima. Izuzetak je spominjanje "starog rahmetli Hindana" te imena dvojice pravoslavnih seljaka iz Hrasnice, od kojih je zapisivač čuo dvije anegdote. Ovim izostavljanjem izvora i prenosilaca usmenoprotne tradicije Mulić je umanjio mogućnost oblikovanja potpunije predstave o usmenoprotnom stvaralaštvu područja Hrasnice sa početka 20. stoljeća.

3.12. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića

U arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU, u obilju folklorne građe nalazi se i ona sačinjena rukom Ahmeda Kasumovića krajem 19. i početkom 20. stoljeća u okolini Bosanske Gradiške. Kako se radi o zapisima nastalim kao rezultat neposrednog kazivanja u pero, te – prema navodima sastavljača zbirke – bez ikakve stilizacije, za proučavaoce usmene književnosti ova proza je dragocjena. Kao i u slučaju Bogišićeve mostarske zbirke, i Kasumovićeva je primjer vjerne slike pučkog pripovijedanja. U zbirci je najviše novelističkih i šaljivih, fabularno razvijenih priča, a potom slijedi manji broj bajki, anegdota, te kazivanja koja su granični oblici između novelističkih priča, hičaja i predaja.

Skupini novelističkih priča pripadaju sljedeća kazivanja: *Probizemna Hata, Što ko kome sve sebi, Stani da vidim u malom ćitabu, Najveća ljubav, Neistersum balukčija, Niko ne more smrti objaviti*. Šaljive priče koje su najvjerojatnije zabilježene u bošnjačkoj sredini su one pod naslovima koji slijede: *Đavo je Ćelo, Pametari u staro doba, Ja ne marim, Volim biti veseo nego imati blago, Makar i uska, ponesi, Pusti me Bože neću više nikada iskati košulje, Šarov kućni prijatelj, Sve glavica kupusa a i visalica mesa, Učenje tkanja sa ivicama, Žabe tkalje trn terzija, Nasarajdin, Koliku sam zmiju viđo glava joj ko onaj tubok halve u sahanu, Daj vjere ti efendija, samo da jednoć umočim, E ti Bože znaš kakoš što stvarati i Nasarajdin hodža.*

Kazivanja *Oprost griha, Pobožan u pako, Mirazski dukat, Kome Bog da kako da, Dao mu Bog ne do, novci su u džepu*, iako izrastaju iz svakodnevnice, svojom preovladavajućom religioznom sastavnicom izdvajaju se iz novelističkih priča, ali nisu u potpunosti hikaje. Kraj ovih kazivanja je

najčešće komentar zapisivača, koji funkcionira kao metatekst, u kojem se nastoji potaknuti čitalac na razmišljanje o vlastitoj pobožnosti i iskrenosti. Pored pobrojanih priča, Kasumović je zabilježio i nekoliko kazivanja čiji se sadržaj oslanja na neobične i zanimljive zgode pojedinaca, njegovih savremenika. Po svojim faktografskim pojedinostima upućuju na stvarno proživljene dogodovštine i najvjerojatnije su se prepričavale poput novelističkih pripovijetki. Međutim, za razliku od novelističkih i šaljivih priča, manje ili više fabularno razvijenih, u kojima se neki događaj iz stvarnosti ponovo oblikuje u svijet priče, gotovo do neprepoznavanja, ovakva kazivanja i ne pokušavaju da sakriju svoju utemeljenost u svakodnevnici. Ona kazuju zbivanje onako kako se uistinu dogodilo i ukazuju na misao da je i sam život ponekad nepredvidiv, sa dešavanjima kao u priči. Takva su, između ostalih, kazivanja *Život jednog čovjeka od 16 ljeta*, *Pogibelj jedne čete hajdučke* ili *Hajdučke vještine*.

Kasumović nije ostavio podatke o kazivačima, ali na osnovu imena likova, mjesta zbivanja, opisa običaja, te naposljetku sižea, koji se pojavljuju ranije ili kasnije zabilježeni na drugim mjestima, možemo zaključiti da se unutar zbirke nalaze i priče koje su bliske i drugim tradicijama u Bosni, ne samo bošnjačkoj. Uočljiv je pokušaj sakupljača da građu raporedi na osnovu tematskog kriterija (priče o osmanskome sudu u Bosni, mizogina kazivanja, priče o zaljubljenim, religiozne), ali ta nakana nije dosljedno provedena. To je slučaj i sa pričama o ženama koje su se suprotstavile hajducima, koje nisu smještene jedna do druge.

Gledano u cjelini, zbirka se razlikuje od ostalih u svome vremenu po svojoj dubljoj ukorijenjenosti u svakodnevnicu, i to ne samo kazivanjima koja su gotovo bilješke iz života i neobične zgode pojedinaca, već i novelističkim i šaljivim pričama, koje oslikavaju stvarnost pripovjedačevu, između ostalog, imenovanjem junaka, navođenjem hidronima, komentarima zapisivača.

U prvom kazivanju *Đavo je Ćelo*, fabularno razvijenoj šaljivoj priči, pored Ćele po imenu Haso, pojavljuju se i hadžija Alija, njegova žena, komšinica Fata i komšija Zulfo. U novelističkoj, fabularno razvijenoj priči *Probizemna Fata*, čije su varijante zabilježene i kasnije, kazivač nabraja imena djevojaka i njihovo porijeklo te nam se čini kao da ih on lično poznaje. On pripovijeda: "Hadžija koji je nanijetio na Ćabu posluša ćere i dovede joj devet cura. Po imenu Hata nazvana tada Probizemna, bijaše bez oca i majke ali valjana i pametna a dobro je umila sada u ovom slučaju varati hajduke koji su ćeli s njome one cure zarobiti. Mejra hodže nekoga ći, Kada jednoga

siromaha ći, Šaha, Lutfija, Šahzina, tri sestre, Đemila, Zejna, dvi sestre, Halima komšija.”

Imenovanje likova se nastavlja i u mizoginim kazivanjima koja čuvaju imena muških junaka (Salko, Ibro, Suljo, Ale), ali i ostalih (Salkina žena namjerava posjetiti komšinicu Ibrinicu) što ih približava pripovjedačevoj zbilji. U priči *Što ko kome sve sebi* ogorčene age bacaju u Vrbas čobana vezanog u vreću, a na kraju fabularno razvijenog kazivanja *Pogibelj jedne čete hajdučke* zapisivač je dodao: “Sigurno je bila ova Milka grofica i Probizemna Hata na jednom stepenu jer je i jedna i druga bočila se sa hajducima za to ako su bile ikada na svijetu neka im svak moli junacima ženski nebeski raj.”

Navođenjem imena junaka ili naziva za rijeku u pričama pripovjedači sugeriraju slušaocima, publici, moguću istinitost kazivanja i imaju svoj smisao unutar priča koje se zasnivaju na stvarnosti. Međutim, kako se ovo imenovanje nastavlja i u zapisanim bajkama, moglo bi se uzeti kao njihova osobenost.

Osobitosti zbirke sadržane su i u nekim obilježjima pojedinačnih kazivanja koja nisu česta u pričama zabilježenim u bošnjačkoj sredini. Neka od njih zabilježena su upravo u trenutku kada ulaze u usmenopoznu tradiciju, kakav je slučaj sa anegdotom *Ibro se pobunijo kad je čuo da će primiti K 50*, a druga pokazuju kako se priče oblikuju pod uticajem motiva i iz orijentalnih, i iz zapadnoevropskih književnosti. Tako u skladno razvijenoj priči *Najveća ljubav* car pošalje svoje paše da fijakerom dopreme djevojku u harem. Ova priča je zanimljiva i zbog stihova koji predstavljaju njen sastavni dio. U njima junakinja opjevava nesretnu sudbinu i izražava svoju tugu zbog iznevjerene ljubavi. Stihovi su sastavni dio priče *Neistersum balukčija*, u kojoj junakinja također kroz pjesmu izražava svoju strasnu ljubav prema careviću Selimu. Kako su stihovi ispovijesti junakinja, njihovo razmišljanje o ljubavi i životu, ovo utkivanje stihova u prozno štivo usmene književnosti ukazuje na ponekad tanku i propusnu granicu između usmenog pjesništva i proze, ali i na umijeće pojedinih sudionika usmene tradicije, koji u procesu oblikovanja pripovijesti stihovima uspijevaju dočarati istančanost ženske duše.

3.13. Rukopisna zbirka Husein ef. Rizvića

U zanimljivom prilogu pod naslovom *O našim prezimenima* objavljenom u *Novom beharu* broj 21 iz 1936. godine, Seid Mustafa Traljić – ukazujući na raznolikost bošnjačkih prezimena, posebno sarajevskih Bošnjaka – donosi i nekoliko predaja. Dvije od ukupno sedam onih koje u članku prilaže

Traljiću je saopćio vjerski učenjak i kaligraf Husein ef. Rizvić: “Husein ef. Rizvić je čuo od Hajdarbega Čengića slijedeće: ‘Jedan od davnih predaka begova Kopčića bio je u vojsci koja je išla protiv nekog kršćanskog vladara te je uhvatio i zaslužnjo jednog princa. Pošao je da ga preda sultanu, ali mu sultanovi dvorjanici ne dadoše pristupiti do sultana, nego oni odvedoše princa sultanu. Kad sultan upita princa ko ga je uhvatio, princ reče: ‘Uhvati me jedan u kavčali čakširama’. Od tada se ova porodica zove Kovčić ili Kopčić. Husein ef. je čuo da se priča i za Sijerčiće isto kao i za Kopčiče s tom razlikom, što je princ rekao, da ga je uhvatio jedan čovjek malen kao Sereč (vrabac). Tada ovoga gaziju prozvaše imenom Sereč, a potomci su mu nazvani Serečići – Sirčići i napokon Sijerčići.”

Predaje o porijeklu porodičnog prezimena kao dionica šire skupine predaja o porodicama nisu jedina kazivanja koja su zanimala Husein ef. Rizvića. Desetke godina nakon njegove smrti otkriven je rukopis koji svjedoči Rizvićevo živo zanimanje za bošnjačku usmenu tradiciju bez užeg usmjerenja s obzirom na žanrovsku ili tematsku pripadnost. Stotinjak kazivanja, od kojih je najviše onih što ih je Propp označio *skazom* – pričama iz života, nije raspoređeno prema jasnom kriteriju, mada se u nekim dijelovima rukopisa nazire pokušaj grupisanja kazivanja prema imenima junaka. Tako se jedna do druge nalaze priče o Arnautima, o Nasrudin-hodži ili predaje o porodici Rizvić. S druge strane otkrivamo kazivanja koja su razasuta, a varijante su iste priče (zgode jednog Kevčije ili varijante predaje o Čađi i šejtanu), što upućuje na različite pripovjedače. U Rizvićevom rukopisu ima i pjesama i priča, ali i pričanja koja nisu uobličena prema poetičkim zakonitostima usmene proze i tek su sjećanja o prošlim vremenima. Ambijent je bošnjački, najčešće sarajevski, mostarski i konjički. Radnja nekih priča smještena je u prvu polovinu 19. stoljeća (“Priča se za nekog Ibrahim bega Buljinu, koji je umro u prvoj polovici 19. stoljeća, da je bio veoma šaljiv i da mu je duša bilo sa svakim komedinu zbijat i drugog ismijavati...”), neke na početak 20. stoljeća: “uz Džabića aferu 1901 godine kada je 90% muslimanskog naroda bilo uz nj.”, ali je ipak većina iz prve polovine 20. stoljeća. Junaci zabilježeni kazivanja često su poznate ličnosti iz kulturnog, političkog i vjerskog života Sarajeva, Mostara i Konjica, mada se među njima nalaze i obični građani, koji su svojim neobičnim životnim dogodovštinama zaslužili da ih sredina zapamti i ugradi njihova imena u usmenu tradiciju. Tako su se među pričama našle neke o svojevremeno čuvenom Sarajliji Hasan ef. Spahi, direktoru Šerijatske škole, ali i o gajtandžiji Arnautu Šabanu. Jedan od likova zabilježeni kazivanja je i Dedo Sabljar, za kojeg se vezuju brojne sarajevske zgode. Valja ovdje primijetiti

da i Alija Nametak u svojim dnevničkim bilješkama – koje će 1994. godine biti objavljene pod naslovom *Sarajevski nekrologij* – piše također o Dedi Sabljaru: “U ‘El Kameru’ je ljeti bila ugodna hladovina u bašči pa bih se i ja ponekad navratio. Prije akšama bi se igralo domino na karte, a onda bi se počelo mezetiti i akšamlučiti. Dedo Sabljar bi izvadio poneki vic, a Asimaga Lopardija bi razvukao harmoniku i zapjevao.”⁸⁹

U rukopisnoj zbirci Husein ef. Rizvića najviše je kazivanja koja su primjerena poetičkim zakonitostima skaza, a potom slijede anegdote koje su zapisane u trenutku kada se još živo pamte imena aktera, a najmanje je priča o životinjama i bajki. Šaljive priče su: *Kako je hamal Mujo postao nuskadžija*, *Lovačke hvale*, *Strk na nogam*, *širok u plećima*, *Nasrudin hodžin mlin*, *Timurlenk i Nasradin hodža*, *Nasrudin hodža kao kritičar*, *Nasrudinova vodenica*, *Tko se ne boji, nek ustane na noge*, *Bježimo dok se nije sjetio teravije* (rugalica), *Sijali so* (rugalica), *Slijepac prosjak i njegov mali vodič*, *Badanj*, *Nije da mi dajemo* (rugalica), *Nije miš nego mišica*, *Sve je ono isprebijano ko ripa*, *Odsjeci to ko bradvom*. Realistički sadržaj, oblikovan prema poetičkim zakonitostima novelističke, fabularno razvijene priče, prepoznajemo u kazivanjima: *Pola jaspre nafake*, *Pod koritom dukati*, *Braća kod mudraca* (Istočna priča), *Mudra oporuka očeva*, *Mudrac i njegova ženidba*, *Akl čok, para jok*. Osim pobrojanih usmenoprotnih oblika, rukopis sadrži hićaje, novelističke priče na granici sa hićajama te predaje i bajke. Izuzmemo li hićaje i novelističke priče njima srodne, poput kazivanja *Dječak koji je probadao mjehove* te neke predaje, temeljno obilježje većine kazivanja u Rizvićevom rukopisu je humor, koji je prisutan i u prozi koja predstavlja zapisivačevo sjećanje na ljude i događaje iz njegova života.

Iako se građa koju sadrži rukopis Husein ef. Rizvića može koristiti za oblikovanje žive predstave nekadašnjeg društvenog života u Bosni, posebno u burnom razdoblju nakon ulaska austrougarskih trupa i uspostavljanja nove vlasti, njena vrijednost je mnogo veća za proučavaoce usmene književnosti. Zanimajući određenu stilsku neujednačenost, novelističke i šaljive priče u sakupljačkoj ostavštini Husein ef. Rizvića imaju u nizu primjera i nesumnjivu umjetničku vrijednost. S druge strane, bilježeći različita uobličjenja u čijoj osnovi je identičan sižejni obrazac, omogućio je da se prati kako kazivač – zadržavajući se u naslijeđenim tradicijskim okvirima – ipak iskazuje vlastito umijeće i darovitost te čini svoje kazivanje jedinstvenim, a opet prepoznatljivim u očima sudionika tradicije.

⁸⁹ Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Sarajevo, 1994, str. 66.

3.14. *Muslimanske pripoviesti iz Bosne Alije Nametka*

Zbirka *Muslimanske pripoviesti iz Bosne* (Sarajevo, 1944), čiji je priređivač Alija Nametak, donosi zapravo građu koja je u različitim periodičnim glasilima već bila objavljena ranije. Što se žanrovske zastupljenosti tiče, najbrojnije su novelističke priče, a potom slijede šaljive, bajke, predaje, priče o životinjama te anegdote. Žanrovsku raznovrsnost prati i ona tematsko-motivska.

Tematska raznolikost posebno je primjetna u novelističkim pričama kojima je priređivač nastojao da dočara što više različitih životnih situacija te je u izbor uvrstio kazivanja koja svjedoče o poštenju, o prijateljstvu, o pravdi, o učenju, o marljivosti i radu, o darežljivosti – ukratko, o svekolikom životu. Privlači pažnju da veći broj kazivanja govore o ženi, i to ne samo o zloj ženi, već i o duhovitoj, vrijednoj i iznad svega o mudroj ženi.

U Nametkovoj zbirci su brojnije novelističke priče koje su sklone ženama od onih koje su mizogine, kakva je *Zla žena* ili *Ženski šerr*. U stručnoj literaturi smatra se da mizogina kazivanja crpe svoj sadržaj iz internacionalnih stereotipa, koji i danas utiču na viđenje žene u usmenoknjiževnoj proznoj tradiciji. Pišući o takvom viđenju žene u hrvatskoj, ali i evropskoj usmenoj tradiciji, Maja Bošković-Stulli uočava da priče ovog sadržaja dolaze “iz iskustava neskladnog bračnog života, a funkcija im je i kroz smijeh poučna za žene”.⁹⁰ Kazivanja koja su sklona ženama dolazila bi, prema tome, iz istog ili sličnog iskustva, a funkcija bi im bila poučna za muškarce. Pripovijetka *Sve, sve ali zanat* govori o mudroj djevojci, koja prije udaje za cara postavlja uvjet da on mora naučiti neki zanat, što mu kasnije spasi život. U priči *Muž i žena* suprug – pokušavši da uspješno obavi ženske dnevne poslove – sve upropasti i osobno se uvjeri u težinu ženskih obaveza. *Carski saraji* su utemeljeni na međunarodno rasprostranjenom sižejnom obrascu o mudroj djevojci koja jedina zna odgovor na carevo pitanje i čiji se odgovor toliko sviđa caru da je uzme za ženu. Čak i priča čiji je glavni junak Čelo, ona pod naslovom *Čelin san*, na svoj način veliča žene, izričući im pohvalu, uspoređujući jednu sa Suncem, a drugu sa Mjesecom.

Pored priča koje su sklone ženama, zbirka sadrži, ali u manjem broju, i one koje su mizogine. *Zla žena* odgovara Machijavelijevoj noveli *Belfegor*, ali i brojnim varijantama u bošnjačkoj, hrvatskoj i srpskoj usmenoproznoj tradiciji. Muž namami neposlušnu ženu do jedne jame i gurne je u nju. Sutradan mu bude žao te baci uže u jamu, ne bi li se ona izvukla. Međutim,

⁹⁰ Maja Bošković-Stulli, *O mizoginim pričama*, u knjizi: *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 2002, str. 36.

umjesto žene, izvuče prestravljenog dedu, “pedo ćose, lakat brade”, koji je preko noći sav obijelio od đavolje naravi žene koja mu je upala u jamu. Šaljiva pripovijetka *Ženski šerr*, iako joj je namjera da pokaže snagu ženskog zla, na jedan posebno komičan način ističe i žensku mudrost, koja ponekad može dovesti do nemogućih situacija. Fabularno skromnije razvijeno kazivanje *Zla žena*, obilježavajući brzopletost, u ovom slučaju zle žene, ismijava brzopletost žena općenito, što kazivanje svrstava u mizogina.

Za razliku od novelističkih i šaljivih priča koje su omeđene stvarnošću, jednodimenzionalni svijet bajke nudi viziju prostora u kojem je sve moguće. Pored bajki kakva je ona o gonjenoj i nesretnoj djevojci ili o zahvalnom mrtvacu, čije varijante poznaju tradicije mnogih evropskih naroda, izbor Alije Nametka sadrži i neke koje odstupaju od tradicionalnog modela bajki, kako po svojim stilskim, tako i po motivskim obilježjima. Jedna od njih je *Igman Alija*. Svijet ove bajke narušen je pripovijedanjem u prvom licu. Igman Alija, glavni junak, a istovremeno i pripovjedač, u određenim trenucima izražava začuđenost koja bajkama nije svojstvena. Kako i ne bi, kad je kazivanje ispovijest čovjeka koji doživljava niz tjelesnih transformacija kao posljedicu kazne što je udario ženu. Max Lüthi, veliki poznavalac bajki, ističe da likovi u bajkama nemaju “plastičnosti ni individualnih crta, unutarnji doživljaji pomaknuti su u plošnost vanjskog zbivanja, cijelo je prikazivanje plošno”.⁹¹ Psihološki nijansirani likovi u priči *Igman Alija* zapravo odstupaju od utvrđenog stila bajke. Ali, to u konkretnom primjeru ne umanjuje ljepotu usmenoprozne tvorevine. Naprotiv, opisanim postupkom pripovjedač je iskazao vlastito umijeće, ponudivši u ovom iskoraku nešto novo i neobično, što je prepoznao i priređivač Nametak, uvrstivši ovu bajku u svoj izbor.

U čarobnom svijetu bajke ishod je unaprijed poznat i one imaju sretan završetak. Ipak, postoje izuzeci. Među primjerima koje je Nametak odabrao našao se i onaj pod naslovom *Tražio ikbala*, a to je zapravo bajka sa nesretnim krajem. Već profil glavnog junaka ovog kazivanja, koji nije poseban po svojoj mudrosti ili hrabrosti, što uobičajeno prati junake bajki, već po osobini što je “radio malo, a trošio puno”, naznačava da će biti riječ o neobičnoj bajci. Lijenčina u potrazi za ikbalom ili srećom nailazi najprije na vuku, a potom na nekog dedu, koji ga zamole da i za njih zatraži savjet. Kao i u većini bajki, čudesni pomoćnik u liku starca bijele brade pokuša mu pomoći, poklanjajući mu ćup sa zlatom, ali ga junak odbija uzeti. Po povratku kući, prenosi savjete dedi i vuku. Kako je vuku, da ne bi

⁹¹ Navedeno prema: Maja Bošković-Stulli, *Priče i pričanje*, Zagreb, 1997, str. 21.

bio “sprijeda deblji, a otrag mršaviji”, bilo potrebno da pojede najglupljeg čovjeka, bolje prilike od lijenčine – koji je odbio zlato – nije mogao naći. Nesretan kraj ove bajke nije jedino što odstupa od tradicionalnog modela ove usmenoprozne vrste. Namjera kazivača da obilježi lijenost, uvjetovala je da poučna namjera prevladava u ovom kazivanju.

Kao što su rijetke bajke sa nesretnim krajem, tako je i mali broj onih u čijem središtu nije junak u potrazi za pustolovinom. Bajka pod naslovom *Sudbina* jedna je od njih. Potiskujući u drugi plan putovanje najmlađeg brata kazivač, ili što je vjerovatnije kazivačica, kao važnije ističe nafaku služavke Habibe, koju čudesni pomoćnik preporučuje za ženu glavnom junaku bajke. Budući da mu se kao uvjet za materijalno blagostanje postavlja nalog da ni u kom slučaju ne smije prisvojiti ženinu nafaku – ili će sve što je stekao izgubiti – čini se da je medij bajke iskorišten kao sredstvo za isticanje društvene i spolne ravnopravnosti, kojih nije bilo u svakodnevnicu pripovjedača. Nauka o usmenoj književnosti odavno je uočila da pripovjedači svojim komentarima i objašnjenjima, utkivanim u kazivanja, izražavaju stvarne životne prilike, naravno, prikrivajući vlastitu poziciju. Za Bengta Holbeka konflikti iz porodičnih i društvenih prilika ugrađeni su, kroz fiksijske projekcije, simbolički u temelje bajke,⁹² a sadržaj bajke *Sudbina* nedvosmisleno upućuje na takvu mogućnost. Ono što nije svojstveno modelu bajke jeste svojevrsan komentar u formi poslovice, umjesto formativnog završetka, kojim se postiže preovladavanje poučne funkcije nad zabavnom.

Po svojim poetičko-stilskim osobinama, ali i tematsko-motivskom obuhvatu, unutar zbirke se izdvaja skupina priča koje ne možemo svrstati u samo jedan žanr usmene proze i koje su bliske i bajkama, i novelističkim pričama, i hikajama (hićajama). Više ili manje fabularno razvijena, ovakva kazivanja slična su bajkama time što posjeduju elemente čudnog, koji ne narušavaju sliku svijeta unutar saopćenja. Međutim, u bajkama je nadrealno često postignuće djelovanja čudnog pomoćnika, a u pričama kakva je *Tevećul* ili *Sabur-selamet*, koje su izrazito religioznog karaktera, čudesno je posljedica Božijeg djelovanja. Novelističkim pričama su bliske zbog određene psihološke osijenčenosti likova te ukorijenjenosti u zbilju, u kojoj se čudo doživljava kao potvrda Božije moći. Ovako koncipirane, spomenute priče imaju izuzetnu didaktičku i moralno-religioznu poruku, što ih doводи u vezu sa hićajom, vrstom priče također sa religioznom tematikom. Pišući o porijeklu hićaja, Aiša Softić zaključuje da su one nastale u okrilju

⁹² Isto, str. 18.

mekteba i viših islamskih škola, što se može primijeniti i na priče koje je Nametak odabrao za uvrštavanje u svoju zbirku.⁹³ Naravno, upravo zbog usmenog načina prenošenja ovih kazivanja, vrlo je teško odrediti moguće izvore, ali tematika priča ukazuje na mogućnost “sekundarne usmenosti”, koja se javlja u tradicijama brojnih naroda. Priče religioznog sadržaja iz vjerskih škola i iz pisanih izvora dospjele su do darovitih pojedinaca, koji su ih oblikovali prema zakonitostima usmenosti i tako su one nastavile svoj život u nešto drugačijem obliku, ali sa istom svrhom, tj. da osnaže ljude u njihovom vjerovanju u jednog Boga i Njegovu milost.

Pored manjeg broja priča u kojima je riječ o životinjama, u Nametkovom izboru nalazi se i predaja *Vejsil Karanija – car rogat* preuzeta iz rukopisne zbirke Seida M. Traljića. Postojan sižejni obrazac koji se prenosi od početka do kraja sa istom kompozicionom shemom, uz različito ime lika, ovisno o tome kojoj tradiciji pripada, upućuje na predaju-fabulat o vladarevoj tajni, koja je uobličena u tradicijama brojnih naroda.

Kao priređivač, Nametak je dao sebi u obavezu da od priča objavljenih u časopisima koji su imali rubrike “narodne umotvorine”, kao i onih iz Traljićeve rukopisne zbirke, odabere primjere koji su tematski zanimljiviji i umjetnički najuspjeliji. Kako odabrane novelističke i šaljive priče, priče o životinjama i predaje kompoziciono i stilski ne odstupaju od modela ovog žanra, njihova je odlika sadržana u motivsko-tematskoj raznolikosti. Za razliku od novelističkih priča, kod bajki je došlo do određenih odstupanja od modela žanra, bilo da je riječ o nesretnom kraju, psihološko nijansiranim likovima ili o poslovicama umjesto formulativnog završetka. Prema tome, kod bajki nije toliko važna tematsko-motivska raznovrsnost koliko pripovjedačevo umijeće prilikom oblikovanja sadržaja ove usmenoprozne vrste.

3.15. Šaljive narodne priče Alije Bejtića

Zbirka *Šaljive narodne priče* (Zagreb, 1955), čiji je priređivač Alija Bejtić, donosi – kao i Nametkova zbirka usmene proze – građu koja je već bila objavljena ranije, izuzimajući pet priča koje je zabilježio Seid Mustafa Traljić u Sarajevu te priče *Hercegovačka teravija*, koju je zapisao sam priređivač. U zbirci su se našli, prema Bejtićevom mišljenju, umjetnički najuspjelija i najzanimljivija kazivanja zabilježena na štokavskom govornom području, od druge polovine 18. do kraja prve polovine 20. stoljeća, a za

⁹³ Aiša Softić, *Predgovor*, u knjizi: *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, 1997, str. 16, 17.

koje je priređivač pretpostavio da nisu preuzeta iz drugih tradicija nego da su “nikla na našem tlu”. Preko tri stotine kazivanja raspoređeno je prema tematskom kriteriju na sljedeća poglavlja: *Humoreske, Priče o Heri, Hodže i popovi, Age i čipčije, Ciganska domišljatost, Podrugačice i Kratke pošalice*. Najčešće se kazivanjima ismijavaju “prostodušnost, aljkavost, umna ograničenost, rasipanje, gramzivost, zulum i mnoge druge slabe osobine ljudi”⁹⁴ te “tobožnja umna tupost ili budalaština”⁹⁵ stanovnika sela. Bogatstvo šaljivih priča, koje se ogleda prvenstveno u tematsko-motivskoj, ali također raznolikosti u imenovanju likova u usmenoprotnim tradicijama na južnoslavenskom prostoru (Ćoso, Ćelo, Hero, Ero, Petrica Kerempuh, Đak Grabancijaš) prema Bejtiću je posljedica najprije široke domišljatosti u pučkom humoru, ali i “kulture nehomogenosti naših naroda u minulim vjekovima”.⁹⁶ Različiti kulturni i društvenopolitički uticaji odrazili su se u većoj mjeri na usmenu tradiciju susjednih naroda, “uža Hrvatska bila je u sferi zapadnjačke kulture i zapadnjačkog feudalizma, Bosna pak i Hercegovina priklonili su se Istoku i istočnjačkoj kulturi”.⁹⁷

Za razumijevanje načina prenošenja sižejnih obrazaca ali i prisustva orijentalnih motiva na prostoru gdje su živjeli i žive Bošnjaci, pažnje vrijedan je sljedeći opis pripovjedačke situacije:

Posebna je zabava bila u Bosni po kavanama i hanovima. I tu su provodili svoje kenjčiluke liske i sojtarije, ali je tu bilo i drugačije zabave i smijeha. Svijet su tu zabavljali guslari junačkom pjesmom i učene tevarihdžije, ljudi vješti orijentalnim jezicima, koji su iz knjiga kazivali tevarih, tj. razne istočnjačke priče, i ozbiljne i šaljive. I guslari i tevarihdžije tražili su se osobito uz mjesec posta ramazan i duge zimske noći. A kad bi bilo dosta junačke pjesme, od koje se čovjeku kapa diže, i tevariha iz knjiga, onda bi prisutni uvijek udarili u svoju šalu i šaljive priče. A to bi bivalo pogotovo ondje, gdje nije bilo guslara i tevarihdžija. Šaljive priče osobito su znali pričati po kavanama i hanovima naši trgovci, kiridžije i majstori pečalbari (dunđeri), koji su, putujući svijetom, vidjeli, čuli i zapamtili mnogo kojekakvih zgoda, i ozbiljnih i šaljivih. A te njihove priče, koje oni na domaćem tlu kazivaju po kavanama, hanovima i drugim mjestima, slušaoci dalje prenose svojim ukućanima i drugima, priče se šire dalje, od usta do usta i prelaze s koljena na koljeno sve dok se ne zaborave

⁹⁴ Alija Bejtić, *O našim narodnim šaljivim pričama*, predgovor u knjizi: *Šaljive narodne priče*, Zagreb, 1955, str. 8.

⁹⁵ Isto, str. 10.

⁹⁶ Isto, str. 5.

⁹⁷ Isto, str. 6.

*ili ih tkogod ne zabilježi. A našao se svugdje i pokoji domaći čovjek, koji je takve priče posebno pamtio i prenosio dalje.*⁹⁸

Zanimljivo je da ova zbirka ne sadrži priče čiji je glavni lik čuveni Nasrudin-hodža jer je sastavljač smatrao da je njihovo porijeklo strano – orijentalno te je u knjigu uvrstio samo nekoliko primjera u kojima “mjesto Nasrudin-hodže nastupaju Cigani i drugi domaći domišljani, a za koje se inače sigurno zna, da su u turskoj narodnoj književnosti vezane za Nasrudin-hodžu”.⁹⁹

3.16. Narodni humor i mudrost Muslimana Naske Frndića

Zbirka *Narodni humor i mudrost Muslimana* (Zagreb, 1972) Naska Frndića nastala je kao rezultat zaokupljenosti priređivača usmenom književnošću Bošnjaka. Nakon što je objavio zbirku *Muslimanske junačke pjesme* (Zagreb, 1969), u kojoj su se našli neki od umjetnički najuspjelijih primjera epskog pjesništva Bošnjaka, pjesnik i pozorišni kritičar Nasko Frndić se okrenuo ka usmenoprotnim tvorevinama u kojima su bošnjački sudionici u tradicijskom lancu dio svoje pripovjedačke domišljatosti usmjeravali na “priče i pjesme, šale i pošalice (...) obojene vlastitim mentalitetom i etičkim duhom”.¹⁰⁰ Građu od preko dvije stotine žanrovski vrlo raznolikih priča priređivač je rasporedio u pet poglavlja: *Priče i zgone, Kadije, hodže i hadžije, Legende, bajke i basne, Poslovice, pitalice i zagonetke te Sarajevo i Sarajlije*. U dijelu knjige pod naslovom *Poslovice, pitalice i zagonetke*, u kojem se nalaze kraći prozni oblici preuzeti iz Ljubušakovog *Narodnog blaga* (Sarajevo, 1887), novelističke priče i predaje najčešće su objašnjenje ili komentar paremiološkog primjera uz koje stoje, dok je u ostalim dijelovima to rijetkost. Osim toga, i u poglavlju pod naslovom *Sarajevo i Sarajlije* neki primjeri usmene proze nisu samostalni, što je razumljivo, jer se radi o dijelovima putopisa Evlije Čelebije (17. stoljeće) i ljetopisa Mula Mustafe Bašeskije (18. stoljeće) u funkciji fragmentarnog tumača “vremena i sredine, ljudi i zbivanja u kojima se stvaralo i s generacije na generaciju prenosilo muslimansko narodno blago u Bosni i Hercegovini”.¹⁰¹ Uz već spomenuta poglavlja, knjiga sadrži i dio pod naslovom *Humor i mudrost u pjesmi*. Frndić u predgovoru za svoj izbor ukazuje na neka obilježja po

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Nasko Frndić, *Predgovor*, u knjizi: *Narodni humor i mudrost Muslimana. Iz narodnog blaga Muslimana iz Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1972, str. 7.

¹⁰¹ Isto, str. 8.

kojima se bošnjačka šaljiva proza razlikuje od susjednih tradicija na južnoslavenskom prostoru te uz tvrdnju o otvorenosti za uticaje i sa Istoka, i sa Zapada, zaključuje da je uz humor, također i mudrost, kojom je prepletena, prepoznatljiva odlika bošnjačke usmenoprozne tradicije. "Međutim, ne samo humor i smijeh, a koji su obilježja samo naroda visoke kulture, nego još jedna značajna kvaliteta stalno je prisutna u muslimanskoj raznolikoj narodnoj prozi i poeziji, a to je mudrost kao duboko životno iskustvo zasnovano na stoljetnim spoznajama dobra i zla, nevolje i radosti, trijumf srca i odmjerenog meditiranja ljudskog uma. Humor i mudrost susreću se u simbiozi narodnoga duha kao bitno obilježje njegova stvaralaštva."¹⁰²

Frndićeva antologija *Narodni humor i mudrost Muslimana* u vrijeme njezine pojave bila je pažnje vrijedno pregnuće ostvareno u nastojanju da se široj javnosti nekadašnje zajedničke države ukaže na vjerodostojnost i samosvojnost svekolike bošnjačke usmenoprozne tradicije, koja je nastajala, trajala, razvijala se i mijenjala uporedo i po svemu ravnopravno sa ostalim tradicijama na označenom prostoru.

3.17. Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana Alije Nametka

Zbirka koja se izdvaja, prije svega po naučnom pristupu, a potom i svojoj zanimljivoj i raznolikoj građi, svakako je izbor bošnjačke usmene proze Alije Nametka objavljen sedamdesetih godina 20. stoljeća (Sarajevo, 1975). Za razliku od zbirke iz 1944. istog priređivača u kojoj su kazivanja već prethodno bila objavljena u časopisima *Behar*, *Biser* i *Gajret*, u ovom izboru Nametak donosi građu koju je osobno zapisao. Najveći broj kazivanja su priče koje je kao saradnik Instituta za proučavanje folkloru zabilježio tokom terenskih istraživanja pedesetih godina prošlog stoljeća na području Lepenice (Homoljske ćuprije), Bosanske Krajine, Livna, Duvna i Bosanske Posavine. Ovaj izbor prati predgovor, biografije kazivača te rječnik turcizama i provincijalizama. U knjizi je pažnje vrijedan posebno predgovor koji sadrži klasifikaciju sakupljene građe. Tekstove je razvrstala Maja Bošković-Stulli prema katalozima usmenih pripovijedaka Aarne – Thompson te Eberhard i Boratav. Nakon klasifikacije građe M. Bošković-Stulli je primijetila da su ove pripovijesti: "Sižejno veoma zanimljive, mnogo su bliže turskoj tradiciji nego evropskoj, ali se na njima ipak zapaža da potječu sa

¹⁰² Isto, str. 11.

prostora gdje struje višestрани uticaji.”¹⁰³ Slično kao i neki drugi priređivači i Nametak se u predgovoru osvrće i na postanak priča i zaključuje da ih je većina orijentalnog porijekla. Jer: “Motivi su im nekad crpljeni iz ‘Hiljadu i jedne noći’, nekad iz ‘Hajatul-hajvan’ a u nekima ćemo prepoznati u obliku priče razrađenu misao iz Kur’ana ili hadisa.”¹⁰⁴ Nakon slikovitog opisa putovanja pripovijesti od njenog izvorišta na Istoku ili u džamiji, do oblika u kojem je danas poznajemo priređivač donosi priču *Kako je gluh čovjek otišao da obiđe bolesnog komšiju* Dželaludina Rumija koja se nalazi u čuvenoj *Mesneviji*. Ova priča ima svoje usmene inačice a Nametak je odabrao dvije *Gluhi hadžija i bolesni bakal* (kazivač Salko Uzeirbegović) i *Gluhi hodža i bolesni bogataš* (kazivač Hadži Hafiz Ismail ef. Fazlić) kao dokaz o vezi orijentalnog, u ovom slučaju pisanog, predloška i usmenoprozne tradicije Bošnjaka.

U zbirci je najviše novelističkih priča i bajki a potom slijedi nešto manji broj primjera koji pripadaju šaljivim pričama, pričama o životinjama i predajama. Uz neke tipove sižejnih obrazaca priređivač je donio i najuspjelije varijante koje pokazuju individualna odstupanja pripovjedača u oblikovanju već poznatog sižea. Između ostalog, kao primjer razrade međunarodno rasprostranjene usmene pripovijetke o ubijanju staraca (ATU 980) Nametak donosi čak četiri inačice. Za proučavanje usmene proze svakako su od važnosti i podaci o kazivačima koji prate ovu zbirku i koje mogu rasvijetliti okolnosti nastanka i prenošenja usmenih priča.

3.18. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka koje su sakupili učenici Gazi Husrev-begove medrese

Idući prema kraju 20. stoljeća obim terenskih istraživanja usmenoknjiževne tradicije u Bosni i Hercegovini se smanjuje. Nakon sakupljača i istraživača čije je bavljenje tradicijom bilo u sklopu djelovanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu, među onim koji se bave bilježenjem priča našli su se i učenici Gazi Husrev-begove medrese. Njihova zamisao da zadužena skupina učenika završnih razreda Medrese zabilježi pričanja svojih najbližih, rezultirala je sedamdesetih godina prošlog stoljeća, objavljivanjem zbirke *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, u kojoj se našlo ukupno četrdeset osam priča.

¹⁰³ Alija Nametak, *Predgovor*, u knjizi: *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1975, str. 8.

¹⁰⁴ Isto, str. 6.

Najveći broj donesenih tekstova su novelističke priče: *Sabur-selamet*, *Car-kopile*, *Sunce kao svjedok*, *Što god kome, sve sebi*, *Riječ dukat*, *Šejtanija*, *Ženski šer*, *Još si zelen za idžazetname*, *Naplatio tri smrti*, *Božiji farz*, *Koliko vrijedi carevina*, *Vrijednost komšije*, *Bez čistoće sreće nema*, *Damad efen-dija*, *Ženidba mladog carevića*, *Neznani delija*, *U mojoj kući nemoj biti do-maćin i Čobanče*. Šaljivih je priča manje: *Kapetan i Huso*, *Ne daju nečistim*, *Ženin marifetluk i sinovljevi hirsuzluk*, *Boji kakvom hoćeš, dolazi kad hoćeš*, *Uzoro sam al ćeš i pozubiti*, *Predi ženo*, *Rašak*, *Držite ljudi da ne ispane te Nadmudrio sultaniju*.

Razmotre li se priče u presjeku sadržaja čitave zbirke, uočava se određena estetska neusklađenost, koja nije uvjetovana darovitošću ili nedarovitošću prenosioca usmenoprozne tradicije, već namjerom koja se želi ostvariti pripovijedanjem. Priče koje se bave porodicom i odnosima unutar porodice, kakve su *Predi ženo* ili *U mojoj kući nemoj biti domaćin*, imaju preovladavajuću poučnu funkciju, a estetska je u drugom planu. Kraća, fabularno nerazvijena, ovakva kazivanja u pravilu se pričaju unutar porodice, što potvrđuju i primjeri doneseni u zbirci učenika sarajevske medrese. Kako su pripovijedane s dozom humora bliske su šaljivim pričama, čak je u nekim primjerima teško odlučiti da li ih svrstati među novelističke ili šaljive, ali ih poučna intonacija konačno smješta u dionicu novelističke proze.

Priče su bilježene ne samo za vrijeme porodičnih okupljanja, već i na molbu zapisivača, u džamiji, nakon džume, a najviše u toku sijela. Tradicijske prilike za vrijeme kojih nastaju i prenose se priče, kakva su bila i sijela, živo i slikovito je dočarao Hamdija Mulić u etnografskoj studiji o Hrasnici, sa početka 20. stoljeća, ali ništa manje živopisan nije ni dio predgovora zbirke *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, iz pera Omera Nakičevića, posvećen okolnostima u kojima nastaju priče:

U sredini koja voli pripovijetke, pripovijetka se prenosi uz kafu sa džezvenjaci-ma na mangali. Kafa se pije i pripovijeda se. Tako usmeno kazivanje prenosi se sa koljena na koljeno. Zналаčki piti kafu uz mangalu sa puno uživanja i će(j)fa znaju samo starci, dede i nene, a takvih nema bez naboranog lica. Topla soba u zimskim i prohladnim danima a dugim noćima sa malo pečena krompira i sama skoro da progovori.¹⁰⁵

Pripovjedačica je mnogo više u ovoj zbirci nego u bilo kojoj prije, o čemu Nakičević svjedoči na istom mjestu:

¹⁰⁵ Omer Nakičević, *Predgovor*, u knjizi: *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 6.

Među pripovjedačima-ženama u podmaklim godinama zastupljene su između ostalih Bedrija Šabanović, stara sedamdesetpet godina, iz Dervente, nastanjena u Zenici i Latić Hajra iz okoline Gornjeg Vakufa, oko sedamdeset godina. Dok je prva mirna i tiha, druga je vesela, vedra i sklona šali. Njihove priče su dva svijeta. Kod Latić Hajre može se čuti i suviše slobodnih izraza u pripovijedanju, a Bedrijino kazivanje ostaje u granicama moralno-didaktične sadržine.¹⁰⁶

Stvarnost iz porodičnog života, naravno, preoblikovana, najčešći je sadržaj kazivanja koja su pripovijedale žene. Kako one, svaka na sebi svojstven način, dotiču muško-ženske odnose, ne iznenađuje što većina priča ističu snalažljivost žene, odnosno mušku nesposobnost te ih stoga možemo svrstati u posebnu skupinu "protivmuških priča". Takve su one objavljene pod naslovom *Predi ženo, Rašak, Ne daju nečistim* ili *Šejtanija*.

Priče u zbirci sarajevskih medreslija pripadaju različitim žanrovima, a najviše je novelističkih priča i bajki. Da je nakana priređivača bila da priče budu zabilježene onako kako su govorene, bez stilizacije, ukazuje sljedeća opaska iz predgovora:

Dedina pripovijetka treba da sačuva svoju fizionomiju, kakvu je i on primio, oblikovanu i neusiljenu. Dedina priča mora biti vjerna, njegov se 'hater' ne može iznevjeriti. (...) Otuda je priča sačuvala svoju originalnost. Najzad i sama pripovijetka kotrljajući se preko zuba i usana pripovijedača postala je tako zaobljena da se teško više može zaobliti. Ona može samo kao takva da živi. Svaka intervencija bilo u jeziku ili načinu izlaganja prijeto da ona upadne u makaze između starog i novog, a onda kao kristalna vaza raspadne u komade.¹⁰⁷

Nastojanje da se što vjernije zabilježe priče koje žive zapravo u usmenom saopćavanju rezultiralo je vrlo živo uobličanim i primamljivim primjerima u zbirci. Rečenice pripovjedača često su razigrane i treperave poput plamena i nisu sputane međama i ograničenjima koje postavlja pisani oblik. One i dalje sadržavaju onu lahkoću pripovijedanja pred publikom koja željno iščekuje nastavak. U tome je posebna vrijednost zbirke *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*.

¹⁰⁶ Isto, str. 7, 8.

¹⁰⁷ Isto, str. 7.

3.19. Šaljive narodne priče Muniba Maglajlića

Kratki izbor *Šaljive narodne priče* (Sarajevo, 1989) priređivača Muniba Maglajlića, načinjena za školske potrebe, donosi pedesetak najuspjelijih primjera šaljivih priča zabilježenih na južnoslavenskom prostoru, u vremenu od prve polovine 19. do sredine 20. stoljeća. U izbor su ušla kazivanja zabilježena rukom Vuka Stefanovića Karadžića, njegovog prijatelja i imenjaka Vuka Vrčevića, mladih bosanskih klerika, zatim Kamila Blagajića, Novice Šaulića, Ivana Klarića, Seida M. Traljića i drugih, više ili manje poznatih sakupljača šaljivih priča. Ukupno pedeset šest priča, motivsko-tematski vrlo raznolikih, raspoređeno je, između ostalog, i prema istim nosiocima radnje. Kazivanja o junacima usmenoprotnih tradicija južnoslavenskih naroda brižno su odabrana te, svako na svoj način, otkriva pojedinosti o karakteru junaka, ali također ukazuje i na samosvojne odlike humora narodnosne sredine iz koje lik izrasta. Odabrane priče najčešće otkrivaju čitaocima osobine karaktera šaljivdžije koji je svojim duhovitim zgodama decenijama uveseljavao publiku, a potom slijede šaljive priče-rugalice, koje ismijavaju stanovnike nekog kraja. Takav je slučaj sa odabranim kazivanjima o Nasrudin-hodži, Petrici Kerempuhu, Dosjetljivom Petru i Heri. Osim priča u kojima su junaci imenovani, zbirka donosi i neka u kojima su glavni likovi dosjetljiva djeca, vješti lopovi, pohlepni svećenici, zle žene, ludi stanovnici sela... Bošnjačka tradicija zastupljena je sa desetak fabularno razvijenih kazivanja koja su već ranije bila objavljivana u zbirkama usmene proze te listu *Behar* i *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*.

Iako je sadržaj odabranih priča u zbirci raznovrstan, a doneseni primjeri iz različitih usmenoprotnih tradicija, među njima nema razlike s obzirom na obilježja vjerodostojnog pučkog pripovijedanja te humorističan pogled na svijet i život koji "izvire iz samog sticaja okolnosti u kojima se junaci priče zatiču"¹⁰⁸ i koji je ponekad bio jedini put prevladavanja tegobne stvarnosti usmenih pripovjedača i njihove publike. Uspoređivanje sa ranije objavljenim zbirkama u kojima preovladava građa zabilježena u bošnjačkoj sredini, potvrđuje ono što su proučavaoci usmene književnosti već odavno uočili, tj. da se pripovjedači iz različitih tradicija ne zarobljavaju u vlastite etničke granice te da spontano i bez predrasuda preuzimaju već gotove sižejne obrasce ali, ovisno o vlastitoj darovitosti, unose u njih elemente svoje životne stvarnosti i imena likova poznata vlastitoj publici.

¹⁰⁸ Munib Maglajlić, *Riječ čitaocu*, predgovor u knjizi: *Šaljive narodne priče*, Sarajevo, 1989, str. 6.

3.20. *Djevojka – ptica zlatna perja* Đenane i Lade Buturović

Antologija usmenih priča *Djevojka – ptica zlatna perja* (Sarajevo, 1997), koju su priredile Đenana i Lada Buturović, donosi odabrane primjere usmene proze zabilježene u Bosni i Hercegovini u razdoblju dužem od jednog stoljeća. Iako preovladavaju kazivanja koja pripadaju usmenoj tradiciji Bošnjaka, u antologiji su zastupljene i priče koje su kazivali i Bosanski Hrvati i Bosanski Srbi. Pored priča koje su već bile objavljene ranije, antologija donosi i neke iz rukopisnih izvora. Najbrojnije su bajke, a potom slijede predaje i legende, šaljive priče, dosjetke, priče o životinjama, basne i novelističke priče. Građa u antologiji je raspoređena u četiri poglavlja: *Bajke i druge pripovijetke*, *Šaljive priče i dosjetke*, *Predaje i legende* te *Priče o životinjama i basne*. Kao dodatak antologiji uvrštena je i priča indijanskog plemena Tagich *I mlada djevojka se udade za medvjeda*, prvi put objavljena 1991. godine.

U knjizi je najviše bajki, a najmanje novelističkih priča. Najveći broj šaljivih priča su fabularno nerazvijena kazivanja čiji je glavni lik Nasrudin-hodža i u kojima “preteže lagani, situacioni humor”.¹⁰⁹ Od ukupno dvadeset pet kazivanja koja žanrovski pripadaju šaljivim pričama, više ili manje fabularno razvijenim te dosjetkama, čak dvadeset jedno je zapisano u 19. stoljeću. Priče su zabilježene, između ostalog, u okolini Travnika, Konjica, Gradačca, Sarajeva a u ulozi sakupljača narodnog blaga javljaju se Kamilo Blagajić, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Alija Bejtić, Vlajko Palavestra i neki drugi.

Da bi čitaocu na početku 21. stoljeća približili ljepotu vjerodostojnog pučkog pripovijedanja primjeri su objavljeni bez redaktorskih zahvata. Gotovo uz svaku priču priređivači donose podatke o izvoru, ime zapisivača i vrijeme kada je kazivanje zabilježeno. Pored priča koje su već bile objavljene, u izbor su ušle i dotada neobjavljene. Privlači pažnju da je u izbor ušla i proza koja je zabilježena u Bosni, ali ne na jednom od južnoslavenskih jezika, nego na francuskom i njemačkom jeziku. Riječ je o kazivanjima koje je pribilježila Contesse Mathilde Colonna krajem 19. stoljeća i Milena Mrazović-Preindlsberger krajem 19. ili početkom 20. stoljeća.

U ovu antologiju bosanskohercegovačke usmene proze čitaoca uvodi predgovor Lade Buturović pod naslovom *Svijet priča*. Namijenjen savremenom mladom čitaocu, naviklom na sasvim drugačiji umjetnički izraz,

¹⁰⁹ Lada Buturović, *Svijet priča*, predgovor u knjizi: *Djevojka – ptica zlatna perja*, antologija usmene priče u Bosni i Hercegovini, priredile Đenana i Lada Buturović, Sarajevo, 1997, str. 12.

predgovor nenametljivo i na slikovit način predstavlja usmenoproznu tradiciju sva tri naroda u Bosni i Hercegovini, ukazujući na njihove zajedničke korijene kao i na uticaje koji su na njih stoljećima djelovali. Osim toga, u predgovoru se ukazuje i na bliskost usmenih tradicija sa ovih prostora sa tradicijama udaljenih naroda, poput one indijanskog plemena Tagich.

3.21. *Antologija bošnjačke usmene priče Aiše Softić*

Zanimanje za prozno naslijeđe Bošnjaka nastavit će i Aiša Softić, koja 1997. godine priređuje *Antologiju bošnjačke usmene priče*. Nastojeći da istakne tematsku raznovrsnost te jezičko i stilsko bogatstvo priča, ona je građom predstavila cijelo područje koje su naseljavali i naseljavaju Bošnjaci, a u izbor su ušla kako prva zabilježena kazivanja, tako i ona koja su po prvi put stavljena na papir devedesetih godina 20. stoljeća.

Kazivanja u *Antologiji bošnjačke usmene priče* svrstana su u sljedeće skupine: priče o životinjama i basne, bajke, novele, predaje i skaske, hićaje, šaljive priče i anegdote. U predgovoru Aiša Softić daje osnovne odlike svake skupine, ponekad ističući pojedine priče koje se izdvajaju upečatljivošću uobličjenja ili nekom svojom samosvojnomo odlikom. U pričama o životinjama Softićeva ističe prisutnost internacionalnih motiva, što bošnjačku prozu povezuje sa širom evropskom usmenoproznom tradicijom. Razigranija stvaralačka mašta pripovjedača uočljiva je na primjerima odabranih bajki. Kako je njihovo osnovno svojstvo ispoljavanje čudesnog, atmosfera sredine prepoznaje se prvenstveno u jeziku i nekim postupcima junaka, za razliku od novela u kojima su sadržaji – kako ističe Aiša Softić – po pravilu “odraz psihomentalnih osobina bošnjačkog naroda (odnos prema životu ili prema smrti, vidna uloga žene, naslućena češće nego jasno iskazana melanholija, pa čak i fatalizam)”.¹¹⁰ Životna svakodnevnica i lokalna obojenost, a prema tome i doživljaj svijeta svojstven Bošnjacima, prevladavaju u šaljivim pričama i anegdotama. Odabirući i novele koje su humorom intonirane, Softićeva je brojnim primjerima šaljivih priča, podrugačica i anegdota otkrila svu raznovrsnost kazivanja koja svoje ishodište pronalaze u svakodnevnom dešavanju. Predaje, kao živa sastavnica usmene tradicije, u antologiji su zastupljene u brojnim tematskim skupinama i oblicima. Nastojanje da u izbor budu uvršteni što raznovrsniji i ljepši primjeri priča, prate i hikaje (hićaje), kojima je A. Softić nastojala ukazati na duboku “srasllost sa islamskom povijesnom tradicijom, uz prepoznatljivo baštinjenje

¹¹⁰ Aiša Softić, *Predgovor*, u knjizi: *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, 1997, str. 13.

naslijeđenih predislamskih elemenata”.¹¹¹ Zavidnu stručnu pripremljenost kao priređivač Softićeva je pokazala ne samo nastojanjem da priče budu što vjernije u pogledu stila i jezika već i dodatkom u kojem su doneseni izvori objavljenih primjera, što olakšava svako daljnje proučavanje ovog usmenoprogno naslijeđa.

3.22. Antologija *Jednom bio car Aiše Softić*

Antologija objavljena 2001. godine *Jednom bio car: odabrane bošnjačke bajke* potvrđuje usmjerenost Aiše Softić ka izučavanju usmene proze. Izborom koji predstavlja prvu antologiju bošnjačkih bajki A. Softić je ne samo omogućila uvid u sadržajnu raznovrsnost ovog usmenoprogno žanra, u jednom nacionalnom tradicijskom toku na bosanskohercegovačkom prostoru, već je također podstakla “njihovu obradu prema različitim kriterijima (izrada indeksa motiva bošnjačkih bajki i uključivanje u postojeće međunarodne indekse motiva, komparativno proučavanje bošnjačkih bajki i drugih južnoslavenskih, kao i evropskih naroda, uočavanje njihovih jezičkih i stilskih osobnosti, estetske analize, itd.)”. U pogovoru uz izbor Aiša Softić se osvrnula na književne odlike bajki, kao i na njihove tradicijske osobine općenito, uočavajući da one – pored onog bošnjačkog, samoniklog, vezanog za životno tlo – nose i tragove “pradavnog, naslijeđenog ali i utjecaja koje je ova tradicija baštinila iz istočnjačkih i zapadnjačkih izvora”.

3.23. *Usmena proza Bošnjaka Aiše Softić*

Sedam godina nakon objavljivanja *Antologije bošnjačke usmene priče*, Aiša Softić je priredila novi i potpuniji izbor pod naslovom *Usmena proza Bošnjaka* (Sarajevo, 2004). Građa zabilježena od sredine 18. do početka 21. stoljeća raspoređena je u pet dionica. Prvu čine priče o životinjama i basne, za koje proučavaoci usmene proze pretpostavljaju da su među prvim oblicima priča koje je čovjek oblikovao i prenosio usmenim putem. Najstarije zapisano kazivanje iz ovog poglavlja je *Ovome me je podučila lisica*, zabilježeno u *Ljetopisu 1746-1804* Mula Mustafe Bašeskije, što svjedoči da je zanimanje Bošnjaka za vlastitu usmenu tradiciju – makar i posredstvom turskog jezika – postojalo poodavno, i prije 19. stoljeća, značajnog u južnoslavenskim razmjerama po izuzetnoj sakupljačkoj djelatnosti. Druga dionica posvećena je bajkama, pričama čudesnog sadržaja. Pridržavajući se uobičajene tematske klasifikacije pri razvrstavanju građe, Aiša Softić je

¹¹¹ Isto, str. 18.

nastojala ukazati na raznovrsnost i bogatstvo ovakvih kazivanja. Tako su se unutar ove dionice našle bajke o zavidnim sestrama i braći, zloj ženi i zlom ocu, čarobnim stvarima, nepoznatim silama, ljepoti-djevojci i djevojci-junaku, vilama i zahvalnom mrtvacu. Sve odabrane bajke, pored toga što u sebi čuvaju motive koji su međunarodno poznati i rasprostranjeni, istovremeno u svoj sadržaj utkivaju običaje i način života sredine u kojoj su nastale i bile oblikovane. Drugim riječima, u njima prepoznajemo osobine koje nam omogućavaju da ovakve bajke nazivamo i bošnjačkim. Budući da su motivi novela iz svakodnevnog života, tematski raspon novelističkih priča koje čine treću dionicu knjige, veoma je širok. Privlači pažnju da u brojnim primjerima iz bošnjačke sredine prevladavaju vedrina i humor što je odraz poimanja svijeta i života običnog čovjeka, kojem je ponekad to bio jedini način da prihvati surovu i tegobnu stvarnost. U izbor, kao primjer takve priče, uvrštena je ona pod naslovom *Darežljivost* objavljena prvi put u *Beharu* s početka 20. stoljeća. Predaje, prema Aiši Softić “najbogatiji, najraznovrsniji i do sada najpostojaniji oblik usmene prozne tradicije među bošnjačkim stanovništvom”, zastupljene su u ovom izboru sa najvećim brojem primjera. Četvrta dionica u izboru *Usmene proze Bošnjaka* sadrži etiološke, eshatološke, historijske, kulturnohistorijske i mitske (demonološke) predaje te hićaje. Peta dionica izbora sadrži šaljive priče i anegdote. Uz kazivanja sa Nasrudin-hodžom i Ćelom kao junacima, koja su česta unutar bošnjačke usmenoprozne tradicije, u izbor su uvrštene i zgode o pojedincima koju su bili poznati samo sredini u kojoj su priče i anegdote nastale i prenosile se, što ukazuje na zaključak da su kazivanja zapisana upravo u onoj etapi razvoja priče kada se još uvijek pamti ime osobe za koju se veže neki smiješni događaj ili prilika. Jedna od takvih je sarajevska šaljiva anegdota *Kako je Dedin otac sišao u čaršiju*. Na kraju osvrta na ovu dionicu izbora valja napomenuti da je Softićeva pored rugalica – priča čiji je osnovni cilj ismijavanje mjesta, kraja ili društvene skupine – također uvrstila i mizogine priče. Smještajući priču *Ženski i muški poslovi*, u kojoj se odaje priznanje ženi, odmah iza mizoginih priča, priređivačica je ukazala na činjenicu da je viđenje žene u usmenoproznoj tradiciji raznoliko i osjenčeno, baš kao što se to dešava i u životnoj zbilji.

Važan prilog u određivanju poetičkih obilježja usmene proze Bošnjaka predstavlja predgovor ovom izboru u kojem Aiša Softić svoja teoretska promišljanja potkrepljuje dobro odabranim primjerima, što omogućava lakše snalaženje prosječnom čitaocu, ali i budućem proučavaocu usmene proze.

Ukupno uzevši antologija *Usmena proza Bošnjaka* je dosada najobuhvatniji doprinos ove vrste za sagledavanje cjeline bošnjačkog usmenopro-

znog naslijeđa. Budući da je opremljena stručnom aparaturom na zavidnoj razini (precizni izvori odabrane građe, upućivanje na literaturu, presjek najvažnijih zbirki) ova knjiga dugoročno se nadaje kao nezaobilazna u svakom ozbiljnom nastojanju oko tumačenja i daljnjeg proučavanja bošnjačke usmene proze.

4. Tematika i motivika

4.1. Patnja u mladosti, a uživanje u starosti

U Šadićima, selu u dolini rijeke Sutjeske, nadomak Tjentišta, sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kazivao je Murat ef. Merdan jednog petka na hutbi priču o bogatom trgovcu koji je odabrao patiti u mladosti, a uživati u starosti (ATU 938 B).

Pet puta trgovcu na san izlazi čovjek u zelenim haljinama sa istim pitanjem: “Dužan si devru, pa ili ćeš devriti u mladosti ili u starosti?” Poslušavši ženin savjet, on petu noć odabere patnju u starosti i “Božjim emerom, te noći zapališe mu se zgrade, dućani, sve pogorje”. Vrlo brzo izgubi ženu, sinove. Ipak, nakon višegodišnje razdvojenosti i neobičnih dogodovština, čovjek bude izabran za vladara i sastane se sa porodicom te su “od tada fino i hajirli živjeli”.

Žanrovski je ovo novelistička, fabularno razvijena priča. Oblikovno ima elemente koji kazivanje svrstavaju upravo u ovaj žanr – uvodnu motivaciju, višestruko ponavljanje epizoda te formulativni završetak. Kako je Hadžem Hajdarević, tada učenik medrese, kazivanje zabilježio na hutbi, pripovjedačev iskaz dodan nakon formulativnog završetka: “Vladar se sjetio sna i ženina savjeta: ‘Devri u mladosti’, pa je govorio stalno: ‘Sabur-selamet’”, sasvim je u skladu sa izvedbenim kontekstom koji zahtijeva poučnu usmjerenost. Pogrešno bi, međutim, bilo misliti da je religiozno-didaktička sastavnica potisnula estetsku jer, vješto balansirajući između želje da bude poučan, a da pri tom ne naruši ljepotu kazivanja, Murat ef. Merdan je pripovijedao zanimljivu priču u kojoj su se, uokvireni poetičkim zakonitostima ove usmenoprozne vrste, skrili i elementi drugih usmenoproznih oblika, a religiozno-didaktička komponenta izrijeком je data tek na samom kraju, jasno i sažeto.

Kazivanje *Sabur-selamet* započinje u času kada trgovac ima sve – sinove kao zlatne jabuke, dućane, blago, robu ili kako je to pripovjedač sazeo u dvije riječi, ima: “ama svega”. Dobri (evlija) kao čest lik u predajama i bajkama nastalim u bošnjačkoj sredini, koji svojom pojavom ili narušava (predaja) ili je sastavni dio svijeta (bajka), u ovoj priči pripada snu i nagovještaj je nesreće koja će zadesiti trgovca. Čovjek u zelenim haljinama i nije toliko

uznemirujući svojom pojavom, jer je to ipak san, koliko je uznemirujuće pitanje koje on postavlja: Kada će onaj koji ga sanja devriti, jer “dužan je devru?” Ova misao izazvat će kod čovjeka strah: “Trgovac se u čudu našao. Sve je mislio da je to šala, a bogme nije. Kakvom je to devru dužan? Šta li je to pogriješio?” Lik dobroga (evlije), kao tradicionalni element predaje i bajke kazivaču u ovoj priči pomaže izraziti ideju o čovjekovoj mogućnosti izbora. Iako je sve u životu unaprijed određeno, čovjek ponekad ipak može djelovati na slijed bitnih događaja, važno je samo biti strpljiv i ustrajati u vjerovanju. Upravo ova mogućnost izbora odredit će i individualizaciju likova. Trgovac nije idealizirani junak, on je čovjek kao i svaki drugi, koji se neprestano bori sa svojim sumnjama i strahovima. Vidljivo je to u času kada saznaje da mu je žena oteta: “Čovjeku bi teško, zaplaka, kao dijete u pelenama. Naredi starijem da donese vode ne bi li ispekao kahvu i barem malo ublažio sikiraciju.” Opisujući na ovaj način glavnog junaka, kazivač ga približava slušaocima, on im postaje blizak i čini se kao da se radi o nekom od njih, nekom poznatom.

Veoma važnu epizodu transformacije osiromašenog i unesrećenog trgovca u bogatog vladara kazivač će oblikovati postupkom koji nalikuje predaji. Dotadašnji vladar zemlje umrije: “Sve paše i veziri se iskupili. Svak hoće za vladara. Nikako da nađu zajednički riječ, pa odluče da bude vladar onaj koga sutra ujutro nađu pred gradskim zidinama. Odnikle naišao onaj trgovac, zalupao na kapiju, a straža mu nije dala ući. Prislonio se on uz kapiju, pa zaspao. Ujutro krenuše, kad tamo, čovjek spava. Postave ga za vladara.” Kako se kazivač nije duže zadržao na opisivanju, te je čovjekovo postavljanje za vladara dato u samo jednoj rečenici, bez ikakvog komentara, a u svim ostalim epizodama ove priče junak je individualiziran i njegove reakcije su manje-više općeljudske, čini se da je postupak svojstven predaji prevladao u ovom dijelu novelističke priče. Završetkom ove epizode lik trgovca ponovno ulazi u okrilje poetičkih pravila novelističke priče i junak se opet ukazuje kao običan, poput ostalih ljudi kojima se u životu dešavaju neobične stvari.

Kazivanje je blisko životu ne samo pripovjedačkim postupkom kojim se postiže psihološko nijansiranje likova, nego i lokalizacijom događaja – ribari koji spašavaju djecu “nisu bili iz jednog memlećeta, jedan bio iz Foče, drugi iz Višegrada”, čime jedan međunarodno rasprostranjen sižejni obrazac u razradi poprima lokalna i regionalna obilježja.

Gotovo sedamdeset godina ranije, u odnosu na kazivanje Murat ef. Merdana sa Tjentišta, početkom 20. stoljeća, u časopisu *Behar* objavljena je priča o trgovcu koji odabire patiti u mladosti, a uživati u starosti. Kazivanje

je zabilježio Mahmud Mehmedbašić, a potom će ga preuzeti i Alija Name-tak te objaviti 1944. godine u svom izboru, zbirci *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*. Kako Mehmedbašić nije ostavio podatke o tome od koga je čuo priču i gdje, ostajemo uskraćeni za mogućnost makar djelomične rekonstrukcije izvedbenog konteksta.

Sižejni obrazac ove novelističke, fabularno razvijene priče u odnosu na onu iz sedamdesetih godina 20. stoljeća, razlikuje se u vrlo slikovitoj epizodi privremenog gubitka djece – jedno dijete je upalo u vodu, a drugo će ugrabiti medvjed, te ženinim zatočeništvom na brodu koji plovi nepoznatim krajevima, kao i opisom života majke i sinova na brodu.

Epizoda u kojoj trgovac postaje vladar podsjeća stilom na bajku, mada je u ovoj starijoj varijanti lik trgovca ipak oblikovan prema poetičkim zakonitostima novelističke priče. Za razliku od mlađe varijante, u kojoj je religiozno-didaktička sastavnica data izrijekom na kraju, u starijoj varijanti ona je sastavni dio teksta i tri puta se ponavlja iskaz čiji je smisao u strpljenju i vjerovanju. Prvi put sintagma *sabur-selamet* javlja se kada trgovac izgubi djecu. Tješeci ženu on kazuje: “Sabur-selamet, ženska glavo, ovako Bog hoće.’ Tim ju je dakako malo ohrabrio pa su pošli dalje.” Drugi put kada se razdvojio od žene: “Ali to njega ništa ne smete, nije bio bez nade, znao je da će Bog svoga roba na put izvesti.” Treći put kada bi izabran za vladara, zabezeknut od čuda će uzviknuti: “Nije znao, da li je to san ili je java. (...) Sad iziđe ona riječ na sredinu: Sabur-selamet.”

Ovo trostruko ponavljanje iste misli na završetku vrlo važnih epizoda odrazilo se na oblikovanje glavnog lika. U mlađoj varijanti, onoj kazivača Murata ef. Merdana, osiromašeni trgovac ispunjen je strahovima i nedoumicama. Nesiguran u sopstvenu odluku, pita ženu za savjet i tek na kraju spoznaje smisao svega, tj. koliko je važno biti strpljiv i vjerovati u Boga i Njegove odredbe. U starijoj varijanti glavni lik na kraju bitnih događaja u vlastitom životu uvijek se podsjeća na to da treba biti strpljiv, čak i ženu tješi tim riječima, što ga sve više udaljava od običnog čovjeka, a približava idealiziranim junacima koji u stvarnosti jedva da postoje.

Starija varijanta, kako je manje lokalno i regionalno obojena, mnogo je bliža tipu priče koju poznaju i susjedne usmenoprozne tradicije. Otkrivajući tragove hrvatskih usmenih priča u srednjovjekovlju, Maja Bošković-Stulli se posebno osvrnula na ovaj tip pripovijetke. Navodeći dvije inačice fabularno razvijene novelističke priče o patnji u mladosti, a uživanju u starosti, zabilježene krajem 19. stoljeća u Cavtatu i sačuvane u rukopisnoj zbirci Valtazara Bogišića, Maja Bošković-Stulli uočava da se njihov sadržaj “susreće u srednjovjekovnim viteškim romanima, kršćanskim legendama,

renesansnim zbirkama novela i izdanjima pučkih pripovijesti. Kršćanska legenda u zbirkama *Gesta Romanorum*, *Legenda aurea* i dr. pripovijeda o rimskom vojniku Placidu, koji se nakon obraćenja nazvao Eustahije; doživio je slične nedaće kao u pustolovnoj pripovijesti, ali su osmišljene u duhu svetačkih hagiografija.¹¹² Prema dosada poznatoj građi, čini se da najstariji tekstovi koji govore o sv. Eustahiju pripadaju početku 14. stoljeća, pisani su glagoljicom i sačuvani su u *Pazinskim fragmentima*.

Ovi podaci nedvosmisleno upućuju kako na međunarodnu rasprostranjenost motiva tako i na tanku granicu između žanrova usmene proze, ali i neprestano preplitanje usmene i pisane književnosti. Jedan te isti motiv, ovisno o izvedbenom kontekstu, kazivaču i slušaocima, može biti uobličen prema poetičkim zakonitostima različitih žanrova, može biti više ili manje regionalno obojen, ali može poslužiti i kao predložak za pisanu književnost.

4.2. Šta god ko kome, sve sebi

Kako su novelističke priče često poučne, nije rijetkost da u njihovoj strukturi budu “kratke i sažete, misaone izreke, date obično kao savet i uput”,¹¹³ jednom riječju – poslovice. Usmenoj tradiciji Bošnjaka, na osnovu pojavljivanja u zabilježenim pričama, posebno je zanimljiva poslovice u kojoj je narod uobličio istinu o čovjeku i njegovom odnosu prema drugim ljudima rečenicom: “Što ko čini, sve sebi” (ATU 837).

U zavičaju krajišničke epike koja je iznjedrila Ličkog, Hrnjice i Talu, u Todorovskoj Čelinji kraj Velike Kladaše, na molbu učenika medrese Vehbi-je Makića, kazivala je, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, Emina Ali-begić priču o nemoćnoj starici koja je proseći po selu uzvikivala: “Što god kome, sve sebi! I tako svaki dan, i tako vavik. Padao snig, redala se lita, a baba jednako pruža ručicu, obilazi pragove i piva svoju staru pismu.” Baba se bila svikla na prošnju, a svijet na nju: “U kući starog Hadži-Ale baba često dolazi. Bo’me, on je bio na Ćabi, a i žena mu je dobra. Imaju tri sina k’o tri zlatne jabuke. Skoro su se oženili. Baba vavik navraćala.” Dosadivši snahama, “dogovore se one, da pitaju hadžinicu da na bilo koji način odvrte babu da im više ne prlja kuću. ‘Najlakše bi bilo da je otrujemo (...)’” Hadžinica se opirala snahama, “jer je ona dobra žena. Ne da nikako”, ali one bez njenog znanja otruju kolač i daju ga starici. Baba u putu sretne tri

¹¹² Maja Bošković-Stulli, *Priče i pričanje*, Zagreb, 1997, str. 44.

¹¹³ Milivoj V. Knežević, *O narodnim govornim tvorevinama*, u knjizi: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*, Sarajevo, 1974, str. 273.

hadži Alijina sina “mrtva gladna”, dadne im kolač i oni “došavši kući sva trojica umrše. ‘Kad dobro radiš, dobru se i nadaj.’ ‘Što god kome, sve sebi.’”

Kako je narativna struktura ove priče svoju cjelovitost upotpunila završetkom, dionicom u kojoj je vrlo kratko opisana smrt trojice mladića, pripovjedačin kraj sa dvjema mudrim izrekama – “Kad dobro radiš, dobru se i nadaj” i “Što god kome, sve sebi” – čini se poput suvišnog komentara. Međutim, isticanje pouke na samom kraju, u ovom primjeru u vidu poslovice, predstavlja metatekstualni iskaz, kojim se pojačava poučna sastavnica kazivanja. Kazivačici je ovakav završetak bio od posebne važnosti pa je dodala na kraju čak dvije mudre izreke, u kojima se ukazuje na veliki značaj činjenja dobra.

U uvodnom dijelu priče *Što god kome, sve sebi* naracija je usporena, rečenice su duge, nezavisno-složene. Biranim izrazima pripovjedačica postiže željenu djelotvornost kazivanja. Za babu kaže “jadna” a zatim dodaje “bez ide ikoga”, potom “sama”, pa onda kaže “ko prst palac”. Ovim naknadnim pojašnjavanjem uz pomoć pridjeva “jadna” i “sama” postiže se veća izražajnost i kod slušalaca se razvija saosjećanje prema nemoćnoj starici. Pripovijedanje odlučno mijenja pravac kada snahe počnu “uzimati kajase u svoje ruke”. Bez straha od Boga, one “skuhaše kolač i staviše otrova”. Slijed događaja u priči dalje je motiviran činom rušenja tradicionalnih odnosa u porodici, pošto snahe preuzimaju prevlast u kući. Naraciju zamjenjuje dijalog, duge rečenice zamjenjuju kraće, radnja se ubrzava. Smrt nedužne braće je neminovna.

Ova kratka priča čuva u sebi dublja skrivena značenja koja nisu u prvi mah ni vidljiva. Emina Alibegić je u priču prenijela prilike iz svoje svakodnevnice – ne samo kažnjavanje onih koji ruše tradicionalne vrijednosti i odnose u porodici, nego i običaje svoga kraja. Na slikovit način kazivačica je dočarala stav sredine prema jednoj, staroj prosjakinji: “Ljudi dadnu kad im prahne. Žene navikle da dadnu po koje stare dimije kad im se d’jete rasplače ili kad ga napadne pasji sugreb. Dica trčkaraju oko babe i mole koji dinar.” Upravo ovakve dionice priče, iako su najčvršće vezane sa stvarnošću, pojačavaju djelotvornost pripovijedanja.

Isti sižejni obrazac, ali na nižoj razini jezičkog uobličjenja od priče koja je zabilježena od Emine Alibegić, u osnovi je primjera koji je 1956. godine sakupljaču Vlajki Palavestri kazivao Omer Vrabac. Trovanje kolača motivirano je babinim čestim posjetama ženi čija su se tri sina bavila lovom, ali joj dotuži dolazeći, “pa smisli da joj skuha kolač sa otrovom, da je otruje. I skuha joj kolač. I dadne joj ga; ona stavi u torbu i krenu od nje. Putujući kroz planinu sreće sva tri sina, idu iz lova.” Gladni momci izlome kolač koji

im je baka dala i dva starija – koji su “u brzini jeli, pošto su plaho bili gladni” - naprečac umru. Najmlađi, kojem je “zaudaralo iz kolača” te nije jeo, dođe kući i kaže materi šta je bilo. “Ova odgovori: ‘Dragi Bože, šta god ko sebi radi. Sebe radi. Ja sam šćela baku da otrujem, pa otrovala dva sokola svoja!’”

Priča *Bila jedna žena i imala tri sina koja su se bavila o lovu* koju je kazivao Omer Vrabac po svojoj strukturi bliska je bajci. Uvodni dio, kao i prikaz događaja dati su plošno, što je svojstveno ovoj usmenoproznoj vrsti. Iako su događaji motivirani jedan drugim, nema zadržavanja koja bi, makar djelomično, prilike u kojima su se našli likovi približila svakodnevnici te tako pojačala poučnu usmjerenost. Čini se kao da je sva radnja smještena u neki paralelni svijet, koji ima vrlo malo dodirnih tačaka sa svakodnevnicom pripovjedača. Mjesto u kojem se spaja svijet priče i zbilja pripovjedača samo je u posloviци, a cjelovitost kazivanja postigla se završetkom u kojem je sadržana poenta.

Sakupljajući usmene tvorevine koje će objaviti u devetoj deceniji 19. stoljeća, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak je uz posloviцу “Što ko čini, sve sebi”, zabilježio i priču o Svesebi: “Priča se kako je bila neka stara žena u Foči, koja je mnogo govorila pri svakom slučaju ‘Što ko čini, sve sebi!’ Zato je bila i prozvata imenom: ‘Sveseba.’” Priča čiji sižejni obrazac odgovara kazivanjima i Omera Vrabca i Emine Alibegić – uz podsjećanje da je trovačica u ovoj varijanti također majka, a ne snahe – poslužila je Ljubušaku da pokaže kako je narod kroz pripovjednu formu ovjerio istinitost poslovice kao životnog iskustva koje ne treba dovoditi u pitanje.

Majčino trovanje pogače potaknuto je ne toliko Svesebinim dodijavanjem begovici-majki da joj udijeli milostinju, koliko ponavljanjem narodne mudrosti “Što ko čini, sve sebi”: “Begovica je jedan dan sama u sebi smisli i odredi: ‘Vala ću se ja jedanput kutarisati te Svesebe i kazati ću joj da to nije istina što uvijek govori.’” Komadiće otrovane pogače Sveseba će dati begovim sinovima, koji su se kasno vraćali iz lova: “Bezi svedu malo, pojedu hljeba napiju se vode i pođu kući. Kada su bili taman na domak kuće, obojicu zaboli srce, počnu plakati, previjati se, te kroz nekoliko minuta oba nasred puta umru.” Iako je željela dokazati da se zlo može činiti bez opasnosti da će biti uzvraćeno, begovica je namjeru na najskuplji mogući način platila – životima svoje djece: “Eto tako, pošto je izgubila dva sina onda prizna za živu istinu: ‘Što ko čini, da je baš sve sebi.’”

Darovitost kazivača ove inačice pokazuje se, pogleda li se struktura priče, usklađenošću svih njenih dijelova. Ne samo fabulom, u kojoj će glavni lik na vlastitoj koži osjetiti posljedice zlog nauma, nego i strukturom na-

stoji on uvjeriti one do kojih kazivanje stiže u istinitost izrečene poslovice. Počevši od uvodne motivacije, koja započinje iskazom “priča se” i kojom se na uvjerljiv način sugerira istinitost zbivanja pa do završnog dijela priče, kada se poput klupka raspliće majčin zločin i gdje više, budući da je sve kauzalno povezano, nema mjesta sumnji: “Za to čuje otac i dotrči odma, pošlje dođe i kadija te vide, gdje su djeca naglo umrla, kao da su otrovana. Pitaju sluge, koji je s njima bio u lovu, gdje su bili i jesu li što jeli? Sluga kaže, kako su se svraćali kod Svesebe, i da su ondje jeli hljeba, na to pozovu Svesebu i upitaju je, i ona sve kaže kako je bilo, da im je dala od iste pogače koju je njojzi prvo na dan njihova mater dala. Onda beg ženu žđapi za vrat: ‘Kazuj ženo, šta je o stvari?’” Priznanje strašnog čina majčinog priznanje je za životno provjerenu istinu: “Što ko čini, sve sebi.”

4.3. Sunce kao svjedok

Vjeronja i kazivanja o zakopanom blagu nalazimo u tradicijama brojnih naroda i njihova starost seže duboko u prošlost ljudske zajednice. Prema mišljenju Zoje Karanović, iznesenim u knjizi *Zakopano blago – život i priča*, predstave o zakopanom blagu potaknute su željom za posjedovanjem materijalnog i poseban zamah dobile su ustanovljenjem i razvojem robnovčane privrede. U suštini, potraga za blagom je potraga za bogatstvom bez muke. Kako se bogatstvo u životu, mimo teškog i napornog rada, može steći i zločinom iz koristoljublja nije nimalo čudno da je daroviti pojedinac spojio u jedno kazivanje predaju o zakopanom blagu i novelističku priču o ubistvu potaknutom pohlepom.

Uvodnu motivaciju kratke novelističke priče *Sunce kao svjedok* – koju je učenik Gazi Husrev-begove medrese Munir Gračić zabilježio sedamdesetih godina prošlog stoljeća u selu Starina kod Nemile – čini predaja o zakopanom blagu. Međužanrovskim preplitanjem kazivač Rašid Gračić oblikovao je priču koja se iz obavijesti o zakopanom blagu razvija u kazivanje u čijem je središtu misao da niti jedan čovjekov postupak ne može ostati skriven (ATU 960): “Živio je Omer sa svojom Fatom u siromaštvu, ali sretno. Na njegovo malo crkavice bacio je oko komšija Murat. I on jednom nagovori Omera da ide s njim tražiti dukate, jer on k’o bajagile zna gdje se dukati kriju.” Kako je informator u pričama o blagu obično tajanstven, neko ili nešto povezano sa onostranim, a ovaj je donosilac obavještenja sasvim običan čovjek, priča se smješta u posve stvarnosni okvir. Osim toga, uz iskaz o Muratovom poznavanju mjesta gdje su dukati zakopani, pripovjedač koristi sintagmu “ko bajagile”, što je jasan signal publici da je u

pitanju prevara. U ovom kazivanju se pojavljuje još jedna uporišna tačka u oblikovanju priče o zakopanom blagu – traženje. Uvjet za dobivanje blaga, u ovom primjeru tovara dukata, jeste da onaj koji ga se želi domoći mora sa sobom ponijeti – “ravno sto komada žutaka. Ne smiješ ni od kog pozajmiti jer tako ne bi ništa našli.” Ni ovako formuliran uvjet, ni obavijest o blagu nisu dio usmene tradicije. Predaja o zakopanom blagu samo je poslužila glavnom liku da dođe do dukata koje je imao njegov komšija. Preplitanje predaje i priče desit će se u još jednom prizoru bitnom za kazivanje – kada Murat ubije Omera: “Još malo kopaše pa Murat prozbori: ‘Omere, hajde sad ti skoči, na tebe je red!’ Omer skoči a Murat lopatom po glavi, Omer jedva prostenna: ‘Pusti me, mogu ostati živ, a ako me ubiješ sunce će ti biti svidok.’” U većini priča o zakopanom blagu uvjet za otkriće je žrtva, čime se udovoljava željama nepoznatih sila i tim načinom se stiže do zlata. Kako je u pozadini ljudska pohlepa, koja je osmislila plan pod maskom narodne tradicije, ne čudi da je najnapetiji dio priče upravo epizoda ubistva iz koristoljublja, koja je omogućila Muratu da dođe do stotinu Omerovih dukata.

U kazivanju *Sunce kao svjedok* – u kojem se prepliću dva žanra usmene proze, od kojih jedan nosi u sebi prvenstveno obilježje čudesnog – ipak nema ničeg tajanstvenog, jer iza svega stoji pojedinac željan tuđe “crkavice”, spreman za to počinuti i ubistvo. Ogoľjavanjem predaje, njenom demistifikacijom, pridonijelo se većoj realističnosti. Međutim, da bi se načinila ravnoteža između svijeta realnosti i svijeta priče, kazivač je posegnuo u davnu slavensku prošlost. Sunce će kao svjedok razotkriti teški zločin: “Kroz dvije-tri godine Murat je sjedio sa ženom u sobi, a Bog dao, sunce upeklo pa sve gori. Murat se odjednom zasmija, a žena će mu: ‘Šta se smiješ, nalet te ne bilo?’ ‘Ma, ženo, vidiš ti ono Sunce? Će ono more biti svidok? One godine u šumi Omer mi reče da će mi Sunce biti svidok.’ ‘Kakav svidok, bolan, šta to pričaš?!’ ‘Ma ono, znaš, kad Omera ubi’ gor’ u šumi.’ Sad se tek sjeti Murat da je odao tajnu al’ šta bi bi.” Ovaj dio priče nosi u sebi naslijeđeno slavensko vjerovanje o Suncu kojem se ništa ne može sakriti. Uvjetovanost života djelovanjem Sunca u osnovi je staroslavenskog vjerovanja u Svaroga, boga vatre i neba. Kult Sunca, prisutan u slavenskoj religiji iz davnih vremena, putevima poznatim samo usmenoj tradiciji, naravno, preoblikovan, našao je svoje mjesto i u priči sedamdesetdvođišnjeg Rašida Gračića iz Starine kod Nemile. Kraj priče, u kojem pohlepnog ubicu Murata stiže zaslužena kazna, jer telali oglašiše: “Čujte i počujte! Vješja se Murat! Sunce ga odalo!” – pripovjedač je uspjelo zaokružilo, tako da su objedinjena regionalna obilježja sa motivima iz drevne staroslavenske religije.

Sižejni obrazac koji je u osnovi priče *Sunce kao svjedok*, razrađen je i u susjednim tradicijama. Pišući o tipičnim novelama zabilježenim na južno-slavenskom prostoru, Vido Latković je kao posebno zanimljive – s obzirom na izražena moralna shvatanja – izdvojio one iz tematskog kruga *Ono će jarko sunce prokazati*: “Po varijanti *Učini zlo, nadaj se* (Podunavka, 1848) čovek ubija bogata saputnika u nekoj šumi i uzme mu novac. Baš kad je potegao nož da saputnika kolje šušne u blizini kotrljan (biljka) koji je vetar nosio, te mu saputnik reče: ‘Mani se more krvana posla; jer i ovaj te može izdati’, a ubica se na to nasmeši i izvrši zločin. Niz godina niko nije saznao tajnu. Jednom ubica pođe sa ženom na vašar i u putu opet vidi da vetar tera kotrljan, pa se nasmeje. Upornoj ženi morao je kazati zašto se nasmejao, te ga ova, kad se jednom posvađaju, prokaže sudu i bude kažnjen.”¹¹⁴ Pored ove varijante Latković navodi i neke druge u kojima se Mjesec javlja kao prirodna sila pred kojom se ništa ne može sakriti. Priču *Mesec ga prokazao* donosi Veselin Čajkanović u svom izboru pod naslovom *Srpske narodne pripovetke* (Beograd – Zemun, 1927).¹¹⁵

4.4. Provjeravanje znanja

U zbirci *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, koju su sačinili i objavili učenici Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, našlo se kazivanje pod naslovom *Još si ti zelen za idžazetname*. Novelističku i fabularno razvijenu priču o neobičnom provjeravanju znanja kazivala je sedamdesetpetogodišnja Bedrija Šabanović iz Dervente učeniku medrese Faruku Karaliću.

Neki muderis držao predavanje učenicima medrese. Na kraju godine svima podijeli idžazetname (diplome), osim jednom dobrom i jednom lošem softi, kojima postavi zadatak: “Uzmite kokoš i nož i sad idite i zakoljite ih, ali da vas niko ne vidi!” Nakon nekog vremena, učenici se vrate: dobar noseći živu kokoš, a loš zaklanu. Na muderisovo pitanje zašto nije zaklao kokoš, dobar učenik je odgovorio: “Tražio sam mjesto, skrivao se, ali gdje god da se sakrijem, vidi me Bog!” Upitavši lošeg učenika kako je on ispunio zadatak ovaj mu odgovori: “Ja sam se sakrio i niko me nije vidio. Zakl'o sam je kako treba.” Na to će muderis lošem učeniku: “Još si zelen za idžazetname (...) moraš ostati još jednu godinu.”

Regionalne osobine, vjerski utemeljene, leksika orijentalnog porijekla i ugrađeni motivi nedvojbeno upućuju na bošnjačku usmenoprosnu tradiciju. Ali, držeći se tradicije samo onoliko koliko je potrebno, pripovjedačica

¹¹⁴ Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Beograd, 1967, str. 118.

¹¹⁵ Veselin Čajkanović, *Srpske narodne pripovetke*, Beograd – Zemun, 1927, str. 274.

je oblikovala priču koja, iako kratka, otkriva njezinu darovitost. Potaknuta željom da učeniku medrese ispriča priču koja je religiozno-metafizički utemeljena, a u isto vrijeme jednostavna i poučna, Bedrija Šabanović izgradila je narativnu konstrukciju koja je na granici između novelističke priče i bajke. Poetičke zakonitosti novelističke priče date su kroz okvir pripovijedanja i motivaciju zbivanja, ali sadržaj zadatka – obaviti nešto što nije moguće, u religiozno-metafizičkom smislu – smješta ovu dionicu pripovijedanja u bajku. Osim toga, likovi u ovoj priči oblikovani su po uzoru na one u bajkama, jednodimenzionalni su i plošni – jedan učenik je dobar, a drugi loš. Takvim pripovjedačkim postupcima ova sudionica lanca usmenoprozne tradicije iz Dervente, u prvi plan je istakla poučnost kazivanja.

Sličan novelistički predložak nalazi se i u dnevničkoj bilježnici sarajevskog ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije. Neki murid zatraži od šejha da ga učini halifom – svojim nasljednikom. Ovaj mu to obeća pod uvjetom da zakolje kokoš “na osamljenom mjestu gdje to niko neće vidjeti”. Čovjek učini kako mu je šejh zapovjedio i nakon obavljenog posla se vrati. Međutim, on ne htjede imenovati murida svojim zamjenikom s obrazloženjem: “Ti još nisi sposoban da budeš halifa, jer si ti vidio kada si kokoš zaklao, nisi slijep.” Nakon nekog vremena šejhu dođe neki drugi čovjek i zatraži da postane halifa. Šejh mu postavi isti zadatak. “Nakon nekog vremena ovaj se vrati i kaže da nije našao mjesta za klanje gdje to niko neće vidjeti, nego zatraži neka mu šejh iskopa oči, pa će moći naređenje izvršiti. Na to će šejh: ‘Ti si sposoban da budeš halifa.’”

Kazivanje *Od svog šejha neki murid zatraži* biva zaokruženo sa meta-tekstualnim završetkom koji omogućava da se priča doživi kao novelistička i izrazito religiozna: “Ovu pouku ne može svako shvatiti nego samo oni koji su potpuno shvatili Božje jedinstvo.”

Uporede li se ove dvije razrade sličnog sižejnog obrasca uočavamo kako su sudionici lanca usmenoprozne tradicije na različit način završili kazivanja. Mlađe kazivanje, pripovjedačice Bedrije Šabanović, završava riječima upućenim učeniku koji nije shvatio suštinu zadatka, a starije, Bašeskijino, nagradom onome koji je shvatio šta se od njega traži. Mlađa priča je realističnije uokvirena i time sigurno bliskija slušaocima.

4.5. Tegobe gubitka djeteta

Desetak godina nakon Blagajićeve sakupljačke ophodnje lašvanskom dolinom Bugojanac Omer-beg Sulejmanpašić Skopljak će se sa istom nakanom kretati nešto južnije, na prostoru gornjeg toka rijeke Vrbasa: selo Goruša,

nedaleko od Bugojna, iznjedrilo je kazivače Fazlu i Zijada Fazlabegovića. Među pričama koje su ova dvojica pripovijedali Omer-begu Sulejmanpašiću devedesetih godina 19. stoljeća našlo se i potresno kazivanje objavljeno pod naslovom *Indijski vladar i bagdatski trgovac*, čiji je središnji motiv gubitak djeteta.

Indijskom šahu Mahmudu nakon dugo vremena rodi se sin: “Mali je Abuzade Abas napredovao, svak ga je volio i bio je zakletva cijele Indije; niko nije caru, koji je bio majka svoga naroda dove činio, nego malome Abuzadetu.” Međutim, u sedmoj godini života dječak umre, a šah Mahmud i cijela Indija zapadnu u žalost koja nije zapamćena “kako je Bog svijet stvorio”. Otac naredi da se preminuli sin ukopa na najljepšem mjestu u Indiji, gdje je sagradio turbe od srebra i zlata. Svakog proljeća odlazili su car, učenjaci, trgovci, zanatlije i težaci na dječakov mezar i plaćući govorili da bi dali sve što imaju kad bi im se carević vratio na Ovaj svijet. Ali uzalud. Jednoga dana dođe u Indiju bogati bagdatski trgovac i car ga pozove sebi u goste. Vidjevši kako su svi spremni dati sve što imaju, ne bi li dječak oživio, on pomisli: “Vidi mene budale! Svijet kaže da sam bogat, kao što i jesam, i ja se trudim, da što više stečem, a šta je moja zgoda prema carskoj, pa car daje taht, uleme ilum, trgovci trgovinu, zanatlije zanat, težaci težakluk, a samo da im carević ustane ali svejedno (...) vidiš, ovaj svijet ne vrijedi, svak će pod jedan jorgan, bio bogat, bio siromah.” Naposljetku, on sve rasproda te – oslobodivši robove – vrati se kući u Bagdad.

Kazivanje *Indijski car i bagdatski trgovac* pripada žanru novelističke priče. Ono ima razvijenu uvodnu motivaciju, zbivanja povezana načelom kauzaliteta, formulativni kraj. Likovi su individualizirani i psihološki nijansirani. Ujednačen ton pripovijedanja prisutan u uvodu i zapletu priče zamjenjuje se dijalogom u epizodi kada se car obraća ulemi i zahtijeva da se promijeni šerijatski zakon. Osjećajući da je ova epizoda vrhunac i zbivanja i emocija, sudionik usmenotradijskog pripovjednog lanca je posegnuo za dijalogom kao sredstvom kojim je ostvarena kulminacija radnje.

U kazivanju se jasno mogu razaznati dvije pripovjedačke razine – jedna pripada svijetu u kojem se pripovijeda, a druga svijetu o kojem se pripovijeda. Zbivanja o kojima kazuje, pripovjedač prati metafizičko-religijski utemeljenim iskazima, koji predstavljaju metanaraciju, odnosno, usmjereni su na svijet u kojem se kazuje. U uvodnoj motivaciji pripovjedač komentira: “Na ovom svijetu ne možeš nikoga naći, pa da reče: evo baš imam svašta pod nebom”, u zapletu “sto dova, milijuni sadaka ne povратиše čovjeka kad mu emer od Boga dođe, da mu se valja s ovijem svijetom rastavljati i da mu valja mrijeti”, u kulminaciji “ne pomaže ni carstvo, ni gospodstvo, ni

bogatstvo, ni trgovina, ni zanat, ni težakluk, mrtvoga ne oživi ništa osim Boga, što nije u adetu.” Pripovjedač će potom svoje komentare oblikovati kao monolog bagdaskog trgovca, čime je pojačana religiozno-poučna usmjerenost ove priče. Kazivanje je također uokvireno metanarativnim rečenicama. Uvodom u priču: “Indija je daleko od nas; valja ti tri mora prebroditi i pet carevina prijeći, dok dođeš tamo, a kažu, da je to zemlja vrlo bogata”, na način blizak usmenoj književnosti kod publike se želio postići osjećaj mogućeg, a pripovjedačev komentar nakon kazivanja jasno je izražena pouka publici: “Pravo svijet kaže, da čovjeku na ovom svijetu treba samo poštenja i znanja, a imetka samo toliko, da može do smrti preživjeti, da se ne napati.”

Priča *Indijski car i bagdatski trgovac* svojim regionalnim obilježjima, vjerski utemeljenim, leksikom orijentalnog porijekla te ugrađenim motivima uronjena je u bošnjačku usmenoproduktivnu tradiciju. Međutim, da se u ovoj priči najvjerojatnije radi o orijentalnom predlošku, može se zaključiti, između ostalog, tragom imena junaka. Evropske tradicije, iako čuvaju tipove pripovijedaka čiji je središnji motiv sudbina, ne poznaju sižejni obrazac kakav su kazivala braća Fazlabegović. Njihova darovitost, između ostalog, prepoznaje se u komentarima koji ravnomjerno prate radnju ove priče i pojačavaju njenu moralno-religioznu sastavnicu.

4.6. Teškoće gubitka prijatelja

Po ugođaju i djelomično središnjem motivu, priči *Indijski car i bagdatski trgovac* blizak je Kasumovićev zapis nastao također krajem 19. stoljeća, ali na drugom kraju Bosne, na Savi, u Bosanskoj Gradišci. Novelistička priča *Niko ne more smrti objaviti* ima kao težišni motiv gubitak prijatelja.

Dogovore se dva dobra prijatelja – u Kasumovićevom primjeru imenovani kao Hasan i Alija – da će jedan drugom javiti kad pođu umirati. Iznenada, Hasan umre, a Aliju rastuži ne samo prijateljeva smrt nego i činjenica da mu ovaj nije ništa javio. Sljedeću noć izađe mu na san Hasan i kaže: “E moj dragi druže da sam ja znao eto sreće, ali nisam ni znao. Nego kad se pomoli Hazreti Azrail (Gabrijel) što duše vadi pa dojde do mene. Fati se čengela pa pojde vaditi dušu. Znaš li druže kako je kad čovjek usadi jednu vočku pa pusti svoje žile nadaleko pa kad bi je pošo guliti kako god pucaju one žile e onako pucaju u čovjeku kad se duša vadi.”

Epizode su jezgrovite, bez skretanja sa glavnog toka radnje, usmjerene na kraj koji je izrazito slikovit i simboličan. Priča je podstaknuta vjeronanjanjem o putovanju duša u više nebeske sfere radi polaganja dunjalučkih

računa. Prema ovom kazivanju izgleda da je bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji bio zanimljiviji dio vjerske predaje o početku putovanja zle duše od putovanja dobre jer je slikoviti kraj utemeljen upravo na toj dionici. I oblikovanje likova pripovjedač je podredio predočenoj zamisli.

Za razliku od priča zabilježenih u drugim tradicijama, u kojima je pažnja kazivača usredsređena na opise Onoga svijeta, Kasumovićeva priča kazuje o strahotama i tjelesnoj boli u trenucima kad se duša rastavlja od tijela. Osjećanje straha, koje je moglo nastati kod slušalaca ovog kazivanja, pojačano je okolnošću da ono zapravo i nema kraja. Pripovijedanje se prekida naglo, završetak Hasanove ispovijesti u Alijinom snu formalni je kraj priče i upravo zato čini se da se da u takvom završetku usmenoprozne tvorine dolazi do izjednačavanja svijeta o kojem se pripovijeda sa svijetom u kojem se pripovijeda. Priča ne sadrži ni pouku, koja se obično veže za komentar, pa je izgleda njena svrha bila usmjerena da zaplaši publiku. U pričama zabilježenim u drugim sredinama a koje se mogu dovesti u vezu sa inačicama međunarodnog kataloga Aarne – Thompson – Uther tip 470 o prijateljstvu u životu i smrti nema opisa strašnog rastavljanja duše od tijela. U ovim pričama umrli vodi svog prijatelja da vidi Onaj svijet. Po povratku živi shvata da je njegovo privremeno odsustvo trajalo čak tri stoljeća.

4.7. Darežljivost iz koristoljublja

Na prvi pogled posve jednostavno novelističko tkanje, objavljeno pod naslovom *Darežljivost*, čiji pokretački motiv je koristoljubljem potaknuto darivanje, pretače se u priču o čovjekovim nedoumicama i strepnjama pred neizvjesnošću onoga što mu je dodijelila sudbina.

Radnja ove novelističke priče, koju je zabilježio Ibrahim Đulbegović i objavio u časopisu *Behar*, zasniva se na zbivanjima koja predstavljaju zapravo doživljaje glavnog lika. Nezadovoljan vlastitom svakodnevnicom u znaku oskudice i željan života neopterećenog brigom o novcu, čovjek rasproda imetak i preseli se u veću varoš. Smjestivši se u han, čitave dane je hodao čaršijom – “i razgledao i promišljao o radu, u večer bi u hanu sjedio u kahvi i s novim znancima razgovarao, šta bi počeo raditi, ali tko god bi mu koji rad natuknuo, njemu se ne bi svidio. Mislio je, treba truda, dosta novaca, pa opet, što se reče, na sreću, nije na sigurno.” Uvodna motivacija priče ima stvarnosni okvir, u kojem pripovjedač ne ostaje samo na opisanju postupaka glavnog lika, nego iznosi i razloge koji su ga navodili na takvo ponašanje. Na to upućuju iskazi: “Promišljavao je, šta bi započeo, ali se nije mogao ni na što odlučiti, misleći, da se u maloj varoši ne može

ništa lako zaslužiti. (...) Cijeli dan je hodao po čaršiji, i razgledao i promišljao o radu (...). Mislio je, treba truda (...).” Pripovjedač kazuje publici o čovjekovim egzistencijalnim nedoumicama, za koje – kada ne bismo znali da je priča zabilježena početkom 20. stoljeća – zaključili bismo da iskrstavaju u našem vremenu. Čini se da je ljudski život uvijek stiješnjen između stvarnosti i snova, između onoga što čovjeka okružuje i želje za drugačijim, često nedostižnim.

Napokon, jednoga dana junak, “hodajući tako po varoši prođe ispred neke džamije i vidi unutra, gdje hodža kazuje ders, a dosta se sabralo ljudi, pa slušaju. (...) Hodža je slučajno kazivao, kako je lijepo sirotinji dieliti, i svakome onome, koji podieli, svemogući Bog naknadi deset puta toliko, koliko je on podielio. Kad je on to čuo pomisli: ‘Pa što će meni bolji rad od ovoga, a sigurno je istina, dok hodža iz kitaba kazuje.’” Iako ga je handžija odvrćao, čovjek sve podijeli sirotinji, i osta “praznih šaka”. Nakon nekog vremena, handžiji zatreba soba i on pošalje gosta u kahvu, pa nakon pola godine, u ćumez, gdje je bio gotovo godinu i po, pa naposljetku u ćumurnjak, gdje je ovaj proboravio dvije godine. Kako bi handžiji zatrebao prostor, tako bi premještao osiromašenoga gosta. Gradacija postignuta nizananjem slika, u kojima čovjek sve teže živi, gotovo sizifovski, pojačana je formulativnim ponavljanjem njegovog pitanja. Prvi put: “Ja, molim te, kud ću ja?” reče on handžiji.” Drugi put: “Ja, molim te, kud ću ja?” upita on hadžiju.” Treći put: “Ja, kud ću ja, molim te?” upita on.”

U epizodama premještanja gosta pripovjedač kazuje stav junaka prema nedaćama koje su ga snašle ne samo ponavljanjem pitanja na koje i ne očekuje odgovor nego i opisivanjem njegovoga stava. U prvoj epizodi junak se “drage volje smjesti u jedan kraj kahve”, u drugoj se samo zahvali handžiji, a u trećoj komentira: “Pa dobro, nije ni u ćumezu mnogo bilo bolje.” Otkriće kutijice sa dragim kamenjem upravo kada mu je takav život bio dotužio, pokazaće se kao nagrada za darivanje sirotinje: “Proda ih, primi pare, pa pravo u han. Uzme brojiti novce: broji, broji i zbilja deset puta tolika svota, koliko je on prije podijelio.”

Nastavak priče u kojoj će junak slučajno opet naići na jednog hodžu, koji će govoriti gotovo isto o darivanju i njegove riječi upućene imam i prisutnima: “Sve je to živa živca istina, čestiti efendija, ama da nu vidi, piše li tu, da treba godinu i po u ćumezu, a dvije u ćumurnjaku prečamiti, pa i još štošta pretrpjeti, - te istom onda tome muradu nail biti”, samo pokazuju dosljednost u oblikovanju lika, te upotpunjuju kompoziciju zao kruženost priče. Izrazito realistično prikazivanje glavnoga junaka, pritom i precizno te vrlo individualizirano, uvjetovalo je da priča ne završava u tre-

nutku kada junak pronade blago. Nastavkom u kojem pripovjedač kazuje kako junak mijenja svoj život nabolje te njegova razmišljanja o zloj sudbini čine da se ova priča nađe među onim koje su kompoziciono zaokružene i cjelovite.

Kako je kraj priče mjesto za izricanje pouke na osnovi prethodno razrađenog primjera, mogli bismo zaključiti da ovo kazivanje potiče umjerenost u darežljivosti, jer: “Iza toga se liepo smjesti i okući, pa radeći i moleći Boga sve je više i više tekao i sirotinju podpomagao, ali samo nije iz onakve ruke kao što je prije.” Međutim, uzmemo li u obzir kako su zbivanja potaknuta čovjekovom željom da zaradi novac okorištavajući se Božijom milošću prema onima koji darivaju sirotinju, jer – “koji podieli sirotinji, njemu će svemogući Bog deset puta toliko nadariti, koliko je on podielio”, pričom se pripovjedač, kao glasnogovornik sredine iz koje potiče, obračunava sa svakim darivanjem koje je proračunato, a nije potaknuto čovjekoljubljem.

Čini se da je i ovaj junak, poput likova u nekim varijantama priče o patnji u mladosti i uživanju u starosti, oblikovan po uzoru na običnog čovjeka pred kojeg život postavlja neobične prepreke. Emocionalno osjetljiv, junak se ponaša u priči baš onako kako bi se ponašao pojedinac i u životu – prestrašeno i nesigurno. Sretan kraj nagrada je za njegovu strpljivost – sabur i vjerovanje te oslanjanje na Milostivog Boga.

4.8. Nađeni dukati

Motiv nađenih dukata, kao središnji, vrlo je čest u usmenoproznoj tradiciji i pojavljuje se u pričama različitih žanrova. Iako poetika vrste bitno utiče na oblikovanje motiva i njegovu funkciju u priči, u većini zabilježenih primjera slučajno pronađeni dukati uvijek promijene život pojedinca.

Novelističku i fabularno razvijenu priču o nađenim dukatima koji promijene život glavnom junaku, a čija su zbivanja utemeljena na mogućem i racionalnom, kazivao je Travničanin Ali-beg Arnaut 1886. godine zapisivaču usmenih tvorevina Kamilu Blagajiću. Sižejni obrazac priče *Siromašak* je jednostavan: Momak odlazi u svijet ne bi li se obogatio; na putu zapne za jednu krpu u kojoj je bilo šest bošćaluka; kako je bio i “kraj sveg prosjalkuka mudra glavica”, pametno iskoristi dukate – plaćajući usluge najprije kahvedžiji, a potom berberu i aščiji, redovno odbija pripadajući kursor te su svi bili uvjereni da je momak preruseni carević. Iskoristivši vezirovu lahkovjernost, oženi se njegovom kćerkom. Nakon nekog vremena, vezir pošalje pismo sultanu s porukom da mu se sin jedinač oženio te ovaj pozove mladence. Mladić se našao na mucu. Kako sultanu na oči kad mu nije

sin, a opet kako ostaviti ženu koju je neizmjerljivo volio? Napokon dođe pred sultana i sve mu iskreno prizna. “Kad to začu sultan izпусти sablju i reče: ‘Kad je u tebe takvo srce i takova misao, vridan si, da i ostaneš moj sin.’ To rekav zovne kadunu i sve dvoranike, pa reče: ‘Evo ti kaduno sina, a evo ti neviste; - pazi je, ko da su na tvom srcu rasli, na prsima dojili; boljeg sina Allah nam i ne mogo podati.’”

Sadržaj kazivanja Ali-bega Arnauta oblikovan je prema poetičkim zakonitostima usmene novelističke priče: ima formulativni početak, epizode su gradirane, a istovremeno između njih postoji čvrsta kauzalna veza. U uvodnoj motivaciji je predaja o nađenom blagu na koje se dalje nastavlja sižejni obrazac međunarodnog kataloga Aarne – Thompson – Uther tip 859 o siromašnom mladoženji koji se pretvara da je bogat. Inačice ovog tipa zabilježene u drugim usmenim tradicijama razlikuju se od kazivanja koje je zapisao Blagajić. Mladoženja u Blagajevićevom zapisu priznaje prevaru i za svoju iskrenost je nagrađen. Glavni lik priče – siromašak, izrazito je individualiziran. Od uvodne motivacije pa sve do kraja priče lik se ispoljava na dva plana. Jedan je onaj okrenut svijetu, ali je on prijetvoran, jer mladić glumi carevog sina. Njegovi postupci prema okolini odaju oholog i razmaženog pojedinca, primjereno reputaciji jednog carevića. U drugom planu pažnja je usmjerena onom suštinskom, što je u osnovi lika. Uporedo sa odvijanjem događaja pratimo i razmišljanja siromaška te pred nas izranjaju želje i snovi, ali i strepnje mladića koji se iznenada našao u svijetu u kojem po rođenju ne pripada, a kojem se “sreća na putu smije”. Onog trenutka kada se morao odlučiti da li preuzeti odgovornost za učinjenu prevaru ili pobjeći, on bira suočavanje sa odgovornošću i zato na kraju biva nagrađen.

S obzirom na razinu jezičkog uobličjenja ovo kazivanje spada među uspjelije zabilježene primjere kojima je zajednički sižejni obrazac sa središnjim motivom nađenih dukata, a ukupan dojam ne remeti ni njegova poučna dimenzija. Naime, pripovjedač je vješto provukao kroz priču misao o važnosti iskrenosti i poštenja u životu svakog čovjeka.

4.9. Časno stečeni imetak

Ako je motiv nađenih dukata Ali-begu Arnautu posredno poslužio da ukaže na važnost iskrenosti, isti motiv u zapisu *U prijašnja vremena nekakav čovjek pošteno zaradi* ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije, bio je pogodan sudioniku usmenoprognozno tradicijskog lanca da progovori o časno stečenom imetku (ATU 849*).

Pošteno zarađenih hiljadu dukata neki čovjek preda ortaku da s njima trguje. Ovaj doživi brodolom te dukate ostavi u jedno drvo. Poslije nekog vremena drvo s dukatima dopluta do obale te na njih naiđe njihov vlasnik.

Priča je jezgrovita, zbivanja su data u svega nekoliko rečenica, a poučna poruka je izrijezom iskazana kroz metatekstualni završetak: “Pošteno stečen imetak ne može, dakle, propasti.” Da nema zapisivačevog komentara na kraju priče, slušaoci bi je mogli doživjeti i kao priču o čudu, čime bi svakako izostala poučna usmjerenost. Ovako zapisana, sa metatekstualnim završetkom, ova novelistička i fabularno nerazvijena priča je izrazito poučna. Pažnju privlači da se odmah uz ovu priču u *Medžmui* nalazi još jedna varijanta istog tipa. I kazivanje *Jednom je neki sarač* ljetopisac je komentirao slično kao i prethodni primjer.

Gotovo dva stoljeća nakon Bašeskije, u časopisu *Behar* objavljeno je uobličenje na istoj sižejoj osnovi. Priču pod naslovom *Tevećul*, čiji je kazivač ostao nepoznat, zabilježio je Murat Hajrović. Sižejni obrazac je isti, ali su epizode šire razrađene. Kazivanje ima i nešto drugačiju uvodnu motivaciju, a time i završetak. Siromašni seljak pozajmi od nekog čovjeka stotinu groša, a kao svjedoka i jamca zazove Svemogućeg Boga. Kada je nakon tri mjeseca trebao vratiti pozajmljene groše, a nije mogao prijeći preko nabujale rijeke, on strpa novce u jedno drvo koje sa pismom baci u vodu. Vjerovnik je u međuvremenu, slično kao i lik iz Bašeskijinog zapisa, sakupljao drva na obali te uhvati upravo ono sa pohranjenim grošima. Otvori pismo i počne čitati: “Dragi brate, ja nisam mogao sobom doći i vratiti pare. Bog mi je svjedok, a i jamac, pa kako za sve, tako i za ovo, ja na Njega tevećul činim, da ti ovi novci dođu u tvoje ruke.” Otada se čovjek stalno oslanjao na Boga i “nikad nije zlo prošao”.

Naslijedivši iz usmene tradicije sižejni obrazac sa osnovnim motivom, pripovjedač je – individualiziranjem junaka kroz dijaloge i monologe – oblikovao priču koja na jednostavan način, prihvatljiv zajednici, dobija metafizičko-religiozni smisao. Zbivanja se nižu jedno za drugim bez ponavljanja, a razvijenim epizodama – u kojima su podrobno opisani postupci junaka i njihov unutrašnji svijet – doprinijelo se većoj uvjerljivosti, što se nesumnjivo odrazilo na jačanje religiozno-poučne sastavnice.

Dok se poučna usmjerenost starije varijante odnosila na moralna pitanja čovjekovog života općenito, mlađa je dodatno upotpunjena islamskim sadržajem, a to prepoznamo i kao regionalnu oznaku ovoga kazivanja.

4.10. Riječ-dukati

U usmenoj pripovjednoj tradiciji nije rijetkost da kazivanja iz jednog žanra uspostavljaju intertekstualne veze sa drugim oblicima. Katkad su te veze vrlo nestabilne i povremeno se izgube, ali i dalje kazivanja nastavljaju svoj život. S druge strane, uvijek ima priča u kojima su međužanrovske veze toliko snažne da bi njihovim gubitkom priča postala besmislena i izgubila bi se u prenošenju. Jedno takvo kazivanje, čiji je siže međunarodno rasprostranjen, kao svoju okosnicu ima mudre izreke i upravo je s njima steklo svoju cjelovitost. Upečatljivu novelističku i fabularno razvijenu priču o vrijednosti pravog savjeta zabilježio je Vlajko Palavestra 1963. godine od Zulfe Priganice iz sela Fatnica, smještenog na razmeđu primorske i planinske Hercegovine, u blizini Bileće (ATU 910).

Radnja priče kazuje kako se neki čovjek posvađao sa ženom te je napusti. Ode u svijet i unajmi se kod nekog bega i tu provede dvadeset godina. Upravo kad se navršilo dvadeset godina služenja sjeti se čovjek onoga svoga vilajeta i rekne begu: “Bogme, ja bih išo, da mi platiš moju zahmediju.” Biva što ga je služio. Reče mu beg oni, kaže: ‘Slušaj, ili voliš da ti dam s halalom tri dukata, ili sa haramom – sto dukata?’ To su one stare riječi, znaš.” Zadeveran, čovjek je cijelu noć razmišljao i ujutro zatraži od bega tri dukata sa halalom. U putu naiđe na jednu kuću i upita da prenoći. Kad se smračilo, dođe jedan stari – “nosi bačugu u ruci, čuješ mlati onom bačugom, uljego unutra i sio”. Čovjeku bi neugodno, misleći da je starom krivo što će on tu prenoćiti, ali mu ukućani rekoše da njemu nije ništa krivo, nego da je u njega riječ-dukati. Putnik odluči dati sva tri dukata za tri savjeta. A stari mu kao prvi savjet reče: “Čuješ, niđe nemoj noćiti đe je mlada žena, a star čojek!” Zatim ga posavjetova: “Nemoj gaziti vodu kojoj ne znaš gaza!”, a kao treći savjet reče: “Ništa nemoj činiti dokle se ne smisliš.” Čovjek krenu i opet ga noć zateče u putu. Svrati do jedne kuće, a vrata mu otvori “mlada nevjesta (...) ko vila nagorkinja”. On odluči ostati na konaku, ali uvečer dođe domaćin – i to star. Čovjek se sjeti prvog savjeta i ostane budan cijelu noć. U neko doba žena pusti ljubavnika u kuću te oni odluče ubiti domaćina, a za njegovu smrt okriviti musafira. Međutim, čovjek otkine komad platna sa rukava ubice i tako sutradan dokaže svoju nevinost. Krene dalje i naiđe na vodu. Sjeti se drugog savjeta i zastade na obali. U međuvremenu dođe jedan brkanlija i sa konjem zagazi u rijeku, ali ga matica ponese i on se utopi, a konj sa bisagama punim dukata dođe do čovjeka. On zajaše konja i krene dalje. Dođe kući. Žena mu otvori vrata, ali ga ne prepozna. Uvečer dođe jedan momak, a čovjek pomisli da mu se

žena ponovo udala. Premišljao se da li da ih zakolje ili ne, ali mu na um padne treći savjet koji je dukatom platio i on odluči sačekati jutro. “Ujutro se svanulo, on nju pito: ‘Ko ti je ovo?’ ‘Pa, eto, kaže, to mi je sin, napušto me je domaćin ima dvadeset godina, a to mi je sin, ja ostala noseća iza njega. To mi je sin.’” Čovjek onda saopći ženi da je on taj domaćin. “Poznade ga ona. ‘E, ja sam...’ ‘Kako?!’ I ta tri dukata su ga spasila i staroga i vode i svega. I svršetak š njome.”

Misaono težište priče *Bio jedan čovjek pa se posvadio sa ženom* su tri mudre izreke, od kojih sva zbivanja započinju i završavaju se. Ruski folklorist Maletinski, pišući o mudrosti u novelističkoj narodnoj priči, primijetio je da poslovice i mudre izreke “kada dospeju u kontekst novelističke narodne priče, one stiču karakter unikatnosti i jedinstvenosti, koji im je stran. Poslovice i izreke kao plod individualnog oštroumlja, retke promućurnosti, u kompoziciji narodnih priča predstavljaju kulminaciju izvanrednog, neobičnog slučaja.”¹¹⁶

Privlačnost kazivanja koje je zabilježio Vlajko Palavestra, zasniva se, između ostalog, na metatekstualnim iskazima. Kada je čovjek zatražio svoju zahmediju, tj. zarađeni novac, pripovjedač je dodao: “Biva, što ga je služio”. Na begovo pitanje: “Slušaj, ili voliš da ti dam s halalom tri dukata, ili s haramom – sto dukata?”, pripovjedač nastavlja – “to su one stare riječi”, kad starac saopći treći savjet – “Ništa nemoj činiti dokle se ne smisliš”, Zulfo Priganica će objasniti – “na primjer, ako si večeras nešto namislio da učiniš, smisli se do ujutro.” A kad je konj izišao iz vode bez jahača, kazivač dodaje za bisage na konju da su “one starinske”. Ovakvim komentarima spaja se zbilja priče sa zbiljom pripovjedača, potvrđuje se njezina vjerodostojnost, a time se i posredno potvrđuje svrhovitost izreka u kazivanju.

Osim pobrojanih metatekstualnih iskaza, rečenica pripovjedača također otkriva darovitost ovog sudionika u lancu usmenoprozne tradicije. Rečenice su žive i uzburkane, slika su neposrednog pripovijedanja. U njima su česta ponavljanja, izostavljanja glagola ili imenica, slikovita poređenja. Osjećajući da je jedna od napetijih epizoda ona kad musafira vode na “streljanje” – jer je navodno ubio domaćina – pripovjedač Zulfo Priganica će se uživjeti u priču, postati dio nje: “Reko: ‘Molim vas, dajte nek ovi narod prođe ispred mene, ja ću kazat, ubićete me na bigairi-hak, nek narod prođe ispred mene, ja ću vi kazat ko ga je ubio!’ Te Boga mi, oni narod prolazi, prolazi, dok on ugledaj onoga što mu je otkinuo peš od onog kaputa, ufati

¹¹⁶ Jeleazar Maletinski, *Istorijska poetika novele*, Novi Sad, 1996, str. 23.

ga za ruku, kaže: “Ovi ga je zaklo!” “Nije!” Obrni-okreni, jeste. On izvadi oni komad iz džepa: ‘E, ljudi?’ ‘Jes, Boga mi...”

Sličan postupak ovaj pripovjedač će primijeniti i na kraju kazivanja, kad žena kaže musafiru da je momak njezin sin, a ovaj će na to: “Nije?” ‘Jes!’ Kaže: ‘Bi li ti poznala svog domaćina?’ ‘Pa’, kaže, ‘bi. Neku biljegu ima.’ ‘A za dvadest godina on se možda preporodio, drukčiji.’ Poznadni ga ona. ‘E, ja sam...’ ‘Kako?!...” Kako je ovu novelističku prozu kazivač tako pripovijedao da je u nju unosio sebe, povezivao svoju životnu zbilju sa novom zbiljom usmenoprozne tvorevine, čija je priča puna preokreta i uzbudljivih situacija, u kojima junak lebdi između života i smrti, kraj je morao biti u skladu sa cjelinom. Zulfo Priganica će reći: “I svršetak š njome.” Ovaj daroviti sudionik proznog tradicijskog lanca završio je svoje pripovijedanje oštrim rezom, naglo je prekinuo vezu dvije zbilje i tako svoju publiku vratio iz svijeta priče u svijet njihove svakodnevnice.

Sižejni obrazac u čijem su središtu korisni savjeti nalazi se u osnovi tipa ATU 910. Kako se to dešava u usmenoj tradiciji pripovjedač je povezao djelomično tipove 910 A i 910 B jer korisne savjete ne daje otac (ATU 910 A) nego pametni starac a gospodar kod kojeg je čovjek predano godinama radio umjesto savjeta (ATU 910 B) daje tri dukata sa halalom. U knjizi *Srpske narodne pripovetke i predanja iz leskovačke oblasti* Nada Milošević-Đorđević donosi više priča čiji se sižejni obrasci podudaraju sa kazivanjem Zulfe Priganice.¹¹⁷

Varijantu priče pod naslovom *Riječ-dukati* kazivao je na jednom sijeću sedamdesetih godina prošlog stoljeća Smajo H. Habibović iz Kruševog Dola kod Srebrenice. Osmotrimo li tradicijski siže, razlika između varijanti nalazi se samo u uvodnoj motivaciji. Neki aga zaprosio curu za svoga sina. Kako se ona nećkala, aga, želeći se osvetiti, isprosi curu za najamnika. Ovaj, iako marljiv i radin, nikako nije mogao zaraditi za porodicu te odluči otići kod drugog age. Zbivanja su, s malim izmjenama u redosljed, ista. Kraj ove priče je neobičan: sadrži u sebi sažetak čitave priče, tj. jednom rečenicom obuhvaćen je čitav pripovjedni siže: “Konja doveo, pare donio, sretno živio, a od starog age ni traga nema.”

Mnogo prije Vlajka Palavestre i Nusreta Čančara, učenika Gazi Husev-begove medrese u Sarajevu, varijantu priče *Riječ-dukati* zabilježio je 1887. godine negdje u Bosni Dragutin Hofbauer, koji se na koricama svoje zbirke pjesama i priča potpisao kao Njegoslav Dvorović. O porijeklu ove

¹¹⁷ Nada Milošević-Đorđević, *Srpske narodne pripovetke i predanja iz leskovačke oblasti*, Beograd, 1988, str. 296

– kao ni o porijeklu ostalih priča iz nevelike zbirke ovog zaljubljenika u narodno blago – ne znamo ništa više.

Sižejni obrazac starije varijante neznatno se razlikuje od ove mlađe. Kako je prvi savjet bio: “Kad pođeš, nemoj skretati s pravog puta” – to je uvjetovalo i drugačiju radnju – putnik nailazi na kuću u kojoj je domaćin zazidao ženu u duvaru, a brižno pazi na psa. Riječ je o vrlo starom motivu, međunarodno rasprostranjenom, o ženi kao čovjekovom najvećem dušmaninu i psu kao njegovom najvećem prijatelju (ATU 921 B). U drugoj epizodi, prelasku preko rijeke, izostavljen je trenutak kada jahač nestaje u vodi, naime, nesmotreni jahač će ipak uspješno prijeći rijeku, a putnik će ga pratiti. Kraj priče je u skladu sa sadržajem i stilom. U ovoj, starijoj varijanti, gdje je napuštanje porodičnog ognjišta motivirano društvenim prilikama – “bio nekakav vrlo valjan, a siromašan čovjek (...) imao je ženu i ostarjelu majku, a njih valja hraniti”, završetak dovodi u ravnotežu narušeni svijet priče, jer – “odsada su dobro živili, te nije trebalo Deli Muhamedu ići u svijet”.

Stil kazivanja koje je zabilježio D. Hofbauer ukazuje na odstupanja od poetike usmene priče. Iako u nekim epizodama postoje određene neusklađenosti i povremeno su postupci likova nemotivirani, u cjelini priča se ipak doima usklađeno, čak i u većoj mjeri nego što se obično susreće u usmenom kazivanju: između ostalog, sve je u skladu sa simbolikom broja tri. Priča koju je sakupljač “narodnih umotvorina” najvjerojatnije čuo u bošnjačkoj sredini neupitno je pretrpjela zahvate zapisivača. U svakom dijelu ona odaje bošnjačku tradiciju, ali ukupno djeluje izvještačeno, posebno uporedimo li ovu priču sa varijantom koju je kazivao Zulfo Priganica.

4.11. Pametni savjet

U zabilježenim primjerima iz bošnjačke usmene tradicije krije se priča čiju konstrukciju drži jedna, a ne tri mudre izreke. Savjet koji košta tri dukata u kazivanju sedamdesettrogodišnjeg Bege Mulahmetovića pod naslovom *Bio car pa hodo po gradov'ma* odnosi se na donošenje brzih odluka (ATU 910 C).

Sadržaj ovog savjeta uvjetovalo je i drugačiji sižejni obrazac u odnosu na priču *Riječ-dukat*. Priča je 1956. godine zabilježena u Čeliću kod Brčkog: “Bio car pa je hodo po gradov'ma, a nije niko znao da je car, nije se kazivo.” Došao u jednu veliku varoš i u njoj slučajno naiđe na magazu u kojoj “sjedi jedan ihtijar, brada mu do pasa, na stolici”. Kako je magaza bila posve prazna car će upitati: “Šta ti ovde čuvaš, neima ti robe, džaba sjediš.” ‘Ja samo prodajem pametne riječi.’ ‘Pošto je tvoja riječ?’ ‘Tri dukata’, kaže. Ko car,

ima para. ‘De mi je’nu kaži pametnu, evo ti tri dukata.’ Kaže: ‘Da ti kažem baš! Ako si šta nakastio radit kroz godinu, radi kroz mjesec nama, nemoj razmigavat. Ako si nakastio radit kroz mjesec radi kroz heftu, ako si kroz heftu radi sutra.’” Car se vrati u Carigrad. “Dođoše paše i veziri da ga vide kud je hodo i kako je bilo, sjede oni š njimek. Kad pošta dođe, viknu na vrata, dade njemu pismo, caru. Od Rusa dođe pismo, ferman: ‘Ja sam vojsku na granicu dočero i topove. Tri mjeseca muhleta ti, spremaj se.’” Paše mu savjetuju da se pripremi u sljedeća tri mjeseca, ali car se sjeti onih dukata i savjeta pa reče: “Odma’, smjesta iz kancelarije i topove i vojsku odma’ na granicu, udri odma’! I oni odma’ skoče i udare iznenada. I za dva’ščetiri sata on je svu uzo zemlju rusku toliku. Eto što nije čekat. Ja. Eto.”

U ovoj priči tradicija je, na način kako se to dešava u novelističkim i šaljivim pričama općenito, sačuvala odjek povijesnih događaja, u konkretnom primjeru tursko-ruskih ratova u 18. stoljeću. Osim tih povijesnih zbivanja – koja predstavljaju vezu sa zbiljom pripovjedača i čije spominjanje pojačava doživljaj priče kao vjerodostojne – i metatekstualni iskazi na svoj način svjedoče o istinitosti ispričanog. Za razliku od komentara o materijalnom bogatstvu vladara – “ko car, ima para”, druga pripovjedačeva opaska mnogo uvjerljivije svjedoči o istinitosti ispričanog. Nakon što je stari dedo rekao caru savjet, pripovjedač će dodati: “Nejse, on njemu zapisa kako se zoveš, k’o ti meni sada!” (Kazivač aludira na okolnost da ga je V. P. pitao za ime i prezime i to zapisao u svoju svesku.) Ovaj iskaz predstavlja tačku u kojoj se ukrštaju dvije zbilje, zbilja o kojoj se priča sa zbiljom u kojoj se priča. Kao i u primjeru kazivanja u kojima se zbivanja razvijaju kao potvrda istine u mudroj misli, i ova ima kraj koji nedvosmisleno upućuje na to. Pripovjedačevo razmišljanje odnosi se na njegovo svjedočenje o istini, koju je ihtijar naplatio tri dukata, a koje je caru iz Carigrada omogućilo da pobijedi: “Eto što nije čekat. Ja. Eto.”

Osim na razini sadržaja, kazivačevu svakodnevnici prepoznamo i na razini jezika. U starijim pričama car je na dvoru, u svojim odajama, a u priči Bege Mulahmetovića car boravi u “kancelariji”.

Pametni savjet prodavao se i u zapisu *U Istanbulu je nekakav čovjek sjedio u praznom dućanu Mula Mustafe Bašeskije*. Za razliku od prethodne varijante zabilježene polovinom prošlog stoljeća, u ovoj starijoj savjet: “U svakom poslu misli na posljedicu”, prodaje se ne za tri, nego za hiljadu dukata. Ova mudrost se toliko sviđjala padišahu da je naredio da se ona ispiše na svakom kraju njegovog konaka.

Prema Maletinskom posebnu skupinu priča o mudrosti predstavljaju kazivanja o dobrim savjetima koji donose sreću junacima. Darivalac do-

brih savjeta “u izvesnoj meri podseća na čarobnog pomoćnika i može se razmatrati, uz određene ograde, kao jedna od njegovih transformacija. Ali, s druge strane, te narodne priče približavaju se temi preokreta, specifičnoj za folklornu novelistiku.”¹¹⁸

4.12. Lukavstvo iz milosrđa

Za sve vrijeme boravka u Trebinju Vuk Vrčević je predano sakupljao i bilježio usmenoknjiževne tvorevine. Jednu od priča, onu pod naslovom *Dvije hanume carigradske* pripovijedao je Vrčeviću trebinjski kadija, koji je sakupljača uvjeravao da je kazivanje “istinit događaj za njegova u Stambolu življenja”. Šaljiva priča govori o lukavstvu koje je potaknuto milosrđem (ATU 1617).

Jedna sirota udovica, bojeći se lopova, sakupi dragocjenosti iz kuće i odnese komšiji trgovcu na čuvanje. Nakon nekog vremena, vrati se po svoje stvari, ali trgovac se napravi kao da je nikad nije vidio. Ona se “poče biti šakama u glavu, i plakati da su je sve dućandžije i ko je onuda prolazio, čuli i videli”. To je vidjela i jedna žena pokrivena feredžom te pride nesretnoj udovici: “Šjutra na ovi isti sahat dođi opet u ovi dućan, u kojemu ćeš mene naći, pak mu opet zaišti tvoj amanet da ja čujem, i ako ti ga ne preda, dođi sa mnom da ti ja sve platim koliko po tvojoj duši rečeš da je valjalo.” Sutradan ova žena stavi u zavežljaj običnog kamenja i donese trgovcu govoreći mu: “Ja sam sultanija; jutros sam pobjegla iz harema careva i donijela sam sve moje adidare i ostavljam tebe na amanet; jer sam čula da si ti pravi hak din Turčin, nemoj me prosočiti.” Uto se pojavi udovica, i plačući zamoli trgovca da joj vrati stvari. Ovaj se nađe u neprilici, zatraži oprostjenje i vrati dragocjenosti. “Ona svoje prihvati i pođe doma; a ona druga žena opet za njom svojoj kući, bez da je ikad poslije znala za drugu ni koja je ni šta je, a oni trgovac, pogledavši što je u marami, počne se čuditi čudu, i pozna da je čovječko lukavstvo spram ženskog ništavo.”

Možda se sličan događaj zaista desio u Stambolu, kako je Vrčevića uvjeravao trebinjski kadija, ali je o njemu tako pripovijedano da je ispričani sadržaj u usmenu tradiciju ušao u ruhu šaljive priče. Kazivanje započinje neprilikom iz života siromašne udovice – sama, nezaštićena, sa djecom koju je trebalo prehraniti, ona je svjesna opasnosti od krađe. Jedino je moguće rješenje bilo ostaviti dragocjenosti kod nekog pouzdanog; a ko bi to mogao prije biti nego komšija. Nakon takvog realističkog početka, koji je čest u novelističkim i šaljivim pričama, svijet se narušava prevarom – događajem

¹¹⁸ Jeleazar Maletinski, *Istorijska poetika novele*, Novi Sad, 1996, str. 22.

koji nije uobičajen u svakodnevnici i koji uvijek izaziva pažnju ljudi, pogotovo kad su žrtve bespomoćne – žene ili djeca. Daljnje se epizode nižu jedna za drugom, bez razvijanja usporavajućih opisa. U središtu je epizoda u kojoj carigradska hanuma, u nastojanju da pomogne nesretnoj ženi, žrtvi prevare, lukavstvom nadmudri lopova. Kraj priče – povratak dragocjenosti koje su pripadale udovici – označio je i uspostavljanje narušenog društvenog poretka sa početka zbivanja.

Osim što je usmena tradicija ovom kazivanju pozajmila model šaljive fabularno razvijene priče, ona je kao formalni završetak ustupila i jednu rečenicu, u varijacijama čestu u mizoginim pričama: “A oni trgovac, pogledavši što je u marami, počne se čuditi čudu, i pozna da je čovječko lukavstvo spram ženskog ništavo.”

Bez obzira na pokušaj sudionika usmenoproznog tradicijskog lanca – za kojeg pouzdano znamo da je bio muškarac – da u priču unese elemente koji bi ženu predstavili kao lošu osobu, jer ispoljavanje lukavstva u svakodnevnom životu uvijek je pokuđeno, ovako zabilježena priča čuva, prije svega, sjećanje na žensku, odnosno ljudsku dobrotu utjelovljenu u osobi koja je spremna suprotstaviti se nepravdi.

U ovoj priči lik mudre hanume nije dosljedno individualiziran. O junakinji saznajemo samo na osnovu njezinih postupaka, i pripovjedač ni jednom rečenicom nije upoznao slušaoce sa unutrašnjim svijetom mudre dobročiniteljice. Istinski razlozi koji su je potakli da se suprotstavi nepravdi i njezin identitet ostaje zagonetka. Međutim, ovakva karakterizacija upućuje na pripovjedački postupak u skazu, priči iz života. Priča o kojoj je riječ zabilježena je u trenutku kada je tek poprimala svoj oblik i napuštala ono što se u teoriji o usmenoj književnosti naziva skazom – pričom o životu.

Na tragu ovih promišljanja su i podaci koje je Vuk Vrčević iznio na kraju priče: zapisivač ne samo da otkriva gdje i od koga je čuo kazivanje nego i donosi pripovjedačev komentar kojim se ukazuje na istinitost kazivanja, što čini usmenoknjiževni metatekst.

Uobličenje priče prema istom sižejnom obrascu objavio je Veselin Čajkanović u svom izboru usmene proze pod naslovom *Srpske narodne pripovetke* (Beograd – Zemun, 1927). Radi se o priči pod naslovom *Bošnjo u Stambolu* koju je Luki Grđiću-Bjelokosiću kazivao Salih-efendija Salihagić iz Fojnice krajem 19. stoljeća.¹¹⁹ U primjeru šaljive priče *Bošnjo u Stambolu* žrtva prevare je lahkovjerna Bošnjak.

¹¹⁹ Priču je Čajkanović preuzeo iz zbirke Luke Grđića-Bjelokosića.

Već u uvodu ove šaljive i fabularno razvijene priče prepoznajemo regionalne osobine uvjetovane društvenohistorijskim prilikama u Bosni za vrijeme osmanske vlasti: “U jednoj bosanskoj varoši bila jedna medresa, u kojoj se učilo trideset-četrdeset softa. Tu je medresu izdržavao sam car, pa bi svake godine po pedeset ćesa preko vezira za izdržavanje slao. Jednom dođe nekakav valija, velik jaspresa, pa što god sultan slao, sve je on sebi ustavljaao. Ali dragi Allah koji o svakom misli, a najviše o onom ko ga hak vjeruje, pobrinu se i o ovoj medresi, te se održi i ne zatvori.” Među softama bio jedan bogati Bošnjak, koji je sav svoj imetak dao u izdržavanje medrese, a kad ostade bez ičega odluči otići u Stambol i pitati cara o razlozima zastoja slanja novca namijenjenog izdržavanju medrese. Sreća mu bi naklonjena te ga car primi i otkrivši kako novac nestaje naredi da se Bošnjaku isplati tri stotine groša i još mu da “ferman da može vazda pred cara izaći, ako bi ko opet medresu ustavljaao”, a “valiju jaspresa smače”. Prije nego što je krenuo kući, Bošnjak odluči prohodati po Stambolu te polovinu novaca, da ne izgubi, ostavi na čuvanje jednom dedi “koji je u dućanu samo ćitabe prodavao, jer mu se on učini ponajpošteniji”. Međutim, kada se vratio po novce, dedo se napravio kao da ga nikad nije vidio, slično kao što je u Vrčevićevom zapisu trgovac prevario nesretnu udovicu. Nastavak priče gotovo je istovjetan sa onim u Vrčevića, s tom razlikom što je lik ojađene žene sudionik lanca usmene tradicije zamijenio pojavom nesretnog Bošnjaka. Osim toga, varijanta koju je odabrao Čajkanović ne završava raspletom u kojem Bošnjak dobije novac natrag, nego slijede i epizode u kojima trgovac po drugi put nečasno prisvoji novac pa je prevareni Bošnjak prisiljen da uz pomoć mudre hanume opet lukavstvom dođe do novca namijenjenog bosanskoj medresi.

Realistični kolorit ove šaljive i fabularno razvijene priče odredio je i individualizaciju likova, posebno lika lahkovjernog Bošnjaka. Nakon što je prvi put prevaren, Bošnjak “ko jadan, ko žalostan, od velikih misli i muke ne zna šta će, pa od onoga vižlina uze zolotu duvana i iziđe na kraj Stambola na jednu ledinu, pa poče sve lulu za lulom pušiti”. Shvativši da je opet prevaren, zapita se: “Šta će? Ko jadniji, ko žalosniji od njega? Kupi opet za onu drugu zolotu duvana, po opet na onu ledinu i stade lulu za lulom pušiti i dert razbijati.” Opisujući Bošnjakov unutrašnji svijet u presudnim trenucima njegovog života, sudionik lanca usmene tradicije približava ga slušaocima i on postaje dio njih. Podrobnija individualizacija ovog lika u odnosu na ostale, pridonijela je da je lik Bošnjaka u prvom planu, a svi ostali likovi, pa čak i lik mudre hanume, bez čije pomoći čovjek ne bi povratio otuđene

novce, u drugom su planu priče. Sretnim krajem ovog kazivanja uspostavlja se narušeni pravilni poredak stvari u “jednoj bosanskoj varoši”.

Priča koju je objavio Veselin Čajkanović u svom izboru, zbog razvijenosti radnje, zanimljivih i živopisnih dijaloga te duhovitih dogodovština u kojima vrhuni ljudska domišljatost, bez mizoginih dionica, primamljivija je za slušaoce od pripovjedačke konstrukcije trebinjskog kadije.

4.13. Provjereni prijatelj – u sina i u oca

Među novelističkim pričama koje je Alija Nametak odabrao iz prva tri godišta časopisa *Behar* i objavio u svom prvom izboru bošnjačke usmene proze našla se i fabularno razvijena novelistička priča *Po jarana* (ATU 893), koju je zabilježio književnik i sakupljač usmenih tvorevina Šemsudin Sarajlić: “Bio jedan čovjek, koji je imao jedinca sina. Sin mu svaku noć dugo negdje ostajao, pa kad bi ga otac upitao: gdje je bio, on bi rekao, da je bio sa svojim jaranima. On se tim svojim jaranima hvalio, kako su mu srčani ahababi, kao braća, i da bi po potrebi i glavu za njega dali. Otac ga je odvrćao od tih jarana, govorio mu, da je teško naći čovjeka, koji bi ti bio pravi jaran, ali svejedno te otčine rieči na jedno uho ulazile, a na drugo izlazile. (...) ‘Da si barem našao jednoga vriedna,’ nastavio je otac drugom prilikom, ‘bolje bi ti bilo, nego što ih imaš toliko.’ ‘Eto vidiš, ja nisam mogao kroz sav svoj život steći više od po jarana.’ ‘Pa ono je mog po jarana vrednije nego svi tvoji!’” Najzad, otac predloži sinu da provjere prijatelje. Čovjek zakolje ovna i stavi ga u vreću, a sinu naredi da ide kod prijatelja s porukom: “Otac ti je poručio, da nam ideš pomoći odneti gdje god u kakav ponor onog mrtvog čovjeka, što ga je otac noćas ubio!” Nije trebalo puno vremena da se momak uvjeri da on pravog prijatelja nema i da je jedini pravi prijatelj ono “po jarana” očevo: “Na to sin rekne: ‘Hvala ti, otče, kad si me opametio: Sad zbilja vidim da je ovo tvoje po jarana bolje nego svi moji.’”

Za razliku od uvodne motivacije, koja je oblikovana neupravnim govorom, otvoreno neslaganje između oca i sina izraženo je kroz dijalog, čime je postignuta veća napetost i dinamičnost radnje. U uvodu i epizodi provjeravanja prijatelja prepoznajemo poetičke odlike usmene priče: oblik naracije, konstrukcija rečenice, dok u razgovoru oca i sina te u načinu završetka priče, koji je dat u obliku sinovljevog priznanja očevoj mudrosti, prepoznajemo Sarajlića književnika. Ovo “uljepšavanje” zapisivača ipak nije vidno narušilo cjelovitost priče, a pridonijelo je njezinoj uvjerljivosti.

Ne zna se od koga, gdje i kada je Šemsudin Sarajlić čuo priču, ali svakako nije slučajnost što ga je privukla svojim sadržajem. Očito je da su

sudionici usmene tradicije kazivanjem *Po jarana*, koje ima snažnu poučnu funkciju, željeli uticati na svijest publike, posebno mlađe, a svojim književnim radom Sarajlić je pristajao uz takva nastojanja i uklapao se u okvire – kako je to M. Rizvić označio – “angažovanog, utilitarno-didaktičkog i društveno-preobražajnog koncepta literature”.¹²⁰ Stoga ne čudi da je upravo ovaj pisac zabilježio i objavio usmenoprozno kazivanje koje je u skladu sa njegovim književnim preokupacijama.

Priča koju je na turskom jeziku zabilježio ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija, posmatramo li sižejni obrazac, malo se razlikuje od Sarajlićeve. Sukob oca i sina također je oblikovan dijalogom, ali na nižoj razini jezičkog uobličjenja od njegove bosanske “slike i prilike”. Bašeskijin zapis (*Sin nekog hadžije*) ne sadrži ni pouku, ni formulativni kraj, što svakako utiče na strukturnu cjelovitost kazivanja. Priča kao da nije završena, što se odrazilo, kako na njezinu estetsku, tako i na poučnu sastavnicu.

Mnogo godina kasnije nakon Bašeskijinog zapisa, Alija Nametak će u Bosanskoj Otoci 1955. zabilježiti još jednu varijantu ove priče. Ono što kazivanje *Pola dosta* pripovjedača Mustafe Mehadžića razlikuje od prethodnih primjera je njegov kraj u kojem se neočekivano utkao humor u novelističko kazivanje. Nakon što samo očev prijatelj pristane da zakopaju “mrtvaca” oni “uniđu u ahar, a otac otkrije čaršaf i veli: ‘E hajdemo sad smiriti ovoga mrtvaca!’ I ispeku ovna i pojedu ga.”

Priča o pravom prijateljstvu nalazi se u nekim klasičnim pisanim predlošcima, kakva je zbirka na latinskom jeziku poznata kao *Gesta romanorum*. U latinskom izvorniku razvija se tako što će se sin iz svijeta vratiti sa tri stečena prijatelja, a pravim će se pokazati samo jedan, spreman da na sebe preuzme odgovornost za navodno učinjeni zločin. Kao i većina priča ove srednjovjekovne zbirke i ova je uobličena u duhu kršćanskih legendi.

4.14. Mudra oporuka očeva

Očevi su sinove nerijetko mudro savjetovali i na smrti. Kako je u bošnjačkoj tradiciji ovakav roditeljski zavjet upućen djetetu bio nemjerljiv po obavezi slijeđenja i provođenja, ne čude brojna kazivanja, žanrovski vrlo raznolika, koja su nastala na njegovoj osnovi. U pričama zabilježenim u bošnjačkoj sredini najčešće se u uvodnoj motivaciji uobličava zagonetni smisao očevog savjeta, čije pravo značenje sin otkriva tek nakon očeve smrti.

¹²⁰ Muhsin Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, Sarajevo, 1990, str. 506.

Jedan primjer razrade ovog sižejnog obrasca zabilježio je već Mula Mustafa Bašeskija (ATU 915 A). Na samrtnoj postelji otac savjetuje sina da bude vrijedan, slatko jede i u mjestima kuće pravi. Doslovno shvativši očeve riječi, momak potroši gotovo sav imetak. Međutim, jedan čovjek će mu otkriti pravi smisao oporuke: “On je tebi oporučio da postiš pa će ti onda svako jelo biti slatko, potom da musafire paziš, pa ćeš tako svagdje imati otvorene kuće i naći ćeš konak.” Tip priče kakva je Bašeskijina naslovljena sa *Neki bogat čovjek* zabilježen je i u drugim tradicijama na južnoslavenskom prostoru.

Primjer razrade nešto drugačijeg sižejnog obrasca kazivala je pedesetih godina 20. stoljeća Munira Gušić iz Gornjeg Šehera u Banjoj Luci (ATU 910 D). Bili otac i sin. Jednoga dana otac kriomice napravi direk i stavi unutra “čudo zlata”. Potom zovne sina i kaže mu: “Kad ti dođe dovle (pokaza na vrat), onda potegni ovaj direk.” Otac umre, a sin opet nastavi po starom. Ali, “dok je imao blaga imo je i jarana. Kad je nestalo blaga, nije bilo ni jarana (prijatelja).” Ostavši sam i bez ičega sin pođe da se objesi, potegne direk, a ono se prospe zlato. Kad se obznanilo da je opet stekao novac, prijatelji se sjate oko njega, “ali on se sada spametovo i reče im: ‘Jok, meni niste ništa. Kad nisam imo, vas nije bilo, a sada mi niste potrebni i sad ajte.’”

Priče o očevoj oporuci mahom su kratke, jezgrovite i bez suvišnih zadržavanja u pripovijedanju. Kratkoća kazivanja odrazila se i na vrlo škrto oblikovane epizode. Ovakav stilski postupak u prvi plan je stavio poučnu, a u drugi estetsku sastavnicu. Poučna usmjerenost drugog tipa priče o očevoj oporuci pojačana je uspostavljanjem intertekstualnih veza sa usmenom tradicijom preko izreke: “Dok je imao blaga imo je i jarana. Kad je nestalo blaga, nije bilo ni jarana (prijatelja).”

4.15. Nafaka velikaševog sina

Tokom sakupljačke ophodnje bugojanskim područjem krajem 19. stoljeća Omer-beg Sulejmanpašić Skopljak zabilježio je novelističku, fabularno razvijenu priču o životu ridžalovog, tj. velikaševog sina.

Bio neki čovjek toliko bogat da nije znao “gdje je šta imao”. Iznenada umre, a iza sebe ostavi sina Aliju: “Kad je čovjek mlad i zgotan, pa još kad nema nad sobom gospodara, pobudali i ne zna šta radi, pa tako je bilo i s Alijom. Dok mu otac umr’o, počne se družiti sa sarhošima i počne piti.” Vrlo brzo izgubi imanje, prijatelje i ostade “go kao od majke rođen”. Svi ga zamrže i niko mu nije davao milostinju, čak ni muhur-sahibija. Jednoga dana car upita svoga muhur-sahibiju zašto dijeleći sadaku vazda zaobilazi

jednog prosjaka. On odgovori: "Padišahu! Ono je sin tvog ridžala, koji je među svom tvojom vukelom bio najbogatiji, pa je sav svoj imetak satirisao, pa sad hoda u hasuri, pa s toga mu sadake ne dam." Car nahrani i obuče sina svoga umrlog ridžala i pokloni mu roba, konje i dukate, ali mu zaprijeti da mora otići iz njegove prijestolnice ili će ga dati konjima rastrgnuti. Alija i njegov rob Mustafa krenu na put, dođu u jedan šehar, pronađu najbolji han i u njemu zakupe najskuplju sobu. Svaki dan su davali handžiji sedamdeset dukata. "Kad se navršše četiri godine, potroši Alija sve pare, samo mu osta još sedamdeset dukata", te on odluči i njih dati za konačenje u hanu. "Srećom, dođe tu veče jedan trgovac i dotjera pedest tovara čivita." Alija ga pozove sebi na večeru, a sutradan oni odu trgovcu u goste. U razgovoru trgovac prizna da već godinama jede za večeru samo kruh i so, a da u buradima čuva dukate, a ne čivit. Čuvši kako je Alija potrošio svoje pare, "uhvati ga drhtat, udari ga damla, te ondje pade i umrije". Momak se dosjeti pa otkupi onu burad i stekne opet veliko bogatstvo. "Sad istom počne Alija zidati i trošiti", više nego ikakav car. Za njega ču sam vladar i htjede vidjeti momka koji troši više nego on. Preruši se u derviša i došavši pred Aliju pokaže mu se te ga upita odakle mu toliki mal. Momak odgovori: "Ja sam Alija, tvoga ridžala sin; ostao sam iza oca lud i mlad, pa kako me niko nije imao savjetovati, sve sam sa janginima potrošio. U vas je cara adet, da vam jedan čovjek pola svijeta osvoji, pa ako umre, njegova su djeca kod vas ništa, pa je tako i meni bilo. Mjesto da me pozoveš među svoje slugue, ti meni dade para i surgun me učini, a da ti je ikako moglo podnijeti, ne bi ni ono para dao, nego bi me pustio da prosim. Ja sam i one tvoje pare potrošio, ali mi je dragi Bog opet dao. Eto sam ti sve kazao, pa te molim, niti me više pitaj, niti ću ti ja kazati, samo znaj, da car ne daje nego dragi Bog." Car ga ponudi da bude ridžal, ali on to odbi i nastavi živjeti kao i dotada.

U dosadašnjim primjerima bošnjačkih novelističkih priča o sinu koji nakon očeve smrti potroši gotovo sav imetak na zabavu i piće, desi se preokret pred sami kraj. Sin opet stekne novac, ali sad s njim postupa vrlo mudro jer, naposljetku, osjetio je kako je biti bez svega. Poučna usmjerenost kazivanja ovakvog sadržaja, zabilježenih još u 18. stoljeću (Bašeskija), nedvosmislena je.

Nasuprot brojnim pričama sličnog sadržaja sa istom poukom stoji novelistička fabularno razvijena priča koju su Sulejmanpašiću pripovijedala braća Fazlabegović. Glavni junak njihovog kazivanja nikako da nauči da s novcem treba mudro postupati nego svaki put kad stekne imetak, on ga bez dvoumljenja potroši. U prvoj epizodi sav očev imetak nestane u piću i druženjima sa "sarhošima", u drugoj dukate koje mu je darovao car potro-

ši za iznajmljivanje sobe u koju dolaze samo “veliki ljudi, kao eđnebinski konzuli”, a u trećoj, preuzevši novac od umrlog trgovca, počne trošiti “više nego ikakav car”. U priči se rasipništvo glavnog junaka ne kažnjava, nego čak nagrađuje, što nije u skladu sa islamskim propisima i vjerovanjima. S jedne strane, junak jasno izražava istinsko vjerovanje u Allahovu milost i opskrbu, a s druge, prema toj istoj opskrbi ili nafaki odnosi se rasipnički. A ne treba zaboraviti da je rasipništvo grijeh. Uzvišeni u Kur'anu kaže: “Daj bližnjem svome pravo njegovo, i siromahu, i putniku-namjerniku, ali ne rasipaj mnogo, / jer su rasipnici braća šejtanova, a šejtan je Gospodaru svome nezahvalan.” (*Al-Isra' – Noćno putovanje*, 26:27) Pa kakvu je poruku mogla imati ova priča za publiku, koji je bio njezin smisao? Odgovor se krije u metanarativnom iskazu u uvodnoj motivaciji, koji ima funkciju “stvaranja konteksta u kojem se pojavljuje pravi početak priče”. Pripovjedač uočava: “Kad je čovjek mlad i zgotan, pa još kad nema nad sobom gospodara, pobudali i ne zna šta radi (...)”. Kroz sižejni obrazac ove priče usmena tradicija je pokušala rasipništvo – koje je ne samo društveno neprihvatljivo ponašanje već je sa vjerskog stanovišta i grijeh – opravdati neznanjem i neiskustvom mladog čovjeka. Na kraju, junak će – odgovarajući na carevo pitanje o porijeklu imetka – ponoviti poruku metateksta s početka priče i neracionalno trošenje imetka pripisati mladosti i odsustvu čvrste ruke koja ga je trebala usmjeravati u životu, ali i istaći svoje iskreno i duboko vjerovanje u jedinog Boga jer “car ne daje nego dragi Bog”.

Kazivanje je najbliže pričama Aarne – Thompson – Uther tip 945 A* o novcu i sreći. Varijante u kojima Novac i Sreća iskušavaju svoju snagu na siromašnom mladiću zabilježene su u mnogim tradicijama i bez obzira da li čuvaju okosnicu u kojoj se otkriva šta je potaknulo slijed zbivanja, kraj je jednak – bez sreće novac je bezvrijedan. Ova priča je primjer u kojem je bajka uticala na strukturu novelističke priče kako to vidi Maletinski. “Kao zamenici čarobnih sila u novelističkoj narodnoj priči javljaju se ne samo junakova pamet nego i sudbina, kao neka viša sila koja krči sebi put, uprkos volji i namerama ljudi a ne uprkos slučajnosti. Za novelističku narodnu priču karakteristično je to što se same slučajnosti (novelistički neobični događaji) mogu tumačiti kao manifestacija sudbine.”¹²¹ Model koji je uspostavila tradicija prepoznatljiv je u kompoziciji, motivima i donekle u sižejnem obrascu, a individualnost pripovjedača najbolje se ispoljava u slikovitim opisima, posebno u prvoj epizodi te u postupnom i skladnom oblikovanju glavnog lika. Upravo zbog toga što gotovo svi postupci junaka

¹²¹ Jeleazar Maletinski, *Istorijska poetika novele*, Novi Sad, 1996, str. 24.

ove priče, odobravalu ih publika ili ne, potvrđuju istinitost mudre narodne misli “mladost – ludost” priča nema poučan karakter u onom smislu kako smo to navikli u usmenoj tradiciji. Ona kroz nastup pojedinca, junaka priče Alije, želi potvrditi višestoljetno iskustvo kolektiva. Ona ne poučava, ne zabavlja, nego publiku potiče na razmišljanje. Zbilja o kojoj se pripovijeda i u ovom primjeru spojila se kroz metatekstualni kraj i formulativni završetak sa zbiljom u kojoj se pripovijeda, čime je pojačana vjerodostojnost kazivanja, ali i njezina izražajnost.

4.16. Ubijanje staraca

Kada je u junu 1961. godine Ibrišim Hasanović iz okoline Žepe kazivao Đenani Buturović priču o ženidbi stambolskog cara nekom ruskom djevojkom, sigurno nije slutio u kojoj mjeri je za proučavao usmene književnosti zanimljiv i pažnje vrijedan ovaj sačuvani usmenoprozni iskaz. Novelističkom pričom, čije je središnje zbivanje ubijanje staraca, ovaj usmeni pripovjedač produžio je u bosanskom jeziku za neko vrijeme život međunarodno rasprostranjenom sižejnom obrascu čiji pisani trag seže, prema nekim izvorima, i do 420. godine stare ere (ATU 981 + 921 B).

Stambolski car odluči da se oženi djevojkom iz Rusije. Iz daleke zemlje doputuje s njom i devet pratilja. Po njihovom dolasku car naredi da se sve stanovništvo staro preko četrdeset godina posiječe. Čuvši to, neki starac se sakrije u kacu na tavanu, a zamoli sina, ženu i snahu da nikome ne govore za njega. Nakon nekog vremena, vladar pozove sina i naredi mu da dovede “najcrnjeg svoga dušmanina i najboljeg svoga dosta”. Vrativši se kući, otac posavjetuje sina da povede psa i ženu, a da ponese toljagu. Kad udari toljagom psa, izletjet će vaška i pokušavati da pobjegne, ali neće moći i skakat će uz njega – to mu je najbolji prijatelj, a udari li ženu, vidjet će da mu je ona najcrnji dušmanin. Tako i bi, dobivši batine, žena će odmah čovjeku: “Zašto me biješ? Ništa ti nijesam učinila. Kako bi me bio da sam ti kazala za tvoga oca, što si ga skrio u kacu.” Car potom naredi da otac sutradan dođe u dvor. Nakon razgovora, otac pozove cara i njegovog muhursahibiju (čuvara pečata) na večeru. Car pristane i dođe, a onda se iznenadi: domaćini su večeru služili goli, “ko od majke rođeni”. Poslije nekoliko dana, došavši kod cara na večeru, otac zatraži od cara da naredi i svojim da se skinu i služe goste goli. Kako mlada i njezine jende to nisu htjele učiniti, car uzme sablju i natjera ih. Međutim, pokaže se da je to bilo devet momaka od kojih je jedan već bio zaručen sa stambolskom caricom. Car ih sve posiječe, a starac otkrije i njihov strašni plan: “Podigne na duvaru ćilim, kad tamo

napravljen jedan prozor i postavljene šine i kola čekaju da će cara turiti u ona kola da ga jurnu”. Nakon svega, car uze starca za muhursahibiju, “a oni ostane car. Da ne bi oni iz kace, ostade car bez glave”.

Riječ je o novelističkoj priči čije epizode nisu u čvrstoj vezi jer ni zbivanja nisu uvijek ujednačeno obrazložena. U njoj postoje određene praznine koje ipak ne utiču previše na razumijevanje priče u cjelini. Povremeno nestabilna veza među epizodama u izravnoj je vezi sa središnjim motivom – motivom ubijanja staraca. Među Slavenima gotovo da ne postoji usmena tradicija koja ne poznaje ovaj motiv, koji – iako postojan i veoma star – po svemu sudeći, ipak nije imao uporište u životnoj zbilji u prošlosti. Brojna etnološka istraživanja nisu pokazala postojanje provjerenih dokaza koji bi upućivali na provođenje tako okrutnog običaja bilo gdje u svijetu. U većini zajednica stariji ljudi su bili vrlo poštovani i cijenjeni. Izuzetak u tom smislu nisu bili ni Bošnjaci. Zato iznenađuje rasprostranjenost i ustaljenost priča koje sadržavaju ovaj motiv zabilježenih i među Bošnjacima. Prema mišljenju proučavaoca usmene književnosti Ljubinka Radenkovića, pripovijetke novelističkog tipa s motivom ubijanja staraca pokazuju vezu s nekadašnjom obrednom praksom. Zbivanja u priči predstavljaju, na simboličkoj ravni, “oblike obrednog ponašanja koji se pojavljuju u različitim segmentima narodne kulture”.¹²² Radenković ističe da se ovdje radi o “obredu prelaza”, kojem su muškarci bili podvrgavani dva puta u životu: prvi put kao mladići, kada se provjeravala njihova fizička i intelektualna zrelost, a drugi put kao starci, kada se putem obreda, dramatikom umiranja tijela i preseljenja duše na Onaj svijet, željelo demistificirati čin umiranja.

Ako se u ovoj priči i mogu pronaći neki elementi obredne prakse, oni nisu bili toliko važni za sudionike u tradicijskom usmenoproznom lancu i njihove slušaoce sredinom 20. stoljeća, niti su ih oni tako doživljavali. Prije svega, ovi elementi su preoblikovani i njihova funkcija je postala sasvim drugačija. Ibrišim Hasanović kazivao je priču o nepromišljenoj odluci cara, koji je – zaveden ljepotom nepoznate ruske djevojke – odlučio da pobije sve starce, a pokazalo se kako mu je mudrost jednog od preživjelih, skrivenog starca, spasila život. Pričom se upozorava na neljudski odnos prema starijim i ističe važnost i nezamjenjivost njihovog iskustva za opstanak zajednice. Da je ovo bila i namjera kazivača, pokazuje i kraj priče, u kojem se još jednom upućuje poziv za očuvanje života staraca jer – “da ne bi oni iz kace, ostade car bez glave”.

¹²² Ljubinko Radenković, *Slovenska predanja o ubijanju staraca u kontekstu kulture*, u knjizi: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, Novi Sad, 2003, str. 230.

U drugom planu ove priče ostala je njena mizogina potka, jer žena je ne samo sklona spletkama – kao što je to slučaj sa ruskom djevojkom koja se udaje za cara – nego je žena općenito “najcrnji čovjekov dušmanin”, a samo je pitanje vremena kad će se pojedinac osobno u to uvjeriti. U ovoj priči sinu koji je sakrio oca nije dugo trebalo da se uvjeri u istinitost ove izreke.

Varijanta uobličena na istoj sižejnoj osnovi zabilježena 1956. godine u Bosanskoj Posavini, može nam pomoći u nalaženju valjanog odgovora na pitanje kako se novelistička priča čiji se sadržaj vezuje za neki prastari obred održala sve do 20. stoljeća. Priču je kazivao šezdesetšestogodišnji Husein Osmičića iz mahale Svirac u Gradačcu, a zabilježio ju je Vlajko Palavestra: “Bio u Rusiji taj zakon, ha otac ostari, bude mu šeset godina, da je on matuh (matuh, ar. starac koji je počeo slabiti u pameti), da ga treba ubit’.” Sin ne ubije oca nego ga sakrije u kacu. Tada je bio običaj da jedanput godišnje ruski car pozove vojsku da se ide na neku planinu u potjeru za hajducima. Međutim, malo se ko živ vraćao sa “hajdučlive” planine. Dođe poziv i sinu. Njega otac posavjetuje da uzjaše kobilu, a ostavi ždrijebe kod kuće, jer će kobila naći put kući. Vojska se uz pomoć kobile spasi, a car – saznavši ko je posavjetovao momka – zabrani okrutni zakon i dopusti “nek živi svatko do volje”.

Osmičićeva priča – čije su varijante zabilježene u gotovo svim usmenoknjiževnim tradicijama južnoslavenskog prostora – duguje svoju inovativnu privlačnost osavremenjenoj leksici: “*Vojska se mora mobilisati*, pa u neku hajdučlivu planinu da *odbije* hajduke. (...) A *oficir* mu dozvolio. (...) Kobila će nas *izvest* u ime ždrijebeta, i mi ćemo doć na *slobodnu teritoriju*.” Riječi iz vojnog diskursa pripovjedačev su inovativan otklon od modela koji uspostavlja tradicija, a opet ne toliki da se tradicija ne može prepoznati. Na ovo složeno pitanje odnosa usmenog pripovjedača prema tradiciji, osvrnula se Maja Bošković-Stulli, ističući da pripovjedači vrlo često “unose u priče modernizacije, pojmove i riječi iz nekog drugog diskurza, naivne adaptacije, anahronizme, što ne narušava čudesni svijet pripovijetke, nego čak pridonosi njezinoj vitalnosti”.¹²³ Nesumnjivo je da je šezdesetšestogodišnji Husein Osmičić odabirom leksike koja pripada vojnom diskursu – a priča *Bio je u Rusiji taj zakon* zabilježena je desetak godina nakon Drugog svjetskog rata – unio upravo ono što će u sredini u kojoj je djelovao pospješiti opstanak ovog kazivanja.

¹²³ Maja Bošković-Stulli, *Priče i pričanje*, Zagreb, 1997, str. 144.

4.17. Nuskadžija, pisac zapisa – silom prilika

Sudeći prema broju zabilježenih primjera, od kojih se najstariji nalazi u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije, jedan od najpostojanijih sižejnih obraza u usmenoproznoj tradiciji Bošnjaka jeste onaj o iznenadnom nuskadžiji, tj. pojedincu u nekoj sredini kojem ljudi dolaze da im pravi zapise kao lijek protiv bolesti, uroka ili duševnih tegoba. Priča kazuje da, nakon što su neku siromašnu ženu istjerali iz hamama – jer je tada došla da se kupa munedžim-bašinica (žena astronomskog ili astrološkog prvaka) – ova se vrati kući, zahtijevajući od muža da postane munedžim-baša. Muž se nećkao i opirao, ali ga žena naposljetku prisili te on počne praviti svijetu zapise. Kako se desio sretne ruke, kome god šta zapisa, taj odmah i ozdravi te dobar glas o njegovom umijeću stiže i do cara. Čudom i sasvim slučajno, nakon što pomogne caru u nekim neprilikama, ovaj mu dodijeli da bude munedžim-baša te je kao takav živio sa ženom dugo i sretno.

Jezičko uobličenje ove priče, zabilježene Bašeskijinom rukom u njegovoj bilježnici – na turskom jeziku, ali vjerovatno prema bosanskom predlošku – posve odgovara stilu kojim su opisana zbivanja u *Ljetopisu*: rečenice su jezgrovite, a događaji se nižu jedan za drugim sa povremenim ulaženjem u pojedinosti predočenih pojava. Ukoliko, međutim, uporedimo razradu ovog sižejnog obrasca kod sarajevskog ljetopisca pod naslovom *U Istanbulu su nekom prilikom* sa primjerom koji je krajem 19. stoljeća jedan od bugojanskih Fazlibegovića kazivao pjesniku i sakupljaču narodnih pripovijedaka Omer-begu Sulejmanpašiću Skopljaku, Bašeskijin zapis pokazuje neke manjkavosti koje proističu prvenstveno iz kratkoće kazivanja.

U uvodu Bašeskijinog zapisa stoji: “U Istanbulu su nekom prilikom kada je u hamam došla munedžim-bašina žena, iz hamama istjerali ženu nekog siromašnog čovjeka i izbacili joj napolje stvari. Kada se ova sirota žena vratila kući, odmah se potuži mužu i reče mu: ‘I ti postani munedžim-baša ili mene pusti’ (razvedi se sa mnom), jer ja ovo ne mogu durati. Ovaj herif na to pribavi peštahtu, papira i divit i počne zapisivati.”

Mnogo slikovitija i skladnije uobličena je uvodna motivacija Skopljakovog zapisa *Čoše efendija*: “Jedna žena otide u hamam, da se okupa. Tamam se počela kupati, kad na vrata uniđe žena carskog munedžim-baše. Ugledavši onu fukaru, rekne: ‘Izlazi, pasja ščeri, ja ću se kupati!’ Fukara ne znajući ko je, počne se protiviti, a munedžim-bašinica pozove hamamdžinicu i iščera fukaru napolje. Fukara pođe uvrijeđena svome čovjeku, i sasu na njega vatru, da on mora biti munedžim. ‘Prođi me se, ženska glavo, ako Boga znaš, ja ništa učio nijesam, pa kako ću biti munedžim’, brani se jadni

čovjek. Žena skoči, uze feredžu, odreza joj jaku, pa namjesti džube. Onda uze svoju havlju i zavi čovjeku kao ahmediju oko glave, dade mu pet groša i naredi, da ide kupiti divit, kalem i čageta, pa da ide na čoše i da počne pisati. Jadni čovjek hoćeš, ne ćeš, morade poslušati ženu i poče na jednom čošetu pisati.”

Uporedimo li oba uobličjenja u cijelosti, uočavamo da Bašeskijin zapis sadrži dvije epizode: o iznenadnom nuskadžiji i o otkrivanju ukradenog padišahovog prstena, a Skopljakov zapis tri – o iznenadnom nuskadžiji, o čudesnom ozdravljenju te o neobičnom izbavljenju.

Šaljiva priča pod naslovom *Evlija*, koju je osamdesetih godina 19. stoljeća zabilježio novinar Dragutin Hofbauer, još jedna je od varijanti priče o piscu zapisa – silom prilika. Nakon što je neki siromah na nagovor žene postao nuskadžija i imao sreće u pisanju zapisa, on slučajno otkrije ukradeni carev prsten. Kako mu je ubrzo dosadio život uz cara, on odluči glumiti budalu, ne bi li se vratio svom prijašnjem životu: “Ode jednom s carem u džamiju. Car još usred klanjanja, a moj hodža spopadne ga, pa na se, te bjež’ iz džamije. Nije još ni prešao ni prag, a kube se sruši u džamiju.” Nakon začudnog događaja, siromašak nije postao munedžim-baša kao u Bašeskijinom i Sulejmanpašićevom zapisu, nego ga narod prozove evlijom. Ovaj sižejni obrazac je sličan prethodno razmatranim primjerima, a razlika je u stilu priče koji odstupa od tradicionalnog modela. Dijalozi su razvijeni, a epizode zaokružene i skladne, što ukazuje na zapisivačeve zahvate na usmenoknjiževnom predlošku. Metatekstualni kraj u skladu je sa stilom priče u cjelini i predstavlja mjesto gdje se spaja zbilja priče sa zbiljom pripovjedača. Naime, Dragutin Hofbauer je zabilježio: “Eto tako moj junače i junački sine! Tko traži sreću, ona bježi od njega, tko bježi od nje, ona ga traži. Pa nije li de tako?”

Priča o iznenadnom nuskadžiji nije bila zanimljiva samo davnašnjim sudionicima u lancu usmenoprozne tradicije nego i nekim književnim početnicima poput Muhsina Rizvića, koji će kasnije izrasti u jednog od “najmarkantnijih književnih i kulturnih historičara, znanstvenika i kritičara književnosti u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 20. stoljeća”.¹²⁴ Stručnoj i široj kulturnoj javnosti Rizvić je poznat po znanstvenom, književno-kritičkom i književnohistorijskom, javnom i humanističkom djelovanju, a vrlo rijetko se spominje njegov rad na objavljivanju usmenih tvorevina u časopisu *Novi Behar* ili njegovo spisateljsko okušavanje u ranoj mladosti. U

¹²⁴ Muhidin Džanko, *Na raskršćima bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti*, predgovor u knjizi: Muhsin Rizvić *Književne studije*, Sarajevo, 2005, str. 5.

rukopisnoj građi preostaloj iza Rizvićeve smrti, pored većeg broja usmeno-proznih kazivanja, raznovrsnih po žanrovskoj pripadnosti, nalazi se i nekoliko fabularno razvijenih šaljivih priča. Kako na osnovu nekih podataka saznajemo da su priče bilježene u austrougarskom razdoblju vjerovatno je da je veći dio ovih usmenoprodnih kazivanja zabilježio muallim i kaligraf Husein ef. Rizvić, otac Muhsina Rizvića. Jedna od šaljivih priča smještena je u Sarajevo u 18. stoljeću, a razvija sižejni obrazac o iznenadnom nuskađžiji (*Kako je hamal Mujo postao nuskađžija*).

Međunarodni katalog usmenih pripovijetki Aarne – Thompson – Uther ne poznaje sižejni obrazac koji je vrlo postojan i čest u usmenoj tradiciji Bošnjaka. Najbliža ovoj priči je kombinacija tipova ATU 1641 D* i 1646.

4.18. Spasonosna dosjetljivost u presuđivanju

Djevojku Merjemu i momka Omera ili drugačije imenovane nesretne zaljubljenike, bošnjačka usmena balada trajno je povezala u deseteračkoj pjesmi. Desilo se da je u bošnjačkoj sredini uobličena i priča čiji su junaci imenovani kao Omer i Merjema. Sličnost između ove pjesme i prozne usmene tvorevine nije zasnovana samo na imenima likova; i balada, i novelistička priča, svaka na sebi svojstven način, oblikuje priču o ljubavi. Ljubav koja prožima stihove je ona koja se rijetko javlja, svojom veličinom nadilazi prostor i vrijeme i jedinstvena je u svojoj tragičnosti, pa je stoga u središtu pjesme, dok je ljubav u usmenoproznom oblikovanju bliža običnom čovjeku i njegovoj svakodnevnicu i tek u nagovještajima je prikazana kroz postupke junaka. Novelističku, fabularno razvijenu priču *Omer i Merjema* kazivao je sredinom 20. stoljeća Abdulahu Škaljiću šezdesettrogodišnji Hasan Jahić Begin iz sela Žežalova i u obliku u kojem je zabilježena pripada skupini priča o dokazima vjernosti i nevinosti (ATU 890).

Nakon što ne poslušava mudri očevo savjet i izučiti neki zanat, Omer, ostavši bez oca, prepusti se ašikovanju sa Merjemom. Međutim, ona će svoju udaju uvjetovati bogatstvom koje mladoženja mora dokazati. Omer za tu priliku pozajmi 25 česa zlatnika od nekog Jevreja, ali pod uvjetom da mu za godinu dana vrati ili će mu za kaznu biti odsječen dram jezika. Omer uvjeri Merjemu da posjeduje bogatstvo: “Kad Mejra vidi da on ima novaca, pristane da se uda za njega i vjenčaju se.” Budući da mladoženja nije imao smisla za trgovanje, a ni sklonosti za neki zanat, trošio je novac sa jaranim: “Kad se počeo primicati rok da se novac vrati, Omer se počne brinuti šta će i kako će, jer je sa dućanom baterisao, a novac potrošio. Dadne se u brigu i počne tjelesno slabiti.” Na ženino navaljivanje, Omer joj sve ispriča,

a ona na domišljat način uspije dobiti pristanak od kadije da ga zamijeni na jedan sahat: “Kad je došao dan suđenja, Mejra obuče kadijino odijelo i zapali čibuk. Dođe pred nju Omer i Jevrejin. Ona srdito zapita Jevrejina zašto je tužio Omera. Jevrejin objasni zašto je podigao tužbu. Kadija počne svoj čitab prevrtati i u njega gledati pa onda kaže Jevrejinu: ‘U čitabu kaže da možeš izvršiti to što si stavio kao uslov, možeš mu otsjeći dram jezika. Ali, pazi dobro, moraš mu otsjeći tačno dram, ako bude od drama više ili od drama manje, ode ti glava.’ Jevrejin se zabrine kako će otsjeći tako tačno od jezika. Počne Jevrej moliti da to nikako ne radi, a da on oprašta dug. ‘Jok’, veli kadija, ‘ne može to biti, mora se po zakonu postupiti.’ Jevrej nastavi moliti i ponudi da dadne još 25 česa samo da ne izvršava ono što u čitabu piše. Kadija jedva na to pristane. Jevrej dadne 25 česa i otpusti obojicu sa suda.” Pravi kadija, koji je to sve skriven posmatrao, nagradi Omerovu hanumu kao dobrog sudiju. Po povratku kući Merjema pokaže mužu novac i kaže da je ona bila “taj kadija”.

Sva zbivanja u ovoj priči motivirana su nekim vidom ljubavi. Očev savjet sinu da nauči zanat proističe iz roditeljske ljubavi, Merjemin upućen Omeru iz ljubavi djevojke prema mladiću, uvjeti koje postavlja Jevrej nastali su iz ljubavi prema bogatstvu, te naposljetku Merjemina odluka da zamijeni kadiju na jedan sahat proistekla je iz ljubavi žene prema mužu. Međutim, riječ koja se najčešće ponavlja u ovoj priči i čini neizostavnog pratioca svake od pobrojanih oblika ljubavi neočekivano je – *novac*.

U uvodnoj motivaciji mudri očev savjet upućen Omeru da nauči neki zanat proističe iz roditeljske ljubavi, budući da mu otac ne ostavlja “nikakva imanja, nema šta naslijediti”. “Dok Omer sa svojom tamburicom ‘karaduzen’ pod pendžerom djevojci pjeva i kuca: ‘Tamburice, moja dangubice, terzijanu, moj golemi zijanu...’, ona mu odgovara: ‘E moj Omere, izgleda baš ti hoćeš da ja pođem za te. A znaš li ti da se ja mogu vrlo dobro udati, mene traže bogati ljudi, a šta ćeš ti meni kad si puka fukara.’ Omer joj odgovori: ‘Pa mogu i ja biti bogat, ja mogu postati bazerđan.’ Merjema: ‘E, ako to možeš biti, onda kad budeš, razgovaraćemo o ženidbi i udaji.’” Nema u ovom ašikovanju zaklinjanja na vječnu ljubav, pretjerane nježnosti ili tihe patnje. Dijalog je oblikovan poput trgovačkog pogađanja. Sve je jasno: bez novaca nema braka. A Merjema pristaje na udaju tek kada vidi novac.

Stil priče otkriva da su epizode oblikovane tako da je suđenje u mehćemi temeljno zbivanje. Njemu prethodi trostruko ponavljanje epizode Merjeminog odlaska kadiji i ostavljanja boščaluka. Gradacija prisutna u ovim epizodama dobija svoj vrhunac u prizoru suđenja.

Iz načina na koji je uobličena radnja, razaznajemo da je pripovjedač preplitao ljubavnu priču o momku Omeru i djevojci Merjemi sa pričom koja ukazuje na važnost izučavanja zanata, a da nema epizoda o ljubavi, bilo bi to kazivanje o mudroj očevoj oporuci, čije neprovođenje dovodi do nepovoljnih posljedica (Omer zamalo ostane bez jezika). Iz kolebanja između zabavnog i poučnog proistekao je i oblik završetka, jer ovo kazivanje nema formulativnog zaokruženja niti kraja u kojem je izrijeckom data pouka. Međutim, upravo je ovakav kraj stilski najbolji pripovjedačev izbor jer ostavlja slušaocima prostor za razmišljanje o temeljnim životnim vrijednostima.

I ova priča je međunarodno rasprostranjena. Ovo kazivanje nalazi se već u srednjovjekovnoj zbirci *Gesta Romanorum*, a svjetsku slavu steklo je Shakespearovom obradom u drami *Mletački trgovac*.

Naglašavajući usmjerenost ka realističnosti prikazivanja života, kao izrazitu osobinu usmene novele, Vido Latković uočava da je bosanska varijanta ove priče, koju je Ivan Franjo Jukić objavio u zagrebačkom časopisu *Kolo* 1847. godine, prezasićena “pojednostima iz života Bosne u prošlom veku”, i dodaje: “Slično je i sa drugim novelama, iako specifičnih pojedinsti nema uvek u tolikoj meri”.¹²⁵ Međutim, usredsredivši se na razmatranje ove prozne tvorevine, Zdenko Lešić je ustanovio da nije riječ o narodnoj pripovijeci već o Jukićevoj spisateljskoj tvorevini, a neobično živa ambijentacija odlika je “jednog sasvim drukčijeg književnog oblika, tj. *pisane novele*”.¹²⁶ Lešić smatra da Jukićeve pripovijetke *Dram jezika*, *Derviši Carigradski* i *Čudotvorni Bošnjak* nisu narodne pripovijetke, u smislu folklornih tvorevina, ukazujući na inovacije koje donose bosanskohercegovačkoj književnosti: “One su u našu književnost unijele znatnu novinu: fikcionalni prozni narativ, čiji je uzor bila klasična talijanska novela, a jedini tadašnji analogni oblik – narodna pripovijetka.”¹²⁷

4.19. Seljak nadmudrio čuvara carskog pečata

Dešava se da sudionik u usmenoproznom tradicijskom lancu, u nastojanju da pojača izražajnost kazivanja ili poučnu pouku, u sadržaj priče unese i zagonetku. Funkcija ovih intertekstualnih iskaza ovisi prvenstveno o sadržaju kazivanja te žanra kojem pripada.

¹²⁵ Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Beograd, 1967, str. 113.

¹²⁶ Zdenko Lešić, *Ivan Franjo Jukić – književnik*, Izraz br. 39, Sarajevo, 1983, str. 81.

¹²⁷ Isto, str. 83.

U priči *Seljak pametniji od muhur-sahibije* sultan se preobuče da ga niko ne prepozna i krene sa muhur-sahibijom (čuvarem pečata) da “pregleda svoju državu” (ATU 921 A). Prolazeći kroz neko selo, zapodjene razgovor sa seljakom koji je kovao gvožđe. Međutim, sva pitanja bila su izrečena u prenesenom značenju. Seljak, kako je bio oštrouman, odmah je vidio da putnik nije običan čovjek te je pazio kako će govoriti pa su i njegovi odgovori također imali preneseno značenje. Nakon što su nastavili putovanje, sultan će upitati muhur-sahibiju da li je išta razumio. Kako je ovaj odgovorio da je razumio vrlo malo, sultan mu naredi: “Idi pa ga moli da ti kaže. Ako mi sve ne znadneš rastumačiti, nema ti glave na ramenu.” Muhur-sahibija ode seljaku i pogode se da će seljak za svaki odgovor dobiti od muhur-sahibije po deset dukata.

Sadržaj kazivanja *Seljak pametniji od muhur-sahibije* – koje je zabilježio Seid M. Traljić u razdoblju između dva svjetska rata, a iz njegove rukopisne zbirke ga preuzeo i objavio Alija Nametak – oblikovan je prema poetičkim zakonitostima novelističke, fabularno razvijene priče. Nakon uvodne motivacije, iz koje saznajemo o vladarevoj namjeri da tajno obiđe zemlju i neposredno, iz usta običnih ljudi, sazna prilike u zemlji, slijedi epizoda njegovog susreta sa seljakom, u kojem se razgovara kroz iskaze prenesenog značenja, da bi nakon toga vladar od svoga pratioca (muhur-sahibije) zatražio da kaže o čemu su oni razgovarali ili da će izgubiti glavu. Naposljetku, seljak će, zahvaljujući svojoj mudrosti, steći još i materijalnu korist.

Priča je složena i sadržajno, i strukturno, a u obje dionice javlja se zagonetka kao nezamjenjivi elemenat. Sadržajno, korištenje zagonetki uvjetovano je činjenicom da je vladar krenuo da tajno obiđe zemlju i iskazi prenesenog značenja omogućavaju mu da ostane neprepoznat. Kroz odgovor, ali također prenesenog značenja, seoski kovač kazuje vladaru o privrednim, društvenim i porodičnim prilikama. Iako komunikaciju uspostavljaju iskazima prenesenog značenja, sagovornici se veoma dobro razumiju zato što poznaju usmenu tradiciju, koja je u osnovi jezika kojim komuniciraju. Priča strukturno, preko gonetanja i odgonetanja, uspostavlja intertekstualne veze sa usmenom tradicijom. Ovi iskazi su neophodni i bez njih kazivanje uopće ne bi funkcioniralo. Zagonetke kao folklorna vrsta poslužile su ne samo da narod kroz usta pripovjedača progovori o prilikama u državi, nego i da ukaže na nesposobnost onih koji su prva saradnička ruka vladara, kao što je čuvar carskog pečata (muhur-sahibija).

U sižejnom obrascu kazivanja koje je zabilježio ljetopisac Bašeskija (*Padišah je sa svojim vezirom šetajući naišao na jednog tabaka*) nedostaje samo pitanje o dnevnoj zaradi i prikaz kako se ona troši. Ovo je kazivanje

kraće, a sadržaj je oblikovan tako da je zapisivač za prvo pitanje padišaha i prvi odgovor tabaka koji su sročeni u prenesenom značenju, odmah dao odgonetku. Budući da obje odgonetke započinju sintagmom “to jest”, koja funkcionira kao signalizator metateksta, čini se da je Bašeskija zbog lakšeg razumijevanja priče želio odmah iznijeti pravo značenje: “Padišah je bio u tebdilu (inkognito), pa upita tabaka: ‘Da li devet mogu stići i za ona tri?’ to jest, ako bi radio devet mjeseci, da li bi mogao uz njih preživjeti i ostala tri zimska mjeseca? Tabak najednom odgovori: ‘Trideset i dva lome;’ to jest trideset i dva zuba traže hranu.”

Kako su u obje razrade istog sižejnog obrasca nosioci radnje sultan, muhur-sahibija i seoski kovač, odnosno u starijoj padišah, vezir i tabak, ovom pričom je narodna tradicija izrazila odbojan stav prema najbližim vladarevim saradnicima: muhur-sahibiji, odnosno veziru. Budući da vladari upravo svojim najneposrednijim saradnicima najviše vjeruju, oni bi trebali biti časni, pošteni i nadasve domišljati. Međutim, u ovoj priči tradicija ih predstavlja kao neznalice i izvrgava ih podsmijehu zbog njihovog neznanja.

4.20. Pronicljivi momak na djelu

Pored bajki, novelističkih i šaljivih priča u kojima su glavni likovi pronicljive djevojke, u usmenoproznoj tradiciji Bošnjaka omiljene su i priče u kojima je nosilac radnje pronicljivi momak. Žanru novelističke priče sa izrazitom poučnom usmjerenošću pripada zanimljivo kazivanje *Damad-efendija* o pametnom momku. Kazivanje je sedamdesetih godina 20. stoljeća pripovijedao Murat ef. Merdan iz Kruševa kod Foče tadašnjem učeniku Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu Hadžemu Hajdareviću.

Valjanog i poslušnog dječaka, koji je rano ostao bez majke i oca, pošalje nana u kasabu da uči. Na dječaka se sažali hodža te ga u mektebu zadrži četiri godine. Po povratku kući, nana upita unuka šta je naučio, a on odgovori: “Naučio sam klanjati, biću hodža našim ljudima. Evo da ti malo učim Kur’an ili Mevlud.” Međutim, ona ga opet pošalje u kasabu da uči. Ovaj put se na momka sažali kahvedžija te ga primi kod sebe i on je tu ostao četiri godine – “mutio je limunadu, pekao kahvu i u svemu pomagao kahvedžiji. Usput je naučio igrati domina, tavle i svirati uz saz”. Po povratku kući opet nana počne prigovarati te njega “malo i huja uhvati” pa joj reče: “Prodaj me! Šta uzmeš za me, može ti biti dok si živa. A meni šta dragi Allah da.” Ona to i učini, pa momka proda veziru. Ali, kako je tokom trgovine na vezirov komentar da je njegova cijena visoka, momak odgovorio da rob “ne

može biti skup, insan je to!” – vezir se rasrdi te otkupivši momka, pošalje ga svojoj kući u Stambol s pismom o smaknuću. U toku putovanja momak se sviđi pratiocima te uz pomoć znanja i vještina stečenih u djetinjstvu, zamijeni pismo pa se po dolasku u vezirov dom oženi njegovom kćerkom, a onda i prijatelji sa sultanom koji ga prozva Damad-efendijom. Po povratku u Stambol vezir je na sve načine pokušavao da se riješi zeta, ali mu to nije polazilo za rukom. Naposljetku, smisli da “pred kapijom gdje su rasle karpuze, iskopa veliku rupu, i potplati dželate da zakopaju rupu čim neko padne u nju” pa onda pošalje zeta po lubenicu. Međutim, igrom sudbine sam upadne u nju. Kraj priče zvuči bajkovito: “Sultan, tada, Damad-efendiju postavi za vezira. Dugo je bio vezir i s narodom lijepo postupao.”

Tradicijske postupke u ovom kazivanju prepoznajemo u pripovjedačevom djelomičnom preuzimanju već poznatog sižejnog obrasca te u kompoziciji koja ima razvijenu uvodnu motivaciju, dvostruko ponavljanje epizoda te formulativan kraj.

Priča o Damad-efendiji dionicom u kojoj je pismo o smaknuću približava se međunarodno rasprostranjenom tipu ATU 930. Međutim, u svim ostalim epizodama se razlikuje od spomenutog tipa pripovijedaka. U tipu ATU 930, čiju razradu u bošnjačkoj sredini donosi Alija Nametak u izboru iz 1975. godine u bajci pod naslovom *Nahod*, novorođenčetu je navješteno da će kad odraste oženiti carevu kćer. Car to čuje i na sve načine pokušava uticati na sudbinsku neminovnost. Međutim, ne uspije. U priči o Damad-efendiji nema čudesnog, ona je realistički oblikovana, nije navještenje ono što pokreće radnju nego povrijeđena sujeta i pisma zamjenjuje sam momak, a ne čudesni pomoćnik. U središtu ove novelističke priče je vrijedni momak kojem stečene vještine osiguravaju sretniju budućnost.

Darovitost pripovjedača Murata ef. Merdana ispoljena je u oblikovanju likova – oni su u priči individualizirani, a to se, između ostalog, postiglo opisom njihovih emocionalnih stanja, poput onih: “njega malo huja uhvatiti”, “veziru to bi prema mrtvoj glavi. Zar jedan rob da ga pobije?”, “a kad pročita obli ga studen znoj”, “od tada on poče kopniti”, te živim i zanimljivim dijalozima. Da se radi o vještom kazivaču pokazuju regionalne odlike priče koje nisu prepoznatljive u prvi mah i za njihovo uočavanje potrebno je pažljivo slušanje publike. Jedna rečenica, jedno pitanje sultanovo upućeno veziru po povratku u Stambol: “Ima li bune u Bosni?”, otkriva mrežu regionalnih osobina koje čvrsto drže na okupu različite sastavnice kazivanja. Sultanovo pitanje ukazuje na osobine priče uvjetovane historijskim prilikama. Sve je tu: Bošnjak koji je kao osuđenik na smrt sproveden u daleki Stambol (mladićev jedini zločin je suprotstavljanje vladaru i uvreda

vezira), vezir koji je zadužen da guši nemire i bune po Bosni, stambolski sultan, koji sa gostom iz druge carevine igra tavle, ali ne u novac, nego u mnogo veći ulog – u pokrajine.

Kroz životnu priču Damad-efendije, od djetinjstva u Bosni do zrele dobi u Stambolu, kazivač Murat ef. Merdan iz Kruševa kod Foče pripovijeda o životnim prilikama u vlastitom zavičaju za vrijeme osmanske vlasti. Ono što u neku ruku i ne iznenađuje, a ide u prilog tvrdnji da je riječ o izuzetnom kazivaču, saznanje je da priča i kroz sliku regionalnih dešavanja progovara o značaju učenja. Dječak uz pomoć hodžine i kahvedžijine pouke postaje čovjek koji se dobro snalazi, kako u društvu čuvara, tako i u društvu sultana i na kraju, znanje i vještine koje je stekao u mladosti posredno će mu spasiti život. Težište cijele priče, čemu služe sve njene poetičke mogućnosti, odsudna je važnost učenja.

4.21. Mudri pogađači na djelu

Zabavne priče o braći koja nehotice otkrivaju istinu o carevom porijeklu vrlo su česte u bošnjačkoj usmenoj tradiciji. Jedan takav primjer, zapamćen i objavljen pod naslovom *Car-kopile*, kazivao je sedamdesetih godina 20. stoljeća na jednom sijelu Zejnil Dacić iz Sjenice.

Priča je to o četverici sinova kojima otac na umoru ostavlja “bešare” (*bešere*, ar. obradovati), tj. darove – najstarijem crni dušek, drugome bijeli behar, trećem zeleni vijenac, a najmlađem maveni (plavi) čador. Kako sinovi nisu nikako mogli dokučiti šta znače očeve riječi, oni se zapute caru, jer je samo on mogao znati pravo značenje riječi. U putu braća nailaze na tragove odbjegle deve, a ubrzo potom i na njezinog vlasnika. U razgovoru sa vlasnikom deve oni opišu nestalu životinju, a čovjek – pomislivši da su je oni ukrali – optuži ih za krađu. Kad su došli kod cara, ovaj najprije objasni braći pravo značenje riječi koje im je otac kazao na smrti, a potom im naredi da oni kažu kako su pogodili devin izgled. Braća objasne: “Hramala je na desnu nogu, jer je obijala rosu na desnu stranu. Bila je ćorava u l’jevo oko, jer je pasla samo na desnu stranu. Kad se balježala, baljege su ostajale čitave jer nije imala repa da ih rasturi, imala je jular na glavi koji se vuk’o po zemlji i pravio trag.” Car se iznenadi mudrom i posve logičnom objašnjenju mladića koje je ukazivalo na to da su oni samo izvodili zaključke na osnovu raspoloživih saznanja. To se cara dojmi i on ih ugosti večerom. Na večeri oni zapodjenu razgovor: “Dobar hljeb, ali ga je m’jesila žena koja doji d’jete.’ ‘Dobro meso, samo ima pasje sorte’ - dodade mladi. ‘Dobar pekmez, samo sa vakufa’ - nadoveza treći. ‘Dobar car, samo da nije kopi-

le' - reče najmlađi." Začuden, tačnost izgovorenog car provjeri kod slugu koji su pripremali večeru i uvjeri se u njihovu istinitost, koja se odnosila i na njegovo vlastito, dugo prikrivano porijeklo. Ali, ono što on tada nije znao jeste da braća ovoga puta uopće nisu izvodila zaključke na osnovu vlastitih opažanja, nego su pogađali vođeni nekim svojim razlozima. Na carevo pitanje kako su znali da je on kopile, oni mu odgovore: "Što te god sinoć zvasmo da s nama jedeš, ti više odbijaše, a znaš ono: 'Što si navalio ko kopile!'" Iako je kod slušalaca ovakav rasplet svojom neočekivanošću mogao izazvati smijeh, prije bi se reklo da se ovdje radi o novelističkoj priči, kazivanoj s ciljem da zabavi publiku.

Inačica ovom novelističkom predlošku nalazi se i u rukopisnoj zbirci Huseina ef. Rizvića. Različito od Dacićeve, Rizvićeva je više u religioznom ozračju, i to ne samo stoga što priča otkriva porijeklo čuvenog islamskog mislioca Ebu Derde ili što su imena likova Emel, Memel, nego i s obzirom na ritam rečenice usmenog pripovjedača. Na Ebu Derdeovo pitanje, upućeno najstarijem bratu, kojim se željelo saznati kako je otkrio da je on "kopilan", ovaj odgovara: "Dosta sam se naslušo o tvome nazovi ocu: i o njegovim vrlinama, a osobito u pogledu musafira (nahodnika). On ne bi dao, da ko drugi podvori i posluži goste, nego bi to sobom činio, a ti si to povjerio drugima, da taj sevab (nagradu) kod Svevišnjeg Boga oni zadobiju. Potom sam zaključio, da nisi pravi potomak svog predčasnika, bivšeg ahar sahibije." Uporedimo li ova dva uobličena istog sižejnog obrasca, posebno dolaze do izražaja razlike u stilu rečenice. Kako su rečenice Rizvićevog zapisa složene i duge, tok pripovijedanja biva usporen i priča se doživljava kao ozbiljnija. Stil odaje zapisivačeve zahvate i moguću povezanost sa orijentalnim predloškom, pošto je Husein ef. Rizvić bio znalac orijentalnih jezika a bavio se i prevođenjem.

Nešto drugačiju varijantu pod istim naslovom (*Car-kopile*) kazivao je sedamdesettrogodišnji Bego Mulamehmedović iz Čelića. Kako je sižejni obrazac iznevjeren već u uvodnoj motivaciji, došlo je do promjena i u rasporedu zbivanja. Trojici braće neko ukrade kobilu. Oni odluče pogađati izgled i ime lopova: "Ukro je kobilu čojek visok, riđ.' Kaže oni mlađi: 'Ako je visok, riđ, on je duga nosa.' Kaže oni najmlađi: 'Ako je visok, riđ i duga nosa, njemu je ime Musa.'" Vrlo brzo naiđu na čovjeka koji je po svemu odgovarao opisu lopova i odvedu ga kadiji. Ovaj najprije provjeri neobične sposobnosti braće i uvjeri se u njihovo logično rasuđivanje pa ih nakon nekoliko dana pozove na ručak. Saslušavši njihova zapažanja o jelu, ali i o vlastitom porijeklu, kadija upita majku šta je istina. Majka sve prizna, a on

će na to: “Musa, kaže kadija, ‘stvaraj ljudima kobilu, oni su uišćilili istinu.’ I Musu u zatvor.”

Upoređivanjem zabilježenih pripovjedačkih uobličjenja uočljivo je da se sudionik usmene tradicije u posljednjem zabilježenom primjeru nije držao sižejnog obrasca koji je vrlo čest u bošnjačkoj tradiciji i da u njegovom kazivanju nema nekih motiva, što utiče na razumijevanje priče u cjelini, čime su umanjena kako estetska, tako i zabavna postignuća. U prethodno razmatranim uobličjenjima istog sižejnog obrasca “uišćilivanje” braće, ili izabiranje na osnovu posmatranja i rasuđivanja, podrobno i postupno je objašnjeno, a u Mulamehmedovićevom kazivanju toga nema. Pripovijedanje je usredsređeno na kraj, na provjeravanje istine o kadijinom porijeklu, a sve ono što se usput dešava je nedovršeno i nezaokruženo, što slabi veze između dionica priče i dovodi do nestabilnosti sižejnog obrasca.

4.22. Najveća ljubav u životu

Odstupanja od modela tradicionalne novelističke priče koju ponekad čine pripovjedači, mogu se dešavati na različite načine i biti manje ili više uspješna, ovisno od darovitosti pojedinaca, sudionika u usmenoproznom tradicijskom lancu. Jedno od najočitijih iznevjeravanja, onog u formi kazivanja, prisutno je u priči pod naslovom *Najveća ljubav*, koju je krajem 19. stoljeća zabilježio Ahmed Kasumović u okolini Bosanske Gradiške. Priča kazuje o djevojačkoj ljubavi.

“Jedna djevojka tako bijaše lijepa da se je u nju car zaljubio pa pošalje svoje paše da je isprose.” Ljepotica odbije proscu, kazujući im da ona već voli drugoga, ali je prosci na silu dovedu u harem. Nesretnica je na sve načine pokušavala pobjeći, ali na kraju odustane od bijega i zanijemi. Kako mu nije uspijevalo natjerati djevojku da progovori, car naredi da se pripremi veliki novac za onoga ko od nje uspije izmamiti makar jednu jedinu riječ. Djevojku bezuspješno počnu svi uhoditi – otac, braća, sestre. Jednoga dana njezin ašik pošalje po nekoj nani zlatom vezenu mahramu koju mu je djevojka bila poklonila kao znamenje svoje ljubavi. To vidi car te pozove momka u dvor, nudeći mu svoju sestru za ženu i službu vezira ukoliko djevojci kaže da je više ne voli: “On jedva dočeka pa ode i rekne djevojki: ‘Slobodno ti se moreš udati za cara, ja tebe neću, ja sam tebe vavijek varao.’” Odbačena od porodice i dragog, djevojka prvo poželi umrijeti, a onda se ipak predomisli i prihvati carevu ljubav, proklinjući svoga ašika Mustafu.

Uticaj kolektiva prepoznatljiv je u postojanju formulativnog početka i rasporedu epizoda. Formulativnost se javlja i u trostrukom ponavljanju

epizode u kojoj vladar pokušava navesti djevojku da progovori i nasmije se. Prvi put car “skupi njezini drugarica kolo, sami djevojaka, pa su igrali da progovori, ali uzalud su oni igrali, pjevali i sve drugo”. Drugi put vladar “skupi jedno kolo osredovičnih žena pa su i oni igrali pivali i sve drugo, ali ona ne htje bi da se ona nasmije”. Treći put car “sakupi kolo starih žena pa je i njija natiro da i oni igraju i pjevaju, ali i to sve bijaše uzalud. Ona ne htjede ni progovoriti ni nasmijati se.” Kao i u ostalim slučajevima trostrukog ponavljanja epizoda i u spomenutom primjeru prisutna je gradacija.

Odstupanje od modela usmene bošnjačke novelističke priče ogleda se u neobičnoj formi. Sazrijevajući u sredini koja je očigledno posebno pažljivo njegovala usmenopoznu tradiciju, pripovjedač *Najveće ljubavi*, neopterećen poetičkim zakonima žanra usmene novelističke priče, oblikovao je kazivanje u kojem jedno do drugog žive proza i poezija. U trenucima kada prozno kazivanje počinje gubiti na svojoj snazi, pripovjedač postaje pjesnik. Stihovi postaju skladni izraz najdubljih emotivnih stanja nesretne djevojke, koja – napuštena od porodice i voljene osobe – stihovima iskazuje bol u koju je utonula.

Lik djevojke u *Najvećoj ljubavi* izrazito je individualiziran. Već na samom početku kazivanja pripovjedač kroz statičke motive, gotovo neprijetno, uvodi publiku u unutrašnji svijet lijepe junakinje, da bi – u epizodi kad momak priznaje nevjeru – u kulminaciji priče stihovima predočio bol koju djevojka osjeća.

4.23. Nesretna i progonjena djevojka

Uporedo sa ženomrzačkim novelističkim i šaljivim pričama u usmenoj tradiciji Bošnjaka egzistiraju i priče o poštenoj i vjernoj, ali oklevetanoj ženi, koja poslije svih patnji biva nagrađena za svoje poštenje, vjernost i strpljenje. Kazivanja o nesretnoj, progonjenoj djevojci u usmenim tradicijama evropskih naroda najčešće su bajke ili legende, ovisno o porijeklu čudesnih elemenata. Priča *Hadžija i hodža* koju je Hamid Kunić kazivao sakupljaču Đuri Šurminu novelistička je i fabularno razvijena (ATU 883 A).

Imao hadžija kćer i sina. Jednoga dana odluči zajedno sa sinom poći na Hadž. Kćerku ostavi na brigu prvom komšiji – hodži. Ovaj, vidjevši da je djevojka lijepa, poželi da je uzme za sebe. Na sve načine je pokušavao da je uhvati, a naposljetku – uz pomoć zle babe – zamalo i uspije u nakani. Uto se i hadžije počnu vraćati s Čabe te hodža napiše pismo djevojčinom ocu u kojem neutemeljeno optuži djevojku za navodni grijeh. Hadžija odmah pošalje sina da ubije djevojku, ali brat – posumnjavši u istinitost hodžinog

pisma – pošalje sestru u planinu, a nož kojim je trebao zaklati djevojku okrvavi krvlju horoza. Na nesretnu djevojku naiđe car, oženi je i ubrzo dobiju tri sina. Jednoga dana car dopusti ženi da s djecom i vjernim ćehajom obiđe oca i brata. Međutim, u putu ćehaja pokuša ženu obljubiti, ucjenjujući je životima djece. Žena je tri noći odbijala nasrtljivog ćehaju, a ovaj je svaku noć ubijao po jedno dijete. Napokon, žena četvrtu noć pobjegne i pruruši se u Ćelu. Ćehaja se vrati kući i, slično kao i hodža, okleveće nevinu ženu. Očajan, car krene u potragu za istinom. Namjeri se na jedan han i potraži pripovjedače. Slučajno to bude han u kojem je bila njegova prurušena žena. Ona pristane pripovijedati, ali pod uvjetom da to bude u hadžijinoj kući i uz prisustvo zle babe i hodže. Car pristane. Uvečer se svi okupe, a žena prurušena u Ćelu kaže sve kako je bilo i za potvrdu ispričanog upita na kraju prisutne: “Je l ovako bilo?” Kralj i hadžija skoče: “Hodžu objesiše, slugu nabiše, a bađuziju konjima repovima raznesoše. Pošto to bi učinjeno, sklopi ona ruke oko baba i brata te hajd kući. Ako su živi, i danas su dobro bili. Ko drugom zlo, samo sebi.”

Struktura kazivanja *Hadžija i hodža* nije tako česta u usmenopronjoj tradiciji. Novelistička priča uokvirila je bajku. Priča započinje situacijom iz životne zbilje Bošnjaka, odlaskom oca na obavljanje Hadža, jedne od temeljnih dužnosti svakog muslimana. Hodočasnik svoju jedinicu povjerava na čuvanje prvom komšiji – hodži. Onog trenutka kad hodža počne salijetati poštenu djevojku da bi je obljubio, pripovjedač poseže za modelom bajke. Sadržaj priče je uvjetovao stil bajke – trostruko ponavljanje epizode hodžinog pokušaja da se približi djevojci, trostruko ponavljanje ćehajinog okrutnog zločina. Poput većine likova u bajci, i lik žene u ovom dijelu priče oblikovan je jednodimenzionalno. Tri puta ćehaja ucjenjuje ženu i sva tri puta ostvaruje svoju prijetnju; prvo će najstariji sin biti surovo umoren pred njezinim očima, potom srednji i naposljetku najmlađi sin. Mati sve to gleda, ali ne pokušava ništa promijeniti, suprotstaviti se ili pobjeći – ona kao da ništa nije naučila iz prethodnog iskustva. Junakinja strpljivo podnosi ono što joj je sudbina odredila.

Stil bajke prisutan je sve do epizode kada oklevetana žena preuzima ulogu pripovjedača. Od tog trenutka popunjavaju se sve praznine u oblikovanju likova i kazivanje se žanrovski opet transformira u novelističku priču. Ispovijest žene obilježena je njezinim položajem u životu: ona je strpljiva patnica koja je spremna žrtvovati i ono što joj je najdragocjenije – život djece, ali će sačuvati obraz.

Priča kao da ima dva kraja. Jedan je formulativan i odgovara dijelu kazivanja koje je oblikovano prema modelu novelističke priče. Formu-

lativni kraj dovodi u ravnotežu narušene odnose sa početka priče jer se djevojka vraća u okrilje roditeljskog doma, ocu i bratu te – “ako su živi i danas su dobro bili”. Završetak u obliku poslovice “Ko drugom zlo misli, samo sebi”, izrečen nakon formulativnog kraja, odnosi se na dio priče koji je zapravo bajka – hodža, zla baba i ćehaja kažnjeni su okrutnom, ali pravednom kaznom. Kako je vidljivo, pripovjedač je kazivanje završio sa dva kraja, koja prividno nisu usklađena. U usmenoj književnosti formulativni kraj pripada najčešće bajkama, a poučni, u obliku poslovice – novelističkoj priči. Međutim, sadržaj priče uvjetovao je ovakav pripovjedačev izbor završetaka, slično kao i oblikovanje kazivanja – čas kao novelističke priče, čas kao bajke, te se upravo u ovom postupku ogleda pripovjedačevo umijeće.

Priča kazivača Omera Sitnića iz okoline Livna, zabilježena gotovo pola stoljeća kasnije u odnosu na onu koju je pripovijedao Hamid Kunić, rasporedom motiva, ali i strukturom podsjeća na priču *Hadžija i hodža*. Ova razrada istog sižejnog obrasca u svemu se slaže sa Kunićevom, osim u pojedinosti da je Sitnić dodao dionicu u kojoj djevojci u bijegu od nasrtljivog hodže pomaže mjesni sarhoš (pijanica, bekrija) i njegova majka. Od vrlo kratkog uvoda u osnovno zbivanje, preko pokušaja hodže da djevojci “udari na obraz, zinaluk”, sve do epizode susreta djevojke i cara, pripovjedač je kazivanje oblikovao u maniru bajke. Kazivanje je živopisno, naracija biva povremeno zamijenjena dijalogima, koji unose živost u priču i čine je privlačnijom. O unutrašnjem svijetu junaka saznajemo na osnovu monologa, dijaloga, ali i postupaka junaka, i upravo u oblikovanju likova sudionik u lancu usmenoprozne tradicije odstupio je od modela bajke. Epizoda susreta cara i djevojke predstavlja granicu od koje se potpuno mijenja način pripovijedanja. Đenana Ćustović koja je radila sa Sitnićem, tom je prilikom zapisala: “Zatim mi je kazivač ukratko ispričao sadržaj pripovijetke.” Nastavak priče *Ono ti bude čojek i žena i imadne sina i ćer* je skicozan, zbivanja su ovlaš data, vrlo sažeto i bez ulaženja u pojedinosti. I ovaj dio kazivanja, slično kao i kod pripovjedača Kunića, odgovara sižejnom obrascu novelističke priče. Radnja je smještena u poznat svijet, čudesno se vraća u okvir svakodnevnice, zločin je kažnjen. Međutim, završetak livanjske varijante je odsječan – “car pogubi sve one koji su joj naudili”, što umanjuje razinu uobličjenja usmenoprozne tvorevine.

Razradu istog sižejnog obrasca donosi i Vlajko Palavestra u *Narodnim pripovijetkama i predanjima iz Žepe*. Vrlo razvijeno kazivanje *E, ono bio jedan čovjek i stekao hadžinsko blago* pripovijedao je Bešir Kulovac šezdesetih godina prošlog stoljeća.

Iako se čini da su priče o progonjenoj i oklevetanoj djevojci sklone ženi jer je ona prikazana istrajna u trpljenju i odlučna u namjeri da sačuva obraz, pa i po cijenu gubitka onog što joj je najdraže – djece, savremena feministička kritika ipak se sa ovim razmišljanjem ne slaže u potpunosti, jer ona u ovim pričanjima vidi “učvršćivanje poželjnih vrijednosti i normi ženskog ponašanja, ideal pasivnosti i bespomoćna trpljenja sudbine”.¹²⁸

Pišući o pričama o nesretnoj i progonjenoj djevojci u hrvatskoj usmenoj tradiciji, Maja Bošković-Stulli je uočila da su ovakve priče kazivale samo žene. U bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji vidimo da su one bile zanimljive i pripovjedačima jer su razmatrane primjere kazivali upravo muškarci.

4.24. Zla sreća dosjetljive djevojke

Priča *Djevojka cara prevarila ili odakle ime Kani* koju je Hamid Kunić kazivao Đuri Šurminu u Sarajevu primjer je kako daroviti sudionik usmene tradicije – vješto povezujući zbivanja i likove – oblikuje usmenu tvorevinu vrhunskog umjetničkog dometa. Kunić je novelističku priču o mudroj i dosjetljivoj djevojci (ATU 875 + 891) završio predajom o porijeklu naziva lokaliteta – Kani, a kao veza između novelističke priče i predaje uobličena je kratka bajka o tragičnom životu cara – ocoubice.

Zbivanja u novelističkoj priči o dosjetljivoj djevojci, čiji je sižejni obrazac međunarodno rasprostranjen, motivirana su carevom željom da sazna značenje svoga sna. U potrazi za odgovorom, muhur-sahibija odlazi u svijet i susreće mudru djevojku koja zna odgovor na pitanje koje je mučilo cara. Car će u više navrata pokušati da nadmudri djevojku, ali mu to neće poći za rukom. Konačno, zadivljen njezinom pameću, oženi je. Nakon nekog vremena, izbije pobuna i car krene u rat, ali prije odlaska zatvori ženu u kafez i zapovjedi joj da mu mora roditi sina i kćer, da kobilica mora oždrijebiti ata koji će biti isti kao njegov, te da ne smije slomiti pečat pod carskom haznom. Mudra žena se preruši i uspije ispuniti sve što je on zapovjedio. Vrativši se kući, car nađe sve kako je naredio, ali ipak pogubi ženu, posumnjavši u njezinu vjernost. Međutim, dođe njihovo dijete i kaže ocu istinu, posvjedoči o majčinom poštenju te ocu odsiječe glavu.

Dijete se potom vrati kući i počne vladati carstvom, ali nije nikako moglo zaspati. Četvrte noći usnije kako ga otac želi ubiti. U tom snu babo ga udari rukom po nozi i kad se dijete probudi vidje da ima veliku ranu na

¹²⁸ Maja Bošković-Stulli, *O mizoginim pričama*, u knjizi: *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 2002, str. 30.

mjestu gdje ga je otac udario. Kako je rana bila sve gore, dijete pusti telale po carstvu, ne bi li se našao neko da ga izliječi. Međutim, nije bilo ni liječnika, ni lijeka. Najzad, dijete zovne dvojicu braće koji su ga inače liječili, a jednog od njih je car baš volio. Braća dođu, i upravo onaj brat kojeg je car volio nasluti i svoju smrt, jer lijeka za carevu bolest nije bilo. Vrlo brzo umre brat, a za sedam dana umre od tuge i car.

Pred samu smrt momak je rekao bratu šta treba učiniti nakon što ga ukopaju. Najprije neka jave caru za njegovu smrt pa će ovaj za sedam dana umrijeti, a potom da donesu tri boce na njegov mezar. Prvom bocom “polijte grob, ja ću oživjeti, drugom me bocom napojte, a ja prenglisati, trećom me bocom polijte i ope, pa ću ustati i hodati.” Sve to reče, a ne reče s božijim memlom.” Nakon careve smrti dođu ljudi i otkopaju mezar onog brata “poliju jednom bocom, a oni oživje; otkopaju ga sa svijem i ope mu dadoše, a on proču. Dadoše mu i treću, da pije, a kad on jenu kap popi, naleti orao, pa prolije sve, a on viče samo: ‘Kani! Kani’. Tako to i ostalo, te se tako i danas zove ona zemlja, jer je on sjedeći ostao zatrapljen.”

Kunićevo kazivanje ima neobičnu strukturu. Kako se mijenja sadržaj priče tako se mijenjaju i obrasci preuzeti iz tradicije. Novelistička i fabularno razvijena priča pretače se u bajku, a bajka u predaju. S obzirom na razinu uobličenja, kao usmenoprozno ostvarenje najuspjelija je novelistička priča. Iako je sižejni obrazac već poznat u tradicijama drugih naroda, Kunićeva varijanta jedinstvena je po krajnjim dometima usmenog pripovjedača. Posebnu draž ovom kazivanju daju živ jezik i slikoviti opisi običaja i načina života Bošnjaka. (Naprimjer, igra “bošnjački prsten”, u kojoj prerusena žena pobjeđuje muža, smješta priču u bosanskohercegovački prostor.) Iako je sadržaj razvijen posredstvom tri žanrovska obilježja, likovi i zbivanja spajaju zbivanja u jedinstvenu smisaonu cjelinu. Kako se priča o stradanju dosjetljive djevojke završava predajom o porijeklu imena lokaliteta Kani, kraj priče funkcioniра kao metatekst, koji ima za cilj ukazati na istinitost ispričanih zbivanja.

4.25. Domišljata djevojka

Mudra djevojka javlja se kao lik u gotovo svim žanrovima usmene proze, a posebno omiljena u novelističkim i šaljivim pričama zabilježenim u bošnjačkoj sredini je domišljata “šašiokasta” (razroka) djevojka. Jedno od uobličenja ovog sižejnog obrasca zabilježio je Hamdija Mulić u Hrasnici početkom 20. stoljeća (ATU 875).

Car i imam, prolazeći pokraj imamove kuće ugledaju njegovu “šašiokastu” kćer. Ciljajući na djevojčin izgled, car će reći da je “kuća lijepa, ali joj je kriva badža”. Djevojka na to odgovori da to nije bitno sve dok dim iz nje pravo ide. Nakon toga, car će još dva puta pokušati duhovitim smicalicama zbuniti djevojku, ali nijednom uspješno. Naposljetku – “svidi mu se njezina mudrost, pa je za se vjenča”.

Sadržaj ove fabularno razvijene novelističke priče poznat je u nizu evropskih usmenoknjiževnih tradicija, ali sa određenim samosvojnim crtama, što je i razumljivo, budući da kultura svake sredine ostavlja vlastiti pečat na odgovarajuće umjetničko djelo. Priča iz Mulićeve zbirke *Car i imamova šći* završava odavanjem priznanja djevojčinoj mudrosti, bez isticanja stava da je žena bolja od muškarca samo kada priznaje vlastitu podređenost.

Formulativnost usmene priče prisutna je u trostrukom ponavljanju epizode nadmudrivanja. Tokom prvog susreta djevojka svojom domišljatosti ostavlja cara bez riječi: “Car rekne onome imamu: ‘Ova je kuća plaha (lijepa, krasna), ali joj je kriva badža.’ To čuje imamova šći, pa će dobacit: ‘Iako je kriva badža, pravo dim ide.’” I u drugoj epizodi djevojka mudrošću opet pobjeđuje cara: “Čim dođe kući, potuži se svojoj kćeri: ‘E ne znam šta ću, ženska glavo, car mi evo naredi da se od ovog pramena otka ćilim koliko bi mogao sve saraje zastrijet, i to za tri dana.’ ‘De, lahko je to, babo’, reče mu šći, ‘odnesider ti evo ‘vi jedan moj dukat, nek on od njeg načini stan i hornu, da ništa više zlata ne primiče.’” Ni u trećem pokušaju car neće uspjeti nadmudriti imamovu kćer. Na njegovu naredbu da dođe “ni gola, ni bosa, ni obučena, ni pješe, ni na konju”, ona “uzjaše na magarca, pa s jedne strane obje noge prebaci, a prekrije se hasurom”.

U sve tri epizode, koje su formulaične u tom smislu što se odnose na ponavljanje situacije nadmudrivanja, ali različito jezički oblikovane, vrhuni djevojčina domišljatost.

U priči je kao metatekst oblikovan pripovjedačev komentar na samom početku: “A to ona cura bila šašijokasta u oba oka, pa mu eto dobacila, biva ako sam i šašijokasta, vidim pravo ko i ti.” Budući da slušaoci u uvodnoj motivaciji nisu od kazivača saznali ništa o djevojčinoj mahani, careva aluzija bila bi besmislena bez metanarativnog iskaza. Uočljivo je da samo u metatekstovnom iskazu kazivač koristi leksemu *cura*, a u svim ostalim prilikama sintagme i izraze “imamova šćer”, ili *šćer*, ili “ženska glava”, kada imenuje djevojku. Ovim postupkom usmeni pripovjedač postiže jasno obilježavanje svoga iskaza, komentara, koji se izdiže iznad razine priče. Može se uočiti da metanarativni iskaz čini jedinstvenu cjelinu sa pričom.

Sedamdesetak godina nakon što je Hamdija Mulić zabilježio priču *Car i imamova šći* u Sarajevu će učenici Gazi Husrev-begove medrese objaviti zbirku *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, među kojima se našla i priča čija je junakinja “žensko dijete frljavo u oba oka”. Novelistička fabularno razvijena priča *Ženidba mladog carevića*, koju je kazivao Rizvan Fetić iz Negobratine kod Bijelog Polja, izbrušenošću uobličjenja nadilazi ne samo ostale inačice ove teme nego ulazi među antologijske primjere bošnjačke novelističke priče općenito.

Već u uvodu u osnovno zbivanje pripovjedač upoznaje slušaoce sa idealiziranim svijetom u kojem vlada harmonija i koje se zasniva na bogobojažnosti sudionika, prvenstveno siromašnog Ibrahimage, a potom i njegovih komšija. Ibrahimaga nije “ni kopao, ni orao, ni sijao, ni žnjeo, jer nije bio kadar, a nije ni zemlje imao. Komšije su ga pomagale, davale mu pomalo žita, a on je to sam nosio u vodenicu na svojoj grbači, mlio i opet donosio kući.” Svijet priče izgrađen je na temelju pripovjedačeve svakodnevnice jer opisi, kako u uvodu tako i kasnije, obiluju pojedinostima iz njegovog života.

Svijet u kojem vlada načelo svekolikog dobra narušiće dolazak carevog sina: “Tako, jednog dana, kad se vraćao Ibrahimaga iz vodenice u putu ga sustiže neki mladić i nazva mu selam. Ibrahimaga otpozdravi ne okrećući se da vidi ko je. Pomisli: ‘Dobro će biti, možda će se ovaj sjetiti, pa će uzeti ovu vreću da me malo odmijeni.’ Ibrahimaga je stalno očekivao da ga odmijeni, ali uzalud.” Nakon nekog vremena, mladić započne razgovor sa siromahom, ali rečenicama koje su duboko vrijeđale siromaha: “Došavši do pod jedno brdo uz koje su se morali ispeti do vrha da bi stigli do Ibrahimagine kuće, opet provali mladić: ‘Stani malo amidža, da uzjašem na tu vreću, pa me iznesi na ovo brdo, jer sam se umorio.’” Kad ovo ču, Ibrahimaga od ljutine umalo ne potrča uz brdo. Grdio je bezobraznika, a ovaj se smijao i odgovarao kroz smijeh. Kad izadoše na vrh, Ibrahimaga sav znojav, kao da se kupao u rijeci, a mladić se zacrvenio od smijeha, rukama se držeći za trbuh. Ljutog oca kći će nagovoriti da mladića ugosti. U toku ručka careviću se sviđi djevojka, iako mu “malo pokvari volju što je frljava”, ali prije nego što je krenuo kući, on se obrati Ibrahimagi: “Vala, amidža, imaš dobru kuću samo su joj dimnjaci ukrivo – misleći na razrokost njegove kćeri.’ ‘E, care ako su dimnjaci ukrivo, dim pravo izlazi’ - odvrati mu djevojka.” Carev sin se iznenadi ovom odgovoru te reče Ibrahimagi: “Evo ti ovaj smotak konca, podaj ga svojoj šćerki, pa ako od njega izatke peškir da se abdestenju njime može potrati sva moja vojska, i još da pretekne, onda ću je uzeti za ženu.” Na to mu djevojka poruči da joj od jednog drvceta napravi razboj pa

će onda izatkati peškir. Vidjevši da je cura pametnija od njega car pošalje svatove i oženi je, ali upozorivši je da se ne miješa u njegove poslove. Međutim, pametna djevojka ipak će pokušati ispraviti jednu nepravednu carevu presudu te je on otjera od sebe, dozvolivši joj pritom da iz kuće uzme ono što najviše voli. Kao i u drugim usmenim tradicijama, djevojka će ponijeti usnulog cara i s njim otploviti na pučinu. Kad se probudio žena mu reče: “‘Ti si mi juče rek’o da uzmem sve što mi je najdraže iz tvoga dvora, i da idem svojoj kući. Ja tebe najviše volim pa sam tebe i uzela.’ ‘Priznaću da si mudrija od mene i zato ti dajem svoju titulu pa ti vladaj i ti sudi’, – kaza joj car. Ona se na to samo nasmija: ‘Ne, ne smijem, jer gdje žene sude krivo se prosuđuje. Oboje se nasmijaše i zagriše pa se sretni vratiše u svoje dvore.’”

Tradicija u ovoj priči prisutna je u stilu i sižejnog obrascu. Kao i većina novelističkih priča, i ova posjeduje uvod u osnovno zbivanje, simboliku broja tri – tri puta mladić se obraća siromahu i tri puta djevojci, u epizodama je prisutna gradacija, a kraj je formulativan. Sižejni obrazac poznat je odranije, kako u bošnjačkoj, tako i u susjednim tradicijama. Prihvatajući i razrađujući model koji je uspostavila usmenoprozna radionica prethodnika, Rizvan Fetić se – dajući oduška vlastitoj darovitosti – iskazao prvenstveno u karakterizaciji likova, zaokruživši priču na uvjerljiv, pa i uzbudljiv način. Već u uvodnoj motivaciji Ibrahimagin život prikazan je rečenicama živim i slikovitim. Junakov život odvija se u bliskosti sa prirodom, a na vezi sa odredbama Božije objave, pa tako i pijetao kojeg posjeduje ima samo jednu svrhu: da podsjeti domaćina kuće na ranojutarnju molitvu. Ujednačen ritam kazivanja ostvaren je pripovjedačkom parataksom. Oblikujući razgovor između carevog sina i Ibrahimage, kazivač ulazi i u njihova razmišljanja, a to prethodno signalizira ponavljanim iskazima. Kako mladićeva obraćanja narastaju do drskosti i prostote, kod siromaha to proizvodi osjećanje ogorčenosti. Suptilnom gradacijom, koja prati kako napetost zbivanja, tako i intenzitet emocija, kroz živ i iskričav dijalog, likovi postaju uvjerljiviji i bliži: nisu više šablonizirani, već su prepoznatljivo individualizirani. U nizu epizoda nosioci radnje se izmjenjuju, izoštravajući naznačene crte karaktera. Lik djevojke uspjelo se oblikuje posredstvom postupaka i izjava. Ona je stidljiva, skromna, pobožna, ali istovremeno mudra i duhovita. Ono što joj otvara vrata ljepšeg života jeste njezina dosjetljivost. U gotovo svim pripovjedačkim uobličenjima ovog sižejnog obrasca – na momkovu aluziju o lijepoj kući, ali krivoj badži, djevojka odgovara dosjetkom: “Ako je kriva badža, dim pravo ide.” U ovoj priči, kao i u većini primjera oblikovanja ovog sižejnog obrasca djevojci nije dozvoljeno da javno iskaže

svoju mudrost i svi njeni mudri postupci su prikriveni, ali istovremeno se otkrivaju onome ko želi da vidi istinu.

Kraj priče je pojačan u poenti, s obzirom na činjenicu da je – prije formulativnog kraja – djevojka izrekla misao koja je prije svega komentar na predrasude društva prema ženama, bez obzira na vrijeme i prostor. Iskrenu carevu ponudu da ga mudra supruga zamijeni na mjestu vladara i sudije, ona kroz smijeh odbija: “Ne, ne smijem, jer gdje žene sude krivo se prosuđuje.”

Daroviti kazivač Rizvan Fetić, slijedeći poetiku žanra novelističke priče i udovoljavajući očekivanju slušalaca, preuzeo je sižejni obrazac od svojih prethodnika, ali je u njega utkao prije svega vlastite poglede i iskustvo i ispričao priču koja nedvosmisleno i iskreno slavi žensku mudrost.

U nešto drugačijem sižejnom obrascu javlja se dosjetljiva, šašokasta djevojka u priči *Zenđija i izmetač* koju je kazivao Travničanin Ali-beg Arnaut, a zabilježio Kamilo Blagajić: “Pribio se u jednoga zenđije sluga, da mu bez pogodbe izmet čini.” A onda će bogataš reći slugi: “Evo ti dukat, kupi mi zanj ovna, pa od njega pustekiju, pa od njegova mesa pečen ćevap, i opet ovi isti dukat da si mi natrag donio, a ma za druge pare ne kupio. Dajem ti tridest dana vremena, a ne učiniš li to, beli ćeš glavu izgubiti.” Momak u putu susreće mlinara i pokušava s njim razgovarati: “U neke će izmetač: ‘Ponesi, ja ti mene, ja ja tebe.’ (...) Onda uđu u šumu, a izmetač opet razriši: ‘Ušli smo dvojica, da iziđemo četvorica.’ (...) Opet poče izmetač: ‘Dobra šenica, čija je?’ A mlinar veli: ‘Moja.’ Onda opet izmetač: ‘Dobra šenica, lipa šenica, ako nije izjedena.’” Na sve mladićeve iskaze mlinar je samo šutio. A u “mlinara bila cura šašokasta i ona im ispeče kahvu. Reče joj izmetač: ‘Dobra kuća, lipa kuća, ali joj je badža nakrivo.’ A njemu cura: ‘Ako joj je badža na krivo, dim pravo izlazi.’” Mudra će djevojka odgonetnuti pravi smisao mladićevih iskaza. Ona ocu objašnjava da ponijeti jedan drugog znači razgovarati, da su ušla dvojica, a izašla četvorica značilo je da su usjekli štapove kako bi lakše hodali, a odgonetljaj treće zagonetke koji se odnosi na pšenicu glasi: “Na nju nije ni ptica pala, jer je zelena, a ja nisam dvizan, da sam ju zelenu unaprijed izijo.” Potom momak zamoli djevojku da mu pomogne spasiti glavu. Kako je djevojka bila srca milostivoga, pristane pomoći, ali pod uvjetom da je nikome ne oda.

U pripovjedačkoj konstrukciji Blagajićevog kazivača Ali-bega Arnauta, dosjetljiva šašokasta djevojka ima istu ulogu kao i čudesni pomoćnik u bajkama: ona pomaže glavnom junaku da se izbavi iz naizgled bezizlazne neprilike. Da je pripovjedač uvažio neka žanrovska pravila bajke, ali bez uvođenja čudesnih elemenata, upućuju i neke druge pojedinosti u kaziva-

nju. Uvodom u osnovno zbivanje pred junaka se postavlja zadatak od kojeg mu ovisi život te on kreće u pustolovinu. U preduzetom putovanju pomaže mu dosjetljiva djevojka i on se tako izbavi. Likovi su jednodimenzionalni, nema provedene karakterizacije kakva je došla do izražaja u priči Rizvana Fetića. Važni strukturni elementi ove priče su zagonetke. One će poslužiti slugi da otkrije djevojčinu oštroomnost i tako pronade nekog ko bi mu mogao pomoći da riješi zadatak. Prema tome, ova priča uspostavlja intertekstualne veze sa tradicijom preko kratkih folklornih vrsta. Iako bi kazivanje moglo funkcionirati i bez epizode u kojoj je doneseno razgovorno nadmetanje između momka i mlinara, a koje je zapravo u cijelosti u zagonetkama, njezino prisustvo doprinosi živosti i dopadljivosti kazivanja u cjelini.

Pišući o zagonetkama kao vrlo staroj folklornoj tvorevini, Vidu Latkoviću je upravo ciklus priča o dosjetljivoj djevojci-prošeniци poslužio kao dokaz o obrednom karakteru ove usmenoknjiževne vrste. Da bi provjerio željenu oštroomnost buduće nevjeste, prosac izgovara zagonetku, a Latković navodi da je po jednom mišljenju “zagonetanje kod Rusa bilo deo svadbenog obreda”. Osim toga, zagonetke se povezuju i sa inicijacijskim obredima posredstvom kojih se u nekim tradicijama ispitivala zrelost mladića. Od takve provjere intelektualne zrelosti – bilo prošeniци, bilo momka – ostalo je danas da su zagonetke “sredstvom za ispitivanje oštroomnosti pogađača”, čija je svrha igra i pouka kroz igru. I upravo to prepoznajemo u pričama o šašiokastoj djevojci iz bošnjačke usmene tradicije. Lik djevojke je oblikovan prema uzoru koji odranije postoji u usmenoproznoj tradiciji: ona je mudra, ali krije svoju oštroomnost.

Sve do kraja pripovjedač se držao stila bajke pa je i kraj oblikovao pripovjedačkom parataksom, čime se ostvaruje “atmosfera potrebna bajci”.¹²⁹ Ovaj dio priče glasi: “Sad bi veseo izmetač, ode k čobaninu, kupi ovna, dade mu dukat u zalog, dok donese deset groša. Pa je curi donio ovna, a ona ga je ustrojila, od onog ćevap izpekla, pa onda ostrigla, od vune otkala dvie pustekije, jednu je izmetač prodo za dvadeset groša, pa je dao deset čobanu, a deset curi što je radila, čoban mu vrati dukat, a on uzeo ovna živa i pustekiju i ćevap odnio svome agi i kotariso glavu.”

U kazivanjima iz ovog novelističkog ciklusa – neovisno od raspleta – djevojka na kraju stekne postekiju, kao što je to u primjeru *Zendija i izmetač* ili onoga u kojem stekne muža, kao u primjeru proze *Car i imamova šći* – na vedar i duhovit način veliča se ženska oštroomnost.

¹²⁹ Maja Bošković-Stulli, *O rečeniци usmenog pripovjedača*, u knjizi: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 157.

Sižejni obrazac u čijoj okosnici prepoznajemo nadmudrivanje pametne djevojke i cara prepoznamo i u kazivanju objavljenom pod naslovom *Car-ski saraji*, koje je redakciji lista *Behar* poslao Ahmed Mahinić, ne ostavivši podatke gdje je i od koga priču čuo. Ovaj primjer fabularno je razvijen i u njemu prepoznamo tip Aarne – Thompson – Uther 875 – o pametnoj djevojci: “Bio mi ti jedan car, pa napravio saraje kakvih dotada nitko nije vidio.” Kad je sve bilo gotovo on pozove svu svoju vučelu (odličnike) i upita ih znaju li koliko vrijede njegovi saraji. Iako je car obećavao veliku nagradu onome ko pogodi vrijednost saraja, niko se nije usudio odgovoriti jer “ako im pravi kimet (vrijednost) ne kaže”, pogađač bi morao “platiti svojom rusom glavom”. Onda car pošalje telale po cijelom carstvu s istim pitanjem: “Tko kimetlije carske saraje, car će mu ih darovati, ali ako pravi kimet ne kaže, rusom će to glavom platiti.” Nakon dugo vremena, jedan dedo dođe pred cara i kaže da bi odgovor na postavljeno pitanje mogla znati njegova kćerka. Car onda poruči djevojci da dođe “ni gola ni u haljinama, ni bosa ni u obući, ni pješke ni na konju”. Sutradan djevojka “uzjaše na štapinu, obuče na se mrežu, a na noge nalune i tako dođe pred carske saraje. Car je upita: ‘Koliko vrijede moji saraji?’, a ona mu odgovori: ‘Padišahu! Više vriedi jedan Božiji rahmet (milost, kiša), nego čudo takvih saraja!’” Caru se odgovor sviđi, pa je oženi.

Tradicijski postupci u ovoj priči vidljivi su, između ostalog, u kompoziciji koja ima razvijenu uvodnu motivaciju i trostruko ponavljanje epizoda. Slijedenje modela koji je uspostavio kolektiv prepoznamo i u pokušaju psihološke karakterizacije likova na način kako to čini usmena tradicija. Opisujući siromaha po povratku kući, a nakon razgovora sa carem, pripovjedač kazuje: “Kad dođe, tko jadniji tko žalostniji, ne smije ni da kaže kćeri svojoj toga belaja, već niti jede niti pije, sve jednako šuti i misli.”

Preko epizoda u kojima se intelektualno nadigravaju car i dosjetljiva djevojka kazivanje uspostavlja intertekstualne veze sa usmenoproznom tradicijom. Aktualizirajući njihovo značenje unutar ove priče pripovjedač pojačava privlačnost i neizvjesnost kazivanja u cijelosti.

4.26. Gonetanje o vrijednosti carevine

Usmena tradicija sačuvala je još jedno kazivanje blisko ovom tipu priče. Razlika je, u odnosu na prethodni primjer, što na carevo pitanje odgovor daje siromašak. Na jednom porodičnom sijelu sedamdesetih godina 20. stoljeća, stari Agan Hajdarević iz sela Kruševa kod Foče, zaokupljao je pažnju prisutnih članova svoje porodične zajednice pričama o istinskim

životnim vrijednostima. Manje ili više religiozno-metafizički utemeljene, ove priče izrazito su poučne. U jednoj od njih car pokušava dobiti odgovor na pitanje koliko vrijedi njegova carevina: “Rastelalio car po državi da mu odgovore na pitanje: ‘Koliko vrijedi moja carevina?’” Redom je pitao i “ko god mu nije znao reći on bi ga posjekao”. Naposljetku caru dođe jedan siromah i reče: “Tvoja carevina vrijedi jednog Božjeg merhameta. Kiša kad padne to je Božji merhamet, a bez nje ne bi bila ništa tvoja carevina.” Car nagradi siromaha i “više nije sjekao narod”.

Ovo je novelistička, ali fabularno nerazvijena priča najbliža tipu ATU 922. Njezina kratkoća se odrazila na oblikovanje likova, oni nisu psihološki nijansirani već su jednodimenzionalni, a suprotstavljeni su imanjen, onim što (ne) posjeduju: jedan ima sve – car, a drugi gotovo ništa – siromah. Religiozno-didaktička sastavnica izrijeком je donesena na samom kraju priče, u siromahovom odgovoru. Svo carevo bogatstvo vrijedi “jednog Božjeg merhameta”. Kroz vrlo jednostavnu razradu sižejnog obrasca (*Koliko vrijedi carevina*), pripovjedač Agan Hajdarević pokušao je svojim potomcima prenijeti istinu o pravim životnim vrijednostima, na način kako to često čini usmena tradicija – jezgrovito i nedvosmisleno.

4.27. Nadmudrivanje djevojke i momka

Usmena tradicija zapamtila je i drugačije nadmudrivanje momka i djevojke – ono u kojem djevojka zamalo životom plati vlastitu dosjetljivost. Novelističko tkanje čiji je osnovni pokretački motiv ljubav, zabilježio je Ahmed Kasumović krajem 19. stoljeća u okolini Bosanske Gradiške (ATU 879).

Zaljubi se carević Selim u kćer nekog adže. Svakog jutra, prolazeći kraj njezine kuće, on bi govorio: “Ilem Hasno, ilem dušo, ilem tvoje crvene dimije”, a djevojka bi odgovarala: “Neistersum balukčija.” Careviću to dojadi, te počne razmišljati kako da je pridobije za sebe. U ljubavnom nadgovaranju najprije momak nadmudri djevojku, a potom djevojka momka. Uvrijeđeni momak iz osвете isprosi djevojku. Došavši u novi dom, mlada u budžak umjesto sebe postavi sanduk sa medom, a sakrije se u hamam: “Kad carevića upuste, a on nosi golu sablju u rukama pa udari po medu kako je kud mogo, misleći da je djevojka u budžaku. A med frci, a on se sagne lizati i govoriti: ‘Dragi Bože, kakva joj je krv slatka, ja kakva je ona.’ A ona se nasmije i iziđe iz hamama, i ne htjedne je carević posići.”

Prihvatajući model koji je uspostavila tradicija, kazivač – sudionik usmenoproznog lanca – iskazao se prvenstveno u oblikovanju strukture kazivanja. Poetičke odlike usmene priče, osim u uvodu, prepoznajemo u

trostrukom ponavljanju epizode nadmudrivanja. Na početku ljubavne igre jasno je da je djevojka svojim crvenim dimijama zavela carevića. Prolazeći kraj njezine bašče on joj kazuje: “Ilem Hasno, ilem dušo, ilem tvoje crvene dimije.’ A ona njemu odgovora: ‘Neistersum balukčija.”

U drugoj epizodi momak se preruši u ribara i uspije dobiti od djevojke poljubac u zamjenu za ribu. Prilikom sljedećeg susreta ponavlja se razgovor iz prve epizode uz mali dodatak – na kraju carević razotkriva svoju prevaru, pa će djevojci reći: “Neistersum riba, jednoć poljubiti.”

U trećoj epizodi nadmudrivanja, vragolasta djevojka se preruši, uđe u sobu usnulog carevića, te ga nasmrt prepadne, pretvarajući se da je hazreti Azrail. Nakon petnaest dana, prolazeći kraj hadžijine kuće momak se istim riječima obraća djevojci kao i u prvoj i drugoj epizodi nadmudrivanja, ali ovaj put djevojka će dodati: “Neistersum hazreti Azrail dušu vaditi”, te tako razotkriti svoju prevaru.

Iako je nadmudrivanje različito, prema tome i različitog je jezičkog uobličjenja, sadržaj dijaloga je isti. Razlika je samo u komentarima koje izgovaraju sagovornici nakon uspjelog nadmudrivanja i koji prate narastanje ljubavnih osjećanja.

Pripovjedač sve do kraja slijedi sižejni obrazac preuzet od prethodnika i poetičke odlike usmene priče, a onda, upravo kad je trebao uspostaviti formalni završetak, pripovjedač pronalazi odušak vlastitoj darovitosti te priču završava stihovima. Stihovi koje kazuje junakinja priče još jednom podsjećaju publiku na ljubavnu igru vragolaste djevojke i njezinog, ništa manje vragolastog, izabranika.

Za razliku od već spomenutih priča o ljubavnom nadigravanju, zabilježenih u bošnjačkoj tradiciji, u ovoj je ljubavna igra baš kao u jednoj drugoj književnoj vrsti – romansi, shvaćena kao “vrhunaravni smisao i svrha života”. Promišljajući o usmenoj romansi Munib Maglajlić je primijetio da ona “pjeva o ljubavi razdragano i poneseno, izričući na taj način i pohvalu životu”,¹³⁰ a upravo to čini i priča koju je zabilježio Kasumović. Osim toga, ono što izravno povezuje romansu i ovu novelističku priču je vedrina koja se zasniva u oba slučaja na “tolerantnom odnosu prema ‘grijehu’, na namjernom snižavanju ljubavnog patosa.”¹³¹ Već u uvodnoj motivaciji djevojka vješto priprema zamku za carevića, moleći oca “da joj napravi krevet u bašči i da joj skroji crvene dimije”, a potom otac dopušta careviću, preru-

¹³⁰ Munib Maglajlić, *Usmena romansa u historijskom i teorijskom kontekstu*, u knjizi: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. II, Sarajevo, 1998, str. 303.

¹³¹ Hatidža Krnjević, *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, knj. III-IV, Sarajevo, 1975, str. 361-377.

šenom u ribara, da poljubi djevojku jer “neće joj obraza odnijeti”. Ljubavno nadigravanje, katkad erotski vrlo smjelo, u ovoj priči ima svoju kulminaciju u epizodi kad carević ulazi u bračnu ložnicu i sabljom probada sanduk sa medom, misleći da je to nevjesta, a onda liže krv, govoreći: “Dragi Bože, kakva joj je krv slatka, ja kakva je ona.”

Sižejni obrazac koji je u osnovi novelističke priče *Neistersum balukčija* razrađen je i u zapisu koji je zabilježio Dragutin Hofbauer i objavio u zbirci *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne i Hercegovine*. Zapisane otprilike u isto vrijeme, ove dvije razrade istog sižejnog modela pokazuju očigledne razlike. Kasumovićev zapis, u odnosu na Hofbauerov, otkriva ljepotu spontanog pučkog pripovijedanja, osnaženog darovitim zahvatima u samoj strukturi, pa druga varijanta, mada u ponečemu možda bliža savremenom čitaocu, djeluje poput neuspjelog pokušaja oponašanja stila usmenog pripovjedača.

Upoređujući sicilijanske pripovijetke koje je osamdesetih godina 19. stoljeća zabilježio talijanski folklorist Guiseppa Pitre i priče iz Bogišićeve rukopisne zbirke, koja se čuva u Cavtatu, Maja Bošković-Stulli je primijetila kako su na Siciliji i “široko na Mediteranu” veoma rasprostranjene priče o “dosjetljivom nadmudrivanju i bockanju djevojke i mladića, pri čemu je djevojka stalno superiorna, što također svršavaju ženidbom i slatkim lutkom u postelji”.¹³²

Najraniji zapis priče o mudroj djevojci i lutki ispunjenoj medom nalazi se u baroknoj zbirci usmene proze Talijana Giambattiste Basilea, pod naslovom *Il Pentamerone* (Napulj, 1634-1636).

4.28. Vragolasta djevojka

Za razliku od prethodno razmatranih primjera pripovjedačkih uobličjenja sižejnog obrasca o dosjetljivoj djevojci, priča pod naslovom *Probizemna Hata* je izrazitije šaljiva. Kazivanje je zabilježio Ahmed Kasumović početkom 20. stoljeća i radi se, po svemu sudeći, o zapisu koji je oblikom blizak vjerodostojnom pripovijedanju (ATU 956 B).

Neki hodža odluči obaviti Hadž. Prije nego što je krenuo na put, zamoli ga kćer-jedinica Zlata “da joj skupi devet cura da ne ostaje sama kod kuće, jer ju je strah od hajduka. (...) Hadžija koji je nanijetio na Čabu poslušao čere i dovede joj devet cura. Po imenu Hata nazvana tada Probizemna, bijaše bez oca i majke, ali valjana i pametna (...). Mejra – hodže nekoga ći, Kada

¹³² Maja Bošković-Stulli, *Dvije mediteranske zbirke pripovijedaka (sa Sicilije i iz Cavtata)*, u knjizi: *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 2002, str. 71.

– jednoga siromaha ći, Šaha, Lutfija, Šahzina – tri sestre, Đemila, Zejna – dvi sestre, Halima komšija.” Djevojke podijele kućne poslove i dogovore se da naizmjenično održavaju vatru preko noći. Međutim, svaki put kad bi došao red na Hatu, ona bi ibrikom vode utrnula vatru na ognjištu, a potom odlazila u obližnju šumu da od hajduka uzme ugarke za potpalu. Osim ugaraka, djevojka bi od hajduka uzimala hranu i dragocjenosti, a potom bi ih ubijala. Kad je po peti put došla, harambaša je uhvati, a ona mu obeća da će sljedeći put dovesti svih devet cura. Vrativši se kući, natjera djevojke da odu hajducima, a kada ih hajduci ukrase dukatima i biserima, Hata ih posavjetova kako da sa hajdučkim blagom na siguran način izvedu bijeg. Harambaša, videći da ima posla sa veoma ozbiljnim protivnikom, dosjeti sa da svoje hajduke, skrivene u plastove sijena, unese u hodžino dvorište, govoreći djevojkama da ih je hadžija poslao. Prepoznavši prevaru, Hata sabljom probije svaku od pedeset bala sijena i tako posmiče hajduke, a potom redom pogubi jednog po jednog, preostale razbojнике, koji su sa harambašom pokušavali da kroz jednu rupu u zidu uđu u kuću. Kasumovićev pripovjedač, koji bi s obzirom na sadržaj priče mogao prije biti ženski nego muški, nastavlja: ”Kad je prošla još tri mjeseca dođe hadžija sa pratnjom sa Čabe, oni sjedoše pripovijedati sve događaje što je činila Hata te je prozva svit radi junaštva i umjetnosti probizemna Hata. ”Nakon nekog vremena umre jedna bogata žena, a Hata odmah ode onoj kući i počne ”ko tobože plakati i žaliti”, kazujući ljudima da tuguje za svojom tetkom, jer je znala ”da je stara bogata, pa će sve njoj pripasti ako kaže da je njezin rod”. Tako i bude ”sve što je stara imala pripane Hati, te tako i uzgodni”, tj. obogati se. Ubrzo potom Hata se udala i rodila troje djece.

Narativna struktura ove novelističke priče odstupa od modela koji je znatnije rasprostranjen u bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji. Umjesto da kazivač priču završi hodžinim povratkom sa Hadža, on nastavlja pripovijedanje epizodom Hatine prevare mještana, te dionicom u kojoj se otkrivaju pojedinosti iz njezina kasnijeg života. Ovakva narativna struktura nije uobičajena u bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji, ali jeste u orijentalnim. Naime, u ovom Kasumovićevom zapisu susreće se stilski obrat ”pripovjedačevu postupku izmjene scene događanja”¹³³ koji je uobičajen u turskim pričama. Ovi iskazi zapravo su metanarativni; tako pripovjedač epizodu Hatinog povratka kući, nakon prvog nadmudrivanja sa hajducima, prekida rečenicom: ”Dakle pustimo djevojke”, i potom nastavlja pripovijedanje

¹³³ Maja Bošković-Stulli, *Dvije mediteranske zbirke pripovijedaka (sa Sicilije i iz Cavtata)*, u knjizi: *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 2002, str. 79.

o harambašinom povratku i iznenađenju izazvanom saznanjem da su bili napadnuti.

U prvom dijelu narativne cjeline poetičke zakonitosti bošnjačke usmene novelističke priče prepoznaju se u razvijenoj uvodnoj motivaciji, višestrukom ponavljanju epizoda nadmudrivanja djevojke i hajduka, te završetku, koji je metatekstualan. Kako je slijed zbivanja motiviran Hatinom željom da nadmudri hajduke, epizode nisu istovjetne, ali su međusobno uvjetovane. U prvoj epizodi djevojka hajduka “turi (...) u kazan koji je vrijo na vatri i ovaj odma bi gotov u nako vriljoj čorbi”, u drugoj razbojnika “morade utušiti u medu”, u trećoj epizodi djevojka protivnika “ubije namrtvo iz puške”, a u četvrtoj ostavi razbojnika da visi na jednoj gredi i u takvom položaju dočeka ostatak družine. Uočljivo je da ni hajduci, a ni njihov harambaša nikako da nešto nauče iz mukotrpnih dešavanja koja se nižu jedno za drugim, a u kojima su poraženi, i to od ženskog protivnika, što ih čini bliskima jednodimenzionalnim junacima bajki. U epizodama je proveden postupak gradacije pa na kraju Hata, ne samo da na sličan način posmiče pedeset hajduka – kako to čini i junak u priči *Ali Baba i četrdeset hajduka* – nego i dvanaesterici preostalih razbojnika odsiječe glave dok su pokušavali ući u kuću – slično kao što je to izvedeno i u priči *Vjeran drug*. Za razliku od jednodimenzionalnih likova razbojnika, lik Hate je usredsređeno oblikovan. Ona je vragolasta i nemirna, privlače je opasnost i pustolovina. Iako su njezine avanture gotovo čudesne, one ipak ne izlaze iz realističnog okvira, datog kroz imena likova te opise običaja i regionalnih obilježja uvjetovanih društvenohistorijskim prilikama iz vremena nastanka priče.

Metatekstualni iskazi uokviruju i ovo kazivanje. Na početku, kao usmenoprozni metatekst, oblikovan je pripovjedačev komentar o djevojci Hati: “A dobro je umila sada, u ovom slučaju, varati hajduke koji su ćeli s njome one cure zarobiti”, a na kraju se i u ovom primjeru svijet priče spaja sa svijetom pripovjedača u iskazu: “Ali, nikada se ne može više naći pameti Hatine i nako valjane kao što je ona.” Pažnju privlači još jedan zapišivačev komentar, izrečen na kraju kazivanja pod naslovom *Pogibelj jedne čete hajdučke*, koje je također zabilježio Ahmed Kasumović, a u kojem se pripovijeda o zgodama neke grofice Milke: “Sigurno je bila ova Milka grofica i Probizemna Hata na jednom stepenu jer i jedna i druga bočila se sa hajducima i zato ako su bile ikada na svijetu neka im svak moli junacima ženski nebeski raj.” Ovakvim se metatekstualnim dionicama nedvosmisleno pojačava vjerodostojnost priče.

Iako u drugom planu, poučna usmjerenost ovog kazivanja ostvaruje se i posredstvom mudrih izreka, poput one: “Ama svakako stara je riječ

ko umije njemu dvije, ko ne umije ni jedne mu”, donesene kao komentar pripovjedača.

Sedamdesetak godina nakon Ahmeda Kasumovića u zbirci *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka* objavljeno je još jedno uobličjenje na istoj sižejnoj osnovi. Priču pod naslovom *Šejtanija* kazivala je šezdesetpetogodišnja Hajra Latić na jednom sijelu u selu Pridvorci kod Gornjeg Vakufa, a zapisivač je bio Džemaludin Latić, tada učenik Gazi Husrev-begove medrese. Naslijedivši iz usmene tradicije sižejni obrazac, pripovjedačica je – individualiziranjem junaka kroz dijaloge i postupke – oblikovala priču koja je bliska zajednici, a s druge strane, unošenjem epizoda čija su zbivanja na granici mogućeg, postigla dinamičnost radnje i primamljivu draž kazivanja.

Iznevjeravanjem sižejnog obrasca već u uvodnoj motivaciji došlo je do promjena i u rasporedu zbivanja. Čovjek ima dvije kćerke – jednu pametnu i jednu ludu. Ludu kćer “sveže za direk u čošku jedne odaje”, a pametnoj, na njenu molbu, dovede trideset djevojaka. Do hadžijinog povratka djevojke su se pod Šejtanijinim vodstvom uspjele riješiti hajduka, ugrabiti pečeno janje, naći izgubljen očev tespih i vratiti ludoj hadžijinoj kćeri pamet.

Sadržaj priče *Šejtanija*, koju je kazivala Hajra Latić, oblikovan je prema poetičkim zakonitostima novelističke priče, ali u pojedinim dionicama prepoznajemo i bajkovita rješenja. Kazivanje je blisko svakodnevnici ne samo koloritom koji izrasta iz opisa života i običaja pripovjedačeve zbilje, nego i postupkom kojim se postiže psihološko nijansiranje likova, posebno pametne hadžijine kćerke. Iz tog razloga, hadžijina kćerka se nametnula kao glavni lik ove priče. Moleći oca da joj dovede djevojke, jer “bojala se lopova i hajduka”, ona će za Šejtaniju reći: “Radi kako znaš i umiješ, samo Šejtanije, hifizuhuma je bilo sto konaka od mene, ne vodi meni.” Kad je ipak morala popustiti i ugostiti u kući i Šejtaniju kao tridesetu djevojku, ona će ocu: “Pa dovedi onda i Šejtaniju kad je tako – pomirljivo reče kćerka.” A kad vragolasta djevojka namjerno ugasi vatru na ognjištu pripovjedačica primjećuje: “Zabrinula se ona pametna hadžijina kći: ‘Ah, šta će sad cure brez vatre? Nit’ se more jelo zgotovit’, nit se vidi, a biće i studeni.’” U predočenim primjerima postupcima junakinje prethode ili postupke prate jednostavni opisi emocionalnih stanja – na način kako to čini usmena tradicija – čime djevojka postaje bliža slušaocima.

Poetička obilježja bajke prevladavaju u ponekad slabo motiviranim epizodama te u fabularnoj dionici u kojoj neka starica otkriva Šejtaniji šta kuha u kazanu: “Ja sam, kćeri moja, bila luda, pa su za mene ukrali pamet od kćeri jednog bogatog čovjeka. I ja sam postala pametna. I evo ima devet

godina ja varim pamet toj njegovoj ćeri i da samo jedan čejrek prestanem, opet bi' poludila."

Komičnost ove priče utemeljena je u neobičnim postupcima vragolaste djevojke – Šejtanije, "rođene za sve marifetluke i belaje". Upravo je ona predložila da se primi u kuću na čuvanje sanduk sa skrivenim lopovima, pa onda sanduk zalila vreloom vodom, ona se penjala na verige i gasila vatru pa onda išla u potragu za glavinjama, ona je ukrala hajducima pečeno janje, a onda na prevaru došla do izgubljenog hadžijinog tespiha, da bi na posljedku vješto uspjela doći do izgubljene pameti hadžijine druge kćerke.

Završetak ove priče istovremeno je i metatekstualan, i formulativan: "Vele da je hadžija nagradio Šejtaniju sa devet tovara blaga. Tako vele, pa je l' istina, nije l', ne znam." Kako je Džemaludin Latić priču zabilježio na sijelu, završetak je sasvim u skladu sa izvedbenim kontekstom. Ovakvim krajem priče kazivačica poziva na tradiciju, dakle na istinu, ali kako ni sama nije sigurna u to šta je zbilja u priči, a šta nije, konačan sud Hajra Latić prepustila je svojim slušaocima.

4.29. Pokuđena rasipna žena

Donoseći u dodatku svoje rukopisne zbirke opis tradicionalnih oblika života bošnjačkog sela nadomak Sarajeva sa početka 20. stoljeća, učitelj i kulturni poslenik Hamdija Mulić, u gotovo lirski obojenom zapisu o zadrugama i porodičnim zajednicama, predstavlja svijet u kojem se tradicionalne vrijednosti izuzetno poštuju. Kako su prednosti zajednice daleko ispred onog što bi se moglo nazvati nedostacima i nije neočekivano da su se usmeni pripovjedači pozabavili pojavama koje su ugrožavale postojanost ovog vida porodičnog života u prošlosti.

Jednu od pokuđenih osobina čovjeka, rasipništvo, tradicija na posve neupitan način obilježava kao nešto loše i nepoželjno u kazivanju slikovitog naslova *Raskućenica*. Nakon što je shvatio da se raskućenica neće sama popraviti, jedan domaćin okupi svu mlađariju na guvno. Istresavši vreću žita, zatraži od njih da metlama zgrću zrnevlje dok ga je on istovremeno lopatom razbacivao. Sva čeljad je uvidjela besmislenost posla i svrhu zadatka. Nakon nekog vremena domaćin i riječima, ali ne imenujući, upozorava "tog pojedinca" da "ne razbacuje našu muku, što je mi svi prikupljamo".

Ovo kazivanje, komentarom koji se javlja na samom kraju: "Ja šta, poznali su svi na jednoj nevjesti, da se nje to ticalo" i naslovom priče *Raskućenica*, upućeno je razotkrivanju i žigosanju ženske lijenosti. Međutim, u ovoj priči, kojoj je u središtu obračun sa ženom, nema fizičkog kažnjavanja.

Jednim upečatljivim primjerom, posredno, upućena je poruka nevjesti da rasipništvo šteti svima. Po svom nerazvijenom sižejnom obrascu, satiričkom stavu sa izrazitom moralističko-didaktičkom porukom, ovo kazivanje predstavlja fabularno nerazvijenu priču. Za razliku od uvodne motivacije, koja je u formi neupravnog govora, središnji dio je upravni govor, u kojem je također implicitno sadržan pripovjedačev stav.

Isti sižejni obrazac prepoznajemo u priči *Raspikuća*, koju je redakciji časopisa *Behar* poslao saradnik koji se sakrio iza imena Hakija, ne ostavivši podatke gdje je i od koga ovo kazivanje čuo. Ovaj primjer, za razliku od Mulićevog zapisa, živo i zanimljivo je oblikovan, što je pripovjedač postigao korištenjem eliptičnih rečeničnih konstrukcija, kao i komentarima poput onog “moj junače”, te afektivnim iskazom, ostvarenim kroz uzvike – “hm”, “eeee”, “ooooh”. Osim posredstvom naracije, pripovjedač je sadržaj oblikovao kroz monologe i dijaloge što je doprinijelo stanovitijoj karakterizaciji likova i življenju toku radnje.

Uporedimo li ova dva primjera, uočavamo da priča koju je za časopis *Behar* poslao saradnik potpisan kao Hakija ima skladnije razvijenu uvodnu motivaciju i efektniji kraj. Uvod koji preko govorničkih oblika uspostavlja veze sa usmenom tradicijom, pokazuje da se radi o vještom i darovitom pripovjedaču: “Ono ti bio jedan čovjek težak, ali vrlo nagodan bio, pa imao dvanaest sinova kao dvanaest zlatnih jabuka. Ne zna se, koji je jedriji, koji li je zdraviji! Svaki – da bi njim duvar razbio. A radini? Prave pčele! Kad je kome bilo vrijeme, otac ih i ženi sve djevojkam valjanim, a iz dobrih težačkih kuća. Njegova kuća i prije dobro stajala, a snahe se sad sastale sve radine, pa to sve cvalo. Ali, od neko doba nešto udarilo natrag. Sve rade kao i prije, i još bolje, a u kući sve nazadak, nikako onog kućnog berićeta.” Hakijin zapis ima i skladniji kraj: “Mlada pocrvenjela od stida kao kukurijek, - pukni, zemljo, da propane u te! Otad i snaša drugačija: na posao prva, s posla zadnja, a za sav bijeli svijet uzeti dlaku bez pitanja! Kuća brzo postala još jača nego i jedna u selu i cijeloj okolici, a ukućani kod svakog pribrani zbog svoje radinosti, slope i poštenja.”

Priča *Raspikuća* oblikovana je u skladu sa poetikom novelističke priče, a ono po čemu se izdvaja od ostalih zabilježenih uobličjenja koja imaju za predložak isti sižejni obrazac jeste živ i slikovit jezik.

4.30. Zla žena

Priče o ženama u proznoj tradiciji Bošnjaka dijele svoja ishodišta sa pričama ostalih evropskih naroda, ali – kao i usmenoprozna kazivanja općenito

– nose obilježja sredine koja ih prenosi i omogućava da traju. Sudeći prema broju zabilježenih primjera i s obzirom na okolnost da gotovo ne postoji zbirka usmene proze koja ne sadrži neku od priča o zloj ženi, čini se da je jedna od najomiljenijih tema šaljive priče upravo ona o zloj ženi. Ovakva kazivanja crpe svoj sadržaj iz internacionalnih stereotipa, koji i danas vladaju i utiču na viđenje žene u usmenoproznoj tradiciji, a prema mišljenju Maje Bošković-Stulli priče o zloj ženi – bilo šaljive, bilo ozbiljne – dolaze “iz iskustva neskladnog bračnog života, a funkcija im je i kroz smijeh poučna za žene”.¹³⁴

Najstariji zapis o zloj ženi na bosanskohercegovačkom prostoru je onaj u Bašeskijinom ljetopisu (*Neki čovjek imao ljutitu ženu*). Priča je to o ljutoj ženi čije je ponašanje čovjek teško podnosio pa ju je bacio u jamu, iz koje je potom pobjegao šejtan, ne mogavši se nositi sa svekolikim zlom, koje je bilo jače i od samog nečastivog (ATU 1164 (1)).

Razradu istog sižejnog obrasca – ali ovoga puta o zloj ženi koja je sve radila naopako – objavio je 1887. godine Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak u zbirci *Narodno blago*. Kako on na samom početku donosi komentar o društvenoj sredini u kojoj se prenosila priča o zloj ženi, taj dio zapisa funkcionira kao metanaracija. Namjera zapisivača bila je da se pričica pod naslovom *Zla se žena kazati ne može* doživi kao istinita i moguća. Za razliku od Bašeskijinog zapisa, koji pored epizode izvlačenja šejtana iz jame donosi i onu o njegovom istjerivanju iz carske kćeri, Ljubušakov sadrži dodatno epizodu istjerivanja nečastivog i iz kraljeve kćeri. Osim te razlike u sižejnem obrascu, mlađa varijanta je čuvar razrađenijih epizoda, a rečenice usmenog pripovjedača su življe i slikovitije.

Početak 20. stoljeća Hamdija Mulić je također zabilježio primjer razrade istog sižejnog obrasca. Njegov zapis *Ženski šer* od prethodnih se razlikuje pojedinošću da je žena lijena i neposlušna. Mulićev zapis obiluje emocionalno obojenim izrazima u vokativu, uzvicima-poštalicama “junače”, “moj brate”, kojima ovaj sudionik u oblikovanju usmenoprozne tradicije ukazuje na bliskost šejtana i čovjeka naspram nesreće koja ih je obojicu zadesila. I upravo u tom trenutku izbija u prvi plan viđenje žene kao istinski zle, ali kroz jednu duhovitu vizuru. Metanarativni iskazi i stilski postupci u kojima prednjače neki oblici ponavljanja, upućuju na pripovjedačevo spontano uživljavanje u radnju koju predočava, njegovo poistovjećivanje sa likom o kojem priča, koje se javlja u trenutku izuzetne emocionalne uzbuđenosti, a koja je izazvana samom pripovijetkom.

¹³⁴ Maja Bošković-Stulli, *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 2002, str. 36.

S obzirom na domete usmenoprozne tvorevine kao jezičke umjetnice, najljepše uobličene sižejnog obrasca o zloj ženi zabilježila je u oktobru 1953. godine Ljuba Simić od Ključanke Hanife Tataragić. U središtu priče *Istjero šejtana iz kraljeve i carske kćeri* nalazi se zla žena koja je – osim što je bila neposlušna – radila sve naopako. Slijedeći poetiku žanra šaljive priče, kazivačica je oblikovala sadržaj koji posjeduje uvodnu motivaciju, zbivanje koje je razvijeno u tri epizode te pokušaj karakterizacije likova kroz postupke i kroz unutrašnje monologe.

Primjer razrade ovog sižejnog obrasca zabilježen od Hanife Tataragić – za razliku od ostalih koji su u ovom razmatranju uzeti u obzir – ima za ženu sretan kraj, koji je uvjetovan njezinim prihvatanjem podređenog položaja unutar porodice, a koje se očituje u njenom završnom iskazu: “Neću više nikad, čovječe dragi! Slušaću te uvik.”

Inačica priče o zloj ženi koju je zabilježio bugojanski sakupljač Omerbeg Sulejmanpašić Skopljak nešto je drugačija od prethodno razmatranih. Priča je to o Mehmedu, o njegovoj lijenoj i nespretnoj ženi, te naravno o vragu. Nakon što ju je muž istukao, žena ga optuži kadiji zbog navodne krađe dvaju volova. Kadija kazni muža zatvorom: “Šest je mjeseci Mehmed na pravdi u hapsu ležao, pa kad ga pustiše stade misliti, kako bi se žene i vraga kutarisao.” Sadržaj je pripovjedač dalje oblikovao prema već poznatom sižejnem obrascu, s tom razlikom što u Sulejmanpašićevom primjeru *Čovjek, žena i đavo* nečastivi ulazi u muškarce, a ne u žene: najprije u vezira, potom u kadiju i naposljetku u careva sina. Da bi istjerao đavola iz carevića Mehmed mu je slagao da dolazi zla žena te da ih obojicu traži. Đavo od straha izleti, pa dovikne Mehmedu: “Po Bogu brate, ako tebe ufati, nemoj za me kazivati, a ja bježim za Kavadak.” I ova inačica, slično kao i Ljubušakov primjer, uspostavlja intertekstualne veze sa usmenom tradicijom. Metanarativni iskaz: “Kazali su ljudi: Da te Bog sačuva od tvrdousta konja i od arsuza žene”, na samom početku kazivanja uspostavlja okvir koji ima za cilj ukazati na istinitost ispričanog.

U svim razmatranim primjerima razrade sižejnog obrasca o zloj ženi javlja se kao neizostavan lik šejtana. Iako njegova pojava predstavlja nadnaravan sadržaj, nije u priči od temeljne važnosti. Utkivajući u prozu šejtana (vraga, đavola, nečastivog, sotonu), koji je u narodnoj tradiciji sinonim za posvemašnje zlo, kazivači su željeli samo pokazati snagu svekolikog ženskog zla, koje u doživljaju pučkog pripovjedača nadilazi ono koje se pripisuje šejtanu. U uvodu priče se ni u jednom primjeru ničim ne nagovještava začudnost događaja koji slijede. U posve ostvariva dešavanja obuhvaćena radnjom uveden je nadnaravan motiv, oblikovan prema poetičkim zako-

nitostima šaljive priče, a ne bajke. Sadržajno, priča o zloj ženi susreće se i u Machijavelijevoj noveli *Belfegor*, ali i u brojnim primjerima u hrvatskoj i srpskoj usmenoproznoj tradiciji.

4.31. Preodgojena lijena žena

Priče o lijenim ženama koje njihovi muževi nauče kako da budu vrijedne poznate su brojnim evropskim usmenoproznim tradicijama. Jednu takvu priču o lijenoj djevojci kazivala je sedamdesetih godina 20. stoljeća Tifa Jahić iz Janjića kod Zenice (ATU 1370).

U uvodnoj motivaciji ova pripovjedačica, rečenicama punim ironije, kazuje o djevojci čiju je lijenost poticala majka: “Šiljte na kome je sjedila Zineta ušćutilo se tonjom. Odavno ga Sunce nije ogrijalo. Na njemu vazda sjedi majkina jedinica. Povazdan lezi, ustani, lezi, ustani. Ništa ne radi, a sve na gotovo dolazi. Majka je voli i stalno joj tepa: ‘Moje luče, najljepša ćeš biti...!’” Za razliku od drugih varijanti priče o lijenoj djevojci i njenoj majci, ova ne sadrži sliku očevog teškog rada, a majka nije zla već samo neposlušna. U priči – “roditelji se nikako nisu slagali. Što god bi otac htio, majka neće.” Najzad, muž smicalicom navede neposlušnu ženu da pristane na Zinetinu udaju. Znajući da će mlada po dolasku u novi dom nastaviti sa besposličarenjem, punac zetu pošalje dva sanduka, jedan veći sa štapovima i drugi manji sa ženskim sitnicama i poruči: “Ključ od velikog sanduka podajte zetu, a ovaj od malog podajte šćerki. (...) Kad mladoženja ostade sam, otvori veliki sanduk pa ga još brže zatvori: Razumio je šta mu je htio punac reći.” Nakon što joj je dojadilo dobijati batine, Zineta se posvetila poslu. Došavši u posjetu kćerki, zet punicu odvede na njivu i cijeli dan su njih troje zubili bez ručka, a oko ikindije punica “odmagli kući”. Kad punac dođe u goste kćerki, oni ga dobro ugoste i još ga ogrnu ovčijim runom, ali tako da kožica bude s vanjske strane. Ugledavši ga, žena radosno usklikne: “Uh, ja sam samo zubila, ali mi je koža čitava, a njemu je i kožu oderao.”

Izostanak formulativnog početka i kraja ukazuje na odstupanje od modela šaljive fabularno razvijene priče. Četrdesetpetogodišnja Tifa Jahić iz Janjića kod Zenice na poznatom sižejnom obrascu oblikuje svijet priče prema vlastitim pogledima i iskustvu, a korijene lijenosti kćerke vidi u pogrešnom majčinom odgoju. Majka je i sama neposlušna žena koja se stalno suprotstavlja mužu. Za razliku od priča sa ovim sižejnim obrascem zabilježenim u bošnjačkoj sredini, ova ne kazuje o zloj ženi i njezinoj kćerki, nego o lijenoj kćerki i neposlušnoj ženi. Epizode su razvijane više dijalogima nego naracijom, čime su nosioci radnje približeni publici. Osim dijalogom,

pripovjedačica i unutrašnjim monologom motivira pripovijedano. Kao i većina priča koje se protive ženskoj lijenosti – ali i nastojanju žene da bude nadmoćna u braku – i ova poseže za fizičkim kažnjavanjem u slučaju ženinog odbijanja uloge koju joj je dodijelila tradicija. Međutim, kažnjavanje nije tako okrutno kao u drugim pričama, što je posljedica činjenice da je kazivač priče žena. U priči Tife Jahić *Uzoro sam, al ćeš i pozubiti* muž – da bi naučio ženu pameti – postavi postećiju na zid i kaže joj da napravi ručak. Kako to posredno upućivanje na ženske obaveze u porodici Zineta nije htjela ili nije mogla razumjeti, muž prebaci postekiju preko njezinih leđa i istuče je. I postećija i žena su istovremeno dobijale batine. Napokon treći dan žena skoči, spremi ručak i odnese čovjeku. Bračni život otada okrenu lijepo: “Zineta je slušala i od tada svaki dan nosila čojeku ručak.”

Nešto drugačiju priču o ženskoj lijenosti ali i zloći kazivala je Fata Mujanović zapisivaču Vlajku Palavestri. Neki čovjek se oženi lijenom nevjestom te je započne preodgajati, te ju je – kako to kaže pripovjedačica – “sve nagonio što je najgore da radi” (ATU 901 B*). Kad joj je mati došla u goste, zet ju najprije sveže za jaslje, a sutradan je natjera da ore upregnuta skupa sa volom. Pobjegavši nekako kući, žena sakrije od muža šta joj se događalo kod kćeri, a onda rekne mužu da sada on ode običi kćer, pomislivši u sebi: “Bogme, ja sam uzorala a ti ćeš pozubiti.” Nevjestina oca, međutim, lijepo ugoste i pripaze ga u toku tri dana. Na polasku kući, zet ogrne punca crvenom čohom, a žena pomisli da je on još i gore prošao: “Vidi i kožu mu zgulili, pa ode, eto, samo meso nosi.”

Priča *Bila šcer i mati* posebno je okrutna prema ženama jer je na djelu surovo tjelesno kažnjavanje. Majka se popravila: “Bidne tome svome čojeku dobra, nikad više zla nije bila”, ali je epizoda sa kćerkom ostala bez sretnog kraja. Prema njoj su sudionici usmene tradicije posebno neumoljivi: najprije je morala nositi mladoženju na leđima do novog doma, a potom ju je muž tjerao “što je najgore da radi”.

Pripovjedačica je kazivala priču koja nije sklona ženama i obračunavala se sa ženskom lijenošću i neposluhom, a ono što privlači pažnju – imamo li na umu da se radi o pripovjedačici, a ne o pripovjedaču – jeste kazivačičino spontano uživljavanje u sadržaj priče i emotivan stav prema muškarcu. Pored izražavanja samilosti prema supružniku, koje je označeno pridjevom *jadnik*, Mujnovićeva je svojim metanarativnim iskazima također na strani muškarca. Upravo zato što se kazivanjem tradicija obračunava sa lijenošću, viđenoj iz ženskog ugla, pomalo je neočekivano da je u njoj ispoljena okrutnost. Tip priče o zloj majci i kćerki koje su vazdan natjerivale

čovjeka da sam radi na njivi, a potom da ih služi u kući, poznat je u brojnim evropskim usmenoproznim tradicijama.

Obračun sa ženskom lijenošću usmena tradicija je provela, između ostalog, i posredstvom kazivanja poput onog koje je zabilježio Ahmed Kasumović krajem 19. stoljeća. Šaljiva je to priča o čestitom Ibri i njegovoj ženi, lijenoj, “ono što se veli ko ćuskija” (ATU 1380 A*). Očajni muž se požalio punici, na šta ga ona savjetuje kako da njezinu kćer, a njegovu ženu, nauči pameti. Po njezinoj zamisli muž je trebao sakriti se u džamiji sa velikim štapom u rukama pa kad lijena žena dođe od Boga iskati novo rublje, da je on dočeka i ispraši pripremljenom batinom: “Ti za prut pa je tako izlinjaj da ikako možeš prut sav istršnjak od nju”. Muž tako i učini, a žena došavši kući s vrata će zapomagati: “Moj čovječe, kako me ubi Bog, neću više nikada ići iskati od Njega ni gaća ni košulje već ću sjediti i tkati i presti. Nego ti sad uzmi pa meni priveži za dva ramena dva komada kruha pa ću ja raditi i jesti i neću više nikada ni od koga iskati.”

Unutar priče *Pusti me Bože, neću više iskati košulje* realistično su opisani porodični odnosi u Bosni s kraja 19. stoljeća. Ibrina žena nije poštovala običaje koje je nametala tradicija i u kojoj žena treba presti, tući i tkati lan, šiti i prati odjeću te kuhati. Kako je žena bila toliko lijena da i kada bi jedva ustala da nešto skuha, to ne bi bilo na valjan način spravljeno: “đekad preslano đekad nevareno i nepečeno”. U tako utilitarno intoniranoj priči, u zamisli usmenih pripovjedača, ni punici ne preostaje drugo nego da preporučiti zetu da uz pomoć batina odgojno djeluje. Ova priča nastoji biti poučna za žene, ona zagovara marljivost i poslušnost kojima će se udovoljiti zahtjevima i očekivanjima patrijarhalnog okruženja, vezanim za obaveze žene u porodičnoj zajednici.

Žensko besposličarenje nije bilo kažnjavano samo batinama. Usmeni pripovjedači iznjedrili su priče u kojima se lijenost kažnjava padanjem s tavana ili tako što bude izvrgnuto ruglu pred ljudima. Jedan takav primjer (*Makar i uska ponesi*) zabilježio je opet Ahmed Kasumović, u Bosanskoj Gradiški (ATU 902*). I Salko, kao i Ibro u prethodno navedenoj priči, imao je lijenu ženu, iako je on bio “pravi težak i sijo lana i ketena”. Jednoga dana komšije pozovu ženu na ručak, a kako ona nije imala ništa prikladno obući, natjera muža da ode po košulju kod njezine majke. Međutim, punica Salki umjesto košulje pokloni gusku za ručak, jer – nije ona “njoj kriva što je lijena. (...) Ako hoće da ide na ručak nek prede i tka.” Epizodu povratka kući pripovjedač je oblikovao tako da između supružnika dođe do komičnog jezičkog nesporazuma. Na muževu tvrdnju da nosi gusku, žena odgovara da ponese pa makar i usku, misleći na košulju. Da bi sramota bila

veća, tu su se okupile komšinice i sve su slušale. Uvidjevši svoju pogrešku, žena se popne na tavan da bi što prije istkala lan, ali na nesreću padne “ko vrića i prebije nogu”. Otada je Salkina žena “radila i poslovala tako da nije nikad stajala”.

4.32. Lukava žena

Pored kazivanja koja svojim sadržajem otvoreno predstavljaju ženu kao neupitno otjelovljenje zla, postoje brojne priče različitih žanrova koje su samo naizgled sklone ženama. To su različita uobličjenja priče o ženskoj lukavosti kojom je nadmudrila šejtana. Navodeći primjere iz hrvatske usmene tradicije, Maja Bošković-Stulli naglašava da bi bilo “u tim pričama sa simpatijom iskazano priznanje ženskoj domišljatoj pameti, kao što se naoko čini, kad se ne bi kroz većinu tekstova provlačila manje-više ista poenta: ‘I tako još i danas ljudi veliju za svaku zločestu babu, da je starja tri dana od samega vraga.’ ‘Mudrija baka od đavla.’ ‘Eh, pravo se govori da je žensko goro neg vrag.’”¹³⁵

Postavka koju je iznijela Maja Bošković-Stulli može se potvrditi također primjerom iz bošnjačke usmene tradicije, pričom *Žena prevarila šejtana*, koju je zabilježio Hamdija Mulić. Stekavši halal-novac, čovjek odluči otići na Hadž. Prije odlaska zaprijeti ženi da nikako ne otvara jednu bocu. Tjerana znatiželjom, žena je ipak otvori i oslobodi šejtana, kojeg je čovjek devet godina hvatao. Međutim, žena ga vrlo brzo namami natrag u bocu te šejtan “od muke crkne”.

Pažljivim iščitavanjem ove priče pronalazimo elemente koji otkrivaju jedno posve odbojno viđenje žene. Žena je toliko znatiželjna da joj se treba zaprijetiti “da ne dira u onu šišu”. I ne samo da je bila pretjerano radoznala nego i neposlušna te odmah po čovjekovom odlasku “ona otvori onu šišu”. A rečenica: “Šejtan od muke crkne, što ga je žena prevarila”, ističe da je žena prevarila, a ne nadmudrila šejtana. I na kraju, poenta ove priče, njen sažeti smisao – “Ja insanska je lukavos gora od šejtanske”, pridjevom u komparativu *gora* odbojno obilježava žensku domišljatost. Koristeći pridjev *insanska* usmeni pripovjedač je naizgled ublažio svoju nesklonost prema ženama, poistovjećujući njihovu lukavost sa lukavošću cijelog ljudskog roda. Ipak, navedeni primjeri iz kazivanja, kao i naslov *Žena prevarila šejtana*, jasno upućuju na mizoginiju.

¹³⁵ Maja Bošković-Stulli, *O mizoginim pričama*, u knjizi: *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 2002, str. 40.

Priču koja ima u osnovi isti sižejni obrazac zabilježili su i bosanski klerici, učenici katoličkog sjemeništa u Đakovu. Iako je njihov zapis slikovitiji i još detaljniji, mnogo je manje regionalnih obilježja. Neposlušnu ženu, koja je htjela uvijek da bude po njenom, ljubomorni muž pokuša prevariti, i to u dogovoru s vragom. Strpa vraga u bocu i zaprijeti ženi da je ne otvara. Kako je boca neprestano mijenjala boje, žena počne misliti “bi li otvorila, ne bi li; sada pođe rukom bocu otvarati, sada opet bojeći se muža jami ruku, dok je nesavлада ženska znaličnost i otvori bocu”. Kao i u ostalim inačicama, i u ovoj će radoznala, ali promućurna žena prevariti vraga. Vrativši se kući, čovjek nađe sve kako je i ostavio te se uvjeri u ženinu vjernost. Otada su živjeli u najvećoj slozi.

Upoređivanjem sa kazivanjima u katalogu međunarodnih usmenih pripovijedaka Aarne – Thompson – Uther tip 331 najbliži je razradi zabilježenoj u bošnjačkoj sredini. Međutim, u spomenutom katalogu, umjesto žene, bocu u kojoj je bio zatočen duh, otvara radoznali čovjek.

4.33. Žena – veliki inadžija

Šaljiva priča o neposlušnoj ženi koja je bila “veliki inadžija” i nastojala da svoga muža “u svačemu nadvrši i da bude vazda na njezinu i kako ona hoće”, i koja zato biva okrutno kažnjena, široko je rasprostranjena (ATU 1365 E).

Uoči jednog Bajrama, dok su muž i žena objedovali, protrči pored njih miš. Na muževu opasku da je to bio miš, žena primijeti kako ona smatra da je bila mišica. Muž zapne da bude po njegovu, ali mu se žena suprotstavi. Ne mireći se sa takvim razvojem – muž “za štap pa za kosu, te udri. Napravi je svu modru...” Druge godine, opet uoči Bajrama, žena podsjeti muža na lanjsku raspravu oko miša i mišice i to ih razdraži te se opet započnu svađati: “Ona ne će da popusti, a on ne da da ga nadvrši, te opet za kose ko i lani – udri, ko po mijehu, ali ona ne popušta, nego ostaje po svojoj.” Treće godine, uoči Bajrama, ženi – “ne dadne joj đavo prišutit, nego mu i sad prebaci: ‘I sad mi je i živoj uspomeni i nikad ne mogu zaboravit, što ti mene na pravdi Boga isprebija za onu mišicu.’” A muž će na to: “I po treći put za kose, te je bijo i udaro, dok je u njoj dušu čuo. Na koncu kad ju je u grob zatvorio nije mu više protuslovlila.”

Kao i u varijantama zabilježenim u drugim tradicijama, ženina krivica je samo u njezinu inatu i želji da sve bude kako ona hoće. Na to upućuje i metanarativni iskaz na samom početku: “Ali pazi šta će najposlije biti zbog njezine nepokorne naravi i jogunasta držanja.” Za razliku od kazivanja za-

bilježenih u drugim sredinama, kraj priče *Šta je: miš ili mišica?* koja se nalazi u rukopisnoj zbirci Husein ef. Rizvića surov je i tegoban jer je prisutno tjelesno nasilje.

Kao objašnjenje izreke “Ja košeno, a ona striženo”, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak donosi priču o ženi koja se, slično kao u prethodnom primjeru, inatila mužu (ATU 1365 B).

Prelazeći preko neke njive čovjek će primijetiti da njiva nije davno košena. Na to žena odgovori da nije košena, već strižena. Čovjek se rasrdi i baci ženu u vodu. Utapajući se ona “pruži ruku iz vode i počne sa dva prsta strići kao makazama, u znak da je strižena, a ne košena.”

Priča je vrlo kratka i bez suvišnih detalja. Započinje iskazom “priča se” čime se utiče na doživljaj kazivanja kao mogućeg i utemeljenog u stvarnosti. U središtu ovog Ljubušakovog zapisa je neposlušna žena koja, i po cijenu gubitka života, ne odustaje od svog mišljenja. Mizoginost ovog kazivanja pojačana je metanarativnim iskazom na kraju: “Ala je bila veliki ugursuz!”

4.34. Zla žena – povratnik sa vlastite dženaze

Primjer šaljive priče koja najvjerojatnije potiče iz “iskustva neskladnoga bračnog života”, a funkcija joj je “i kroz smijeh poučna za žene”¹³⁶ zabilježio je učenik Gazi Husrev-begove medrese Muhamed Fetić (ATU 1354 C*).

Početak kazivanja *Držite ljudi, da ne ispa'ne* glasi: “Neki hadžija imao zlu ženu. Ona ni za što nije pitala, sve je po svom ćefju radila pa ga je još nazivala budalom i ešekom. Dosadi to hadžiji pa počne moliti Boga: ‘Jarabi, kutariši me ovog belaja!’ Klanjao je i ibadet činio i dan i noć.” Naposljetku, jednoga dana hadžinicu uhvati neka glavobolja, pade u postelju i onesvjesti se, “rek'o bi da je mrtva”. Hadžija odmah ode do hodže, pa onda kupi ćefine. Međutim, došavši kući, nađe hadžinicu živu, a “neka joj žena iz sela nešto uči na vodu, zagasuje i umiva je onom vodom”. Sutradan hadžinica opet padne u nesvijest, a hadžija pomisli da je zbilja umrla. Opremiše umrlu ženu i ponesoše je na mezarluke. Međutim, kako je bio kišan dan, “okliznuše se oni što su nosili hadžinicu i ona s tabuta pade na zemlju. Od jakog potresa ona se osvijesti, pa počne zvati, a oni bježe kud koji.” Nakon nekoliko godina hadžinica zaista umre i opet se okupi svo selo oko hadžijine kuće te ponesoše tabut. “Kad pođoše uz onu stranu prema groblju, povika hadžija: ‘Polahkote, ljudi, pobogu, polahkote da se ne okliznete!’ ‘Držite dobro da ne ispa'ne!’”

¹³⁶ Maja Bošković-Stulli, *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 2002, str. 36.

Lik zle žene oblikovan je prema uzoru koji odranije postoji u usmeno-proznim tradicijama na južnoslavenskom prostoru – ona je zla jer “ni zašto nije pitala, sve je po svom ćejfu radila”. S druge strane, lik supruga je, preko opisa unutrašnjih zbivanja, individualiziran. I upravo u trostrukom ponavljanju epizode u kojoj imamo tipski lik zle žene koja se uporno odupire smrti i individualizirani lik supruga koji uporno ustrajava u želji da žena umre, utemeljen je komični efekat ove priče. Ponovljene komične situacije su gradirane, a klimaks se nalazi u završetku – upozorenjem supruga onima koji nose tabut sa mejitom da ga drže dobro, “da ne ispa’ne”. Od uvodne motivacije, u kojoj se otkriva neskladan bračni život izazvan ženinom samovoljom, pa do kraja, pripovjedač se držao stila šaljive usmene priče. Iznevjeravanje modela šaljive priče prisutno je u završetku, koji nije formulativan, ali upravo ovakvim krajem – u kojem je smješten i klimaks priče – osigurava se doživljaj kazivanja kao šaljivog u ozračju crnog humora.

4.35. Luda žena i kokošiji kijamet

Priče o ludoj ženi koju suprug uvjeri da je nastupio kokošiji kijamet te da se kokošija vojska sprema za napad, pripadaju međunarodno rasprostranjenoj proznoj tradiciji. Jednu varijantu uobličjenja na ovoj sižejoj osnovi zabilježio je krajem 19. stoljeća Ahmed Kasumović u okolini Bosanske Gradiške (ATU 1642 + 1643 +1381 + 1009). Po svemu se čini da je ova priča primjer vjerodostojnog pučkog pripovijedanja koje je i u svom pisanom obliku zadržalo svježinu i primamljivost.

Nakon kratke uvodne motivacije, u kojoj sudionik usmene tradicije otkriva da su nosioci radnje ludi čovjek i luda žena – uz opasku pripovjedača da je čovjek bio pametniji – slijedi niz gradiranih epizoda, u kojima nadvladava ženina nerazboritost. U prvoj epizodi žena ostavlja pamuk žabama da ga one izatkaju. Nakon što se vrati, slučajno pronalazi trubu crnog beza, koji je izgubio neki seljak pa – uvjerena da su to žabe izatkale njezin pamuk – ostavlja im novac. U drugoj epizodi, po povratku kući, zapne za trn bezom koji nosi, što je izazove da izjavi: “Zar i ti terzija hoćeš da sašiješ odjeću”, ostavivši platno na trnu. Vrativši se nakon tri dana, ne nađe ni odjeću, ni platno, te u ljutnji počne čupati trnje, a onda pronade ćup pun dukata. U trećoj epizodi je klimaks ženine nerazboritosti. Kako joj je čovjek rekao da im “to dukata more biti do Jurjeva (Đurđevdana)”, ona pokloni dukate Ciganinu koji je prosio, vjerujući da je upravo on Jurjev.

Ove bizarne zgode lude žene u Kasumovićevom zapisu *Žabe tkalje trn terzija* vješto su obrazložene. One proizlaze jedna iz druge i izostavljanjem

bilo kojeg dijela narušava se smisao priče u cjelini. Pripovjedački postupak u kojem se smjenjuju naracija i dijalog pridonose dinamičnosti priče i pojačavaju komični efekat, utemeljen na komičnim situacijama, nastalim kao posljedica ženine nerazboritosti.

Zaplet priče nastaje gubitkom dukata. Muž istjera ženu iz kuće, zaprijetivši joj da se ne smije vratiti bez novca. U potrazi za Jurjevom, ona nailazi na odmetnutu “devu carsku punu blaga, pa joj rekne: ‘Ah vidi klembete, zar je i tebe tvoj čojk otiro ko i mene moj? Hajdemo mi mojoj kući pa ću ja moliti svoga čojka da nas pušća.’” Vidjevši blago čovjek se dosjeti pa pokrije devu postekijom i pospe po njoj kukuruznih zrna, a ženi kaže da se mora brzo sakriti jer je nastupio kokošiji kijamet. Nakon što je izrekao, dolete sve kokoši iz komšiluka i navale na onaj kukuruz. Dok je žena, sakrivena, u strahu čekala da sve prođe, čovjek zakopa blago, a devu pusti u šumu. Kad je sve zamišljeno obavio, vrati se ženi kazujući joj kako je bio “strašan kijamet kokošiji i da je samom kadiji ispalo jedno oko pa je sad u jedno oko ćorav”. Čovjek potom ode od kuće, a ženi kaže da dobro čuva dom i da se ne odvaja od kućnih vrata. U potrazi za carskom devom, uskoro dođu zaptije i upitaju ženu zna li gdje je deva. Budalasta žena odgovori da zna. Zaptije je povedu kadiji, a ona, kako joj je muž zaprijetio da se ne odvaja od kućnih vrata, ponese i vrata sa sobom. Došavši pred kadiju, žena će izjaviti da “nije vidjela deve, nego klembetu, i nju njezin čojek išćero ko i mene moj. A kadija je upita: ‘Kad je to bilo?’ Ona rekne: ‘Kada je bio kokošiji kijamet i kad je tebi to oko ispalo,’ pa prstom iskopa i drugo. Kadija ostane u oba oka ćorav vičući: ‘Vodite budalu.’”

Narativna struktura ovog crnohumornog kazivanja odgovara tradicionalnom modelu šaljive i fabularno razvijene priče. Nakon uvoda u osnovno zbivanje i zapleta, slijedi pravi klimaks priče u epizodi “kokošijeg kijameta”, slikovito dočaranog prebacivanjem postekije na devu i posipanjem po njoj kukuruznih zrna, kako bi se kokoši primamile.

Osmotri li se struktura priče, pažnju privlači razrada dinamičkih motiva, u ovom slučaju ženinih luckastih postupaka, koji se odvijaju u dvije faze: u prvoj dinamički motivi pokreću radnju u znaku spontanog dešavanja, kojem se muž ne suprotstavlja, a u drugoj, nakon što shvata da je žena luda, svrhovito djeluje na ishod zbivanja. Predviđajući ženine postupke, suprug djelotvorno uzvraća, osiguravajući sticanje materijalnih dobara. Upravo u vještom korištenju dinamičkih motiva u ovom primjeru otkriva se darovitost usmenog pripovjedača. Priča inače nema formulativni završetak, nego je kraj epizode u kojoj kadija istjera ženu iz mešćeme istovremeno i konac priče. Ovakvim završetkom kazivanja pojačan je komični učinak, i to

u znaku grubog, prostonarodnog, u osnovi crnog humora. Dinamičnosti priče pridonose djelimično preuzeta i na različite načine premrežena čak četiri tipa međunarodno raspostranjenih pripovijedaka.

Lik žene je tipiziran i tipiziranje je dosljedno izvedeno. Od početka do kraja proze ženini postupci su nerazboriti i ona se ne mijenja. Različito od lika žene, lik supruga je psihološki nijansiran. Od početnog – da je lud, ali da je ipak pametniji od žene, do drugog dijela priče, kada predviđa luckaste ženine postupke, on se mijenja, prilagođava prilikama. Ovako oblikovani likovi izoštravaju humornu oštricu priče zasnovanu na komičnim prizorima nastalim kao posljedica ženinih nerazumnih postupaka.

U proljeće 1850. godine objavljena je u časopisu *Bosanski prijatelj* priča u kojoj muž uvjeri ludu ženu da se kokošija vojska sprema za veliki napad. Jezik i stil priče pod naslovom *Kokošija vojska ili Patnja čovieka sa ženom* odaju zahvate zapisivača, najvjerovatnije Ivana Franje Jukića.

Sižejni obrazac ove šaljive i fabularno razvijene priče razlikuje se u odnosu na onu sa kraja 19. stoljeća, u grubo komičnim epizodama, nastalim kao posljedica ženine nerazboritosti – ubije kravu, a meso umjesto u lonac s kupusom, stavi oko kupusa u bašti pa sve pojedu psi, a zatim nespretno prospje svo vino i brašno iz kuće. U ovoj starijoj varijanti žena neće naići na carsku devu punu blaga, nego na ćup s novcima. Starija varijanta crpi domaći kolorit iz svakodnevnice bosanskog stanovništva i u njoj nema orijentalnog ozračja koje je prisutno u mlađoj varijanti. Kraj starije varijante je uobličen tako da je priči umanjena zabavna dionica, a pojačana poučna: “Ženu s mešćeme zatjeraju, i tako čoviek po svojoj dosjetljivosti izbavi se od kadinske napasti i blago njemu ostane.” Čini se da je ova priča – na osnovu regionalnih osobina, uvjetovanih povijesnim prilikama, kao i opisa svakodnevnice – najvjerovatnije zabilježena u vrijeme kada je bila prihvaćena u susjednim usmenoprotnim tradicijama.

Uporedimo li ove dvije varijante, uočava se da je starija izrazitije mizogina. Nakon svakog suludog ženinog postupka, muž ju tjelesno kažnjava. Već u uvodnoj motivaciji otkriva se da je čovjek imao “zlu ženu, ali ona je više bila luda, nego zla”, i kako je nije mogao urazumiti najposlije čovjeku dosadi, uzme toljagu te ju namlati: “Kukavna žena sva namecana izade na avliju, da se lašne izplače.” Primjereno gradiranim komičnim epizodama pojačava se i surovost kažnjavanja.

Jednu od epizoda kazivanja *Žabe tkalje trn terzija* usmena bošnjačka tradicija je sačuvala, sa određenim izmjenama, kao samostalnu priču u kojoj muž iskušava ženinu sposobnost čuvanja tajne (ATU 1381 D). Najstariji

primjer ove šaljive priče donosi ljetopisac Bašeskija u zapisu *Neki čovjek nađe na svojoj njivi zakopano blago*.

Čovjek otkrije na njivi zakopano blago. Kako je za njega morao reći ženi, a opet bojeći njezine brbljivosti, on odluči da je iskuša. Obnoć stavi u postelju jedno jaje a ženi kaže: “Nemoj nikom kazivati, ja sam noćas snio jedno jaje.” Međutim, žena vijest kaže komšinici, komšinica svom mužu, a ovaj to prenese ljudima u kafani. “Vijest idući od uha do uha ispade da je spomenuti snio pedesetoro jaja.” Za to čuje i sam paša. Naposljetku: “Jadni čovjek paši ispriča sve kako se dogodilo, a paša ode na njivu i pokupi blago.”

Kao i drugi Bašekijini zapisi i ovaj je kratak, bez pojednosti koje bi odvlačile pažnju slušalaca od težišta sižejnog obrasca – opisivanja puta prenošenja vijesti. Ovaj međunarodno rasprostranjeni tip ima svoje uporište u stvarnosti. On na svoj način govori ne samo o ženskoj (ne)sposobnosti čuvanja tajne, nego o načinu kako vijesti od prvog do posljednjeg govornika bitno izmijeni svoj sadržaj.

4.36. Luda žena kao kućna nepogoda

U Bosanskoj Gradiški zabilježene su krajem 19. stoljeća i priče o ludim ženama. U jednoj od njih, Suljina žena uništi svu zimnicu jer je pogrešno razumjela ono što joj je muž govorio (ATU 1386): “Jednoč zakolje Suljo kravu pa rekne ženi da izriže na visalice. Pa: ‘Ako Bog da, zimus moremo glavicu kupusa i visalicu mesa, pa nama dvoma more biti.’” Čim je Suljo otišao u čaršiju žena isiječe meso i omota ga oko mladih glavica kupusa u bašči. Vrativši se kući, muž zatekne punu bašču pasa koji su se gostili mesom. Domaćin jedva rastjera pse, ali od mesa ništa ne osta. Žena je poslije “malo bolje pazila jer je dobila od Sulje tako lijepi batina da joj više nije nikada na um palo da daje psima meso.”

Kazivanje je kratko pa su epizode jezgrovite i bez razvijenih opisa. Međutim, iako je prihvatio model koji je uspostavila tradicija, pripovjedač je ipak pronašao prostor za iskazivanje vlastite darovitosti, i to u strukturi priče. Priča ne završava epizodama u kojima suprug odlazi u svijet tražeći osobe budalastije od svoje žene, što je uobičajeno u primjerima razvijanja ovakvog sižejnog obrasca, već epizodom u kojoj se opisuju posljedice njezinog neprimjerenog ponašanja – jedva su preživjeli zimu, zadužili se, a dugove vratili tek sljedeće ljeto. U ovoj epizodi pripovjedač kazivanje povremeno prekida komentarima koji otkrivaju njegovu sklonost ka glavnom liku – Sulji, čime priča dobija mizoginu šaru u svome šaljivom tkanju: “Suljo siromah izgubi cijelu zimsku hranu, a sve zbog svoji bezposlenih

riči i zbog budalestine svoje žene i te iste zime jadni Suljo puno se novaca zaduži.”

Da kazivanje *Sve glavica kupusa i visalica mesa* pripada krugu mizoginijih priča, te da je njena namjera – na način kako to čini usmena tradicija – upozoriti ženu da “dobro” sluša muža, otkriva i svojevrsna karakterizacija likova: za razliku od lika žene, o kojoj saznajemo na osnovu njezinog postupka, lik muža slušaocima je približen sa mnogo više pažnje. On je siromah, jadan, brine se za dom, a povrh svega on je, za razliku od žene, imenovan.

4.37. Vragolije žene u nevjeri

Omiljena su šaljiva kazivanja u bošnjačkoj, ali i drugim tradicijama na južnoslavenskom prostoru, o nevjernoj ženi i njenom naivnom mužu. Priču o ženi koja vara muža zabilježio je početkom 20. stoljeća na sjeveru Bosne Ahmed Kasumović (ATU 1355).

Hvalio se Ale u kahvi da mu žena skriva lice čak i od kućnog pijetla. Ljudi se nasmiju na te njegove riječi i posavjetuju ga da slaže ženi da ide na put, a da se sakrije u dvorište pa da tada vidi pravo lice svoje žene. Čim je muž krenuo na put, žena po djevojci poruči da dođe: “kasap iza akšama, kujundžija iza jacije, halvadžija u sahat tri i pol, bazardžan u pet (...), a hodža iza sabaha”. Kako bi koji gost dolazio, svaki je donosio darove: mesar – meso, kujundžija – dukat, halvedžija – tubok halve, a bazedžan top svile za jastuke. Žena bi sve darove odlagala i nakon kraćeg razgovora, čim bi neko zakucao na vrata, ona bi gosta spremila u ormar. Ale je sve to gledao iz dvorišta. Naposljetku upadne u kuću i rekne ženi: “Ženo moja, ja jesam se pripo sad od zmiije. Crveni se ko ono mesa u klijeru, a debela je ko onaj top svile u jastuku, oči joj sjaju ko taj dukat u šamiji a glava joj je ko tubok halve onaj što je na rafi a dugačka je ko onaj mesar u serganu.” Domaćin goste razotkrije pa pošalje kućama, a onda istuče ženu tako da joj više nikad nije palo na pamet da zovne bilo koga. Kraj priče je metanarativan jer svjedoči o “istinitosti” pripovijedanog: “A od tada se je svak uvjerio da koja god se sveti više i krije se, osobito od male djece i kokota, da će prije učiniti što nego koja se ne krije toliko.”

I u primjeru *Koliku sam zmiiju viđo glava joj je ko onaj tubok halve u sahanu* usmeni pripovjedač je razvijao preovladavajući odbojni stav prema ženama, posebno onim koje samo prividno izvršavaju islamske dužnosti. Ova izrazita nesklonost prema ženama pojačana je pripovjedačevim metanarativnim završetkom priče.

Najstariji primjer priče u čijoj osnovi je ovaj sižejni obrazac zabilježili su bosanski klerici negdje u Bosni oko 1870. godine. Sižejni obrazac isto-vjetan Kasumovićevom zapisu, uokviren je šaljivom pričom o starcu koji se smicalicama želi obogatiti. Siromašnom starcu dodije težak život te on natjera sina da ide prodavati jedino što ima od blaga – jednoga jarca. Međutim, po očevom zahtjevu momak je morao nakon što proda jarca opet ga vratiti natrag! Kako to sinu nije polazilo za rukom, otac ovu trgovinu preuzme na sebe. Znajući da je miralaj otišao u rat, ode do njegove kuće i zatraži od njegove supruge milostinju. Žena ga pusti u kuću i udijeli mu nešto. Zaplet nastaje sa prvim kucanjem. Priča o siromašnom starcu sada preuzima sižejni obrazac priče o nevjernoj ženi. Kako koji gost prispijeva na razgovor usamljenoj miralajevici, tako ona prethodnog šalje na tavan. Ali, kako bi se koji gore popeo, starac bi od njega zatražio novac za šutnju. Vrlo brzo su se na tavanu – pored starca i jarca – našli još i kadija, muselim, muftija i hodža. Kako se iznenada na vratima kuće pojavio i sam miralaj, starac sa jarcem skoči pred njega i razotkrije mu goste. Domaćin ih istjera iz kuće, a s njima i vlastitu ženu.

Za razliku od mlađe varijante, starija pod naslovom *Starac sa jarcom na sudu* kazuje o ženi koja krši moralne norme društva na posve komičan način. Epizode su gradirane, karakterizacija se ostvaruje kroz govor likova, dijaloz i poređenja uobličeni su poletno, čime je ostvarena živopisnost i dinamičnost kazivanja. U primjeru priče objavljene u zbirci redovničke mladeži sve je zaokruženo i tečno na način koji baš i nije odlika narodnog izraza, te je vjerovatno posrijedi vješta stilizacija prema zabilježenom usmenoproznom predlošku.

4.38. Muški i ženski poslovi – iskušenja zamjene uloga

Možda ni jedna šaljiva priča nastala u okrilju bošnjačke usmene tradicije nije tako nedvojbeno i iskreno sklona ženama kao što je to kazivanje objavljeno pod naslovom *Muž i žena* u 19. broju časopisa *Behar* iz 1902. godine. Priču je zabilježio saradnik potpisan kao Omer (ATU 1408).

U jednom selu živjeli žena i muž, skladno i sretno. Najednom, mužu se učini da žena u kući manje radi nego on na njivi te počne “vikati i psovati je, da ona ništa ne radi, nego samo gotovo jede, te ga upropašćuje”. Ne mogavši više trpjeti čovjekovo prigovaranje, žena predloži da se zamijene, da ona ide na njivu orati, a da muž preuzme obavljanje kućnih poslova. Muž pristane: “Kad žena pođe u polje na posao, reče mužu, koje poslove treba da posvršava dok ona dođe. Najprije veli: ‘Skuhaj nam kruh, pa pomuzi

kravu, uzvari mlijeko, a ono jučerašnje izmeti; čuvaj da ti tele ne posasne kravu, pazi da piliće ne bi vrana pokupila i odniela, a iza ručka nam naberi trešanja. Pripazi dobro na kuću, da se ne bi uvukle kakve cigančurine i pokrale štogod, onda se nemoj nipošto prevariti, da bi okusio onoga, što je u loncu na tavanu, ono je otrov, pa stoga ne diraj u ono.' Kad mu ovo sve izbroji, pohvata volove u plug i ode na rad u polje." Čovjeku, naravno, sve naopako krene i on ni jedan kućanski posao ne obavi kako treba, blago nastrada, a još mu Ciganka odnese sve iz kuće, te on očajan i go posegne za otrovom na tavanu, da se ubije. Uto dođe žena i zaviče: "O čovječe-e-e! O čovječe-e-e!' 'Oho, šta je bona!' 'Gdje si, jadan ne bio?' 'Ma evo me na tavanu!' 'Na tavanu? Šta radiš tamo?' 'Vala, hoću da se otrujem, te evo jedem ovaj otrov iz ćupa.' 'O Bog te prokleo, nije to otrov, to je med. Ja sam ti rekla da je otrov, samo da ga ne pojedeš, a to si ga ti eto opet nanjušio, ja sam to malo meda ostavila, kao velim, kad se zapne, da se ne osramotimo, a tebi je to svejedno samo da je tebi što pojesti.'" Nakon što se žena na njega izgalamila, muž se pokunji i ode na njivu orati. Otada su živjeli sretno, a njemu "nikad više nije na um palo, da žena manje radi".

Nije nimalo slučajno što je sudionik usmenoprozne tradicije epizode skladnog porodičnog života na početku kazivanja ili muževog pokušaja obavljanja kućanskih poslova oblikovao naracijom, dok je ženin povratak s njive i susret s mužem razvio u dijalogu. Ovaj pripovjedačev postupak motiviran je koliko sadržajem priče, toliko i jačinom emocija koje su prisutne u kazivanju. I upravo se u tome oslikava darovitost pripovjedača. Osjećajući da tu silinu emocija ne bi izdržalo samo pripovijedanje, on se kao izmiče i pušta nosioce radnje da sami razriješe nastali sukob. U skladu s kazivanjem u cjelini pripovjedač je i likove individualizirao kroz opise njihovih unutrašnjih stanja potaknutih vanjskim zbivanjima.

Varijantu uobličjenja na istoj sižejnoj osnovi objavio je također u časopisu *Behar*, ali ranije, u 4. broju, saradnik Sejfuddin Huseinagić. Ovaj stariji zapis priče o težini ženskih poslova u kući i muških na njivi, gotovo je identičan mlađem, Omerovom zapisu. Razlika je samo u završetku, čovjekovom iskrenom priznanju: "Poslije nije više govorio, da su ženski poslovi lahki, već je iza toga uvijek govorio, da su ženski poslovi još teži od muških."

Priča je skladno razvijena, poučna i izrazito sklona ženama. Za razliku od kazivanja koja kad su sklona jednom spolu, onda to čine izrugujući se drugom, u zabilježnim varijantama ovog primjera nema od toga ni traga. Istina, kroz prikaz muževe nesposobnosti u obavljanju kućanskih poslova,

došla je do izražaja sposobnost žene, ali ni u prikazu njegove nespretnosti nema izrugivanja ili vrijeđanja.

4.39. Zli suprug

Sudionicima usmene prozne tradicije oduvijek su bila privlačna kazivanja o zloj ženi. Međutim, brojne su varijante pokazale da te zle žene iz priče i nisu bile uistinu zle, nego najčešće samo neposlušne. Mnogo manje su sudionicima tradicije bila privlačna kazivanja o zlim muškarcima, barem tako svjedoče zabilježeni primjeri. Priču koja kazuje o zlom suprugu kazivala je 1956. godine Hasna Telalović Vlajku Palavestri u Nemiloj kod Zenice.

Bio čovjek i stekao imanje da ide na Hadž. Odlazeći na put, zaključa ženu i kaže komšijama da pripaze na kuću. Vrativši se s puta, nađe ženu mrtvu te je baci u jednu sobu. Opet se oženi i opet krene na Hadž. Kao i prvi put, kaže komšijama da pripaze na kuću, ali da ne smiju skinuti pečat s vrata. Po povratku sa hodočašća nađe i drugu ženu mrtvu. Kad je krenuo treći put na Hadž, opet se oženi, ali ovoga puta mladom čobanicom. I opet kaže isto komšijama, tj. da pripaze na kuću. Međutim, dosjeti se prva kona i čim je hadžija zamakao, ona se počne dovikivati sa zaključanom mladom. Žene se ubrzo i sprijatelje. Mlada, vrijedna i poletna, zasuče rukave te počne zavoditi red i čistoću u kući. Jednoga dana, usprkos hadžijinoj zabrani, pritvorena mlada otvori vrata sobe i nađe tijela svojih prethodnica. Međutim, to je ne uplaši: zajedno s konom, ukopa tijela zatečenih žena i nastavi život, tih i samotnički. Da joj ne bude dosadno, napravi sebi tetu od voska, koju je "zabulila (...) jednim lijepim čemberkom i sa onom je tetom svojom razgovarala: šta ćemo ručku, šta ćemo večeri, šta ćemo ovo i hoćemo l' kafu i š njom stalno govorila." Vrativši se kući, hadžija nađe polomljene pečate i od kapije, i od zabranjene sobe, ali i tetu u sobi. Kako mu teta nije odgovarala na pozdrav, on je posiječe, a ženi naredi da napravi večeru za komšije, ali joj zaprijeti da hrane ne smije biti ni premalo, ni previše jer će je za oba prekršaja pogubiti. Mladu čobanicu kona posavjetuje da napravi što više jela, da puno i ostane. "I ona je metnula dosta i kad je se pošlo jesti, on je sjedio, od tvrdoće i od škrtocće nije moglo gledati što narod jede, a mnogo ostaje, i hadžija o' dara umre, nestane ga. Ona ostane čobanica-hadžinica."

Priča *Bio jedan hadžija i steko imanje da ide na Čabu* stilski je vrlo bliska onome što bi se moglo nazvati idealnim modelom novelističke priče. Početak je formulativan, epizode se trostruko ponavljaju i u njima je prisutna gradacija, pomoćnik je u liku prve komšinice, a kraj je sretan.

Dinamičnost kazivanja pojačana je dijalogima. Priča je živa i zabavna, a pouka je tek u drugom planu.

Iako se naslonila na sižejni obrazac koji je zatekla u naslijeđenoj građi, kazivačica je u kazivanje nenametljivo utkala i vlastiti doživljaj života i svijeta, te je kroz priču o zlom suprugu pripovijedala i o tegobnoj samoći unutar četiri zida kuće i o iskrenom ženskom prijateljstvu koje raskriva sve prepreke i zabrane.

Sižejni obrazac kazivanja Hasne Telalović prepoznamo u priči koju je Umihana Muftić kazivala Aliji Nametku 1972. godine. Klasificirajući priče koje je Nametak sabrao u zbirci *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana* (Sarajevo, 1975) Maja Bošković-Stulli je za ovu priču napisala da se radi o kazivanju koje je turskog porijekla (EB 305).

4.40. Zli suprug i stara/nova žena

Priča koju je sudionica lanca usmenopodne tradicije Fata Mujanović iz sela Bistrice kod Zenice, kazivala Aliji Nametku, slična je prethodno razmatranom primjeru kazivanja o zlom mužu, barem što se tiče uvodne motivacije. U oba slučaja muž odlazi na put, naređujući ženi da se brine za kuću. Nakon slične uvodne motivacije, slijedi razrada sižejnog obrasca koji je posve drugačiji.

Odlazeći u vojsku, muž naredi ženi da čuva kuću. "Ona je jadnica bila njeka budala, pa se dočerala ko prikaza." Kako nije mogao dočekati da žena umre prirodnom smrću, muž je gurne u vodu, ali se ona uspije spasiti i vratiti majci: "I njezina je mati odgoji ko što je i bila." Kako čovjek nije mogao naći drugu ženu, on opet ode do svoje punice i zatraži sad drugu kćerku. Ona izvede pred njega obje kćeri i on odabere opet svoju ženu, a da je ne prepozna. Prvoga dana zajedničkog života sa novom-starom ženom, muž ode u drva. Vrativši se, zaviče: "Hajde da rastovarimo!" Onda joj je kazo: "Ja nisam nikad viko one žene da rastovarimo. Sama je izlazila." Uđe u kuću i vidi kako žena peče jufke pa ih umače u maslo i jede. "Onda je onaj njezin čoek reko, da nije nikad ona mu žena prid njim jela. 'Eh, živ bio. Da je kljukala, ne bi se u vodu turkala.'"

Priča je šaljiva. Zanimljiva radnja koja je trebala nasmijati publiku uvjetovala je oblikovanje epizoda koje nisu formulativne. Dinamičnost radnje postigla se ne samo ovakvim rasporedom epizoda nego i vještim preplitanjem naracije i dijaloga. Na početku priča je pomalo konfuzna, što je posljedica određenih nedorečenosti, ali u cjelini gledano, ti nedostaci blijede kako se bliži kraj sve upečatljivijeg pripovijedanja.

Na pragu pete decenije života Fata Mujanović je kazivala priču koja je kod slušalaca, posebno ženske publike, mogla izazvati smijeh i odobravanje. Sigurno je da je u prenošenju i oblikovanju ovog sižejnog obrasca upravo žena-pripovjedačica imala glavnu ulogu. Efektan kraj kazivanja *Po drugi put se čovjek oženio svojom ženom* – “Da je kljukala, ne bi se u vodu turkala”, tj. da je više pazila na sebe bila bi živa, poruka je koju su žene vrlo dobro mogle razumjeti, bez obzira na vrijeme ili podneblje.

4.41. Ludi suprug kao kućna nepogoda

Arnautski sefaluk duhovita je fabularno nerazvijena priča o bogatoj udovici i njenom novom izabraniku – “što mu je jedna tahta eskik u glavi”, tj. koji nije “sav svoj”. Što god bi muž zamislio, ona bi mu udovoljavala. Jednom prilikom muž poželi “arnautski sefaluk”. Kako žena nije znala gdje da mu to kupi, on se ponudi da je odvede. Nakon dugog hodanja po šumi, dođu pod jednu veliku bukvu, a muž naloži vatru, sjedne naslonivši se na bukvu, pa izbací noge da propari tabane: “Evo, ovo bi bio arnautski sefaluk, samo mi još fali kahve i duhana’, rekne joj čojek, pa stane kesiti zube. Hudovica se razljuti, pa rekavši: ‘Ko nejma pameti, ima noge’, vrati se sama kući.”

Kritikujući ženino nastojanje da udovolji baš svim zahtjevima ludoga muža, nosilac usmenoprozne tradicije komičnu situaciju nastalu traženjem “arnautskog sefaluka” duboko u šumi razrješava ženinom spoznajom o vlastitoj nepromišljenosti. Njen iskaz u obliku narodne poslovice “Ko nema pameti, ima noge”, predstavlja težište šaljive priče. Ovaj iskaz, istovremeno i poenta, stara je, bezbroj puta varirana misao o ljudskoj nepromišljenosti. Bogata udovica je konačno shvatila da je pored sebe imala budalastog čovjeka. Kraj priče koju je početkom 20. stoljeća u Hrasnici kod Sarajeva zabilježio Hamdija Mulić formulativan je. Preuzevši poslovicu iz usmene tradicije, sudionici u usmenoproznom tradicijskom lancu ponovo su aktualizirali njene poruke unutar novelističke pripovjedne strukture.

4.42. Čovjek s Onoga svijeta

Među šaljivim pričama nemali je broj onih koje ismijavaju ljudsku naivnost općenito, a ističu snalažljivost pojedinca. U jednom takvom kazivanju, koje je također zabilježio Hamdija Mulić, opet u Hrasnici, nanizane su duhovite Čeline zgone. U želji da se najede halve, Čelo najprije prevari mještane, praveći se da je mrtav, a potom – izjavivši da je s “Onoga svijeta” – pokrade hadžinicu, a spretno umakne hadžiji, otudivši mu konja (ATU 1540).

U kazivanju *Čelo i halva* nema formulativnih epizoda. Naracija je dinamična, neposredna. Napetost u uvodnoj epizodi postiže se korištenjem neupravnog govora.

Biranim izrazima kazivač prelazi sa općeg plana na pojedinačno dešavanje. Dok su u početku kazivanja prevareni brojni mještani, u glavnoj epizodi je na duhovit način prikazana lahkovjernost pojedinca, u razmatranom primjeru žene. Ključni događaji šaljive priče, epizoda Čeline, majstorski izvedene prevare lahkovjerne hadžijine žene, oblikovana je upravnim govorom: “Kad hadžinica ugleda onog Čelu, prepane se, a Čelo joj rekne: ‘Ne boj se, ženska glavo, ja sam s Onog svijeta.’ ‘A dina ti, čovo, jesi li?’ upita hadžinica. ‘Jesi li mi igdo vidio mog Hasu i Husu?’ ‘Jesam, ja.’ ‘Haso ti je kapidžija na džehenemskim vratim, a Huso prodaje vodu u Džehenemu’-pričo joj Čelo. ‘A, dina ti, čovo, kako mi se promeću?’ – ‘Dina mi, ženska glavo, slabo. Već daj der ti štogod pošalji him haljina, para i šta bilo.”

Davnašnje uobličjenje istog sižejnog obrasca ali sa siromahom kao glavnim junakom, zabilježio je Baldo Bogišić početkom sedmog desetljeća 19. stoljeća u Mostaru (*Čovjek sa Onoga svijeta*). I u ovoj inačici nosilac usmene tradicije oblikuje ključno događanje upravnim govorom. Baveći se poetikom i stilistikom usmene nefikcionalne priče, Joško Božanić je ustanovio da je česta upotreba upravnog govora u ovim proznim vrstama izraz “potrebe usmenog pripovjedača da svojim pripovijedanjem sugerira stvarnu situaciju u kojoj se govori, da oživi svoje likove govorom”.¹³⁷ Kako i sam literarni metatekst sugerira istinitost događanja, možemo isto mišljenje potvrditi i razmatranim primjerima iz bošnjačke usmene tradicije.

U Mulićevom zapisu prisutan je literarni metatekst kakvog nema u Bogišićevom: “Tako je, vele, i postala ona što no se rekne, kad je šta izgubljeno: Selam ćeš mu i od mene.” Pripovjedač upućuje ovim iskazom na ostala kazivanja, sugerira nam da je to čuo i da se dalje prenosi, da je ova priča dio usmenoprozne književne tradicije.

Modificiran sižejni obrazac ove priče, bez prevare mještana i uz promjenu imena glavnog lika, prepoznamo u anegdoti *Ero s onoga svijeta*. Kazivanje sa Erom kao šaljivdžijom, koji – praveći se da je došao sa Onoga svijeta – prevari i pokrade najprije Turkinju, a potom i Turčina, koji je krenuo da ga uhvati i kazni, poslužila je tridesetih godina 20. stoljeća književniku Milanu Begoviću i kompozitoru Jakovu Gotovcu kao predložak komičnoj operi *Ero s Onoga svijeta*. Smjestivši radnju libreta u Dalmatinsku

¹³⁷ Joško Božanić, *Komiške facende. Poetika i stilistika usmene nefikcionalne priče iz Komiže*, Split, 1992, str. 127.

zagoru, Begović i Gotovac su se držali usmenoproznog sižejnog obrasca u mjeri pune prepoznatljivosti, a u prvi plan su istakli ljubav Miće i Đule, koja nakon niza prepreka ima sretan kraj.

4.43. Vragolije kradljivaca u nadmetanju

U rukopisnoj zbirci Ahmeda Kasumovića – pored kazivanja koja su prema poetičkim osobinama na granici između skaza i šaljive priče, a u kojima su hajduci prikazani kao oličenje svekolikog zla – nalaze se i priče u kojima se o kradljivcima i lopovima i njihovim vragolijama kazuje na zanimljiv i nesumnjivo duhovit način.

Jedna od njih, ona pod naslovom *Ne zakuni se*, šaljiva je priča o dvojici lopova koji se nisu mogli saglasiti koji je od njih vještiji te odluče prikazati svoje majstorije, kako bi lakše presudili u ovome natjecanju (ATU 1525 E + 1525 K + 1737). Dnevni lopov umješno je siromahu krao pa opet vraćao jedan te isti prsten koji je ovaj bio kupio svojoj ženi. Noćni lopov – nastojeći majstorijom zasjeniti dnevnog – ukrade i pojede kraljevog omiljenog pijetla. Sutradan, kralj naredi telalima da oglase kako kradljivac, ako se javi, neće biti kažnjen. Lopov dođe, a kralj mu naloži da ode ukrasti bilo šta u susjednom kraljevstvu, jer se njegov susjed – kralj hvalio da u njegovoj zemlji nije moguće išta ukrasti. Noćni lopov pristane i – prevarivši kralja susjedne države – navede ga da uđe u jedan sanduk, a onda ga iznese iz njegovog dvora i donese pred vladara i sve okupljene ministre druge kraljevine. Osramoćen, ukradeni kralj se povrati u svoje dvore i – “više nikad nije rekao da se iz kraljevine ne može ništa ukrasti”.

Sižejni obrazac ove fabularno razvijene šaljive priče, sa malim razlikama u odnosu na razmatrani predložak, poznat je u usmenoproznoj tradiciji Bošnjaka. U njegovom slijedenju, čuvanju i širenju prepoznaje se uticaj zajednice, društvene skupine, dok u kompoziciji te preplitanju zbilje pripovjedača i elemenata što pripadaju izmaštanom svijetu priče prepoznajemo doprinos darovitog pojedinca. Pripovjedač u uvodnoj motivaciji nagovještava zbivanja koja slijede i razotkriva svoju dvostruku ulogu, tj. ulogu pripovjedača i zapisivača: “U nekom gradu bijo kralj imućan i mudar pa je znao uspostaviti red u svojoj zemlji tako da se u njegovoj cijeloj kraljevini nije mogla ukrasti igla. A ope u njegova komšije, drugoga kralja, bilo takvi hajduka da su jedne noći došli hajduci u kraljeve dvore i ukrali mu kokota. A kako je to bilo sa’ ću vam sve ispričati i napisati.” Ovakva uvodna motivacija je neuobičajena u usmenom pripovijedanju i njome se svakako željela izazvati veća pažnja kod publike ili budućih čitalaca. Darovitost po-

jedinca, sudionika u usmenoproznom tradicijskom lancu, u razmatranom primjeru ogleđa se u postupku uplitanja u priču elemenata za koje ne možemo sa sigurnošću tvrditi da ne pripadaju svijetu pripovjedačeve zbilje. Najkraće kazano – oni su neobični. Opisujući kralja čijeg su horoza pojeli kradljivci, pripovjedač kazuje i o nekom starom patuljku, koji bi “kad bi kralj došo spavati sjedijo kod kraljevi nogu i traio bi kralju noge i pripovido bi mu što od starina, a kralj bi čuteći pripovjedke zaspo”. Ovim uvođenjem lika neobičnog patuljka u priču o lopovima i njihovim vještim smicalicama ostvaren je dojam dopadljive bajkovitosti: priči je umanjena dimenzija mogućeg, a uvećana sastavnica izmaštano-nestvarnog. Napetost priče narasta kada noćni lopov zauzme mjesto patuljka i otpočne usnulog kralja “gladiti po nogama i pripovijedati mu pripovjedku o noćnom i danjem hajduku”, te pojedinošću o tome “kako su oni ukrali njegova kokota”, i konačno kako su mu “naložili vatru pod dvorovima i da su našli drva u šupi”. Ovom epizodom postiglo se koliko na pojačavanju neizvjesnosti, toliko i na uvjerljivijem ukupnom komičnom učinku priče. Uočljivo je da u ovoj šaljivoj priči djeluju zapravo tri pripovjedača, koji kazuju svoje priče: stvarni, publici dostupni pripovjedač, zatim patuljak koji priča priče iz starine te lopov koji priča priče o svojim vragolijama. Za razliku od primjera u kojima se pojavom novog pripovjedača mijenja i kompozicija pa biva ostvarena priča u priči, ovdje nema uobličjenja takve pojave jer je riječ samo o usputnim epizodama, koje ne utiču bitno na kompoziciju usmenoprozne jezičke umjetnine u cjelini. Zanimljivo je da u drugim usmenoproznom tradicijama u tipu ATU 1525 K kradljivci, budući da se nisu mogli dogovoriti kako da podijele plijen, posjećuju noću sudiju i dok on spava pripovijedaju mu svoj problem tražeći da ovaj presudi. U kazivanju zabilježenom u bošnjačkoj sredini, kradljivac uspavanom kralju pripovijeda svoje zgođe, ali ne traži pomoć oko podjele plijena.

Dugom životu razmatrane šaljive priče svakako je doprinijela mogućnost unošenja elemenata iz zbilje života usmenog pripovjedača u novu zbilju usmenoprozne tvorevine. Možda je u tom smislu najočitija pojedinost vezana za nagradu koja sljeduje junaku u priči. U većini kazivanja junaku će pripasti blago, a u razmatranom primjeru lopov za uspješno obavljeno posao dobija od kralja “bakšiš i mjesečnu penziju da nije više nikada ništa krao nego uživao penziju”.

Hamdija Mulić je – nekako u isto vrijeme kada je nastajala zbirka Ahmeda Kasumovića – zabilježio šaljivu priču o vragolijama kradljivaca koja neodoljivo podsjeća na epizodu o dnevnom lopovu, siromahu i prstenu. U fabularno razvijenoj priči *Marifetluk* na duhovit način se kazuje o

međusobnom nadmudrivanju domaćina i dvojice lopova (ATU 1525 E (2)). U pozadini ove šaljive priče nalazi se žena, čija je lahkovjernost predmetom posrednog ismijavanja.

Dva lopova kriomice posjete trećeg, koji više nije želio biti s njima, te prevarivši domaćinovu ženu, drugu noć vješto ukradu pečenicu iz magaze. Domaćin ipak uspije, nadmudrivši jednog od kradljivaca, vratiti pečenicu natrag. Iste noći lopovi se ponovno vrate kući svoga bivšeg druga i prevarivši ženu, opet dođu do pečenice. Kad otkrije ponovljenu krađu, domaćin sustigne kradljivce pečenice – te iskoristivši njihovu nepažnju – uzima meso natrag, a zatim svoje protivnike vješto natjera u bijeg.

Formulativnost je prepoznatljiva u epizodama dvostruke krađe i dvostrukog vraćanja vlasniku ukradene pečenice. Kako se komične zgode brzo smjenjuju, kazivač ih prenosi slušaocima posredstvom dijaloga koji se razlikuju od epizode do epizode. Pripovijedanje je uvezano ponovljenim navođenjem izjava likova, korištenjem stajaćih poređenja, pažljivom smjenom brižljivo odabranih i ciljano smjenjujućih, različitih, varirajućih izraza za isti pojam te iskazima punim poštapalica.

Sižejni obrazac ovog šaljivog predloška prepoznajemo u priči pod naslovom *Hrsuzi i hrsuzbaša* koju je redakciji lista *Behar* poslao saradnik skriven iza imena Šemsudin. Za razliku od Mulićevog, ovaj zapis je fabularno razvijeniji i epizode su stilski ujednačenije, što odaje zapisivačeve zahvate.

Priče o vještim lopovskim smicalicama bile su općenito veoma česte u usmenoprotnim tradicijama na južnoslavenskom prostoru.

4.44. Vragolije vještog dječaka-kradljivca

Kako je to već viđeno u brojnim primjerima – u nepredvidivim tokovima usmenoprozne tradicije – više međunarodnih tipova pripovijedaka spajala su se u jednu samostalnu proznu cjelinu. Takav je slučaj i sa šaljivom pričom koju je u zimu 1957. godine u Prispu Fata (Klinac) Palić pripovijedala folkloristi i književniku Aliji Nametku o zgodama vještog dječaka – lopova (ATU 1525 A + 950 + 1737).

Siromašna žena povede sina u čaršiju da izučiti neki zanat. Naiđu na jednog hadžiju koji je imao dućan te se ovaj ponudi da uzme dječaka sebi. Dječakov jedini posao bio je da sjedi na čepenku i tambura nogama. Kad se jednom zaputio negdje s majstorom za poslom, uoči da prolaze pokraj carske hazne pa kaže hadžiji da ga sačeka dok on ukrade dukate iz nje. Dvije će večeri dječak krasti dukate, a uoči treće sazna da je car pripremio zamku za lopova te nagovori hadžiju da uđe u haznu i pokupi dukate. Ha-

džija poslušati dječaka i upadne u zamku. Shvativši da ne može izići iz bačve pune pokline, kaže dječaku da mu odsječe glavu da car ne sazna ko je bio lopov. Vrativši se kući, dječak zaprijeti hadžinici da ne smije tugovati jer će oni kao pomoćnici nastradati. Tri puta car bezuspješno pokušava saznati ko su bili kradljivci. Prvi put ostavit će tijelo bez glave na sokak, očekujući da će neko zaplakati za tijelom i tako se razotkriti, drugi put prosut će dukate, vjerujući da će lopov posegnuti da ih uzme, a treći put provest će deve kroz grad, nadajući se da će se lopov polahkomiti za devom. Sva tri puta dječak vješto nadmudruje cara. Jednoga dana dođe caru pismo od nekog kralja: “Kakav si ti car, kad ti čovjek bez glave krađe haznu, a ne možeš da mu stigneš kraja?” Caru bi teško te on pošalje telale da pronesu glas da će oprostiti krađu, još i darovati lopova, samo da se ovaj javi i sve prizna. Dječak se javi, a onda se ponudi caru da ukrade i samog kralja ako će to caru biti po volji. Ovaj to prihvati. Dječak se vješto uvuče u kraljevu spavaću sobu, a onda mu saopći kako je on anđeo i kako treba da ga vodi na Onaj svijet. Dječak-lopov smjesti kralja u jedan sanduk i odnese ga u carski zahod, a kad otvori sanduk, kralj se nađe “ko i lud”, pred carem. Shvativši da je prevaren, pokaja se što je uopće pisao caru te se zaputi u svoje dvore. I kako se kaže na kraju priče: “Čelo ostane, car ga dobro daruje. Ako je živ, i danas mu je dobro, ako nije, da mu bude.”

Uobličena priča *Čelo ukrao kralja* prema istom sižejnomo obrascu i sa neznatnim odstupanjima poznata su i u drugim usmenoproznim tradicijama na južnoslavenskom prostoru. Najstariji bosanskohercegovački zapis je iz 1870. godine, a priču su zabilježili učenici Sjemeništa za bosansku redovničku omladinu u Đakovu. Iako je inačica objavljena u zbirci *Bosanske narodne pripovjedke* stilski ujednačenija, ona zapravo ukazuje na zahvate zapisivača ili priređivača i s obzirom na vezu sa izvornim načinom usmenog pripovijedanja veću pažnju zavređuje šaljiva i fabularno razvijena priča pedesetjednogodišnje Fate Palić iz okoline Livna.

Usvojeni kanon prepoznavamo u kompoziciji, formulativnom početku te završetku, trostrukom oblikovanju epizode nadmudrivanja između cara i dječaka-lopova. O likovima saznajemo na osnovu njihovih postupaka, a opisi emocionalnih stanja su rijetki. Sižejni obrazac otkriva da je Fata Palić improvizirala prilikom saopćavanja ove priče. Zahvaljujući dobrom poznavanju usmenoprozne tradicije, ona je kombinirala motive iz novelističkih i šaljivih priča različitih po sižejnomo obrascu i likovima, a opet bliskih po lopovskim vragolijama u njima pripovijedanim. Na improvizaciju ukazuje i slabija motiviranost epizoda, poput one kada dječak izvlači ćilim ispod hadžije ili u epizodi kraljevog putovanja u sanduku. Uporedimo li epizodu

izvlačenja ćilima, koja se pojavljuje i u sižejnim obrascima o ludom slugi i njegovom gospodaru, vidimo da je ona u tom primjeru tješnje povezana sa ostalim zbivanjima. Slabu motiviranost epizode u priči o dječaku-lopovu osjetila je pripovjedačica tokom saopćavanja pa ju je sa ostatkom priče povezala komentatom: “E haj, ništa (...)”. Nedovoljno obrazložen postupak prilikom improvizacije prepoznajemo i u naknadnom motiviranju zbivanja, kao što je bilo mijaukanje cara iz sanduka tokom prelaska navodnih granica Raja i Pakla. Na samom kraju kazivanja, epizodu dječakove domišljate krađe kralja iz dvorca (dječak se pretvarao da je Azrail, tj. melek, anđeo smrti), usmena tradicija je zapamtila i kao završnu epizodu sižejnog obrasca priče *Ne zakuni se*, koja je u Kasumovićevom zapisu živopisnija i vještije uobličena. Primjetno je da je kazivačica također samo djelimično u sadržaj kazivanja unijela siže međunarodno rasprostranjenog tipa ATU 950.

Bez obzira ne nedostatke nastale u toku razrade, koji postaju uočljiviji u zapisanom obliku, nego u samom toku kazivanja, priča na osnovu zanimljivog sižejnog obrasca pokazuje da je kazivačica o kojoj je riječ bila ravnopravan sudionik lanca usmenoprozne tradicije. Ne treba zaboraviti da su sva oblikovanja nekog sižejnog obrasca postignuće improviziranja, kako su to zaključiliiskusni istraživači usmene proze, osvrćući se na ovakvu razinu u razradi neke teme: “Kada su varijante u većem broju okupljene u zapisanoj formi, one počinju iznenada impresivno svjedočiti o stvaralačkoj moći svojih autora, o inventivnosti i bogatstvu prividno sitnih i čak nehotičnih intervencija kazivača – jednom riječju, o skrivenim potencijalima i mogućoj ljepoti improviziranja.”¹³⁸ Iako ova priča svjedoči da improvizacija ponekad i nije osobito uspješna, za nas je zanimljiva jer pokazuje kojim se postupcima i sredstvima pripovjedač koristi kada shvati da epizode u priči nisu usklađene na željeni način.

Kao i u kazivanju Fate Palić razrada sižejnog obrasca o zgodama dječaka-lopova koju je zabilježio Mustafa Muharemagić i objavio u časopisu *Behar* pripada žanru šaljive priče (ATU 1525 J (1) + 1380 A*).

Udovica odluči sina poslati na školovanje. Na majčino iznenađenje, dječak poželi postati lopov, kao što je bio njegov daidža. Kako se udovica protivila sinovoj namjeri, on je prevari i ona ga pusti. Našavši se s daidžom, oni će odmah – zahvaljujući dječakovoj dosjetljivosti – ukrasti čobanima dva ovna, a onda će dječak nadmudriti i samog daidžu-kradljivca i preoteti plijen.

¹³⁸ Maja Bošković-Stulli, *O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta*, u knjizi: *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd, 1983, str. 167.

Tri su prevare u priči, a svaka sljedeća je domišljatija i duhovitija. Življem uobličenu radnje će poslužiti stilsko sredstvo gradacije. Likovi su individualizirani i bliski publici i otkrivaju se ne samo posredstvom njihovih postupaka nego i na osnovu opisa emocionalnih stanja. Živost i dopadljivost priče postiže se kombiniranjem naracije i dijaloga. Na primjeru šaljive priče *Daidža i sestrić* može se vidjeti kako usmena tradicija obogaćuje razradu sižejnog obrasca regionalnim obilježjima. Muharemagićev zapis – iako mu je u osnovi isti sižejni obrazac kao i starijem primjeru kojem je Vuk Karadžić dao naslov *Ko umije njemu dvije* – prepoznatljiv je kao usmeno pripovijedanje bošnjačke sredine. Na takav zaključak upućuje jezik kojim je pričanje uobličeno te pojedinosti narodnih običaja koji su iz svakodnevnice pripovjedača ušli u priču, a nedvosmisleno upućuju na muslimanski svijet. Jedna od uspješnijih, a zapravo cinično duhovitih epizoda, svakako je ona kada dosjetljivi dječak nagovori majku da nakon klanjanja namaza u džamiji zamoli za savjet dobrog ili evliju, a u međuvremenu se on sam popne “na mahvil i sakrije u jedan budžak” pa glumi evliju ili dobrog. Opaska Aiše Softić da su “iz vjerovanja u evlije i njihovo raspolaganje čudesnim moćima nicali (...) usmene predaje, te različiti narodni običaji koji su u određenoj mjeri sačuvani u nekim bošnjačkim sredinama sve do danas”¹³⁹ – primjenjiva je, dakle, i na šaljivu priču. Metatekstualnim početkom “priča se” pripovjedač ili pripovjedačica upućuje na tradiciju, čime želi svjedočiti o istinitosti kazivanog. U skladu sa takvim početkom slijedi i završetak kazivanja. Priča nema formalnog kraja, čime se povezuje i preklapa zbilja o kojoj se pripovijeda sa zbiljom u kojoj se pripovijeda, a to je nagoviješteno već i početkom kazivanja.

4.45. Nepravedno presuđeni lopov

Vješt, ali nesretan lopov, nakon nepravedne presude i ležanja u zatvoru, odluči napustiti zanat. Počne raditi kod jednog bogatog trgovca. Ali, tek što je priznao trgovcu svoju prošlost, otkrije da je trgovac ustvari prikriveni lopov, koji ga istu večer povede u krađu. Uvukavši se u magazu jednog Jehudije, lažni trgovac se prihvati posla: “Svaku je kesu prebrojio, kakvog u njoj novca ima i koliko je, opet ih sve zaveže i udari na njih svoj muhur.” Za to vrijeme nesretni hrsuz je sve sa čuđenjem gledao. Sutradan, trgovac ode kod Jehudije i zatraži novce iz magaze, tvrdeći da su zapravo njegovi. Jehudija se iznenadi i ne htjede dati traženi novac te svi završe na sudu. Lažni trgovac je tvrdio da je “ostavio u njega na čuvanje toliko i toliko

¹³⁹ Aiša Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, Sarajevo, 2002, str. 125.

novaca, a da mu ih on sad ne da". Sud naloži uvid u magaznu i nađe se da je sve onako kako je tvrdio lažni trgovac te presudi u njegovu korist. Trgovac uze novac, a Jehudija dobi dvadeset godina tamnice. Za to vrijeme nesretni hrsuz je sve posmatrao iz prikrajka: "Vidio je već, kako će se sve svršiti, pa su ga pritisle teške misli." Kad vidje kako "Jehudiju osudiše ni kriva ni dužna na dvadeset godina tamnice, on se sad sjeti, kako je on, makar toli-ko krao u svom životu, ipak jedanput na pravdi osuđen i odsjedio godinu dana u zatvoru, da to nikad preboljeti ne može, pa mu sad bijaše teško pri duši (...)" – on stade pred sudiju i ispriča mu istinu. Sud mu povjerova. Pronašavši kod lažnog trgovca svežanj ključeva kojima je ovaj obavljao krađe po svijetu, osude ga na doživotnu tamnicu, a Jehudiji vrate sve novce. Na kraju, Jehudija bogato nagradi nesretnog hrsuza, a nakon smrti podigne mu nišane koji se navodno i danas mogu vidjeti.

Na primjeru priče *Bagdatski hrsuz* – koju je zabilježio saradnik potpis-
san kao Salih Šeheriya i objavio u prvom godištu časopisa *Behar* – može se vidjeti kako zabilježeno kazivanje otkriva nova značenja i nove kvalite-
te, zadržavajući ona koja stiče prilikom usmene komunikacije. U pisanom obliku priča o neobičnoj krađi ukazuje se kao priča o individualnoj drami, oblikovanoj na način kako to čini usmena tradicija. Zbivanja u njoj samo su pokretači dubljih etičkih i egzistencijalnih nedoumica glavnog junaka koja prilikom usmenog pripovijavanja ostaju donekle skrivena.

U uvodnoj motivaciji glavni junak, bagdatski lopov, predstavljen je kao pojedinac koji u životu – bez obzira na posvemašnje napore – ne može pobjeći od loše sreće koja ga prati. Jer, koliko god bio vješt u lopovskom zanatu, bio je opet toliko nesretan "da bi mu se odmah u trag ušlo i on bi naravno svaki put odsjedio u tamnici". Zaplet započinje onoga trenutka kada društvena zajednica nepravednom presudom izazove egzistencijalnu nedomicu u glavi nesretnog hrsuza, koja prerasta u etičku kada ovaj u Jehudijinoj presudi prepozna vlastito stradanje. Dramu pojedinca usme-
na tradicija uobličila je kao preispitivanje savjesti, koje predstavlja vrhunac priče *Bagdatski hrsuz*. Kako se to često odvija u usmenoprotnim oblicima koji dotiču neke općeljudske tegobe, sudionik usmene tradicije, usmeni pripovjedač, posegnuo je za mudrom izrekom. Preko poslovice: "Gdje nije nužde ne pomalaj jezika iza zuba, jer u jeziku je jed i med" – priča us-
postavlja intertekstualne veze sa bošnjačkom paremiološkom tradicijom. Aktualizirajući njeno značenje unutar priče, pripovjedač je pažnju publike sa događaja usmjeravao na dešavanja u pojedincu. Njegova egzistencijal-
na i moralna nedoumica, iako je potaknuta zbivanjima, ipak se na kraju svodi na isto – da li reći istinu ili ne, jer "u jeziku je i jed i med". Usmena

tradicija je oblikovala zbilju priče u kojoj se pojedinac rješava nepogodnog događanja tek kada se suprotstavi poretku lažnih vrijednosti koje je uspostavila društvena zajednica i kada podigne glas protiv nepravde nanesene drugom. I u ovom primjeru se na kraju kazivanja zbilja priče prepliće sa zbiljom pripovjedača. Ukazivanjem na postojanje nišana koje je Jehudija dao podići za nesretnog hrsuza – koji se i danas vide – svjedoči se o događaju kao stvarnom, čime se pojačava njegova poučna poruka.

4.46. Vladar na četrdeset dana

Kamilo Blagajić zabilježio je u okolini Travnika nekoliko šaljivih priča čiji je glavni lik siromah – bekrija Mustafa. Jedna od šaljivih i fabularno razvijenih priča kao okosnicu ima zamjenu likova po funkciji (ATU 1531).

U davna vremena, kada bi sultan htio “carstvom putovati, da ne poznani vidi i čuje što sviet misli i čini”, na svoje mjesto bi postavio čovjeka koji bi mu “na dlaku sličan bio”. Jednoga dana sultan poželi poći na put te naredi slugama da u carstvu pronađu čovjeka koji mu je bio posve nalik. Na jedvite jade carske sluge pronađu čovjeka koji je bio isti car, bekri Mustafu, pijanicu, te ga onakvog odjenuše “u carske haljine i posjedoše na carsku stolicu”. Probudivši se, Mustafa “obeznani se na pogledu sjaja i ljepote. Sluge, paše, veziri, sve mu se klanja, sve drhće pred njim. Nema druge, vidi da je posto sultan i to bi mu drago mimo svega na svietu.” Poželivši da obiđe mjesta u kojima je još “ko golotinja, kukavi bekri Mustafa mehane oblazio, plotove podbaćao i pašćad ćerao”, on posjeti aščiju i mehandžiju i obojici postavi isto pitanje: Šta učine kada im dođe insan bez para? Kako je aščijin odgovor bio da takvi ne mogu jesti u aščinici, privremeni sultan naredi da ga objese, a mehandžiju koji bi i bez para sirotinju uslužio – “pa nek pije u carskom zdravlju”, nagradi kesom dukata. Izvršivši sultansku dužnost, Mustafa bekrija se vrati u saraj i zadovoljno se “izvali na dušek i napije, što je podniet mogo i zaspe. (...) To bi četrdestoga dana njegova carevanja, i sultan se oti dan s puta vrati. Bekri Mustafu onako pijana opet obuku u njegove stare haljine i odnesu na isto ono bunište.”

Kazivanje Tahir-bega Miralema sastoji se iz dva dijela. Prvi dio narativne strukture uspostavlja vezu sa usmenom tradicijom i funkcionira kao metatekst. Pripovjedač opisuje davni običaj koji u slučaju priče *Bekri Mustafa caruje* služi kao realistični okvir te na način pučkog pripovijedanja svjedoči o istinitosti ispričanog.

Drugi dio, u kojem se pripovijeda o Mustafinoj privremenoj vladavini, po svemu odgovara poetičkim odlikama usmene šaljive priče: on posjeduje

formulativni početak, dvostruko ponavljanje epizoda, kauzalno povezana zbivanja, individualizaciju likova. Međutim, ono što drugi dio narativne strukture udaljava od tradicionalnog obrasca usmene priče jesu komentari pripovjedača. U metatekstualnim iskazima koji prate zbivanja, Tahir-beg Miralem iznosi ironičan i katkada oštar sud prema lošem načinu vladanja. Već nakon prve epizode, u kojoj se opisuje vladavina bekrije Mustafe, kazivač će reći: “A ma kako je carevao! Ama je umio carevati: jeo, pio i na meku dušeku spavo!” Ironičan, ovaj iskaz je pripovjedačevo suprotstavljanje carevanju koje se svodi samo na zadovoljavanje potreba za jelom, pićem i spavanjem. Još jednim negativno konotiranim komentarom pripovjedač će se izjasniti o upravljanju carstvom u kojem se i vladarska pravda podređuje osobnim razlozima. Nakon što se osvrnuo na vladarev nastup u kojem je jednog podanika objesio, a drugog darivao, pripovjedač će kritički zaključiti: “Sad misli, da je pravicu svietu pokrojio, pa se zadovoljan izvali na dušek i napije, što je podniet mogo i zaspe.”

Kraj priče, koji nije ni formulativan ni metatekstualan, u skladu je sa strukturom čitavog kazivanja. Sultanovi ljudi vraćaju pijanog bekriju Mustafu na bunište, odakle su ga i pokupili. Realistični okvir donosi priči kraj u kojem se pojedinci vraćaju u svijet odakle su i pošli. Život se nastavlja tamo gdje je bio privremeno zaustavljen.

Nešto stariju varijantu priče u kojoj se kazuje o čovjeku koji oblači carevo odijelo zabilježio je u Mostaru Valtazar Baldo Bogišić, koji ju je čuo od učitelja pravoslavne škole, a ovaj od nekog pripovjedača iz susjedne Dalmacije. Siromašni seljak Nikola, koji nikad nije vidio ni varoš, ni varošane, krene u grad da proda tele. Naiđe na carskog slugu te ga ovaj odvede na dvor. Car ga ugosti i primijetivši da je gostu ama baš sve nepoznato, opije ga i obuče u carsko odijelo. Probudivši se, Nikola pomisli da je na nebu. Potom ga carske sluge opet opiju i obuku u njegovu sirotinjsku odjeću. Mostarski zapis priče (*Nikola u carskom odijelu*) razlikuje se od onog travničkog ne samo po sadržaju nego i stilu pripovjedača. Budući da je namjera prenosioca usmene tradicije bila da ismije neiskusnog i siromašnog seljaka, sadržaj je oblikovan prema poetičkim zakonitostima šaljive priče-rugalice.

4.47. Životna iskušenja

Nije rijetkost da se kroz usmenu prozu, izravno ili posredno, ispoljava glas naroda spram vlasti. Jednu takvu priču sa bekrijom Mustafom kao glavnim likom, Kamilo Blagajić je čuo od “nekog muktara iz okolice travnič-

ke”. U ovoj šaljivoj i fabularno razvijenoj priči pokušaj cara da razumije uzroke pijanstva dovodi do komičnih situacija.

“Dodijale caru tužbe na bekri Mustafinu pustopašnost i pijančevanje, pa ga zovne k sebi, s namjerom da ga dade pogubiti.” Došavši pred cara, Mustafa ga zamoli da se i on jednom u životu napije sa obrazloženjem da ne može pravedno suditi o onome što nije sam iskušao. Car pristane i okušavši rakiju, vrlo brzo se “složi pod sofru”. Probudivši se sa glavoboljom koju niko nije mogao izliječiti, car zatraži savjet od bekrije Mustafe. Ovaj mu poruči da učini sve isto kao i jučer. Car ga poslušava – “sve kako pije, nestaje mu boli, pije, pije, bome se opet napije i svali pod sofru”. Sutradan se probudi sa još jačom glavoboljom. Kako ga je Mustafa opet savjetovao da se napije, car ga ljutito upita do kada da čini tako. A Mustafa će na to: “Beli, čestiti care, (...) dok i ti ne ogrneš evo ovakovu hasuru.” Car se nasmije i pusti bekri Mustafu kući.

Kazivanje *Bekri Mustafa pred carem* posjeduje sve elemente tradicionalnog modela šaljive priče: uvodnu motivaciju u kojoj se iznose razlozi careve ljutnje, trostruko ponavljanje epizode susreta cara i bekri Mustafe, te kraj u kojem stvari bivaju ponovno dovedene u očekivan red. Za razliku od kazivanja *Bekri Mustafa caruje*, u kojem pripovjedač komentira zbivanja i tako utiče na njegovu svekoliku recepciju, svijet priče i svijet zbilje u ovom kazivanju izjednačen je u samo jednom trenutku. Opisujući carev pokušaj opijanja, pripovjedač će reći: “On si dade donieti dobre šljive, one naše mučenice, pa sve uzima po malo mezeta a dobraškano srče šljivu.” Uživljavajući se u priču, prenosilac usmene tradicije sintagmom “one naše mučenice” povezuje svijet o kojem priča sa svijetom u kojem priča.

U cjelini gledano, priča je zahvaljujući skladno oblikovanim, gradiranim epizodama, dinamična i zanimljiva, na trenutke i komična, posebno pred kraj. Međutim, humor kojim je povremeno priča protkana prožet je gorčinom, koja se nalazi u osnovi sukoba moćnog cara i nesretnog siromaha. Tretiranje univerzalnog, svevremenskog odnosa vlasti prema pojedincu, u pučkom humornom viđenju usmenog pripovjedača, osigurala je dugotrajno prisustvo ovom sižejnem obrascu u šaljivom usmenoproznom tradicijskom lancu.

Nešto razvijeniju, i gotovo pola stoljeća stariju priču, u čijem su središtu Bekri Mujo i car, donosi Vuk Stefanović Karadžić prvo u časopisu *Danica* 1834. a potom u svojim kasnijim izborima usmene proze. U Karadžićevom zapisu sižejni obrazac je razvijeniji i u njemu Bekri Mujo više puta nadmudri cara. Posljednja epizoda ove priče je samostalno kazivanje koje donosi Kamilo Blagajić.

4.48. Kadija i teravija

Pričom pod naslovom *Kadija i teravija* koju je u časopisu *Behar* objavio saradnik potpisan kao Mustafa Behluli usmena tradicija također na samo-svojan način kazuje o vlasti i izražava svoje mišljenje o ovom trajno aktuelnom pitanju. Ovoga puta riječ je o neprimjerenosti kazni za učinjeno djelo. Slično kao i u priči *Bekri Mustafa pred carem*, elementi humora izbijaju iz tkiva ove fabularno razvijene priče, da bi završnica bila posve u komičnom tonu.

“U nekom gradu življaše jedan kadija, koji nije dao vjenčati, kad bi se ko oženio dok oženjenik nije znao tridest i tri šarta.” Jednoga dana dođe kadiji neki mladoženja i kako nije znao šarte, ovaj naredi da mu se “udari tridest i tri štapa po tabanima”. Nakon nekoliko dana ženik pošalje brata kadiji da ga pozove u posjetu. Kadija, ne sluteći opasnost, uzjaše na konja i pođe. Kad se primakao nekoj bujadi, izlete pred njega mladoženjina braća, skinu ga s konja, a mladoženja uzme štap i počne postavljati pitanja o broju rekata u svakom namazu. Koji bi broj rekao kadija, toliko bi ga puta mladoženja udario štapom po tabanima. Kad je ovo ispitivanje bilo gotovo – “kadija ustane i počne bježati govoreći u sebi: ‘Da bježim, dok mu na um nije pala teravija, odbit će meso od kosti’”

Priča je resko zabavna. Njena kompozicija je jednostavna, a upravo jednostavnost je ono što odlikuje rečenicu ovog pripovjedača. Harmoničnom smjenom nezavisnosloženih i zavisnosloženih rečenica, koje se nižu bez zastoja, postiže se dinamičnost i svojevrсна napetost radnje. Komentara ili nekih objašnjenja kazivača nema, likovi se otkrivaju kroz radnju, a dati su u ovlašnom zahvatu, bez pokušaja psihološke karakterizacije ili opisa njihovog unutrašnjeg svijeta. Sve je usmjereno ka završnoj dionici u kojoj vrhuni apsurd. Glasno izražena misao kažnjenog kadije o teraviji, čiji bi mu broj rekata mogao doći glave, mogla je izazvati samo smijeh kod slušalaca. Osjećajući da je vrhunac priče upravo u ovoj kadijinoj poentirajućoj rečenici, koja je imala za cilj da nasmije slušaoca, pripovjedač nije imao potrebe niti je posegnuo za nekim tradicionalnim formulativnim krajem ili primjerenim komentarom.

Ova priča poslužila je kao predložak za književno okušavanje gimnazijalca Muhsina Rizvića. Za razliku od kazivanja uobličenog i prenošenog u okrilju usmene tradicije, Rizvićeva priča ima razvijeniju radnju, epizode su razrađenije i detaljnije, a rečenica slikovitija. Osim toga, junaci priče su seljak i njegov sin, kojeg je kadija nadmudrio. Na primjeru epizode u kojoj brat nesretnog mladoženje, odnosno dječakov otac, dolazi po kadiju,

može se jasno razabrati koja priča je postignuće uobličenja i prenošenja usmenim putem, a koja je nastala u okrilju pisane književnosti. U zapisu objavljenom u *Beharu* stoji: "Iza toga kroz nekoliko dana pošalje oženjenac svoga brata i konja kadiji, da kadija uzjaše na konja i dođe njihovoj kući." A u Rizvićevoj priči na istom mjestu čitamo: "Kad je došlo proljeće i kada su se ovce izmladile i izjanjile, šuma se zazelenila, trava izcvjetala, voće redom izbeharalo, kad čovjeka očaravaju krasote prirode zaputi se dječakov otac u grad kadiji u mehkemu, nazove selam i uruči mu ebu kajmaka. Kadija mu ponudi stolicu, naruči kahvu i pita seljaka da li mu je u nečemu potrebna njegova pomoć? Seljak mu odgovori, da nije nužda nikakove njegove pomoći, nego da bi imao veliku želju da ga posjeti skupa sa svojim pomoćnikom i utanači dan, kada bi mu on poslao konje. Veli seljak da je sada najljepše vrijeme teferiča: sve se izzelenilo, svaki te grm sebi privlači, ptice poju na sve strane, sva priroda milinom odiše. Stoka se izmladila – mlijeka dosta, kajmaka dosta, mladih janjaca ima već deset kila. Jako bi mi godilo kad bi vas mogao ugostiti na svojem domu."

4.49. Gospodar i dosjetljivi sluga

Nesvakidašnja pogodba između sluge i gospodara, po kojoj onaj koji se prvi naljuti mora platiti drugom te dati da mu se zguli koža s leđa, čini okosnicu šaljive priče *Hadžija i tri brata* (ATU 1000 + 1003 + 1115 + 1132 + 1120). Kazivanje je u Sarajevu 1894. godine od Hamida Kunića zabilježio Đuro Šurmin.

Pogode se tri brata s hadžijom u "sto groša, a koji se prije razljuti, neka plati hiljadu groša i da mu se zadre faša". Već prvi dan najstariji brat se naljuti što nije dobio ručak te plati hiljadu groša i još mu hadžija zguli kožu s leđa. Isto se desi i sa srednjim bratom. Za razliku od dvojice starijih, najmlađi brat – još dijete, dovitljivo počne praviti hadžiji štetu te je ovaj na sve načine nastojao da ga se riješi. Najprije ga je pokušao obariti vrelom vodom, potom zapaliti u kući i konačno ostaviti u planini. Međutim, svaki put dijete bi ga nadmudrilo. Naposljetku, hadžija umjesto da sa stijene baci slugu, greškom baci svoju ženu i tako je ubije. Kada je vidio šta je učinio, hadžija se razljuti, a sluga krene izvršiti pogodbu. Hadžija se dadne u bijeg, ali ga dijete na kraju uhvati, uzme novce i odere kožu s leđa.

Uvodna motivacija i početak ovog tradicijskog pripovjedačkog sižea formulativno su uobličeni. Da se radi o šaljivoj priči nagoviješteno je sadržajem neobične pogodbe. Od trenutka kada najmlađi brat pristane na pogodbu, situacije bivaju sve napetije. Za usmenu šaljivu priču od velike je

važnosti utrostručenje epizoda. U primjeru ove priče epizode nadmudri- vanja se ponavljaju, ali je njihov sadržaj različit. Svaka epizoda se sastoji iz dva dijela. Prvi dio je hadžijin pokušaj da nadmudri dijete, a drugi je dje- tetov odgovor. Na svaki hadžijin potez dijete odgovara drugačijim, ali sve luđim nastupom. Upravo na ovakvoj kompozicionoj strukturi priče počiva komičnost sadržaja. Dinamična radnja povremeno biva usporena dioni- cama koje nisu motivirane, ali se tek tada ukazuje sav apsurd pogodbe sa početka priče. Tako, nakon što su pomislili da su se konačno riješili djeteta, hadžija i hadžinica požele da se odmire od muke koja ih je pratila prethod- nih dana: “Onda ode hadžinica u banicu, pa se zgalacaj iz banice: ‘Jesam li lijepa?’ ‘Jesi. Idem ja u banicu.’ Opere se on, pa izađe: ‘Jesam li lijep?’ U tom ono dijete izleti iz dolafa, pa će: ‘Jesam li ja lijep?’ ‘Jesi, jesi!’ ‘Jesi li se razlju- tio?’ ‘Nijesam. Za što da se ljutim?’ ‘Nijesam ni ja.’ ‘Vidi muke i kijameta!’ Šta ćemo?” Sve do epizode kupanja priča u kojoj siromašni sluga uporno pobjeđuje bogatog hadžiju u nadmudrivanju, doživljava se kao izraz puč- kog stava spram bogatih i kao takva ona je socijalno obojena. Međutim, re- čenice “Vidi muke i kijameta! Šta ćemo?” koje izgovara hadžija, nakon što ni jedna strana nije pokazala ljutnju čak ni nakon trećeg okršaja, mijenjaju doživljaj priče kao sukoba predstavnika različitih društvenih skupina. Sa društvenog plana radnja se prenosi na plan pojedinačnog, a ulog više nije novac već život. Intelktualno nadigravanje suparnika briše socijalne razli- ke uvjetovane ekonomskom moći i ono postaje borba između ravnoprav- nih strana. Kao vrstan usmeni pripovjedač, Kunić je već poznati sadržaj tako znalacki oblikovao da je vrhunac napetosti ujedno i vrhunac apsurd- a i komičnosti. Kada je shvatio da je greškom, umjesto sluge ubio ženu, ha- džija se razljutio, ali i shvatio da je izgubio pogodbu i da mora platiti: “U tom hadžijetina bjež, a dijete za njim. Bježi, bježi hadžija, kad dođe u selo, a kraj sela bilo groblje, pa bjež u groblje. Nađe baš ljude što kopaju grob, a on će im: ‘Brže me zakopajte i kažite da sam umro, ako ko za me pita.’ Vidi de ti posla. Dijete naleti u selo, a stoji ga plač, jer ne zna, što mu bi s bolesnijem hadžijom. Pitaše ga ljudi, što plače, pa kad im kaza sve, rekoše, da je umro, a on na grob kao vol. Udri bučiti, kopati, rovati, a ljudi će: ‘Bježi, hadžija, nanići će dijete, pa će po tebi.’ U tom dijete onom grobu, pa će naći hadžiju i reći mu: ‘Ha, sine, tu si? Čekaj!’ Ufati ga, zaguli mu tri faše, uzme sve pare, a oni hadžija bez žene kukajući ode kući.”

Ovaj sižejni obrazac međunarodno je rasprostranjen, a varijante priče zabilježene su u gotovo svim usmenoproznim tradicijama na južnoslaven- skom prostoru. U Bosni i Hercegovini jednu od najstarijih inačica zabi- lježili su mladi franjevački klerici, ali je njen kazivač nepoznat (*Tri brata i*

gospodar). Kao i u primjeru drugih priča čija je okosnica internacionalna, sižejni obrazac iz Kunićeve priče prilagođen je sredini koja je kazivanje čuvala i prenosila pa su stoga nosioci radnje hadžija, kao gospodar imanja, i najmlađi brat, kao sluga, a regionalna obilježja uvjetovana povijesnim prilikama, način života i običaji prepoznaju se u svakoj dionici priče. Upravo tematika, prikaz odnosa sluga – gospodar, upućuju na veliku starost ovog sižejnog obrasca. Svoje izvanredno pripovjedačko umijeće Kunić je pokazao ne samo strukturirajući kazivanje na privlačan način već i u oblikovanju likova: oni su kroz postupke te dijalog i izjave prepoznatljivo individualizirani. U trenucima izrazite napetosti rečenice koje izgovaraju junaci kazivanja povremeno sadržavaju psovke i vulgarizme, što se iskazivalo kroz srdžbu koja bi iz njih eruptirala. Pored toga, dijalogima koji povremeno zamjenjuju naraciju pojačava se privlačna živost ove šaljive i fabularno razvijene priče.

Osamdeset godina nakon Hamida Kunića, učenik medrese Meho Zahirović zabilježio je šaljivu priču u čijoj osnovi je sižejni obrazac gotovo istovjetan kazivanju *Hadžija i tri brata*. Priču pod naslovom *Naplatio tri smrti* pripovijedao je pedesetogodišnji Ibrahim Časurović iz Tupkovića kod Živinica.

Razrada sižejnog obrasca ove šaljive i fabularno razvijene priče u odnosu na onu iz 1894. godine razlikuje se u završetku u kojem su još dodane epizode iz ATU tip 1537. Sudionik lanca usmenopodne tradicije priču završava nizom epizoda, u kojima naplati gazdinu smrt: sluga raskopa mezar u koji se gazda-gulikoža sakrio i udavi ga, pa onda unovči njegovu smrt. Najprije slaže lovcima koji su pucali u zrak, da su mu ubili gazdu, pa ovi u strahu plate sedam tovara blaga za sluginu šutnju, a potom lažno optuži i handžiju da je kriv za gazdinu smrt pred hanom, pa i handžija plati najmlađem bratu za šutnju.

Kompozicija priče je jednostavna a takva je i rečenica kazivača. Skladnom smjenom naracije i dijaloga postiže se dinamičnost i stanovita napetost radnje. Likovi nisu psihološki nijansirani i otkrivaju se kroz radnju. Crni humor prožima sve dionice ove priče, a završetkom vrhuni apsurd: “On na kraju svega sahrani gazdu i podiže mu spomenik kakvog još niko nije vidio.”

Razlika između Kunićeve i Časurovićeve razrade istog tradicijskog sižea nije samo u završetku nego i u razini jezičkog uobličenja. Kunićeva priča – slikovitim i živim dijalogima te dinamičnom naracijom – na višoj je razini jezičkog uobličenja. Međutim, mlađa varijanta, zabilježena od Ibra-

hima Časurovića, zanimljivim i gradiranim epizodama, u kojima preovladava crni humor, nadoknađuje nižu razinu jezičkog uobličjenja.

4.50. Lahkovjerne budale

U dosadašnjim primjerima poslovice: “Šta ko kome, sve sebi”, bila je dio sižejnog obrasca koji je žanrovski novelistička priča. Međutim, Ahmed Kasumović zabilježio je kazivanje koje pripada žanru šaljive fabularno razvijene priče u čijem je središtu spomenuta mudra izreka. Radi se o tipu Aarne – Thompson – Uther 1535 (1) o bogatim i siromašnim seljacima.

Ovo kazivanje, u neku ruku, izraz je i pripovjedačevog stava prema begovima: “U nekom selu bijahu same ćose to jest ljudi siromasi koji nisu imali žena svoji (supruga) nego bili bećari. Pa onda jednom udari kuga pa sviju pomori samo jedan ostane. Onda sve što je bilo u ćosi spane onome jednome te on uzgodni i oženi se. Onda bezi uzmu one kuće od ćose pa se nasele dakle samo jedan ćoso među begovima. Onda pojdu probavati da ćosu istiraju ali na probu svaku ne mogaše ćosi ništa učiniti.” Nakon neuspjelih pokušaja, ćosi pođe za rukom da nadmudri begove te oni “poskaču u Vrbas dje se svi potuše i tako se ćelo ihma (kutariše) begova. A imanja, djeca, žene, sve ostane ćosi te je ćoso imao trideset i jednu kuću i trideset žena. Pedeset muške a trideset ženske što pastorčadi što svoje djece.”

Sižejni obrazac koji je u osnovi šaljive pripovijetke koju je početkom 20. stoljeća, u okolini Bosanske Gradiške, zabilježio Ahmed Kasumović, dragocjen je primjer vjerodostojnog usmenog pripovijedanja – po svemu sudeći – bez stilizacije i dotjerivanja. Fabularno razvijeno kazivanje strukturno ima sve elemente šaljive priče: uvodnu motivaciju, trostruko ponavljanje epizode nadmudrivanja begova i ćose te kraj, u kojem je sadržana pouka. Epizode nisu jednake, međusobno su uvjetovane, slijed zbivanja je motiviran željom begova da “ćosu istiraju”; međutim, “na probu svaku ne mogaše ćosi ništa učiniti”. Prvi pokušaj begova završava ćosinim slučajnim otkrićem ćupa sa dukatima, drugi sticanjem ćohe, treći ovaca te naposljetku – sve begovsko – “imanja, djeca, žene, sve ostane ćosi te je ćoso imao trideset i jednu kuću i trideset žena”. Begovsko nesnalaženje raste uporedo s njihovom željom da se osvete, pa tako omogućavaju da ih ćoso u više navrata nasamari, a da pritom bivaju na sve uvjerljiviji način kažnjeni. U epizodama je prisutna gradacija, pa na kraju prve – trgovci kolcima begove otjeraju iz ćaršije, poslije neuspjele trgovine, na kraju druge – jednog trgovca “ubiju namrtvo”, a na kraju treće – begovi “poskaču u Vrbas dje se svi i potuše”. Privlači pažnju činjenica da begovi nikako ne koriste priliku

da nešto nauče iz zbivanja koje prethodi, a u kojem su bili nasamareni: oni i dalje srljaju u propast, što ih približava jednodimenzionalnim junacima bajke. Strukturnu cjelovitost kazivanja zaokružuje metatekstualnim iskazom: "Pouka šta ko kome, sve sebi. Tako učiniše bezi sebi čineći ćosi", koji ne samo da pojačava didaktičnu sastavnicu kazivanja nego drži sve tri epizode na okupu.

Uočljivo je da priča u prvom planu nosi uobličeni pučki doživljaj odbojnosti prema begovima, a u drugom istovjetan stav prema trgovcima i čobanima. Vješto preplićući zbivanja, kazivač je u drugoj epizodi kaznio trgovca gubitkom robe zato što je htio prevariti ćosu lošom pogodbom, a potom u trećoj kažnjava čobana smrću, koji se utapa u Vrbasu zato što je poželio oženiti sultaniju. Usmeni pripovjedač se na ovaj način suprotstavlja socijalnoj nepravdi pa je stoga ova priča izrazito društveno obojena. Poslovica donesena kao komentar pripovjedača ili pripovjedačice funkcionira kao metatekst, kojim se strukturno i tematski pojačava poučna nit ove šaljive priče.

4.51. Braća i hajdučko blago

S jednakom lakoćom kao kod premještanja motiva i likova, usmena tradicija prenosi i šizejne obrasce iz jednog žanra u drugi. Takav je slučaj sa kazivanjem *Tri brata*, koje je Nikola Tordinac zabilježio u selu Bistrica u okolini Žepča osamdesetih godina 19. stoljeća, a čiji se davnašnji predložak, ali u formi bajke, susreće u znamenitoj, klasičnoj arapskoj zbirci *Hiljadu i jedna noć*. Riječ je o priči *Ali-Baba i četrdeset hajduka*. Tordinac je kazivanje zabilježio od učenika Nikole Zrne, a ovaj je priču čuo na nekom sijelu u žepačkom kraju (ATU 954).

Budalasti i siromašni Salko otkrije slučajno u šumi hajdučku pećinu punu blaga. Pokupi što je mogao više novca i počne kupovati imanja i trošiti kao nikad dotada. To bude sumnjivo dvojici starije braće te ga jednom prilikom nagovore da im pokaže odakle je nabavio novce. Naivni Salko dovede ih do pećine, a braća ga prevare te se i oni obogate od hajdučkog plijena. Ali, čim je došla zima dođu hajduci po svoje. Vidjevši da je pećina prazna, smisle kako da uhvate one koji su ih pokrali. Uvuku se u vreće, a harambaša krene po čaršiji vikati da prodaje skupocjenu robu. Znali su hajduci da će jedino oni koji su uzeli njihovo blago imati para da kupe dragocjenosti. Tako i bi. Braća ostave vreće u podrum, a harambaša ode u sobu. Prevaru otkrije sestra. Ona nagovori braću da harambašu ubiju sjekirom, a da po vrećama poliju vrelu vodu i da se tako riješe skrivenih

hajduka. Potom ona smisli kako da se riješi tijela: “To je lahko, zovnite budalastog Salku, pak mu podajte dva tri groša, nek odnese harambašu u vodu, a mi ćemo, dok on dođe, drugog mokra izvaditi iz vreće pa mu rijeti; da mu je oni, koga je nosio, pobjego i prije njega došo. Tako će on nositi, a mi jednog po jednog vaditi, dok jih sve odnese.” Salko pristane, ali dok je bacao leševe u vodu zabunom ubije mudirovog (predstojnikovog) slugu, te ga zaptije uhvate i odvedu u tamnicu. Međutim, mudir videći da se radi o ludom čovjeku pusti ga: “Ode Salko od njega pjevajući; pa će braći po ona tri svoja groša – krvavo zaslužene nadnice.”

Iako je Tordinac kazivanje čuo od pripovjedača koji nije bio Bošnjak, nesumnjivo je da priča, u obliku u kojem je zapisana, upućuje na usmenu pripovjednu tradiciju Bošnjaka. Imenovanje nosilaca radnje, opisi običaja, ali i prepoznatljivi dijelovi neposredne životne stvarnosti, jasni su signali porijekla ove priče. Ona je šaljiva i fabularno razvijena, a njena komika izvire iz suludih postupaka glavnog junaka – siromašnog Salke.

Najstariji zapisi priče o siromašnom momku koji otkriva hajdučku pećinu punu blaga, nastali na južnoslavenskom području, pripadaju žanru bajke. Ova kazivanja, pored osnovnog motiva, sadrže obavezno motiv čarobne riječi, ponekad motiv o zahvalnom mrtvacu ili motiv zahvalne životinje koja pomaže junaku u nevolji. Preobražaj bajke u novelističku priču koji se dogodio na bosanskohercegovačkom prostoru, ako se ima u vidu razina jezičkog uobličjenja ovog sižejnog obrasca, nije u potpunosti uspio. Zanimljivo li sitne propuste prilikom povezivanja epizoda – koje se vjerovatno u vjerodostojnom izvedbenom tradicijskom kontekstu nisu ni uočavale – manjkavost priče ogleda se u nemotiviranosti postupaka likova. Tako u Zrninom kazivanju sestra predlaže način kako da se riješe hajduka skrivenih u vrećama, mada ni jednom rečenicom pripovjedač nije skrenuo pažnju na njezino postojanje. Podsjetimo na formulativni početak ove priče: “Živjela u jednom selu tri brata, sva tri Turčina. Dva se gradila pame-tari, a treći bio, što no kažu: sedme noći nedočuvan.” Na osnovi funkcije koju ima lik djevojčeta u *Tri brata*, jasno je da je on oblikovan po uzoru na čudesnog pomoćnika iz bajke, samo što ova priča nije bajka.

Ipak, rečenica Tordinčevog kazivača, svojom jezgrovitošću i slikovitošću učinila je da pobrojani nedostaci zabilježene prozne tvorevine budu potisnuti u drugi plan. Privlače pažnju iskazi kojima pripovjedač uspostavlja vezu sa tradicijom, čineći kazivanje dinamičnijim i živopisnijim. Za Salku kazivač će reći “a treći bio, što no kažu: sedme noći nedočuvan”, “navadio se Salko na hajdučko blago, ko lisica na Nasrajdinovo brašno”. Potom, kazujući o bijegu iz pećine, pripovjedač Zrno to čini na sljedeći

način: “nategnu bježati obadva, ama kud svi Turci, onamo će i ćelavi Mujo, pak i Salko za njima”, koristit će izražajna poređenja, kao što su: “svjetlucaju cekini ko sunce”, “ko beg se razmeće po selu”, “harambaša zabeli očima ko zec na ražnju”.¹⁴⁰ Ovim dijelovima teksta, kojim se uspostavlja veza sa usmenom pripovjednom tradicijom, mudrim izrekama i poređenjima, sudionik usmene tradicije u rečenicama ove novelističke priče pokazao je ipak zavidno pripovjedačko umijeće.

Mnogo skladnije i razvijenije uobličenje istog sižejnog obrasca donosi Alija Nametak u svom izboru *Narodnih pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana* iz 1975. Priču *Siromašni drvar i osamnaest hajduka* priređivaču je u Lepenici 1955. godine kazivao Ahmed Mešalić.

U jednoj čaršiji živjela dva siromašna brata. Stariji je imao šestero a mlađi troje djece. Stariji brat odlučio otići u svijet. “Kaže djeci: ‘Već je meni, djeco, dodijlo ovaj život! (...) Eto vama konj, a ja jamijem sikiru svoju, pa u svijet, pa ako šta zaradim, opremiću vam, jal’ donijeću vam.’” Dođe do jedne planine i skrivene pećine. Pritaji se i vidi da u nju ulazi osamnaest “ljudi nakvi pod oružjem”. Sačekavši da iziđe isti broj ljudi, siromah uđe u pećinu a onda “uniđe unutra u odaju. Kad pogleda po sobi, kad osamnaes hrpa zlata na osamnaes mjesta koliko njija ima. I pogleda u duvar, kad osamnaes čiviluka, gdje odijelo svoje vješaju i oružje. Promisli se ‘Ovo su, Boga mi, hajduci, njihov snos ovdje. Kako bi’ ja ovo uzo para da oni ne znaju?’ Pa se smisli: ‘Osamnaes je hrpa. Ja ću dignut sa svake hrpe po šaku; neće poznat a meni dosta?’” Dva puta će siromašni drvar ulaziti u pećinu i vrlo mudro uzimati tek toliko zlata da mu bude dovoljno za život i da to hajduci ne primijete. Napravi kuću i musafirhanu a onda kupi dvanaest krava kako bi ostatak života prehranjivao porodicu “raznoseći mlijeko po čaršiji”. Njegovo bogatstvo nije ostalo neprimijećeno. Mlađi brat prisili starijeg da mu otkrije odakle mu novac. Iako se ovaj protivio odavanju tajne jer je mislio da će to mlađem donijeti nesreću ipak ga odluči odvesti do hajdučke pećine. Međutim, kako je mlađi bio brzopet i pohlepan, harambaša hajdučki, kad je mlađi brat došao drugi put po zlato, dočeka nesretnika i ubije ga. Napetost priče dalje se održava izmjenom različitih epizoda u kojima najprije ožalošćeni stariji brat uzme tijelo iz pećine, zašije ga i ukopa. U potragu za nestalim tijelom kreću i hajduci u namjeri da se osvete za krađu. Prateći tragove nailaze na musafirhanu. Harambaša i njegov drug dođu na konak ahar-sahibiji u musafirhanu a ostali hajduci se sakriju u sanduke koji su bili

¹⁴⁰ Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak u knjizi *Narodno blago* uz izreku *Kud svi Turci tud i mali Haso* donosi i priču o tome kako je ona nastala.

u magazi. Prevaru otkrije kćerka ahar-sahibije i javi to roditeljima. Čovjek i njegova žena ubiju sve hajduke a onda se riješe i tijela. Sutradan ahar-sahibija ode do pećine i pokupi preostalo blago. “Da ne bi curice, slabo bi bilo za ahar-sahibiju, ali mu je curica valjala.”

Kazivanje je vrlo napeto. U prvom dijelu priče, do epizode kada harambaša ubija mlađeg brata, to se postiže nizanjem slikovitih opisa pojedinosti posebno kada je glavni lik u neposrednoj opasnosti. Iako se epizode ponavljaju priča je sve napetija jer je opasnost od hajduka veća. U drugom dijelu kazivanja epizode se nižu bez ponavljanja a napetost radnje se postiže upravo dobrom motivacijom epizoda i postupaka likova koji su dosljedno izvedeni. Ni jedna pojedinost, ni jedna misao junaka nije suvišna. Sve spomenuto ukazuje na darovitost prenosioca usmene tradicije. To je primijetio i Alija Nametak pa je u dodatku zbirci o pripovjedaču zapisao sljedeće: “U kafani gdje sam bilježio njegovo kazivanje bilo je za stolom besposlena svijeta koji je slušao Mešalića i divio se njegovu kazivanju, koje je imalo karakter zabavnog, da ne rekнем kriminalističkog, romana. Pitao sam ga od koga je čuo te priče, a on mi reče da je sve to čuo u Beču, u vojnom logoru, gdje je najviše bivao na straži, pa bi u vremenu odmora i pripreme za stražu slušao pripovjedače, kojima se nije sjećao imena ni mjesta odakle su bili.”¹⁴¹

4.52. Dijete nadlagalo Ćosu

Iako je temeljna razlika između bajki i svakidašnjih priča prisustvo, odnosno odsustvo čudesnog, usmena tradicija također njeguje šaljivu prozu u kojoj je čudesno u osnovi. Međutim, ono se u ovom žanru doživljava upravo kao nešto što nije moguće i postoji jasna razlika između stvarnog i nestvarnog. Riječ je o pričama o nadlagivanju u kojima se likovi natječu u tome ko će ispričati veću laž, ko će dokazati da je je maštovitiji u laganju. Jedno takvo kazivanje pripovijedala je Fata Palić 1957. godine Aliji Nametku. Priča *Dijete nadmudrilo Ćosu* zabilježena je u selu Prispu (ATU 1920).

Mati pošalje sina u mlin da samelje žito, ali mu zabrani da uđe u onaj u kojem je mlinar Ćoso. Međutim, u koji god mlin bi dijete ušlo, tamo bi se nalazio Ćoso. Napokon, dijete odluči samljeti žito u trećem, posljednjem pa makar i sa Ćosom. Kad je žito bilo već samljeveno, ovaj će djetetu: “Mali, sad ćemo se nadlagivat, a sve ćemo brašno skuhat u jedan hljeb. (U jednu jarku, pogaču bez kvasa.) Ko više slaže, onome jarka.” Onda će Ćoso: “Ja uzmem plug i ufatim četiri vola i na plug metnem šprajc i s jednu

¹⁴¹ Alija Nametak, *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1975, str. 232.

stranu šprajca reste borje i moji voli kad oru, njima uvijek hlad.” Na to će mali: “Ja kad sam sad potiro u mlin, natovario sam tovar prohe na guska, a uđaho sam na čelca i ja sam počero u mlin, a sritne me blato, i ja gonim, a moj gusak klapći krilima, klapći, klapći, i odriši se vreća, prosu se proha po onome blatu i jedna slamka niče i sveza se za nebo. A ja uz onu slamku idem vidit šta radi Bog. Kad ja gore, a Bog ruča kukuruzova hljeba i soli. A ja mu kažem: ‘Pomoz Bog.’ ‘Hodi da ručamo.’ A šta ću ti ručat?’ ‘Kukuruzova hljeba i soli, a u mene doli ostalo meda i pogače.’ A Bog se razljuti, otrže slamku, a ja osto viseć na nebesim. A ja, padne mi na um, imam iglu, zape iglu za nebo, a niz onaj klanac.”

I u ovoj priči uočljive su zbilje u dvije ravni. U prvoj je ona o kojoj pripovijeda Fata Palić, a drugoj je ona o kojoj pripovijedaju junaci. Sadržaj koji kazuje dijete, ali i Čoso, publika doživljavaju kao izmaštan. To je priča u priči. Reklo bi se da u prozi o nadlagivanju realistični okvir omeđuje čudesni sadržaj. Kompozicija šaljive priče u kojoj se nadlaguje u većem dijelu odgovara ostalim usmenim pričama šaljivog karaktera. Razlika je u postojanju čudesnog sadržaja na kojem je težište. Ono mora nasmijati publiku. Komično je, prema tome, u izmaštanim zbivanjima, koja moraju biti neobična u najvećoj mjeri. Laž koju kazuje dijete nikla je iz stvarnosti pripovjedačice, ali nije uvjetovana odnosima koji postoje u zbilji. Pojave i stvari koje su nespojive u stvarnom životu jedne su do drugih u djetetovoj priči i upravo se tu ostvaruje komičnost kazivanja.

Za proučavaoce konteksta usmenog pripovijedanja posebno je zanimljiva jedna opaska Alije Nametka nastala u vrijeme njegovog boravka u selu Prispu:

Prigodom bilježenja narodnih pripovijesti gotovo uvijek je bilo znatiželjnika koji su pažljivo slušali i obično, nakon završene priče, popratili sadržaj svojim komentarom. Bilo bi zanimljivije da je i to zabilježeno, ali nije bilo vremena za to, pogotovo ako su kazivači ili kazivačica nadovezali jednu priču na drugu. Tako je bilo kod pričanja Fate Palićeve u Prispu, gdje se na ledini, pred zalaz sunca, okupilo pola sela i slušalo. Tako je bilo i u kafani na Homoljskoj ćupriji (Lepenici), u Omerovićevima i Stipanićima kod Duvna, u kući Ćime Karage i Paše Zvirac u Šuici.¹⁴²

¹⁴² Iz autobiografskih zapisa Alije Nametka, navedeno prema katalogu izložbe *Svjedok podnošenja Sudbine* (autor izložbe Medhija Maglajlić), Sarajevo, 2006, str. 29.

4.53. Čoban nadlagao djevojku

Priči o nadlagivanju dječaka i Čose, po kompoziciji je bliska novelistička priča o nadlagivanju čobana i djevojke-prošeniце (ATU 852). Jedan primjer razrade ovog sižejnog obrasca zabilježen je od Bešira Kulovca iz sela Pediše kod Sokoca: “E, ona je bila jedna prikladna djevojka i tako je postavila taj bidat, ko bi je nadlago da pođe za njega, a koga ona nadlaže – da ga posiječe. Pa su momci išli tamo, nadlagivali se i ona je sve nadlagivala i sve išjekla.” Za djevojku čuje i jedan dobar momak. On osedla konja i krene djevojci. Usput sretno i nekog čobana te zajedno nastave put: “Dođu pred kuću. Kad, ona napravila onu div’anu, oko sve kuće, šeta i nosi onaj veliki sirac u ruci. Kaže oni čobanin: ‘Da bijah ja iš’o, pa ako ostanem živ da se vratim što prije ovcama, a ako poginem, ti ostaješ i rek’o sam ti – džaba i ovce i sve!’ – ‘De’, kaže. Priđe on pod kuću,” i započne nadlagivanje. Na djevojčine laži čoban bi dodao još veće. Svaki put kad bi djevojka pomislila da je čoban svoje rekao, on bi dodao još nešto i nastavio laž koja, činilo se, nema kraja. Bila je to priča o neobičnoj kući, njivi, pčelama, medu, drugim čobanima, lisici i brojnim zgodama koje su se nizale sve neobičnije i sve uzbudljivije. Nije bilo druge, djevojka je konačno našla nekog ko je znao lagati bolje od nje. Naposljetku će čoban: “Ti bi moja! ‘Vala, kaže i jesam!’ Za ruke i kući.”

I ova novelistička priča ima kratku uvodnu motivaciju i zbivanja data tek u naznakama. Njenu jezgru predstavlja lagarija. I ovdje se prepliću dvije pripovjedačke zbilje, koje izrastaju jedna iz druge. Jedna je okvirna i o njoj pripovijeda Kulovac, a druga lagarija koju kazuje čoban, nadmudrujući se sa djevojkom. Nadlagivanje junaka provedeno je u gradaciji, a to utiče na pojačavanje komičnog dojma. Priča *Ko bi je nadlag’o da pođe za njega* načinom jezičkog uobličjenja ukazuje na svoje ishodište i pripadnost bošnjačkoj sredini, a sadržajem na životnu podlogu iz koje je izrasla – gorštačko dinarsko područje. Selo Pediše, gdje je priča zabilježena, nalazi se na Glasinačkoj visoravni, na kojoj guste četinarske šume skrivaju prostrane livade i pašnjake. Iako je svijet lagarije izmaštan, on je ukorijenjen u život romanjskih stočara kojima je uzgoj ovaca bio osnovica privrede.

Samosvojnost u razradi sižejnog obrasca koje je uspostavila tradicija vidi se u rečenici ove usmene priče. Kako je sadržaj priče u humorom ozračju, ni rečenica nije smjela biti jednolična jer bi se izgubio komični učinak. Dinamičnost pripovijedanja postigla se dijalozima u kojima se na duge nezavisnosložene rečenice odgovara eliptičnim iskazima koji obiluju uzvicima, riječcama, augmentativima – sve u znaku dijalekatskih govora,

što je samo moglo pojačati doživljaj humornog u ovoj priči o međusobnom nadlagivanju junaka.

4.54. Pjevač od nevolje

O živoj epskoj tradiciji Bošnjaka u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine u proteklim decenijama, tj. u onom njenom dijelu poznatom kao “ljuta krajina”, ne svjedoče samo čuvene zbirke usmene epike Luke Marjanovića ili Milmana Parryja. Sjećanje na nju sačuvano je i u pričama koje su se stoljećima oblikovale u lancu usmene prozne tradicije. Jedna od njih na šaljiv način kazuje o Krajišnicima koji prenočište slučajnim putnicima osiguravaju samo ukoliko putnik zna pjevati pjesmu o junacima, i to dobro pjevati. Kazivanje pod naslovom *Od nevolje pjevač* poprima karakter cjelovitosti sa metatekstom koji omogućava da se priča doživi kao šaljiva.

“U Krajini (Bihać, Cazin, Krupa, Kladaša) po selima bio je običaj da se nijedan putnik ne primi na konak koji ne zna da pjeva junačke pjesme. Dođe tako jednom neki putnik u jedno selo u Krajini, zakuca na prva vrata i kaže što hoće. Ukućani ga upitaju da li zna da pjeva. On, neznajući za taj adet, odgovori da ne zna”, a oni ga ne prime na konak. Išao tako od kuće do kuće i nikako da nađe prenočište. Zakuca na posljednja vrata i odluči slagati, te reći da zna pjevati. Domaćin ga primi u kući i ubrzo dođe svo selo jer je “došo pravi”. “Donesoš mu gusle i gudalo. On, šta će, uzme gusle, zažmiri i zapjeva. Kad je svršio pjesmu i otvorio oči, od prisutnih samo jedan sjedi u sobi. ‘Šta je ovo sa svijetom? Gdje je?’ – upita pjevač. ‘Otiš’o, a ne bi’ ni ja sjedio da ne čekam gudalo.”

Muharem ef. Botić iz Velčića kod Kotor-Varoši pripovijedao je ovu šaljivu i fabularno nerazvijenu priču 1951. godine Ljubi Simić, saradnici Etnološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Ono po čemu ova priča odstupa od tradicijskog modela jeste metatekst na samom početku, koji funkcionira kao uvođenje u priču: “U Krajini (Bihać, Cazin, Krupa, Kladaša) po selima bio je običaj da se nijedan putnik ne primi na konak koji ne zna da pjeva junačke pjesme.”

4.55. Luda braća kao prednjaci lude porodice

O nezrelim i neozbiljnim postupcima u ponašanju jedne porodice pripovijedao je Ibrahim Velagić Idrizović iz Golinjeva, nedaleko od Livna, Đenani Čustović, u proljeće 1959. godine.

“Dva brata gonila piće za Božić i onda gonili kobilu i natovarili dvi mišine pića, vina i rakiju i po jedan litar u džep metnuli.” Usput se napili

i zavadili oko pitanja da li je viša planina Dinara ili Konjara (Kozara). U nastupu najprije probiju nožem mješine sa vinom i rakijom, a onda i kobilu. Po povratku kući, otac – shvativši šta su uradili – “skine ječermu i na vatru baci. Kaže: ‘Vako ja izgorio ako niste budalasti.’ A izleti im mater iz kuhinje pa se dosuši maše, a bilo na vatri meso i kupus sa velikom bakrom i jana što je snaga daje pa fis po vatri. Bakra se razbije, meso prolije, kaže: ‘Dabogda moja glava pukla ako niste svi budalasti.’”

Sižejna potka šaljive i fabularno razvijene priče *Šta je više: Dinara ili Kozara* poznata je i u drugim usmenoproznim tradicijama na južnoslavenskom prostoru (ATU 1327). Uporedimo li hrvatsku varijantu (*Tko je najluđi*), zabilježenu u Dalmatinskoj zagori, sa predočenom bošnjačkom, uočavamo da su one gotovo istovjetne. Razlike izviru iz okolnosti da je hrvatska varijanta u znatnijoj mjeri lokalizirana – braća idu iz Bosne u Dalmaciju po vino za Božić, te u drugačijem imenovanju predmeta iz neposredne životne sredine – otac u bošnjačkoj varijanti baca u vatru *ječermu*, a u hrvatskoj *gunj*.¹⁴³ Da nismo posve sigurni da je Đenana Čustović slušala i zabilježila ovo kazivanje od samoukog Ibrahima Velagića Idrizovića iz Golinjeva, moglo bi se pomisliti da ni po jednom od ispoljenih obilježja ovo pričanje ne pripada bošnjačkoj usmenoj tradiciji. Proučavajući regionalne i nacionalne razlike među usmenim pričama Maja Bošković-Stulli – imajući u vidu upravo ovo pričanje – zaključila je: “Ne bi se moglo reći da je sredina, predočena u ovoj šaljivoj pripovijeci, karakteristična za koji od južnoslavenskih naroda u cjelini, ali ona izvrsno ocrtava jednu veliku regiju, koja zahvaća dijelove Hrvata, Crnogoraca i Srba – gorštacko dinarsko područje. Pripovijetke poput ove ne stvaraju monolitan i jedinstven pojam o pripovjedačkoj tradiciji jednog naroda, ali one daju obilježje šarolikoj cjelokupnosti nacionalnog repertoara.”¹⁴⁴

Ako bismo u ovom kazivanju potražili metanarativni iskaz, prepoznali bismo ga u samo jednoj rečenici. Naime, u pričanju Ibrahima Velagića Idrizovića jedan od braće će, vraćajući se kući, izjaviti: “Je ona Dinara velika planina!” A drugi kaže: ‘Viša je Konjara (Kozara)’ Onda opet izvade bocune, pa: zdrav ti, zdrav ja. Onda zađi u istu komediju. Dok će jedan nož pa probode...” Rečenica “Onda zađi u istu komediju”, funkcioniра kao metatekst. Ona ne samo da na neki način predstavlja uvođenje u pričanje, nego putem nje pripovjedač posredno upućuje na žanr, na šaljivu usmenu priču.

¹⁴³ Maja Bošković-Stulli, *Narodne pripovijetke*, Zagreb, 1963, str. 221.

¹⁴⁴ Maja Bošković-Stulli, *Regionalne i nacionalne razlike među narodnim pripovijetkama*, u knjizi: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 188.

4.56. Braća u zavadi oko cicvare

Priči o neozbiljnim postupcima porodice čiji su se sinovi posvađali oko pitanja koja je planina viša, po kompoziciji je bliska priča o dvojici koje je posvađala zamišljena hrana – cicvara. Kazivanje *Cicvara ih pobila* u časopisu *Behar* objavio je saradnik skriven iza imena Hakija.

Pošla dvojica u mlin, pa “kako je bila silna žega, a i posustali, svrnu oni s konjima u hlad u jednu dolinu. Tu izvade brašenice, da malo založe, pa da opet nastave put. Smačući tvrdu ržanicu oporim sirom najedanput na um padne jednome: ‘Eh! da mi je ovu dolinu napuniti cicvarom.’ ‘Pa je dobro začiniti’, dočeka drugi. ‘Pa onda za kašike, odmah sa sriede’, prvi će. ‘Kakve sriede! Nego s kraja, pa redom!’ ‘Da šta, nego sa sriede! Na sriedi se slijeva sva mast!’ ‘Šta se slije na sriedu? Ta bismo li cicvaru naboli kašikom? A kako bi došao na sriedu, e? Zar gaziti Božiji nimet.’ (...) Tu rieč po rieč, pa dođe do šaka; mlate jedan po drugome, kao da su na ustjen pogodili; nijedan ne gleda kud udara. Od ove se tučnjave poplaše i pootkidaju konji im, pa kao striele natrag kući. Tako se i njih dvojica mašući rukama vrate kući, držeći svaki šta je uhvatio. Kad ih u selu upitaše, tko ih pobi, odgovoriše: ‘Cicvara.’”

I ova šaljiva priča ima jezgrovitu uvodnu motivaciju koja otkriva slušaocima okolnosti pod kojima se svađa razvila. Kao i u drugim primjerima priča, koje izrastaju iz svakodnevnice, i u ovom prepoznajemo tegobnu stvarnost jer je gladne junake kazivanja na zamišljanje hrane, potakla njihova “tvrda ržanica i opori sir”. Jezgro priče predstavlja svađa dvojice saputnika koja na kraju iz verbalnog prerasta u fizički obračun. Vrhunac priče je završetak u kojem junaci kao suparnika u obračunu imenuju ne jedan drugoga, nego cicvaru, čime ova priča stiče najplemenitiji vid humora, “onaj koji ide na vlastitu adresu”.¹⁴⁵

Samosvojnost u razradi razmatranog sižejnog obrasca uočljiva je u rečenici kojom je oblikovano kazivanje. Živost i dinamičnost pripovijedanja, koje je postavio sadržaj kazivanja, postigla se ne samo dužinom rečenica nego i dijalozima koji obiluju uzvicima, riječcama i pogrđnim izrazima.

¹⁴⁵ Munib Maglajlić, *Riječ čitaocu*, predgovor u knjizi: *Šaljive narodne priče*, Sarajevo, 1989, str. 6.

4.57. Kako su planinjaci kupovali ćitabe

Ismijavanje seoskog stanovništva koje je naseljavalo obronke planine Treškavice, smještene južno od Sarajeva, tema je kazivanja koje je početkom 20. stoljeća zabilježio učitelj Hamdija Mulić u okolini Hrasnice.

Poželjeli planinjaci steći znanje te se uputili u Sarajevo s ciljem kupovine knjiga. Dođu do dućana jednog bardakčije, a ovaj im kaže da po ćitabe dođu iza podne: “Kad je bilo iza podne, dođu nekako onom bardakčiji na dućan. ‘Eh, jesu l’ nam gotovi?’ ‘Jesu ja, evo!’ reče bardakčija i pruži him jedan bardak začepljen i rekne him još: ‘Kad dođete kući, pa će te ondara, dušo si mi medena, unići u svoj halvat, dobro naložit, a s dvora nek vam neko zaključa halvat, pa se skinite do pasa goli, a pustite (očepite) iz ovog bardaka ćitabe.’” Planinjaci učine sve kako im je Sarajlija rekao – “kad imaš šta vidjeti, izlete tri stršljena kolik prsti, pa i jes’ vrućina upalila a sršljeni ti pecni sad onog, sad onog. (...) Hele, napošljtku, nakon toliki muka, obiju vrata pa izlete, sujući sve na kamaru Sarajliji. Bila među njima dva Durana, pa ti nji tražili, dok jedan hi ugleda gdje lete, pa zaviče: ‘Eno otkše Durani, gone hi sarajski ćitabi.’”

Ističući gradsko porijeklo ovakvih šaljivih priča, a koje je prepoznatljivo i u Mulićevom zapisu, Vido Latković je zaključio da je to uočljivo i po tome “što su glupost i neznanje pripisivane najčešće stanovnicima brdskih krajeva, udaljenih od gradskih naselja” te da se u njima “najčešće ismejava neznanje seljaka, njihova neobaveštenost o stvarima, koja ide od gluposti, ponekad tako hiperbolisano da prelazi u apsurdnost”.¹⁴⁶

Kao i ostale šaljive priče i *Kako su planinjaci kupovali ćitabe* nalazi ishodište u svakodnevnici i time u sebe utkiva različite oblike društvenih pojava. Tako u katalogu međunarodnih tipova usmenih pripovijedaka Aarne – Thompson – Uther u tipu 1296 A kupuje se lijepo vrijeme, a ne znanje. U priči koju je Mulić zabilježio možemo utvrditi iz kojeg dijela društva ili regije neka skupina potiče (Sarajlije) i prema kojoj je usmjerena (planinjaci). Komično se zasniva na ograničenosti i nerazboritom postupku određene društvene skupine, a sadržaj priče izaziva smijeh sa elementima i ironije i satire. U prozi *Kako su planinjaci kupovali ćitabe (knjige)* kazivač se bez imalo saosjećanja suprotstavio predmetu svoje poruge. On ismijava želju planinjaka da nešto nauče, ali i njihovu lahkovjernost i neupućenost. U priči se jasno mogu uočiti dvije strane: lahkovjerni gorštaci i domišljati stanovnik šehera. Svijet je predstavljen prema načelu suprotnosti, crno-bijelo.

¹⁴⁶ Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Beograd, 1967, str. 127, 128.

Na razini jezičkog izraza uočljivo je da sudionik usmenoprozne tradicije afektivno komentira pripovijedani tekst korištenjem subjektivnih umetaka “ko biva” ili “ko bili nevješći”. Umetnutim izrazima, koji su stilski obilježeni, izražava se sumnja u namjere planinjaka i time utiče na recepciju šaljive priče. Pripovjedačevo korištenje brojnih poštapalica *hele*, *dušo si mi medena*, *efendusi benesum* odaje spontanost pripovijedanja i utiče na dinamičnost kazivanja. U predočenom prepoznaje se lični odnos prema kazivanom sadržaju, čime se pojačava momenat socijalnog unutar podružgice.

Dvadesetak godina prije Hamdije Mulića, Nikola Tordinac je u okolini Žepča zabilježio rugalicu u čijoj osnovi je sižejni obrazac istovjetan šaljivom kazivanju *Kako su planinjaci kupovali ćitabe (knjige)*. Priču pod naslovom *Lovničani uče Koran* Tordincu je kazivao žepački župnik Jakob Marić.

4.58. Kako su seljaci sijali so

U zimu 1957. godine pripovjedač Omer Vrabac iz Pediša kod Sokoca kazivao je Vlajku Palavestri priču o ludim stanovnicima nekog sela (ATU 1200).

“Bilo jedno selo budala, seljaka, bili težaci, pa orali i sijali svakojaka sjemena i žita i povrća... Pa najgore oskudijevali sa soli: Te jedan reče, od nji’ sviju najpametniji, kaže: ‘Dajte vi da mi sastavimo se pa da uzmemo, kaže, jedan žak soli, pa da uzoremo je’nu njivu pa da je posijemo.’ A ovi pristadoše svi: ‘Bogme u tebe ta najpametnija.’” Posiju so. Vrijeme prolazilo, a so nikako da nikne. Kad jednom onaj najpametniji ode do njive i ugleda oblak skakavaca kako liže zemlju. “Dođe on kući, kaže: ‘Da vidite čuda!’ ‘Kakva čuda?’, kaže, ‘Ni pomolit’ joj se naka životinja ne da, onoj našoj soli: Taman se pomoli iz zemlje, a ona životinja, kaže, neka mahaluk smaže i opase.’” Odu svi na njivu i odluče “okolati njivu pa pobit sve”: “Tako, svi uzmu puške i municiju pa oko njive, pa u ono oranje i u onu njivu: krka, krka, krka, krka – od onog praska skakavci skakali svukud, te jedan skočio jednome na prsa, a on onoga što je proti njega zaviko: ‘E, e-e (...)’ a ovaj iz puške pa i skakavca i njega – lup!”

Ova mjesna rugalica, čiji je siže međunarodno rasprostranjen, lokalno je obojena konkretizacijom mjesta i prilika gdje se događaj zbiva, a posebno stilom i jezikom kazivanja. Priča je fabularno razvijena, a komično je sadržano ne samo u suludim postupcima stanovnika jednog sela već i u jeziku. Obilno korištenje dijalekatskih oblika i uzvika pojačava doživljaj

priče. Stilogeno funkcioniraju posebno uzvici *krka* i *e* kojima se zamijenjuje zvuk koji nastaje prilikom živog pripovijedanja.

Vlajko Palavestra je priču *Bilo jedno selo budala* snimio na magnetofonsku traku, a potom pristupio njenoj transkripciji. Svoje iskustvo u transkribovanju, između ostalog i ove priče, pretočio je u prilog namijenjen učešću u radu Kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957. godine. Dio rada, i to upravo onaj koji se odnosi na transkribovanje kazivanja šezdesetogodišnjeg Omera Vrapca o ludim seljacima i skakavcima, poslužila Maji Bošković-Stulli u postupku propitivanja razlika između žive usmene riječi i onog što biva pretočeno na papir: “Pričanje je teklo živo i impresivno, magnetofon je registrirao priču, a Palavestra ju je zajedno sa ostalim zainteresirano slušao. Kada je poslije transkribirao svoje snimke sa magnetofona, ustanovio je razočarano da na vrpici nema središnjeg dijela te pripovijetke, vrpca se okretala nijemo. I tada se sjetio: cijeli dio kazivanja, od časa kada je skakavac skočio seljaku na prsa pa do pucnja – odvijao se bez riječi, kao mala pantomima, gestom i mimikom: kazivač je ‘rukom, šutke pokazivao sebi na prsa, domahivao nekom imaginarnom susjedu, klimao glavom i izrazom lica zahtijevao da ovaj puca’; izgovorene riječi bile bi, naime, poremetile potrebni efekt tišine – da se skakavac na grudima ne poplaši!”¹⁴⁷

A sedam godina ranije, 1950. godine, u selu Gaj na obroncima planine Treskavice kod Sarajeva, kazivač Hasan Zagorac pripovijedao je Mustafi Mulaliću priču o Crnoriječanima koji su sijali so. Sižejni obrazac je isti kao u kazivanju koje je zabilježio Palavestra, ali su lokalizacija i protagonisti radnje drugačiji. Uporedimo li ove dvije priče, uočava se da je priča Omera Vrapca živopisnija i dinamičnija upravo zbog jezika, koji je blizak svakodnevnom razgovornom jeziku. Priča Hasana Zagorca (*Crnoriječani sijali so*) je kraća, epizode su sažete i usredsređeno uobličene. Izvanjezički elementi – kao što su mimika i pokreti – nisu toliko prisutni u ovoj priči, ali su zato uobličene duhovite epizode, uključujući onu na kraju priče: “Gazeći podvornicom, jedan krupan skakavac skoči na prsa babi, a ovaj dreknu na sina: ‘Udri ga, Meho!’ Meho sastavi nišan i raspali, a kuršum stiže skakavca upravo ponad babine lijeve sise. Sin Meho uzdahnu i veli: ‘Šta ćeš, jedan naš i jedan njihov.’”

¹⁴⁷ Maja Bošković-Stulli, *O rečenici usmenog pripovjedača*, u knjizi: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 153.

4.59. Musafir-varalica nasamario domaćine

Najstariji primjeri podrugачica kojima usmenopozna tradicija ismijava stanovnike nekog naselja (ATU 1865) nalaze se u bilježnici Mula Mustafe Bašeskije, čija je glavnina – prevedena sa turskog na bosanski jezik – objavljena u zasebnoj knjizi pod naslovom *Ljetopis*:

“Jedan besposlenjak je kao musafir došao u neku kasabu, recimo Čajniče ili Taslidžu (Pljevlje).” Kako su se svako večer na sijelima u kasabi izvodile različite igre, mještani upitaju musafira da li možda on zna neku. Besposlenjak ih nagovori da se uhvate za ruke i govore: “Jedan jaše, jedan jede, onaj što odlazi otišao je, otišao. Kada se oni tako pohvataše za ruke, besposlenjak izađe iz odaje, a oni ostadoše čekajući da se besposlenjak vrati izgovarajući što im je on rekao.” Nakon nekog vremena, shvate da je došljak pobjegao i sa sobom odveo dva konja iz štale.

Uz kazivanje *Jedan besposlenjak* Bašeskija je zabilježio i inačicu ove priče. Sižejna potka priče *Sin nekog jaramaza* je ista kao i u prethodnom zapisu, samo su izmijenjeni protagonisti i mjesto zbivanja. U ovoj varijanti rugalice nevaljalac je Bošnjak, a naivni domaćini su anadolske age. U priči Bošnjak nasamari domaćine tako što im pokupi sve vrednije stvari – sahat, novac i srebreni nož, a od njih zatraži da se žmireći uhvate za ruke, jer je upravo to igra koju su tražili da im Bošnjak pokaže.

Obje priče su kratke, zbivanja su data jezgrovitom, bez ulaženja u pojedinih. Komično se zasniva na naivnosti domaćina koje pokrade promućurni lopov. Sižejna potka je međunarodno rasprostranjena.

4.60. Sluga-zlogovor kao donosilac loših vijesti

Crnohumorno šaljivo kazivanje o zlogovoru, slugi kao donosiocu loših vijesti svome gospodaru, povratniku s puta, najčešće sa hodočašća, kojem kreće u susret, bilo je omiljeno među Bošnjacima u dugom razdoblju, o čemu svjedoči činjenica da priču kojoj je u osnovi ovaj sižejni obrazac bilježi već sarajevski ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija (ATU 2014).

U izboru bosanskohercegovačke usmene proze pod naslovom *Djevojka – ptica zlatna perja*, priređivača Đenane i Lade Buturović, donesen je jedan primjer šaljive priče čija komika proističe iz jezgrovitog dijaloga njenih učesnika, sluge i njegova gospodara, povratnika s Hadža. Nisu poznati ni izvor priče, ni njen zapisivač i zna se jedino da je kazivanje zabilježeno negdje u Bosni krajem 19. stoljeća.

Na povratku sa Hadža hodočasniku u susret dođe sluga koji mu kazuje vijesti o porodici. Prije nego što krene sa vijestima, sluga upita gospodara kako će započeti – “s debelog ili s tankog kraja”. Izabравši da vijesti o zbivanjima “na domu” sasluša sa “tankoga kraja”, novopečeni hadžija je došao u priliku da sasluša izvještaj o nizu nesreća, a u redoslijedu od one najmanje do one najveće: “Dragi hadžija! Naša hrtica krepala!” “A šta joj je bilo, džanum?” “Bogme, najela se naše bedevije!” “A šta je, bolan, bilo bedeviji?” “Znaš, znaš, hadžija, krepala je leteći u varoš raz ćefina za staru nenu.” “A kad je, žalostan, nena umrla?” “Bogme, hadžija, znaš, hadžija, malo prije nego hadžinica.” “Šta, naopako ti se svilo, zar umrla i hadžinica? Što mi odma’ gurbete (skitnice) ne kažeš?” Kad je sluga odgovorio da je takav bio hadžijin izbor, jer je htio da kazivanje započne s “tankoga kraja”, hadžija će – mireći se sa sudbinom – žalostivo izjaviti: “Da, da, jest bome, hadžinica debeli kraj, a hrtica tanki. Ali, opet je jednako – uh meni!”

Struktura ove šaljive priče sva je u dijalogu, a ovakav ustroj otkriva zanimljive postupke pripovjedača. Komično u kazivanju *S debelog ili sa tankog kraja* posljedica je humornog razilaženja značenja dijaloga između gospodara i sluge. Humor u ovoj šaljivoj priči oblikovan je na osnovi kontrasta: uzbuđenom i zapravo potresenom hadžiji suprotstavljen je hladnokrvni sluga-zlogovor, čiji je ton sam po sebi oprečan sadržaju onoga što kazuje, tj. suprotno očekivanju, sluga ne pokazuje nikakvo saosjećanje sa gospodarem dok saopćava loše vijesti: uginuće hrtice, vjerovatno lovačke kuje gospodareve, stradanje bedevije, gospodareve kobile arapske pasmine – koje bivaju tek uvod za one najteže i najcrnje: za vijest o smrti gospodareve majke te konačno za onu koja je životno najtežobnija, za smrt hadžijine životne saputnice, hadžinice.

Sižejna potka ove šaljive priče bila je, dakle, poznata sudionicima usmenoproznog tradicijskog lanca sugrađana sarajevskog ljetopisca Bašeskije, koji je uz vođenje dnevničkih zabilješki također zapisivao usmene tvorevine tokom druge polovine 18. i početkom 19. stoljeća. Uporedi li se Bašeskijin zapis (*U davna vremena bijaše jedan čovjek po imenu Zlogovor*) sa razmatranom varijantom nepoznatog kazivača zabilježenom na kraju 19. stoljeća, uočavaju se određene sličnosti, a razlike su u imenovanju lika, sluge koji obznanjuje loše vijesti (Zlogovor), te u sadržaju preposljednje i posljednje vijesti koje ovaj donosi: o smrti oca i o jedva živom djetetu te, na samom završetku, saopćavanjem povratniku strašne vijesti da mu je izgorjela kuća. Komično u ovom kazivanju u znatno većoj mjeri se zasniva na tekstualnoj razini – razilaženju između sadržaja iskaza i načina kako se on saopćava, nego na sintaksičkoj – iskazima samog Zlogovora. Za razliku

od mlađe varijante, koja donosi detaljniju karakterizaciju lika, povratnika s puta, posredstvom njegovih izjava, u Bašeskijinoj toga nema. Vrhunac apsurda nalazi se na samom kraju, u kojem Zlogovor – nakon svih crnih vijesti, svih nedaća i nevolja koje su pogodile povratnika – traži od gospodara nagradu, koja uobičajeno sljedeće donosioca radosnih vijesti.

Crnohumornu priču o povratniku s puta, hadžiji kojeg sa crnim vijestima dočekuje sluga sklon belajima, pa će mu otuda doći nadimak Belajdžija, šaljivo kazivanje sa izrazitim sarajevskim obilježjima, donio je u svome izboru šaljive proze kulturni historičar i folklorist Alija Bejtović. Od svih dostupnih kazivanja koja razvijaju ovaj sižejni obrazac Bejtovićeva je – s obzirom na razinu jezičkog uobličavanja – najuspjelije. Dijalog povratnika sa hodočašća i glasnogovornika crnih vijesti koji mu dolazi u susret, uobličen je u gradacijskom nizu na upečatljiv način, sa osijenčenim, suptilnim iskazima likova. Lik sluge već u uvodnom dijelu priče dobija prepoznatljive konture naznakom pripovjedača da je riječ o “momku” – kako je uobičajeno u prošlosti u bosanskom jeziku označavan pojedinac koji bi pomagao u poslovima oko kuće i na imanju općenito – čija je navada bila “kazivati nake belaje i zlo slutiti”. Gradacija je u Bejtovićevom primjeru od svih raspoloživih najpotpunija i najpostupnije razvijena: započinje viješću hadžiji da mu je krepala kuja, koja se prejela mazgina mesa, a mazga je uginula pretrgnuvši se noseći za ukop hadžijine majke naslone, tj. teške daske kojima se, sastavljenim u nizu, štiti tijelo umrlog da izravno na njega ne pada zemlja, a četvrta po težini vijest, kojom pogađa već dovoljno potresenog hadžiju-povratnika, odnosi se na smrt hadžinice, koja je uistinu najteža za pridošlicu; niz loših vijesti zaokružuje podatak da je izgorjela hadžijina kuća, a apsurdna je završna vijest, kojom je Sujo Belajdžija začinio svoj zloguki govor, a koja sadrži crnohumornu sliku “veselja” na zgarištu kuće: “Kazandžije napravili kalhane (radionice) pa dekaju, bubaju. Viši, hadžija, džumbus neg kad je kuća bila!”

Uobličenje priče *Hadžija išo s Čabe, đavo na ćupriji*, koju je u ljeto 1956. godine Omer Vrabac iz Pediša kod Sokoca kazivao Vlajku Palavestri, tadašnjem saradniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu, popunjava isti sižejni obrazac, ali predstavlja religiozno-metafizički usmjereni otklon u odnosu na primjere koji su prethodno razmatrani: “Priča se kako je jedan hadžija išao sa Čabe, pa naljegne preko je’ne ćuprije, a đavo izleti ispod ćuprije pred njega” te navali da ispriča šta se sve “trefilo u kući” dok je čovjek bio odsutan obavljajući Hadž. Prepoznavši po glasu da se radi o đavolu, hadžija nije želio ništa čuti. Međutim, đavo je bio uporan: “Ma stani bolan, da ti rekнем, žena ti se porodila.’ Hadžija odgovori: ‘Pa, Bog je naredio.’ Đavo

reče: ‘Pa rodila dva sina.’ ‘Pa brat i bratu treba.’ ‘Pa umrije jedan.’ ‘Pa nije kuja da dvoje doji.’ ‘Pa umrije i drugi.’ ‘Pa ode brat za bratom.’ ‘Pa zaklaše kravu u posjeku.’ ‘Mi smo i do sad posjeke klali.’ ‘Pa turiše joj glavušu na policu.’ ‘Pa onde joj je i mjesto.’ ‘Pa kuja iznese glavu glodati.’ ‘Pa za nju je i bila.’ ‘Pa ubiše i kuju.’ ‘Pa kriva i jes.’ ‘Pa je baciše na bunjište.’ ‘Pa onde je i živa ležala.’ I đavo kako nije mogo dokunijat hadžiji, crkne na ćupriji, nogama zatrese i džan teslim.”

Uvodeći u priču lik nečastivog i motivirajući razgovor pokušajem đavola da utiče na čovjeka, sudionik lanca usmenoprozne tradicije Omer Vrabac je dijaloški okvir prilagodio zakonitostima usmene šaljive priče. Posmatra li se priča u cjelini, uočava se da je ovaj postupak motiviran sadržajem priče. Kazujući naizmjenično dobre i loše vijesti, đavo iskušava čovjekovo vjerovanje u Svevišnjeg i Njegove odredbe, pa će hadžijini komentari, koji su posve različiti od odgovora koje očekuje šejtan, doći glave zlu. Ne uspjevši u svojoj nakani da utiče na čovjeka, šejtan “crkne na ćupriji”. Ova šaljiva priča preko metatekstualnog početka “priča se” poziva na vjerodostojnost, a time se pojačava religiozno-poučna sastavnica.

4.61. Nadmudreni div-čovjek

Kada usmenoprozna tradicija pripovijeda o divovima onda je to obično bajka – čudesna priča, “koja je sva satkana od nestvarnog i fantastičnog”.¹⁴⁸ Ponekad, međutim, novelističke i šaljive priče koje se zbivaju u realnom životu “mogu imati i neke nadrealne motive”¹⁴⁹ i opet ostati u okvirima žanra šaljive ili novelističke priče jer se “ukupan stil priče, a ne sadržaj njezinih motiva osjeća kao određujući”.¹⁵⁰ Takav je slučaj sa pričom o siromahu i “divi-čovjeku” koju je u jesen 1956. godine kazivao Nuraga Bajraktarević zapisivaču Radmili Filipović (ATU 1060 + 1098*).

Krenuo jedan siromah u mlin da samelje nešto žita. “Kad dođe tamo, unutar, a tamo melje čoek, ama divi čoek. Al’ oni je div tražio ljude da hin guta, a ovaj mu sam došo u mlin! E, ovaj se sad zabrinuo: vidio da je to div što guta insane.” Pogodi se div s čovjekom da će mu dopustiti da samelje žito, samo ukoliko ga pobijedi. Prvo div uzme kamen od hiljadu oka i baci ga. Siromah na to zasuče rukave i počne se ogledati oko sebe. Ovaj ga upita šta radi: “Gledam za koji ću oblak zabacit ovaj kamen. A, nemoj, kaže, Boga ti, to je đumle moje majke, što melje so njime. E, ajmo, sada da vidimo iz

¹⁴⁸ Aiša Softić, *Predgovor*, u knjizi: *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, 1997, str. 10.

¹⁴⁹ Maja Bošković-Stulli, *Priče i pričanje*, Zagreb, 1997, str. 164.

¹⁵⁰ Prema: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Zagreb, 1991, str. 170.

ovog drugog kamena ko će iscijediti vodu, da vidimo ko je jači.” Div stisne kamen i iscijedi nekoliko kapi vode, a siromašak uzme sir koji je nosio sa sobom i pritisne ga na kamen, a “poleti surutka niz kamen”. Div prizna da ga siromah pobijedio i dadne mu novac i brašno te ga ponese kući. “Kad su došli u kuću onog siromaha div je spustio čojeka i brašno, pa je odhuknuo – susto je, a ona djeca onog siromaha, digne hin onaj vazduh gor za one pante, na tavan skoče, a div mislio to su sposobni taki, hoće da ga ubiju, pa zdune kući!”

U primjeru priče koju je kazivao N. Bajraktarević lik “divi-čojeka” čini se da ima drugačiju ulogu nego divovi iz bajki. Za razliku od bajki u kojima je “poetičan irealni svijet sugestivan (...) u sprezi sa akcijom koju pokreću nadnaravni predmeti i čudesni pomoćnici, dok se čudo samo po sebi prima kao nešto normalno i razumljivo”,¹⁵¹ u novelističkim i šaljivim pričama nadrealno se doživljava uistinu kao čudo, obavijeno nevjericom i znatiželjom. Osim toga, u šaljivim pričama, kao i u novelističkim, čudesno ne mora biti pokretač akcije. U priči o siromahu i divu ne samo da je pojavljivanje diva izazvalo čuđenje junaka, nego se dinamički motivi povezuju sa akcijom siromaha, jer upravo on svojim dosjetljivim postupcima više puta nadmudri “divi-čojeka” i upravo on usmjerava radnju. Slijedeći model preuzet iz tradicije pripovjedač je osjetio da div kao lik ne pripada svijetu šaljive priče, pa ni svijetu u kojem se priča pripovijeda, pa je na početku zbivanja za diva rekao da je “divi-čojek”, te ga ovom sintagmom približio svijetu priče.

Darovitost pripovjedača otkriva se ne samo vještim prilagođavanjem čudesnih motiva svijetu priče, nego i umješnim jezičkim oblikovanjem kazivanja. Skladnom izmjenom pripovijedanja i dijaloga pospješuje se dinamičnost radnje i primamljivost kazivanja.

Priča je šaljiva, a komičnost je utemeljena u situacijama u kojima se iskazuje siromahova dosjetljivost. Klimaks ove priče je u posljednjoj epizodi, kada div othukne djeca odlete pod krov, na što ovaj pomisli da se djeca spremaju da ga ubiju. Osjećajući da bi bilo kakvo dalje pripovijedanje narušilo komičnu dionicu u priči, sudionik lanca usmene tradicije – pripovjedač Nuraga Bajraktarević iz Turske Špionice – završava priču u trenutku njenog klimaksa. Kraj posljednje epizode je i kraj priče u cjelini.

Varijantu uobličjenja na istoj sižejoj osnovi zabilježio je krajem 19. stoljeća i Ahmed Kasumović (ATU 1060 + 1063A + 1053 + 1115). Osim što je ova starija varijanta fabularno razvijenija, glavni junak nije bezimni siromah nego Ćoso. Kao i u prethodno razmatranoj varijanti, i u ovoj div svo-

¹⁵¹ Isto, str. 178.

jom pojavom izaziva nevjericu: “Sjedne on odpočivati, ali na vrata uniđe div crn, dragi Bože, na njemu od odijela nema ništa, samo po sramotnom mistu prekrijo se.”

U Kasumovićevom zapisu (*Ćoso zadaje divima strah*), Ćoso se nadmeće sa divovima najprije u tome ko može iscijediti više vode iz kamena, slično kao u Bajraktarevićevoj priči, a potom slijedi nadmetanje u bacanju kamena, lovu na divljač i sakupljanju ogrjeva. Kako domišljati Ćoso u svakoj situaciji nadmudri divove, oni ga pokušaju u dva navrata ubiti – kipućom vodom i kamenjem, ali bezuspješno. Slično kao i u mnogim pričama pripovjedač je premrežavao tipove pripovijedaka (up. ATU 1115 i ATU 1116), mijenjao likove i pojave ali zadržavao iste situacije (up. ATU 1053 i epizodu sa užetom koje treba opasati šumu). Na kraju, slično kao u mlađoj varijanti, Ćoso uspije ne samo samljeti žito nego i steći novac ucjenjujući divove: “Kad sutra ćoso izađe strava ih ufati tako da ni sami nisu znali šta s njim da čine pa ga pojdu moliti da on ide od njih, a on im reče: ‘Hoću, dajte mi pet katura blaga, pa ja odo.’ Oni nama sprema pet katura blaga i odvedu ga upravo do njegova grada (...)”

Kraj Kasumovićevog zapisa je metatekstualan i predstavlja tačku u kojoj se spaja svijet priče, sa svijetom u kojoj se priča kazuje: “Više nikada divi nisu smili doći u ovaj mlin nego su dolazili pitati ljudi i mlili su svoje brašno, a sve Ćosino maslo, sve bi Ćoso kriv divima sa svoje umjetnosti.” Ovim pripovjedačkim postupkom ne utiče se toliko na vjerodostojnost priče, koliko se pojačava poučna dionica, odnosno naglašava snaga mudrosti koja nadilazi tjelesnu snagu. U ovoj šaljivoj i fabularno razvijenoj priči lik Ćose nije individualiziran na način kako je to učinjeno sa likom siromaha u mlađoj varijanti, jer se ipak radi o tipskom liku usmenoprozne tradicije.

Varijante priče o međusobnom nadmetanju čovjeka i diva poznate su i u drugim usmenoprotnim tradicijama. Razlike su samo u načinu jezičkog obličenja i u regionalnim osobinama kazivanja.

5. Pričanja o Nasrudin-hodži

Među tipskim junacima bošnjačke usmene proze, novelističke i šaljive, brojnošću zabilježenih uobličjenja, izdvaja se Nasrudin-hodža. Zgode o ovom junaku turske usmene književnosti “stoljećima su prenošene u njegovoj domovini na turskom jeziku, u Bosni na bosanskom, ali i na drugim prostorima te na drugim jezicima”.¹⁵² Lik Nasrudin-hodže oblikovao se vremenom u “procesu kulturnog prožimanja svih naroda takozvanog muslimanskog Istoka i razmjene kulturnih vrijednosti među njima (...)”.¹⁵³ U oblikovanje ovog junaka dali su svoj udio “svi narodi u kojih se razvijao i usavršavao ovaj lik, Arapi i Turci, Iranci i narodi Kavkaza, Ujgur i narodi Srednje Azije, Albanci i drugi balkanski narodi”.¹⁵⁴ O dugom i složenom procesu urastanja ovog junaka u usmenopoznu tradiciju naroda koji su u proteklim stoljećima bili u bliskom doticaju sa Osmanlijama, Munib Maglajlić je u ogledu *Nasrudin-hodža u Bosni* ponudio sažetu procjenu: “U živim, višestoljetnim vezama naroda u sastavu velike Osmanske Carevine sa metropolom, na različitim razinama – vojničkoj, trgovačkoj, putničkoj, hodočasničkoj, lutalačko-skitničkoj – ostvarivana je živa razmjena usmenoknjiževnog blaga, koje je kolalo i teklo naizmjenično u različitim smjerovima, uprkos jezičkim barijerama. Jedna od trajnih pozajmica naroda koji su dolazili u dodir sa Turcima, i to pozajmica koje su usmenu književnost ovih naroda nedvojbeno obogatile, jeste lik Nasrudin-hodže.”¹⁵⁵

Odomaćivši se među Bošnjacima u Bosni, Nasrudin-hodža je poprimio i neke nove osobine u odnosu na one donesene: “Nasrudin-hodža kao lik, na novom prostoru svoga novog života u jezički različitoj usmenoj tradiciji u odnosu na zavičajnu, ne samo da je svaki put nosio u susret novim kazivačima zatečenu tematsko-motivsku građu vezanu za junake koji su mu prethodili, nego je također poprimao crte i osobine bosanskog čovjeka, pa

---

¹⁵² Munib Maglajlić, *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić*, Znakovi vremena br. 15, Sarajevo, 2002, str. 132.

¹⁵³ Alija Isaković, *Riječ čitaocu*, predgovor u knjizi: *Nasrudin hodža. Anegdote*, Sarajevo, 1987, str. 9.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Munib Maglajlić, *Nasrudin-hodža u Bosni*, u knjizi: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989, str. 107.

je njegov lik u usmenoj prozi nove domovine konačno uobličen u skladu i sa staleškim obilježjima njegovog temeljnog zanimanja u području religije. Naime, u odnosu na prvobitni zavičajni prostor ovog junaka, došlo je do bitnog otklona u značenju, koje je zatim rezultiralo oblikovanjem lika u smislu razvijanja nekih samosvojnih osobina, koje bosanskom Nasrudinu daju posebnu draž.¹⁵⁶ Zbog izrazite i neponovljive duhovitosti, za Aliju Isakovića, Nasrudin-hodža je poseban fenomen – “jer je najtužnije od svega biti veseo i, možda, jer ‘ima osmijeha gorih od suza’ (Turgenjev). Ta svojevrsna filozofija nemoći iskristalizirala je u nekoliko sličnih internacionalnih likova, a Nasrudin je u našem duhovnom i jezičkom prostoru najukorjenjeniji, najobjavljeniji, najnaškiji. (...) Iz njegovog osmijeha zrači ono široko saosjećanje koje olakšava i sitan žal i beznađe i relativizira svaku udesnost.”¹⁵⁷

Odnos između usmene tradicije i historijskih činjenica, odnosno Nasrudin-hodže u priči i njegovog mogućeg historijskog pretka, jedno je od pitanja koja su dugo vremena zaokupljala proučavaoce usmene književnosti. Mada neizravno, i najveći srpski te vjerovatno i južnoslavenski folklorist Vuk Stefanović Karadžić pridružio se, na njemu svojstven način, onima koji su doticali ova pitanja i pokušavali osvjetliti odnos tradicije i historije. Tumačeći poslovicu sraslu sa fabularno nerazvijenom i šaljivom pričom o Nasrudin-hodži, Karadžić je primijetio: “Za čudo je da se o Nasradin-hodži, koji je morao biti pametan čoeck, ovakve budalaštine pripovijedaju!”¹⁵⁸

Za turske proučavaoce usmene književnosti Nasrudin-hodža je imao historijskog pretka: “Rodio se u selu Horto 605. god. po hidžri (1206. god. n. e.). Njegov otac Abdullah bio je imam. Nasrudin se školovao u gradu Konji, radio u Kastamonu, i umro 683. hidžretske godine (1284/85).”¹⁵⁹ Ruski akademik V. A. Gordlevski u popratnom tekstu ruskog izdanja turskih anegdota o ovom junaku donosi predaje i slikovite opise običaja zabilježeni u maloazijskoj Turskoj u čijem je središtu Nasrudin-hodža.

5.1. Porijeklo Nasrudin-hodže

Već iz ovlašnog uvida u tekstove proučavalaca usmene proze vidljivo je da je njihova pažnja bila u približno jednakoj zainteresiranosti usmjerena i na istraživanje historijskog pretka proznog junaka Nasrudin-hodže, i na

¹⁵⁶ M. Maglajlić, *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić*, str. 133.

¹⁵⁷ Alija Isaković, *Riječ čitaocu*, u knjizi: *Nasrudin hodža. Anegdote*, Sarajevo, 1987, str. 5, 6.

¹⁵⁸ Navedeno prema: Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 80, 81.

¹⁵⁹ Alija Isaković, *Riječ čitaocu*, u knjizi: *Nasrudin hodža. Anegdote*, Sarajevo, 1987, str. 8.

porijeklo samih priča, i na njihovu strukturu. Studija koja je u proteklim decenijama postala nezaobilazna u promišljanjima o ovim pitanjima jeste ona pod naslovom *Nasredin-hodžin problem*, iz pera uglednog orijentaliste Fehima Bajraktarevića, objavljena 1934. godine u Beogradu. Bajraktarević ukazuje na teorije koje se bave pitanjem povijesnog identiteta Nasrudin-hodže, odnosno porijekla priča. Zavisno od tradicijskog toka u kojoj je šaljiva priča, anegdota ili dosjetka o Nasrudin-hodži najranije zabilježena, teorije su označene kao arapska, perzijska i turska.

Prema "arapskoj teoriji", koju je zastupao mađarski turkolog i sakupljač turskih priča Ignac Kunos, historijski predak Nasrudin-hodže je živio u Bagdadu za vrijeme abasidskog halife Haruna Rašida (786–809). Prema jednoj usmenoj tradiciji, Hodža se sukobio s ulemom i zbog toga bio osuđen na smrt. Međutim, glumeći ludilo, spasio se od kazne. S tim u vezi Ivan Šop u knjizi o ovom junaku primjećuje: "Čitavi ciklusi priča i dosetki, dakle, nastali su kao mimikrija jeretika i osuđenika, što s obzirom na antireligiozno obilježje izvesnog (ne malog) broja hodžinih šala ne bi zvučalo neverovatno."¹⁶⁰ Iako sumnja u dokumentarnost ove predaje, kao i sami Kunos, Fehim Bajraktarević smatra da ona ukazuje na činjenicu "kako su mnoge šale i dosetke pod Nasredinovim imenom potekle iz doba halifa, dakle od Arapa ili bar iz arapske države".¹⁶¹

Mnogo više pažnje i polemika u naučnim krugovima, izazvala je pred kraj 19. stoljeća teorija francuskog orijentaliste i folkloriste Renea Besseta o arapskom porijeklu priča o Nasrudin-hodži. Proučavajući spise arapskih pisaca iz 10. i 11. stoljeća, Besset je otkrio neke zgođe koje su slične onim o Nasrudin-hodži koje su zabilježene stoljećima kasnije: "Mnoge od tih anekdota pripisuju se kod Arapa nekom Džuhi (Džohi) iz plemena Fazare u Kufi (u Mesopotamiji) 'koji je živio u doba kada je Isa bin Musa bio namesnik u Kufi i kada je Abu Muslim bio u tome gradu', dakle sredinom 8. veka."¹⁶² Uporedivši prijevode turskih, arapskih i berberskih varijanti ovih šaljivih priča, ali i nekih drugih, Besset je uočio da su do 10. stoljeća ove priče imale različite junake, a da su krajem istoga stoljeća "grupisane oko pomenutog Džuhe čija je glupost kod Arapa prešla u poslovicu".¹⁶³ Osim toga, *Knjiga Džuhinih anegdota* navodi se i u bibliografiji arapske književnosti od an Nadima (umro 995). Naposljetku, Rene Besset je zaključio da

¹⁶⁰ Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 12.

¹⁶¹ Fehim Bajraktarević, *Nasredin-hodžin problem*, preštampano iz *Priloga za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knjiga XIV, Beograd, 1934, str. 5.

¹⁶² Isto, str. 17.

¹⁶³ Isto.

je ova arapska zbirka šala “prešla usmenim putem na Zapad i da je u 15. ili 16. veku bila *prevedena* na turski, a glavna ličnost da je identifikovana s nekim Nasredin-hodžom”.¹⁶⁴ Za ovog francuskog učenjaka nije bilo mjesta sumnji u vjerodostojnost tvrdnje da su Džuha i Nasrudin-hodža samo dva imena jedne te iste osobe. Ovoj teoriji suprotstavili su se brojni istraživači, između ostalih njemački iranolog Paul Horn te ruski folklorist Albert Vesselski, koji su smatrali da nema valjanih dokaza o prijevodu zbirke u 15. ili 16. stoljeću.

Među onima koji su Nasrudin-hodži pripisivali perzijsko porijeklo bio je Meherjibhai Noshewanji Kuka. U djelu *The Wit and Humour of Persians* (Bombay, 1894), historijskog pretka Nasrudin-hodže on smješta u vrijeme harizmšaha Alaedina Takaša (1172-1200). Ni ova teorija, kao ni ona Kunoseva, nije se uspjela održati u naučnim krugovima.

U kontekstu prethodne “perzijske teorije” utemeljeno je osvrnuti se na istraživanja njemačkog iranologa Paula Horna. Razlog njegovog zanimanja za ove sadržaje nije bila potraga za mogućom ličnošću koja je poslužila kao “slika i prilika” za usmenoknjiževnog Nasrudina, nego porijeklo priča o ovom junaku, a one su po mišljenju ovog učenjaka najvjerovatnije perzijskog porijekla. Horn je poredbenom analizom tekstova nastojao dokazati da je Mehmed Tevfik “preuzimajući persijske priče koje se nalaze u Ubajda Zakanija (umro 1370/71) iz jedne knjižice na vulgarnom turskom jeziku gde su Kazvinci još bili zadržani kao junaci, jednostavno izostavljao tu reč i zamenio je sa ‘Buadam’”.¹⁶⁵ A Buadam – što na turskom jeziku znači “ovaj čovjek” – u šaljivim pričama se odnosi na Nasrudin-hodžu. Za Horna je od male važnosti bilo proučavanje Hodžinog porijekla, jer je presudna činjenica da su priče o ovom junaku, bez obzira na složenost pitanja u vezi sa njegovim historijskim porijeklom, konačno postale dio usmenoknjiževne baštine.

U traganju za porijeklom šaljivih priča o Nasrudin-hodži privlači pažnju okolnost da se perzijski književnici već od 11. stoljeća pozivaju na Džuhine anegdote. Prema Agatangelu Juchymowyschu Krymskyju, piscu *Historije Turske i njene književnosti* (Kijev, 1910-1916), najraniji spomen Džuhijevih šala u perzijskoj književnosti datira već iz 1040/41. godine, u pjesmi Minučihrija. Na Džuhu se, u svojim stihovima, osvrnuo i Dželaludin Rumi. Proučavajući motive u Rumijevom spjevu, dakle i motive u pričama o Džuhi, turski historičar književnosti Sadettin Nüzhet je otkrio

¹⁶⁴ Isto, str. 18.

¹⁶⁵ Navedeno prema: *Nasrudin hodža. Anegdote*, priredio Alija Isaković, Sarajevo, 1987, str. 15.

njihovu međunarodnu rasprostranjenost. Time je, prema mišljenju Ivana Šopa, ovaj proučavalac ukazao na fond motiva “koji je u jednom periodu bio zajednički za gotovo sve narode na određenim geografskim područjima, a ti su se motivi kretali i međusobno preplitali, prelazeći iz jedne književnosti u drugu. Zato Nasredin-hodžine priče ne gube od svoje originalnosti, iako je očigledno da jedan deo motiva u njima potiče iz toga zajedničkog i neturskog blaga i nasleđa.”¹⁶⁶ Razumljivo je da su turski istraživači skloni da historijskog Nasrudin-hodžu traže i nalaze u Turskoj, ali nisu jedinstveni oko pitanja kada je ovaj živio – u 14. ili čak u 13. stoljeću.

Zabilježene šaljive priče, anegdote i dosjetke u kojima se, pored Nasrudin-hodže, kao likovi pojavljuju vladari Bajezid Jildirim i Timur, bile su povod da neki istraživači zaključe kako je historijski predak ovog junaka živio krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Evlija Čelebi u svom *Putopisu* iz 17. stoljeća navodi da je maloazijski grad Akšehir rodno mjesto historijskog pretka Nasrudin-hodže. Dokaz da je historijski Hodža živio u 14. stoljeću za Čelebiju se nalazi, između ostalog, i u jednoj anegdoti o Nasrudin-hodži i Timuru, u kojoj se kazuje “kako su se Timur i Nasredin našli u banji i kako je hodža rekao da bi za Timurovu pregaču dao četrdeset akči (aspri), a za njega samog, jedno malo Mongolče, – ništa!”¹⁶⁷ Međutim, prema Fehimu Bajraktareviću vjerovatnije je da je osoba koja je izašla sa gornjom ponudom bio pjesnik Ahmedi, za kojeg postoje pouzdana svjedočanstva da je živio za vrijeme Timurove vladavine.

Mnogo je više onih proučavalaca usmene književnosti koji su smatrali da je historijski Nasrudin živio čak stoljeće ranije. Prve podatke ove vrste vezane za Nasrudin-hodžu, a koje bi upućivale na 13. stoljeće, nalazimo u *Anegdota* pjesnika Lamija (umro 1531/2). U predgovoru knjige *Stihovanje priče* o Nasrudin-hodži, objavljene 1918. godine, historičar književnosti Fuad Köprülüzade vrlo argumentirano iznosi postavku o životu Hodžinog historijskog pretka u 13. stoljeću. Budući da je u nekim pričama pored Nasrudin-hodže nosilac radnje i vladar Alaedin, Köprülüzade zaključuje da je historijski uzor čuvenog šaljivdžije živio u doba seldžučkog sultana Alaedina, dakle u 13. stoljeću. Osim toga, u turbetu u Akšehiru, koji se vezuje za Nasrudin-hodžu, stoji na grobnom nišanu 386. godina, a ako se ona nasrudinovski pročita s lijeva u desno, dobija se 683. godina po Hidžri, odnosno 1284/85 godina po gregorijanskom kalendaru.

¹⁶⁶ Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 16.

¹⁶⁷ Fehim Bajraktarević, *Nasredin-hodžin problem*, Beograd, 1934, str. 6.

Postavku o historijskom pretku Nasrudinovu iz 13. stoljeća podržao je i ruski akademik Vladimir A. Gordlevski. U popratnom tekstu ruskog izdanja o Nasrudinu, objavljenom 1957. godine, između ostalih podataka o životu pretpostavljenog Hodžinog historijskog uzora, Gordlevski donosi i opis običaja zabilježenog u maloazijskoj Turskoj, kojim narodna tradicija čuva sjećanje na svoga davnašnjeg sugrađanina: “U Akšehiru postoji kult Nasrudin-hodže. Kad neko priredi svadbu obavezno ide na Nasrudinov grob i poziva Nasrudina, inače brak bude nesretan. Ograda oko njegovog groba uvezana je krpicama kao zavjetnim darovima za spas groznice; a oni koji pate od očnih bolesti idu na Nasrudinov grob i stavljaju na oči zemlju s groba.”¹⁶⁸

U knjizi *Nasredinove metamorfoze* Ivan Šop donosi osvrt uglednog folkloriste Perteva Naili Boratava pretežno na novija, ali i na neka starija bavljenja turskih istraživača vezana za historijskog pretka književnog Nasrudin-hodže. Godine 1941. tursku naučnu javnost zaokupirale su teorije dvojice istraživača – Ismaila Hami Danišmeda i Nadži Kuma. Prvi je tvrdio da je historijski predak Nasrudin-hodže jedan “velikodostojnik iz vremena seldžučkog sultana Masuda II (1283-1298)”,¹⁶⁹ a drugi da je to bio hodža iz Kajserija, koji je živio početkom 13. stoljeća. Ni jednu od iznesenih postavki Boratav ne smatra naučno utemeljenom.

Doprinos Perteva Naili Boratava ne ogleda se samo u kritičkom presesu prethodno iznesenih istraživanja, nego i u samosvojnom pristupu pitanju Nasrudinovih historijskih uzora. Proučavajući genealogiju za koju se pretpostavljalo da pripada Hizir-beju (1407-1459), a čiji se otac, sivrihisarski kadija, smatra Nasrudin-hodžinim potomkom, Boratav se zaokupio pitanjem duhovitosti građana Sivrihisara: “Da li su stanovnici Sivrihisara stekli ugled ljudi od duha i ljubitelja grubih šala zato što je Nasredin-hodža poreklom iz njihovog kraja, ili je, obratno, zbog takvog glasa koji su stekli Sivrihisarci i hodža kasnije pripisan njihovoj sredini? Dajući prednost prvoj, Boratav ne isključuje definitivno ni drugu mogućnost.”¹⁷⁰

Osim Boratava, još jedan turski proučavalac usmene književnosti – Šukri Kurgana – pokušaće na novi način pristupiti Nasrudin-hodžinom problemu u prilogu objavljenom 1964. godine. Od traženja odgovora na pitanje ko se krije iza književnog lika Nasrudin-hodže za njega bila je bitnija umjetnička vrijednost priča. On je smatrao da su dotadašnja istraživanja bila utemeljena na metodama historičara – tragalo se za nadgrobni

¹⁶⁸ *Anegdote o hodži Nasrudinu*, priredio Vladimir Gordlevski, Moskva, 1957, str. 225.

¹⁶⁹ Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 22.

¹⁷⁰ Isto, str. 22, 23.

menicima, povijesnim spisima i zabilješkama. Ono što se gubilo iz vida, a nije smjelo – smatra Kurgana – jeste da je “hodžina ličnost delom folkorno, a delom istorijsko blago. Od stvarnog hodžinog života mnogo je važnija činjenica što je turski narod stvorio tip jednog Nasredin-hodže, voleo ga i oživljavao čitavih sedam vekova”.¹⁷¹

Za orijentalistu Martina Hartmana pitanje o historijskom Nasrudin-hodži je nevažno jer su njegove zgrade većim dijelom “opšte dobro svetske literature u specifično turskom ruhu”.¹⁷² Porijeklo priča o Nasrudin-hodži Reinhold Köhler je dovodio u vezu sa indijskim zbirkama usmene proze, a Vesselski s djelima Ezopa i Hierokla.

Donoseći u tekstu *Nasredin-hodžin problem* pregled najzanimljivijih teorija o porijeklu priča o ovom junaku, Fehim Bajraktarević zaključuje kako “najbliži izvor odnosnih šala treba tražiti s Basseom i Hartmanom u arapskoislamskom kulturnom svetu gde je Džuha tako često nosilac takvih priča. Drugim rečima, Džuha bi se mogao konačno uzeti kao prototip mnogih Nasredin-hodžinih šala. (...) Da mnoge od ovih šala nisu originalne arapske, nego persijske (kako ćemo docnije pobliže videti), ili sirijske (nalaze se već kod sirijskog biskupa Bar-Hebreusa (1226-1286)) ili indijske (na što je već R. Köhler upozorio) ili grčke (s paralelama u Ezopa i Hierokla) itd. razume se samo po sebi, naročito s obzirom na to da one imaju karakter putujućeg folklora, ali i u tom slučaju njihova arapska verzija je često bila izvor iz koga su Turci crpili.”¹⁷³

5.2. Nasrudin-hodža i evropski čitaoci

Prema navodima Fehima Bajraktarevića, najstarija evropska zbirka u kojoj se nalaze priče o Nasrudin-hodži je *Lajdenski rukopis* (Groningen No. 488), koji čuva rukovijet od 76 šala, za koju se navodi da je od 1625. godine u privatnom vlasništvu nekog evropskog kolekcionara. Od *Lajdenskog rukopisa* obimom je znatno skromniji *Bečki rukopis*, čiji je sastavljač živio u drugoj polovini 16. stoljeća, a sadrži 13 šala o Nasrudin-hodži. Mnogo više Hodžinih šala nalazi se u zbirci poznatoj kao *Drugi lajdenski rukopis* – njih ukupno 110. Proučavaoci usmene proze otkrili su još nekoliko rukopisa u kojima se donose Hodžine šale, ali je vrlo malo podataka o njihovim kazivačima, odnosno zapisivačima. Jedan od njih, važan za otkrivanje porijekla pričanja o Nasrudin-hodži, nedatirani je rukopis nepoznatog sastavlja-

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Fehim Bajraktarević, *Nasredin-hodžin problem*, Beograd, 1934, str. 19.

¹⁷³ Isto, str. 20.

ča koji je u Nacionalnoj biblioteci u Parizu otkrio istaknuti istraživač ove tematike Pertev Naili Boratav. U manjem broju ovih šaljivih priča javlja se neki Hadži, a većina ih je o dogodovštinama stanovnika gradića Sivrihisar.

Sa pričanjima o Nasrudin-hodži šira evropska publika upoznala se preko prijevoda Antoina Gallanda (1646–1715), mada se u njima ne javlja izričkom Hodžino ime. Antoin Galland je – kao član francuskog izaslanstva koje se našlo kod osmanskog sultana – boravio od 1670. do 1675. godine na Levantu i tom prilikom došao je do brojnih rukopisa koji se tiču književnosti na orijentalnim jezicima. Po povratku u Francusku (1692.) saraduje sa Barthelemyjem d' Herberlotom u pisanju djela *Bibliothèque orientale*, koje sadrži više od osam hiljada odrednica i smatra se prvim pokušajem jedne enciklopedije islama: "Odrednice o narodima Srednjeg istoka, mjestima i stvarima ograničavaju se pretežno kroz ilustrativne anegdote, probrane iz arapskih, turskih i perzijskih hronika i enciklopedija. Ova je knjiga bila riznica orijentalne mudrosti i pameti."¹⁷⁴ *Bibliothèque orientale* objavljena je 1697. godine, i bila je namijenjena "da bude konsultirana kako za svrhe naučnog pozivanja, tako i za rasonodu", a vrlo brzo je postala "uvodom za nekoliko naraštaja pisaca i naučnika u svijet islama".¹⁷⁵

Ubrzo nakon što su turski čitaoci imali u rukama *Narodnu knjigu* sa Nasrudin-hodžinim šalama, Camerloher i Prelog su je preveli na njemački (1857.), a dvadeset godina kasnije J. A. Decourdemanche i na francuski jezik. Zbirku šaljivih priča koju je priredio Mehmed Tevfik, na njemački jezik je 1890. godine preveo E. Müllendorff.

Po tematsko-motivskoj raznolikosti i brojnosti kazivanja o ovom šaljivom junaku, izdvaja se djelo čiji prijevod na bosanski glasi: *Nasrudin hodža (Turske, arapske, berberske, malteške, sicilijanske, kalabreške, hrvatske, srpske i grčke stihovane i šaljive priče)*, Alberta Wesselskog, objavljeno u Vajmaru 1911. godine. Građa preuzeta iz različitih izvora raspoređena je u dva dijela. Pored *Uvoda*, u kojem je priređivač iznio svoja razmišljanja o Nasrudin-hodži i šaljivim pričama općenito, pažnje vrijedne su *Napomene* o varijantama zabilježenih kazivanja.

5.3. Zbirke priča o Nasrudin-hodži na Slavenskom jugu

Koliko je dosada poznato, prva knjiga na južnoslavenskom prostoru koja u naslovu sadrži ime ovog junaka jeste zbirka šaljivih priča pod naslovom *Himbenost pritankogh velezanstva Nasradinova* (Jakin /Ankona/, 1771),

¹⁷⁴ Robert Irwin, *Hiljadu i jedna noć na Zapadu*, Sarajevo, 1999, str. 29.

¹⁷⁵ Isto.

koju je priredio Nikola Palikuća.¹⁷⁶ Riječ je o prijevodu sa talijanskog na hrvatski jezik knjige Lelia Della Volpe pod naslovom *Astuzio sotilissimo di Bertoldo*, objavljene u Veneciji 1738. godine. Priređujući priče za hrvatsko izdanje, Palikuća je Bertoldovo ime zamijenio Hodžinim jer je hrvatskoj čitalačkoj publici Nasrudin bio poznatiji od njegove talijanske "slike i prilike". Ovom Palikućinovu izdanju šaljivih priča blisko je mlađe zadarsko izdanje iz 1875. godine, koje je kao predložak također imalo jednu knjižicu na talijanskom jeziku o Bertoldu i njegovim zgodama. Zbirka je objavljena pod naslovom *Nasradin iliti Bertoldo i njegova pritanka domišljatost, himbenost i lukavština*.¹⁷⁷

Objavljivanje samih prijevoda pričanja o Nasrudin-hodži na prostoru o kojem je riječ vezano je za 1893. godinu, kada je književnik i kulturni pregalac Edhem Mulabdić objavio zbirku šaljivih priča pod naslovom *Rukovijet šale* (Sarajevo, 1893). Pojava ove knjižice dešava se u vrijeme dok je Mulabdić bio urednik *Bošnjaka*, "lista za politiku, pouku i zabavu", koji je u prvim godinama izlaženja "igrao značajnu ulogu u razvoju nove muslimanske književnosti".¹⁷⁸ Sa izuzetkom manjeg broja primjera zabilježenih na tlu Bosne i Hercegovine, Mulabdićeva zbirka donosi prijevode šaljivih priča iz nekih turskih i njemačkih publikacija. Među 222, više ili manje fabularno razvijene priče, u kojima prevladava humorističan pogled na svijet, našlo se i šezdesetak onih čiji je glavni lik Nasrudin-hodža.

Obraćajući se budućem čitaocu zbirke, u kratkom proslavu pod naslovom *Riječ dvije kao predgovor*, Mulabdić je naveo da je knjiga nastala iz želje "da pobudi volju za čitanjem"¹⁷⁹ te da je bezuspješno pokušavao sabrati priče o Nasrudinu, ali i druge šale koje su nikle i prenošene na domaćem tlu, a kako mu to nije uspjelo, okrenuo se prijevodima iz drugih

¹⁷⁶ *Himbenost pritankogh veleznanstva Nasradinova. U komu poznatsedobro moxe jedan Seglianin opazanm i hitro pametan koj poslih razlikih, inostranskih dogagajaja, kojimuse dogodisce najposlih zarad gnigove izvarsne, i bistre pameti, bih ucignien dvornik i Vitnik kraglievski. – Izvagiemo iz taglianskogh, u arvaski jezik po Nicoli Palikuchi iz Prukgljana, Jakin 1771.*

¹⁷⁷ *Nasradin iliti Bertoldo i njegova pritanka domišljatost, himbenost i lukavština. Knjižica izpisana polag talianskoga, kano zabavno i ugodno štivenje za ilirske mladiće, u kojoj se kažu velike pogibeli Nasradinove, njegova izmišljenja i mudre beside. Dodaje se na sverhi: Pivanje od Opake čudi i privare zlih ženah, Zadar, 1857.*

¹⁷⁸ Zdenko Lešić, *Prvi muslimanski pripovjedači i njihovi modeli*, u knjizi: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. IV, Sarajevo, 1998, str. 9.

¹⁷⁹ Navedeno prema: Esmailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovjedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 161.

izvora. Tako su se – pored priča koje pripadaju bošnjačkoj usmenoj tradiciji – u zbirci našle i neke o “Amerikancima, Afrikancima, Parižanima”, kao i njima slične, “koje sigurno ne spadaju u bosanskohercegovački pripovjedački repertoar”.¹⁸⁰ Kako uz građu objavljenu u ovoj zbirci ne stoje podaci o izvoru, zbirka nema ni sadržaj niti su priče numerisane, Mulabdićeva *Rukovijet šale* ne može se – prema mišljenju Esme Smailbegović – smatrati “relevantnim izvorom građe za proučavanje, mada su neke pripovijetke iz nje ušle u neke izbore šaljivih narodnih priča”.¹⁸¹

Zbirka *Nasradin-hodža, njegove dosetke i budalaštine u pričama* (Beograd, 1894) Stevana Sremca, s obzirom na obim zahvata priređivača, prednjači među izborima o ovom omiljenom junaku šaljive usmene proze. Pojedinač u čijoj su se ličnosti stekli i djelatni sudionik lanca usmene tradicije, i vrsni prevodilac, i daroviti pisac – koristeći tuđe zapise usmenih priča zabilježenih na srpskom, njemačkom i bugarskom jeziku, ali i prisjećajući se kazivanja koje je osobno slušao – Sremac je zgone donesene u zbirci zapravo “prepričavao”. I upravo zbog takve vrste priređivačevog nastupa – prema mišljenju Snežane Samardžije – “možda ni jedna druga zbirka pripovedaka iz 19. veka nije ostala toliko ‘na međi’ usmenog stvaralaštva i pisane literature kao Sremčev *Nasradin hodža*. Opredivši se za određeni lik, pisac je ispoljio i odnos prema folklornom fondu i sopstveni afinitet i darovitost, mada do tada još nije stekao onu afirmaciju, koja će uslediti ubrzo nakon objavljivanja neobične knjige šaljivih pripovedaka.”¹⁸²

Šaljive priče i dosjetke donesene u zbirci Sremac je podijelio prema imenima junaka i rasprostranjenosti motiva. U prvom dijelu knjige raspoređeno je 195 šala o Nasrudin-hodži koje su ranije već bile negdje objavljivane. Kao predložak za zbirku Sremcu su poslužili Müllendorffov prijevod Tevfikove zbirke i jedna knjiga priča o Nasrudinu koju je sa turskog na bugarski jezik preveo M. Maksimovič. Da bi pokazao bogatstvo varijanti, priređivač je u prvi dio zbirke unio i kazivanja zabilježena rukom sakupljača na južnoslavenskom području. Osim zbirci Vuka Stefanovića Karadžića, Vuka Vrčevića i Edhema Mulabdića, Sremac kao izvore navodi časopise *Bosanska vila*, *Vojvođanka* iz 1851. i *Starmali* iz 1885. godine. Imajući u vidu postupke karakterizacije likova uobičajene u usmenoj književnosti, priređivač je priče rasporedio u sljedeće odjeljke: *Nasradin kao hodža*, *Nasradin u kući i porodici*, *Nasradin u društvu*, *Nasradin i omladina*, *Doset-*

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Snežana Samardžija, *Nasradin Hodža Stevana Sremca*, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, Novi Sad, 2005, str. 415.

ke, *Ostale budalaštine* i *Dodatak*. Privlači pažnju okolnost da je Sremac na uvodno mjesto u zbirci stavio priče o Nasrudinu kao *hodži*, priče po kojima se ovaj junak zapravo jedinstven u odnosu na tipske junake ostalih usmenih tradicija.

Drugi dio knjige, pod naslovom *Buadamove dosetke i budalaštine*, sadrži 117 humorno začudnih postupaka, vještih smicalica i duhovitih komentara ovog junaka. Za razliku od prvog dijela, u kojem je Sremac ukazao na bogatstvo i raznolikost varijanti kazivanja o Nasrudinu, drugi dio zbirke donosi priče o Buadamu upravo onako kako su one raspoređene u Müllendorffovom njemačkom prijevodu Tevfikove knjige, i to bez varijanti zabilježenih na južnoslavenskom prostoru. Ovim postupkom Sremac je potkrijepio svoju postavku da kazivanja o Buadamu nisu zaživjela u narodnom pripovijedanju na južnoslavenskom prostoru, za razliku od Nasrudin-hodžinih zgoda.

Brojnost priča o Nasrudin-hodži kod nekih južnoslavenskih naroda Sremac objašnjava procesom "prelaska" zgoda sa jednog šaljivog junaka na drugog, odnosno "pripisivanju" zgoda od jednoga drugome: "Iako nije bio sin našega naroda, ubrzo postade posinak njegov; posinak njegova humora i dosetke", primjećuje Sremac i nastavlja "stoga je mnoga priča puna dosetke o Ćosi, Eri, Ciganinu i Šijaku prešla na Nasradina, a priče o Nasradinu se opet vrlo često, ili bar u nekim krajevima, pripisuju onima (...) tako da je danas za mnoge priče teško reći: jesu li srpskog porekla iako se pripisuju Ćosi i Eri, i opet: jesu li turskoga iako se pripisuju Nasradin-hodži."¹⁸³

U završnici svoga priloga o Nasrudin-hodži kod Stevana Sremca, Snežana Samardžija je zaključila da je Sremac "izborom priča, njihovim rasporedom i delimično predgovorom ukazao na dinamiku jednostavnih oblika i uslova u kojima se pripovetka mogla menjati pri usmenom prenošenju".¹⁸⁴

Najranije objavljena zbirka šaljivih priča o Nasrudin-hodži u 20. stoljeću je novosadsko izdanje knjige *Nasradin-odža, njegove šale, dosetke i lakrdije u pripovetkama* od Mehmeda Tevfika (Novi Sad, 1903). Priče sadržane u knjizi nisu prijevodi s turskog originala, nego su primjeri doneseni posredstvom njemačkog prijevoda. Više ili manje fabularno razvijene priče, u kojima preovladava humor i vedrina, razvrstane su u tri poglavlja: *Nasradin-hodža*, *Buadam* i *Dodatak*. U prvom dijelu nalaze se priče iz Tevfikova izdanja knjige o ovom junaku, te manji broj odabranih kazivanja iz turske

¹⁸³ Stevan Sremac, *Predgovor*, u knjizi: *Nasradin-hodža, njegove dosetke i budalaštine u pričama*, Beograd, 1977, str. 319.

¹⁸⁴ Snežana Samardžija, *Nasradin Hodža Stevana Sremca*, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, Novi Sad, 2005, str. 418.

Narodne knjige i nekih drugih izvora, a u drugom dijelu, pod naslovom *Buadam*, nanizane su 134 priče o Buadamu. Sve priče, izuzev četiri primjera, nalaze se i u turskom predlošku. Treći dio, naslovljen kao *Dodatak*, sadrži anegdote iz turske *Narodne knjige*, čiji je prevodilac bio Camerlohev, ali i “niz priča zabilježenih iz usta srpskog naroda”.¹⁸⁵

Dvadesetak godina nakon prvog izdanja Tevfikove zbirke na srpskom jeziku, u Beogradu se pojavilo njezino drugo izdanje, koje nosi isti naslov kao i novosadski predložak – *Nasradin-hodža, njegove šale, dosjetke i lakrdije* – ali su beogradski izdavači, knjižari Tomo Jovanović i Vujić, izostavili ime Mehmeda Tevfika. Građa od preko tri stotine šaljivih priča, anegdota i dosjetki (ukupno 347) raspoređena je – kao i u novosadskom izdanju – u tri poglavlja, a pričama prethodi *Uvod u ime predgovora*, u kojem su priređivači na jezgrovit način pokušali upoznati čitaoce sa ovim omiljenim junakom šaljivih kazivanja. Većina priča u beogradskom izdanju ostala je bez naslova i bez numeracije, izuzev 129 kazivanja smještenih u *Dodatku*, koje su priređivači preuzeli iz različitih časopisa i koje imaju naslove, ali također bez numeracije.¹⁸⁶

Iste godine kada je objavljeno prvo, novosadsko izdanje knjige o Nasrudin-hodži o kojem je bilo riječi, u Zagrebu je objavljena zbirka pod naslovom *Pošurice i šale Nasredina* (Zagreb, 1903), u nakladi knjižare Lav. Hartman.¹⁸⁷ Po svemu sudeći, ni priče zagrebačkog izdanja nisu prijevodi sa turskog predloška, nego se najvjerojatnije opet radi o prijevodu sa njemačkog jezika. Pored priča iz Tevfikove zbirke, zagrebačko izdanje sadrži i kazivanja iz turske *Narodne knjige* o Nasrudin-hodži i Buadamu. Zanimljivo je da je priređivač u svim šaljivim pričama o Buadamu promijenio ime glavnog junaka, pa sve priče u zbirci imaju istovjetno imenovanog junaka – Nasredin. Šale su veoma kratke, jezgrovito sročene i po svojim poetičkim osobinama bliske anegdotama. Kazivanjima u zbirci prethodi uvod u kojem je nepoznati priređivač iznio razmišljanja o sličnostima između turskog junaka usmene priče Nasrudin-hodže i Petrice Kerempuha, omiljenog šaljivog junaka hrvatske usmenoprosne tradicije.

U nakladi istog izdavača objavljeno je nekoliko godina kasnije – najvjerojatnije oko 1911. – i drugo izdanje knjige *Pošurice i šale Nasredina*,

¹⁸⁵ Fehim Bajraktarević, *Nasredin-hodžin problem*, Beograd, 1934, str. 52.

¹⁸⁶ M. Maglajlić u prilogu *Nasrudin-hodža u Bosni* spominje izdanje prema novosadskom predlošku, pod istim naslovom kao beogradsko izdanje, objavljeno u Velikom Bečkereku 1922. godine.

¹⁸⁷ Maglajlić na istom mjestu donosi podatak o izdanju ove zbirke pod istim naslovom u Zagrebu 1906. godine.

koje sadrži dvadeset i sedam priča više nego prvo. Proučavajući priče ovoga izdanja, ruski folklorist Albert Vesselski je utvrdio njihovu bliskost sa pričama objavljenim 1904. godine u njemačkom izdanju zbirke o Nasrudinu pod naslovom *Nasreddin Kodjas Schwanke und Streiche, Turkische Geschichten aus Timurlenks Tagen* od Ali Nourija. Vesselski pretpostavlja da je predložak za Nourijevu zbirku bilo jedno grčko (atinsko) izdanje. Osim razlike u broju šaljivih kazivanja, prvo i drugo izdanje se razlikuju još po rasporedu građe i po broju slika: prvo iz 1903. godine ima deset slika, dok drugo, objavljeno osam godina kasnije, donosi čak sedamdeset. Predgovor u oba izdanja je istovjetan.

Novosadsko izdanje knjige *Nasradin-odža, njegove šale, dosjetke i la-krdije u pripovetkama* od Mehmeda Tefrika (Novi Sad, 1903) bilo je predložak knjizi pod naslovom *Nasruddin efendija, njegove šale, dosjetke i njegova filozofija*, objavljenoj 1907. godine u Sarajevu. Zbirka, koja je izašla u nakladi knjižarnice i papirnice Mihajla Milanovića, ne donosi ni ime priređivača, ni oznaku godine izlaženja, a izostavljen je predgovor kao i napomene. Na pričama se prepoznaju zahvati priređivača, najvjerojatnije samoga knjižara Milanovića, koji je tekstove donio toliko skraćene i jezički izmijenjene da se uveliko razlikuju od novosadskog predloška. Izlažući kritici priređivača, koji je izostavljao određene dijelove teksta ili ih jezički uređivao s namjerom da se što više svide čitaocima, Fehim Bajraktarević je uočio: "Nesavesnost i tendencioznost priređivačevu još bolje karakteriziraju oni primeri gdje on mesto 'u Skadar' meće 'u Sarajevo' (br. 97) mjesto 'u Suri-Hisar' (odnosno tačno 'u Sivri-Hisar') stavlja 'u Dolnju Tuzlu' (br. 107) a malo niže ovo isto mesto u Suri-Hisar, kako stoji u njegovu izvoru, pretvara svesno 'u Banjaluku' (br. 110) i tako, bar kod neuke mase, stvara uverenje da je Nasredin-hodža bio čak i u tim bosanskim gradovima."¹⁸⁸

Alija Nametak, jedan od rijetkih pojedinaca koji su i pisali o Nasrudin-hodži, i objavljivali šale o njemu, objavio je u rasponu od četrdeset godina tri različito naslovljene zbirke priča o ovom junaku. Nažalost, u dostupnim bibliotekama ne nalaze se ni najstarija (iz 1928. godine), ni najmlađa (iz 1968. godine), nego jedino ona srednja (iz 1942. godine), naslovljena kao *Nasruddin hodža*, a označena kao "drugo izdanje". Zbirka sadrži 63 šale o Nasrudinu, računajući i onu prvu bez broja, koja ima ulogu uvoda, a koja nosi naslov *Zašto se smijemo Nasruddin-hodži?* U ovom izdanju nema podataka odakle je Nametak uzimao objavljene priče i posebno kakav je odnos onih koje je ovaj folklorist moguće sam zabilježio ili ih eventualno

¹⁸⁸ Fehim Bajraktarević, *Nasredin-hodžin problem*, Beograd, 1934, str. 58.

donio u obliku kako ih slušao u zavičajnoj mostarskoj sredini, u porodici i šire. Budući da nema nikakve naznake o preradama i dopunama prvog izdanja, dosta je izvjesno da je sarajevsko izdanje istovjetno sa prvim, mostarskim, objavljenim pod naslovom *Nasrudin-hodža, njegove šale i dosjetke*, sličnim onim koji su se nalazili na koricama zbirke koje su prethodile. Konačno, u Sarajevu je, u vlastitoj nakladi, Nametak objavio zbirku iz čijeg se naslova – *Stotinu i jedna Nasrudin-hodžina šala* – razabire da je fond priča znatno proširen. Kako je već spomenuto, ova zbirka – barem zasad – nije dostupna, ali postoje naznake da se o njezinom sadržaju može suditi prema onoj objavljenoj u Sarajevu iste, 1968. godine, pod gotovo istovjetnim naslovom – *101 Nasrudin-hodžina šala* – koju potpisuje Rešad Kadić, Nametkov prijatelj, književni saputnik i politički sapatnik.¹⁸⁹ Skup posvećen stogodišnjici Kadićeva rođenja – upriličen u Tešnju 2012. godine – bila je za M. Maglajlića prilika da načini osvrt na piščevu zbirku šala o Nasrudin-hodži. Uočavajući sličnosti sa Nametkovom zbirkom iz 1968. godine, o kojima je već bilo riječi, Maglajlić ustanovljava da ovaj vid Kadićevog djelovanja ima “isključivo kulturnohistorijski značaj”, procjenjujući da se ovaj pisac našao u nizu onih poslanika u kulturi koji su prepoznavali moralno-pedagošku važnost činjenice da se knjiga šala o ovom omiljenom junaku nađe u kućnoj lektiri, a mjesto ove zbirke u višedecenijskoj vertikali onih koje su joj prethodile, kao i onih koje su nakon nje uslijedile sažeto je odredio na samom kraju svoga priloga: “Bez predgovora ili pogovora, bez navođenja izvora i pozivanja na zbirke i izbore na koje se naslonio, Kadić je kao sastavljač ovog izbora šala o Nasrudinu ostao u krugu onih koji su u prvom planu imali kulturnu i društvenu potrebu sredine u kojoj živi, a ne onih – poput Selimovića, Nametka ili Isakovića – čije zanimanje se ticalo i složenog pitanja života ovog šaljivog junaka u jednoj od njegovih ‘drugih domovina’, u Bosni.”¹⁹⁰

Različito od prethodno razmatranih zbirke šaljivih priča, anegdota i dosjetki o Nasrudin-hodži, čiji su predlošci bili neka od izdanja objavljenih na njemačkom, u primjeru zbirke pod naslovom *Nasrudin-hodža, priče i dosjetke* (Sarajevo, 1952), izvornik je po prvi put bio na turskom jeziku. Ri-

¹⁸⁹ Naime, Nametkov sin Fehim, ugledni turkolog, svjedoči da je njegov otac dao Kadiću saglasnost da isti sadržaj šaljivih priča o Nasrudinu i sam objavi, također u privatnoj nakladi, izražavajući na taj način solidarnost s prijateljem u nezavidnim materijalno-finansijskim prilikama koje su im bile zajedničke.

¹⁹⁰ Munib Maglajlić, *Kadićeva zbirka šala o Nasrudin-hodži*, u zborniku *Književno djelo Rešada Kadića*. Zbornik sa Naučnog skupa održanog u Tešnju 8. 12. 2012. godine (povodom stogodišnjice piščeva rođenja), Tešanj, 2013, str. 192.

ječ je o knjizi Ahmeta Halita Jašaroglua, koju je na bosanski preveo Ismail Hakki Čaušević, a predgovor je napisao Meša Selimović. Novina u odnosu na prethodne zbirke, između ostalog, sadržana je u pisanju imena ovog šaljivog junaka. Umjesto Nasradin ili Nasredin, izvedenim prema turskom, prevodilac se odlučio za oblik Nasrudin, prema arapskom izgovoru, a takvog načina pisanja imena glavnog lika pridržavao se i pisac predgovora M. Selimović.

Za Ivana Šopa, pisca knjige o Nasrudin-hodži, razlikovna prednost Čauševićeve zbirke u odnosu na ranije objavljene sadržana je u okolnostima da potiče iz novijeg vremena, da je nastala prema turskom izvorniku te da ima zaokružen i pažnje vrijedan predgovor. O osvrtu na uvodni tekst (pod naslovom *Nasrudin-hodža*) Šop je ukazao na Selimovićev doprinos literaturi o ovom junaku koji se tiče društvene uvjetovanosti njegovog djelovanja: "Zapravo, osvrt na problem Nasredin-hodžine istoričnosti i ocena njegovog mesta u narodnoj književnosti najvećim delom je zasnovana, što je i razumljivo, na Bajraktarevićevoj studiji *Nasredin-hodžin problem*. Meša Selimović, ipak daje i jednu zanimljivu novinu u izučavanju Nasredin-hodžinog lika, ukazujući na njegovo socijalno poreklo i socijalnu uslovljenost hodžinog humora."¹⁹¹

Prilog uvećanju korpusa prevedenih šala o Nasrudin-hodži – desetak godina nakon Čauševićevog prijevoda Jašarogluove zbirke – dao je Alija Bejtić u izboru pod naslovom *Priče Orijenta* (Zagreb, 1962), u kojoj su doneseni prijevodi turskih, arapskih, perzijskih, indijskih i kineskih usmenoprotnih priča. Reprezentativni primjeri usmenog pripovijedanja Turaka u *Pričama Orijenta* predstavljeni su šalama čiji je glavni lik Nasrudin-hodža. Alija Bejtić je dao prevesti i objavio je čak 102 šale ovog junaka turske usmenoprotne tradicije.¹⁹² Pažnju privlači da je kao građu za izbor Bejtić koristio zbirku dotada nepoznatu evropskoj naučnoj javnosti. Radi se o zbirci nekog *Husejna* (Istambul, 1909) sa čak 400 kazivanja čiji je junak čuveni Hodža. Priče u ovoj zbirci turske usmene proze prate imena zapisivača i podaci o mjestu gdje su kazivanja zabilježena. Međutim, u svom izboru Alija Bejtić ne donosi ove podatke.

Nesumnjivi iskorak u predstavljanju Nasrudin-hodže čitaocima na južnoslavenskom prostoru označila je pojava obimnog izbora pod naslovom *Nasrudin hodža. Anegdote* (Sarajevo, 1984), u redakciji književnika Alije Isakovića. Riječ je o knjizi koja je nastala nakon Isakovićevog višegodišnjeg

¹⁹¹ Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 33.

¹⁹² Samo prvo kazivanje *Zašto se Nasrudin hodži smijemo* Bejtić donosi iz zbirke *Nasrudin-hodža* koju je izdao M. B. Kalajdžić u Mostaru 1928, a sve ostale su prijevodi.

istraživačkog bavljenja bošnjačkom književnom baštinom. Isaković je u priređivanju ove zbirke o omiljenom junaku šaljivih priča bio vođen nastojanjem da na jednom mjestu sabere najuspjelije primjere, bilo da su nastali na domaćem tlu, ili da su prevedeni sa drugih jezika. Isakovićeva zbirka *Nasrudin hodža* predstavlja “sintezu ne samo prethodnih sakupljačkih i prevodilačkih bavljenja književnika, nego također i književnih historičara”, primjećuje Munib Maglajlić i nastavlja: “Isaković je u ovom zborniku na jednom mjestu okupio ne samo gotovo sve što je kod nas sakupljeno ili prevedeno kada je riječ o anegdotama o ovom junaku, nego je također dao i vlastito viđenje ovog lika u kraćoj studiji pod naslovom *Riječ čitaocu*, koja iscrpnim i brojnim ukazivanjima na literaturu domaću i stranu nudi solidnu osnovu budućim istraživačima kompleksa koji je Bajraktarević duhovito označio kao *Nasredin-hodžin problem*.”¹⁹³

Imajući u vidu ne samo tekst nego i podtekst proze, priređivač je građu, u ovom dosada najobimnijem zborniku priča o Nasrudinu na južnoslavenskom području, rasporedio na temelju stila kazivanja u donesenoj građi. Prema ispoljenom pristupu vidljivom u ovim pričama – u Isakovićevom viđenju – humor može biti djetinji, vedri, crni, futuristički, dadaistički, nadrealistički ili filozofski. Ukupno 384, više ili manje fabularno razvijenih šaljivih priča, anegdota i dosjetki, raspoređeno je prema prirodi pristupa koji se u njima ispoljava, na dionice koje odgovaraju pobrojanim vrstama humornog raspoloženja prema Isakovićevoj procjeni. Ne bez razloga, najobimnije poglavlje je ono naslovljeno kao *Vedri humor*, a najkraće je izbor priča koje sadrže obilježja dadaističkog humora. Primjenjujući postupak Stevana Sremca, svoga davnašnjeg prethodnika u bavljenju *Nasrudin-hodžom* (u primjeru preuzimanja građe iz zbirke E. Mulabdića), Isaković je također jezički ujednačavao tekst priča, prilagođavajući ih “onom načinu govorenja kako je to uobičajeno u Bosni i Hercegovini”.¹⁹⁴ Crteže Hamida Lukovca, kao ilustraciju uz donesene priče, prenio je Isaković iz Kadićeva izbora, a da li ih je koristio i Nametak u njegovom izboru iz 1968. godine, ostaje do daljnjeg nepoznato.

Na tragu zbornika Alije Isakovića, uključujući izvore koje je ovaj priređivač koristio (Sremac, Jašaroglu, Nametak, Kadić), te uz uvrštavanje nepoznatog broja priča prevedenih za tu priliku sa engleskog jezika “iz popularne turske zbirke” (*202 Jokes of Nasreddin Hodja*), Amra Nuhbegović i Sead Hadžić objavili su 1991. godine u Sarajevu izbor od 207 šala o Na-

¹⁹³ Munib Maglajlić, *Nad baštinom*, u knjizi: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. VI, Sarajevo, 1998, str. 451.

¹⁹⁴ Alija Isaković, *Riječ čitaocu*, u knjizi: *Nasrudin hodža. Anegdote*, Sarajevo, 1987, str. 228.

srudin-hodži pod naslovom *Opet to, malo drugačije. Nasrudin-hodža*. Samom izboru odabranih šala prethodi kratko uvodno slovo pod naslovom *Nasrudin-hodža ponovo među nama*, esejistički neobavezujuće, prigodno situiranje ovog šaljivog junaka u evropski kontekst, koje potpisuje Nenad Filipović, jedan od recenzenata knjige (drugi je bila Lamija Hadžiosmanović). Izbor prati *Rječnik turcizama i manje poznatih riječi*, a likovno ga je opremio Željko Katalinić (korice i ilustracije u knjizi).

Punu deceniju nakon Isakovićog izbora, tj. godine 1994, pojavila se u Zagrebu zbirka pod naslovom *Nasrudin-hodža i Bošnjaci*, koju je priredio Edib Muftić. Podnaslov Muftićevog izbora – *101 Nasrudinova dosjetka za mladež i one ozbiljnije* – ukazuje možda na svijest o prepoznavanju sličnih pregnuća nekih od priređivačevih prethodnika u bošnjačkoj okomici. Prilog literaturi o Nasrudin-hodži Muftić je dao u prigodnom *Uvodu*, a načela kojima se rukovodio u svome izboru objasnio je u kratkom *Predgovoru odabranim dosjetkama*. U odnosu na prethodnike primjetan je pokušaj da se izrečena postavka kako je “bošnjački humor po svojoj naravi nasrudinovski” potkrijepi poređenjem sa nekim primjerima savremenih šaljivih pričanja o Muji i Sulji. Obrazlažući svoj izbor, Muftić navodi da je odlučujuća bila nephodnost da odabrane šale sadrže “barem jedno od tri glavna obilježja: zanimljivost, duhovitost (dosjetljivost) i, uvjetno, moralnu poruku”. Nekoliko šala donio je Muftić po sjećanju, onako kako ih je slušao u djetinjstvu, “u izvornom lokalnom govoru, ispričane pseudo-ikavicom i jezikom koji je ‘prkosio’ književnom”. Glavninu Muftićeva izbora čine već objavljene *dosjetke*, ali nema podataka o kojim je *knjigama* i *izdanjima* riječ. Što se tiče samog teksta donesenih šala, Muftić je provodio “jezičko prilagođavanje”, koje je kao praksu započeo već Sremac, a nastavili Isaković i Kadić, čime vjerovatno nije među priređivačima izbora iscrpljen niz onih koji su smatrali opravdanim uređivati jezik preuzetih tekstova.

5.4. Priče o Nasrudin-hodži zabilježene u bošnjačkoj sredini

Po svemu sudeći je Vuk Stefanović Karadžić bio prvi koji je ukazao na brojnost priča o ovom junaku na južnoslavenskom prostoru. Naime, nakon što je u odrednici o Nasrudin-hodži u svome *Rječniku* napisao: “Nasradin (odža), m. der Eulenspiegel, nom. propr. hominis lepide ineptientis”¹⁹⁵, uz *Poslovice* donosi sljedeće: “Narod naš pripovijeda mnogo koješta smiješno od Nasradin-hodže, a i u poslovicama ga spominje, n.p. kao Nasradin-hodža (kad ko što radi naopako); Promeće se kao hodža kroz ponjavu, i.t.d.

¹⁹⁵ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpski rječnik*, Beč, 1818, str. 454.

Pripovijeda se zaista da je u Turaka bio nekakav učen čovjek koji se zvao Nasradin-hodža.¹⁹⁶ Međutim, iako je ukazao na brojnost Nasrudinovih zgoda u usmenoj tradiciji, Karadžić u prvoj knjizi pripovjedaka pod naslovom *Srpske narodne pripovijetke* ne donosi ni jednu priču u kojoj je junak Nasrudin. Hodža se ne javlja ni u zbirci pod naslovom *Šaljive priče*. Čak je u priči *Krepao kotao*, koju usmenoprozne tradicije na južnoslavenskom prostoru poznaju kao dogodovštinu vezanu za Nasrudin-hodžu, nosilac radnje neki seljak.

U *Rječniku* i *Poslovicama* Karadžić donosi nekoliko poentirajućih poslovice koje se povezuju sa Nasrudin-hodžinim zgodama: *Da Bog da! ali kako ja znam, Jesi li ti padao s tavana?, Kad kuća gori, barem da se čoek ogrije, Kao Nasradin hodža, Hoće kuća da izgori, ali će i miši da sjednu đe ne valja, Hodža! Ne boje te se djeca! - Vala, ni ja djece, Što ko ima, nek čuva...*

Karadžić objašnjava priložene poslovice i izreke te donosi priče koje su im prethodile. Posebno je zanimljiva, zbog zapisivačevog komentara o Nasrudin-hodži, priča donesena uz uzrečicu *Da Bog da! ali kako ja znam*: “Da Bog da! ali kako ja znam. – Nasradin-hodža u nekakvoj vrleti sjekao veliku bukvu za drva, pa kad vidi da će bukva da mu padne niz brdo, on odozgo priveže svoga magarca, da je nategne uz brdo; ali bukva padnuvši niz brdo odnese i magarca za sobom i svega ga razbije niz nekakve stijene, da mu ni kost s košću zajedno ne ostane. Videvši to sve Nasradin-hodža, zametne sjekiru na rame i pođe kući, a kad u putu sustigne nekakvog čoeka, zapita ga nije li onud đe putem video njegova magarca, čoek pak, koji je odnekud gledao šta je on sa svojim magarcem uradio, odgovori mu da je on malo prije onud prošao i odnio kući tovar drva; onda Nasradin reče: ‘Da Bog da, ali kako ja znam, ne nosi on više drva.’ Za čudo je da se o Nasradin-hodži, koji je morao biti pametan čoek, ovakve budalaštine pripovijedaju! Tako se n. p. pripovijeda kako je negđe na vrh brda video lijep skok, pa počeo praviti vodenicu, i nije mu prije palo na pamet da vodenica bez vode biti ne može, dokle ga nekakav čoek nije zapitao đe će ljudi pojit konje kad stanu dolaziti da melju.”¹⁹⁷

Ni zbirke Vuka Vrčevića, Karadžićevog saradnika sa područja Hercegovine, nisu donijele mnogo više građe o Nasrudin-hodži. U obimnom usmenoproznom korpusu zabilježenom na širem južnoslavenskom prostoru našlo se svega desetak kazivanja o doživljajima Nasrudin-hodže i nekoliko priča čiji sižejni obrasci podsjećaju na Nasrudinove doživljaje, ali se

¹⁹⁶ Navedeno prema: Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 80.

¹⁹⁷ *Srpske narodne poslovice*. Sakupio Vuk Stefanović Karadžić, priredio Miroslav Pantić, Beograd, 1965, str. 82.

njegovo ime ne pojavljuje. Kao i u slučaju ostalih priča koje je zabilježio Vuk Vrčević, uključivanje ovih primjera u promišljanje o usmenoj prozi otežano je budući da zapisivač nije ostavio precizne podatke o izvoru građe.

Najranije zapise šaljivih priča o Nasrudin-hodži u bošnjačkoj sredini, ali na turskom jeziku, načinio je Mula Mustafa Bašeskija, sarajevski ljetopisac iz 18. stoljeća. U dodatku *Ljetopisu* nalaze se četiri tematsko-motivski različita kazivanja čiji je junak Nasrudin-hodža.

Kazivanja donesena u zbirci pod naslovom *Bosanske narodne pripovjedke* zbora bosanske redovničke mladeži iz Đakova, razlikuju se od većine priča o Nasrudin-hodži zabilježenih u bošnjačkoj sredini. Temeljna razlika je u strukturi: zabilježene priče, čije je porijeklo nepoznato, fabularno su razvijene i oblikovane su poput ulančanog niza različitih, povremeno čak i nemotiviranih, epizoda sa istim glavnim junakom – Nasrudin-hodžom. Pored razlike u strukturi, ono što je također neuobičajeno su intelektualne i moralne osobine glavnog lika: umjesto šaljivdžije i dosjetljivca koji u svojim neobičnim odgovorima i postupcima otkriva narodnu mudrost, u ovim pričama Nasrudin je predstavljen kao glup i zao čovjek čije je djelovanje usmjereno ka unesrećivanju ljudi u njegovoj okolini. Prema tome, on je antipod liku Nasrudin-hodže koji je uobličen u bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji.

U ljetnim mjesecima 1878. godine tema Nasrudin-hodže bila je u simboličnom vidu dotaknuta u listu *Bosna*, službenom glasilu Bosanskog vilajeta koji je izlazio od 1866. godine pa do kraja osmanske vlasti u Bosni. Naime, u 12. broju lista naznačene godine donesena su dva kratka kazivanja čiji je junak Nasrudin-hodža. U oba primjera riječ je o duhovitim dosjetkama. U prvoj, Nasrudin duhovito komentira sinovljevu zrelost, neophodnu za stupanje u bračni život: “Nasrudin-hodži rekli su: ‘Hodža! Nemoj sina mlada ženiti dok god pamet ne sabere.’ Na to hodža odgovori: ‘Ako pamet sabere, nikad se neće oženiti.’” Druga dosjetka se odnosi na dužinu mjeseca Ramazana: “Nasrudin-hodža rekao je, kad su ga upitali, kako će najlakše Ramazan skratiti: ‘Ko se zaduži i ugovori da će dug na Bajram platiti, tomu će Ramazan brzo proći.’”

Zbirka *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* priređivača Nikole Tordinca – u dva izdanja u 1883. godini – donosi tri priče o Hodžinim doživljajima. Kako je priču pod naslovom *Nasarajdin hodža* Tordinac preuzeo iz “netiskane zbirke pripoviedaka bosanske duhovne mladeži”,¹⁹⁸

¹⁹⁸ Nikola Tordinac, *Predgovor*, u knjizi: *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, Vukovar, 1883, str. 4.

ona pokazuje ista poetička obilježja kao i ranije razmatrana kazivanja o Nasrudin-hodži iz objavljene zbirke mladih franjevačkih klerika (1870). Po svojim poetičkim obilježjima ona je bliža tradicionalnom modelu šaljive priče i razlikuje se od uobičajenog obrasca priča o Nasrudinovim zgodama koje je iznjedrila bošnjačka usmena tradicija. Ova priča je fabularno razvijena i sastoji se iz niza epizoda u kojima su opisane Hodžine dogodovštine nastale kupovinom magarećeg sjemena. Lik Hodže oblikovan je poput ostalih junaka u šaljivim usmenim pričama, a preko opisa unutrašnjih stanja on je kao lik individualiziran. Pored toga, priča posredstvom mudrih izreka uspostavlja vezu sa tradicijom, čime kazivanje postaje slikovitije i primamljivije. Međutim, navedene osobine priče – fabularna razvijenost, individualizacija likova, pa i lokalizacija (Sarajevo i Prijedor) – upućuju na vjerovatnost zapisivačevih zahvata. Poput Nasrudin-hodže u pričama koje su zabilježili i objavili franjevački klerici, i junak iz priče *Nasarajdin hodža* antipod je liku koji je uobličen među Bošnjacima u Bosni.

Od žepačkog župnika Jakoba Marića Tordinac je čuo dvije priče o Nasrudin-hodži – *Nasarajdinove gusle* i *Nasarajdinova varala*. Strukturom, sadržajem i jezičkim uobličenjem obje priče upućuju na bošnjačko porijeklo. Priče su kratke i jezgrovite.

Čak petnaest priča, od trideset i jedne koliko je objavljeno u zbirci Kamila Blagajića *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* (Zagreb, 1886), kazuju o šaljivim dogodovštinama znamenitog junaka turske, ali i niza drugih usmenopronih tradicija. Donesena kazivanja Blagajić je slušao i bilježio od travničkih pripovjedača Veli-bega Hasanpašića, Tahir-bega Miralema i Asim-efendije. Priče su “poredane u nizu jedna za drugom”, tako da čine “minijaturnu zbirku u zbirci”.¹⁹⁹

U prvoj svesci zbirke *Istočno blago* (Sarajevo, 1896) Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, koja donosi odabrane “turske, arapske i perzijske poslovice i mudre rečenice”, nalaze se svega tri koje se pripisuju Nasrudin-hodži. Međutim, druga sveska zbirke *Istočno blago* (Sarajevo, 1897) donosi nešto više šaljivih priča i pitalica o ovom junaku. Neke od priča su *Nasredin-hodža i hrsuz*, *Nasredin-hodža i žena*, *Nasredin-hodža ženio sina...* Ljubušak nije naveo izvore, ali uvidom u odabranu građu jasno je da nisu

¹⁹⁹ Esma Smailbegović, *Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VI, Sarajevo, 1977, str. 158.

sva kazivanja prijevodi sa orijentalnih jezika i da su neka možda primjer narodnog pripovijedanja zabilježenog u bošnjačkoj sredini.²⁰⁰

U bosanskohercegovačkim rukopisnim zbirka nastalim krajem 19. i početkom 20. stoljeća iznenađujuće je mali broj priča čiji je junak Nasrudin-hodža. Izuzetak u tom smislu je zbirka Osmana Mutapčića (1865-1946), nekadašnjeg gradonačelnika Zenice, koji je zabilježio više Hodžinih zgoda, a čak petnaest ih je 1893. godine objavljeno u 97. broju *Sarajevskog lista*.²⁰¹ Zbirka Ahmeda Kasumovića donosi svega dvije, a Hamdije Mulića samo jednu priču o Nasrudin-hodži. Nešto više kazivanja zabilježili su i u njihovoj rukopisnoj zbirci donijeli Husein i Muhsin Rizvić, ali jezičko uobličjenje njihovih zapisa odaje intervencije zapisivača (*Timurlenk i Nasrudin hodža, Nasrudin- hodža kao kritičar, Nasrudin-hodža i mlin...*).

Planska etnološko-folkloristička istraživanja, koja su šezdesetih godina 20. stoljeća obavljali saradnici Etnografskog odjeljenja u sredinama gdje je većinsko bošnjačko stanovništvo, nisu donijela neke nove ili nepoznate razrade sižejnih obrazaca. S tim u vezi jedan od sakupljača i proučavalaca ove građe Vlajko Palavestra primjećuje: "To su uglavnom kratka, veoma poznata pričanja o Nasrudin-hodži koji, zastupajući optuženog sije kuhanu pšenicu da bi dokazao da se iz kuhanih jaja nisu mogli izleći pilići, odnosno, prijeti da će 'učiniti ono što on zna, ako mu ne vrate ukradene bisage' (tj. napraviće nove), koji stavlja magarcu nišador pod rep da bi išao brže."²⁰²

Za proučavaoce usmene proze čiji je glavni lik Nasrudin-hodža pažnje vrijedna su pričanja o ovom junaku koja su pripadala pripovjedačkom repertoaru Hamdije Šahinpašića. Po mišljenju Muniba Maglajlića značaj baštinjene građe je u tome "što nije popravljana i dotjerivana rukom sakupljača", te tako omogućava proučavanja stila usmenog pripovjedača "koji je ponikao i razvijao se kao pjevač i pripovjedač na tradicijski posebno zanimljivom području, a svoj repertoar vremenom je proširivao primanjem uticaja različitih nacionalnih tradicija."²⁰³

²⁰⁰ Podrobnije o Nasrudin-hodži u Ljubušakovim zbirka vidi u prilogu Fahrudina Rizvanbegovića *Nasrudin-hodža u Istočnom blagu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*, objavljenom u *Zborniku radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*, Sarajevo, 1992, str. 73-78.

²⁰¹ Navedeno prema: Alija Nametak, *Prilog bibliografiji bosanskog Nasrudin-hodže*, Narodno stvaralaštvo – folklor, god. VI, sv. 21, 1967, str. 32.

²⁰² Vlajko Palavestra, *Narodne pripovijetke i predanja u Žepi*, u knjizi: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. II, Sarajevo, 1998, str. 681.

²⁰³ Munib Maglajlić, *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić*, *Znakovi vremena* br. 15, Sarajevo, 2002, str. 133.

5.5. Tematika i motivika

5.5.1. Nasrudin-hodža i Jevrejin

Jedan od najstarijih zapisa Nasrudin-hodžinih zgoda u bošnjačkoj sredini nalazi se u dodatku *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije. U šaljivoj priči zabilježenoj ljetopišćevom rukom na listu u bilježnici označenom 110 b vrhuni Hodžina domišljatost (ATU 1543 (2)):

“Nasrudin je uvijek dovu činio: ‘Daj mi, Bože, hiljadu dukata, ali ako i jedan bude manje od hiljade neću ih uzeti, pa makar mi ih ti i davao.’” To čuje hodžin prvi komšija Jevrejin pa da oproba hodžu, kroz prozor mu ubaci kesu sa 999 dukata. Hodža pomisli da mu je dova uslišana i počne brojati dukate. Kad vidje da nedostaje samo jedan da bi ih bilo hiljadu, razmisli i “najednom mu na um padne da i kesa vrijedi jedan dukat”, pa “eto upravo biće hiljadu dukata”. Komšija Jevrejin vidjevši šta se desilo, pozove hodžu k sebi i otkri mu porijeklo dukata, pa zaprijetivši da će ga tužiti kadiji, zatraži natrag svoje novce. Međutim, Nasrudin prije polaska kadiji zamoli Jevrejina da mu da svoj ćurak da ne ide “go i poderan”. Došavši pred kadiju Nasrudin će: “Ovo je meni Bog primio dovu, a ovaj moj komšija je šarlatan, pa će, evo, sada reći da je i ovaj ćurak na meni njegov.” Kako to Jevrejin zaista i učini, kadija ga izbacila iz sudnice.

Priča koju je zabilježio Bašeskija oblikovana je prema poetičkim zakonitostima usmene šaljive priče: ima uvodnu motivaciju, razvijenu fabulu i epizode koje su međusobno uvjetovane. Likovi u priči su individualizirani posredstvom opisa unutrašnjeg svijeta junaka, na način kako to čini usmena tradicija, poput: “Razmišljajući šta sada da učini da li kesu sa dukatima da baci kroz prozor (...)”, ili: “Komšija Jevrejin, videći šta uradi Nasrudin, umalo ne skrene s pameti.” Ovakvi pripovjedački postupci prilikom oblikovanja lika česti su u šaljivim pričama općenito, ali nisu uobičajeni u pričama o ovom junaku. Međutim, pokušaj psihološke karakterizacije likova, opisivanje njihovih nedoumica i strepnji, približava svijet priče publici i čini je primamljivijom.

Komično u priči se zasniva na Hodžinom domišljatom postupku koji mu je omogućio da zadrži dukate. Da bi komični efekat bio djelotvorniji, priča nema formulativni završetak, nego je kraj posljednje epizode istovremeno i završetak kazivanja.

5.5.2. Nasrudin-hodža i kazan

Sudeći prema broju zabilježenih primjera, u turskoj,²⁰⁴ bošnjačkoj, ali i drugim usmenoprotnim tradicijama, jedan od najpostojanijih sižejnih obrazaca o ovom junaku jeste onaj o Nasrudin-hodži i kazanu (ATU 1592 B). Najstariji primjer razrade ovog sižejnog obrasca zabilježen u bošnjačkoj sredini, nalazi se u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije.

Priča kazuje da je Nasrudin “nekom prilikom pozajmio od komšije veliki kazan, pa do nekoliko vremena donese komšiji uz veliki još i jedan mali kazan.” Na komšijinu tvrdnju da mali kazan nije njegov, hodža mu odgovori: “Ovaj veliki kazan je rodio mali kazan.” Nakon nekog vremena hodža opet pozajmi kazan, ali ga nije vraćao. Najzad, kad čovjek dođe po svoje, Nasrudin ga dočeka sa riječima: “‘Da si ti zdravo, kazan je umro.’ Na to će komšija: ‘Zaboga, hodža, kako kazan može umrijeti’, a hodža mu uzvрати: ‘Sve što se može roditi, mora i umrijeti.’”

Kazivanje je jezgrovito, epizode su jednostavne i bez suvišnih opisa. Individualizacija likova je prisutna samo toliko da pojača apsurd situacije nastale Hodžinim pripisivanjem osobina živih bića predmetu – kazanu. Komičnost ove priče zasniva se ne toliko na suludoj izjavi da kazan može roditi, koliko na iznenađenju komšije na neočekivanu vijesti da je kazan umro. U prvoj epizodi čovjek, saznajući da je njegov kazan rodio, prisvaja i dijete-kazan i to bez riječi “misleći da je tako” – jer dok je god na dobitku, on pristaje na besmislice. Međutim, u ponovljenoj epizodi, kad izgubi kazan, burno reagira na ponovljenu besmislicu, ali koja je ovoga puta na njegovu štetu.

Kazivanje ismijava ljudsku pohlepu i zbog toga je njen pravi klimaks u komšijinom vapaju za izgubljenim predmetom: “Zaboga, hodža, kako kazan može umrijeti.”

Uporedimo li razradu ovog sižejnog obrasca kod sarajevskog ljetopisca sa primjerom koji je Travničanin Veli-beg Hasanpašić kazivao Kamilu Blagajiću krajem 19. stoljeća, Hasanpašićevo uobličjenje ukazuje se kao umjetnički uspjelije, što je posljedica slikovitosti kazivanja. Narativna struktura je ista, ali je jezičko uobličjenje živopisnije i zato primamljivije publici.

Sižejni obrazac koji je u osnovi šaljive priče *Nasrudin-hodža i kotao* razrađen je i u susjednim tradicijama. Najstariji zapis nalazi se među odabranom prozom u zbirci *Srpske narodne pripovijetke* koju je sačinio Vuk Stefanović Karadžić. Šaljiva priča *Krepao kotao* u osnovi ima isti sižejni obrazac, s tom razlikom što podvalu izvodi “jedan seljak”, a na gubitku je

²⁰⁴ Abdalbaki Golpinarli, *Nasredin hoca*, Istanbul, 1961, str. 56.

trgovac-lihvar. Varijanta koju je zabilježio Karadžić više je socijalno obojena u odnosu na priče zabilježene u Bosni i među Bošnjacima.

5.5.3. Nasrudin-hodža prosi djevojku

U bilježnici sarajevskog ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije na listu označenom kao 112 b našla se i kratka šaljiva priča o Hodžinom pokušaju da isprosi djevojku. Kao i u primjeru ostalih ljetopišćevih folklornih zapisa, radi se o kazivanju zabilježenom na turskom jeziku:

“Nasrudin je zaprosio kćerku nekog uglednog čovjeka, ali mu je ne dade.” Kad su ga upitali šta se desilo, on je odgovorio: “Pola posla je gotovo, jer ja hoću djevojku, a ako ona još htjedne mene, stvar će biti potpuno gotova.”

Narativna struktura priče *Nasrudin je zaprosio* je jednostavna – opis akcije i dijalog. Hodžin odgovor je efektna replika kojom se situacija razrješava. Kao i u većini Nasrudinovih odgovora, i ovaj je neuobičajen i neočekivan te potiče na razmišljanje o ljudima i običajima.

5.5.4. Nasrudin-hodžine gusle

Žepački župnik Jakob Marić pripovijedao je Nikoli Tordincu dvije šaljive priče čiji je glavni lik Nasrudin-hodža. Strukturu, sadržajem i jezičkim uobličjenjem obje priče upućuju na bošnjačko porijeklo. Jedna od njih nosi naslov *Nasarajdinove gusle*, a kazuje o tome kako su Hodžu u krađi iznenadili stražari i na njihovo pitanje šta on to radi odgovorio da gudi. Potom će stražari: “A zašto se gusle ne čuju?” (...) a hodža jim na to: ‘Čut će se sutra!’ Kad bude sutradan, a dućan pokraden.”

Poput brojnih sličnih fabularno nerazvijenih priča o Hodži zabilježenih u bošnjačkoj sredini i ova je jezgrovita i kratka: nakon kratkog opisa akcije, slijedi dijalog. Posljednji Hodžin odgovor je duhovita dosjetka. Iznevjeravanje modela koji postoji u bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji župnik Marić čini u formalnom kraju. Završetak priče u ovom primjeru je objašnjenje Hodžinog postupka.

5.5.5. Nasrudin-hodžina varala

Zbirka *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* priređivača Nikole Tordinca, osim priče *Nasarajdinove gusle* donosi i onu pod naslovom *Nasarajdinova varala*, zabilježenu od žepačkog župnika Jakoba Marića. U ovoj šaljivoj priči se kazuje kako je Hodža prevario sultana (ATU 1542).

Kada su sultanu dosadile česte tužbe na hodžu, on ga pozove sebi: “Ej Nasarajdine, čuo sam, a i mnoge su mi tužbe proti tebe prispjele, da ti izvara sviet. Pa kad si takov majstor, de prevari i mene, a ne prevariš li me skinut ću ti sa ramena glavu. ... Ej, čestiti padišahu ja se tomu niesam nado, pa i ne ponesoh svojih varala, nego te molim da mi daš, jedna kola i dvanaest volova, pa ćeš vidjet: što su varala.” Prođe od tada mjesec dana. Sultan se razljuti i pozove opet Nasarajdina i reče mu: “Ej more hodža, ja tebi dade dvanaest volova, da dovučeš varala, a ti ni mukajet. Kamo kola, kamo volovi, kamo varala da se varamo? ‘Ej, dragi padišahu, u mome životu još nikoga ne prevarih tako, ko što sam tebe!’ I tako sultan videći, da je prevaren, nasmija se, pa pusti hodžu zdrava i vesela kući.”

Marićevo kazivanje uobličeno je prema modelu šaljive i fabularno razvijene priče: ima kratak uvod u osnovno zbivanje i epizode koje su međusobno uvjetovane. Kod oba kazivanja Jakoba Marića iznevjeravanje modela šaljive priče o Nasrudin-hodži, onog koji preovladava u bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji, pokazuje se u formalnom kraju: završetak priče u oba primjera je objašnjenje Hodžinog postupka.

5.5.6. Kletva na Nasrudin-hodžu

Zbirka Kamila Blagajića *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* sadrži čak petnaest priča o šaljivim dogodovštinama Nasrudin-hodže koje su poredane u nizu, jedna do druge. Ne bez razloga, na prvom mjestu nalazi se kazivanje pod naslovom *Kletva na Nasredin hodži* pripovjedača Veli-bega Hasarpašića. Kroz kazivanje koje je prema poetičkim osobinama blisko predajama, usmena tradicija otkriva razloge zašto se ljudi smiju Nasrudin-hodži:

“U medresi, gdje je Nasredin učio, bila njija četiri šerića: Nasredin i još tri druga. Jednog dana ukrade ona trojica svom hodži janjca.” Jedan je janje zaklao, drugi ga oderao, a treći ispekao. Nasredin je sve to gledao i “smijo se je od svega srca, što ova trojica rade”. Vrativši se hodža ljutito reče: “Ti, te si klao, – neka i tebe zakolju; – ti, te si dero, – neka i tebe ode-ru, – ti te si peko, – neka i tebe peku, – a ti Nasredine, te si se mom zijanu smijo, nek se i tebi smiju, dok zemana teče!”

Ovu kratku šalu čine dvije jezgrovite epizode: prva situacija – dječija vragolija i druga situacija – kazna za učinjeno. Usmeno predaji se ovo kazivanje približava završetkom, kojim se ukazuje na istinitost pripovijedanja sačuvanog u narodu: “Pa od onog doba, kadgod i gdjegod se o Nasredinu govori, – sviet mu se smije.” Kako ova priča izaziva “poseban dojam

na granici između gorko ozbiljnoga, čak strašnoga, i smiješnoga”,²⁰⁵ humor u njoj prelazi u grotesku.

Zanimljivo je da priča, u obliku u kojem je objavljena u zbirci iz 1886. godine, nije sačuvala jednu važnu pojedinost, koja se nalazi u razradama ovog sižejnog obrasca zabilježenog u turskoj usmenoproznoj tradiciji, a tiče se povoda dječije krađe i klanja janjca. Jednu od varijanti ove priče donosi Abdalbaki Golpinarli u predgovoru svoga izbora priča o Nasrudin-hodži i ona povezuje ovog junaka sa turskim pjesnikom iz 14. stoljeća Nesimijem: Nasrudin-hodža je bio Nesimijev prijatelj i zajedno sa još jednim drugom bili su učenici jednog derviškog šejha. Iskoristivši šejhovo odsustvo, dječaci ukradu učiteljevo janje, zakolju ga i pojedu, nadajući se da će ga molitvom moći oživjeti, kao što je to šejh pred njima više puta činio. Međutim, njima to nije uspjelo. Vrativši se, šejh ih kažnjava izričući kletvu – “da se svakom dogodi ono što je učinio jagnjetu”.²⁰⁶ Kako se, prema priči, Nasrudin sve vrijeme smijao onome što su dječaci radili, njemu se i danas smije mo. Neobična je okolnost da turska usmena tradicija ovom pričom pamti i objašnjava tegobne okolnosti Nesimijeve smrti: pjesnik je ubijen u Širvanu, a u Alepu mu je oderana koža.²⁰⁷

5.5.7. Nasrudin-hodža ulovio hajduka

Jedno od poetski uspješnijih kazivanja o ovom šaljivom junaku usmene proze zabilježeno u Bosni krajem 19. stoljeća, svakako je priča pod naslovom *Nasredin hajduka ulovio*, kazivača Asim-efendije. U ovoj priči, koju je zabilježio Kamilo Blagajić, Nasrudin-hodža nasamari lopova (ATU 1341 D):

“Lego Nasredin-hodža sa svojom hanumom i kad će zaspati, čuje gdje mu neko hoće u kuću. Nasredin ustane, privuče se k pendžeru i pogleda vanka, te opazi hajduka, gdje razgleda kako i kuda će u kuću.” Malo razmisli pa probudi ženu i dovede je na divanhanu odakle ih je mogao hajduk čuti: “Valah, ženo, noćas ću ti naplatiti sve dobro, što meneka ko žena radiš; – a ma naplatit ću ti platom, koja se nikakim blagom nedomistiti neda.” Znajući da ga hajduk sluša, Hodža je ženi otkrio kako može steći sposobnost nadnaravnog penjanja po Mjesečevoj zraki. Pomislivši da je Hodža zaspao, lopov krenu da isproba novu vještinu: “Prouči što je od Nasredina čuo, primi se rukama za direk, a nogama obuhvati trak, – direk se desio slab, pa se prekine, a hajduk tresne na ognjište. Beli nije čeko Na-

²⁰⁵ Milivoj Solar, *Književni leksikon*, Zagreb, 2007, str. 141.

²⁰⁶ Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 17.

²⁰⁷ Isto.

sredin dok se hajduk pridigne, van potegni sohom po leđima uz dlaku i niz dlaku, dok je mogo rukama mahati.”

Komičnost ove priče zasniva se na komici ponovljenih situacija. Nakon kratke uvodne motivacije slijedi prva situacija – Hodža objašnjava ženi kako hodati po Mjesečevoj zraki, a potom u drugoj, ponovljenoj – lopov slijedi uputstva koja je Hodža dao ženi.

Odstupanje od modela koji je uobičajen u tradiciji, Asim-efendija iz Travnika čini na sintaksičkoj razini. Nizanjem kraćih nezavisnosloženih rečenica, pripovjedač odugovlači radnju, ali tek toliko da pojača napetost kazivanja u cjelini. Ovim postupkom pojačava se komični efekat šaljive priče. Kao i u primjeru drugih priča o Nasrudin-hodži, čija se struktura približava modelu usmene šaljive priče uobičajene u bošnjačkoj sredini, ni ova nema formulativni završetak, nego je kraj posljednje epizode ujedno i završetak priče u cjelini.

5.5.8. Nasrudin-hodža dijeli hajdučki plijen

U građi zabilježenoj krajem 19. stoljeća nailazimo na još jednu priču u kojoj su žrtve Hodžine smicalice hajduci. Šaljivu priču o tome kako je Nasrudin-hodža vješto nasamario gorske hajduke, Blagajiću je kazivao sudionik lanca usmenoprozne tradicije pripovjedač Veli-beg Hasanpašić (ATU 1287):

“Zarobilo devet gorskih hajduka, deset ovnova, pa stali da ih diele.” Kako ih god podijele uvijek jedan dobije dva ovna, a ostali po jednog. Gotovo “da će oružje trgnuti, kad li nanese sreća Nasredina kraj njih”. Hajduci zamoliše Hodžu da on, kako ga njegova “pravica uči”, podijeli ovnove. Hodža pristane, ali pod uvjetom da moraju poštovati njegovu odluku, ma kakva ona bila. “Svi hajduci učiniše kletvu, a to bi Nasredinu drago, – pa će ovako: “Vas devet i jedan ovan je deset, – ja jedan i devet ovnova, pa je opet deset.”

Priča ima vrlo jednostavnu strukturu: kratka uvodna motivacija, potom prva situacija – hajdučko prebrojavanje ovnova, a zatim ponovljena – Nasrudin-hodža broji ovnove. U drugoj situaciji, koja se od prethodne razlikuje po načinu kako je plijen podijeljen, vrhuni Hodžina domišljatost. Kako je težište kazivanja na kraju, na Hodžinom postupku, rečenice pripovjedača su jezgrovite i poentirajuće.

5.5.9. Nasrudin-hodža u hamamu

Zgode u kojima se pored Nasrudin-hodže pojavljuju djeca, česte su u usmenopoznim tradicijama naroda kod kojih se Hodža udomaćio. Jedna takva

priča, u kojoj djeca pokušavaju podvaliti Nasrudinu, zabilježena je osamdesetih godina 19. stoljeća u Travniku. Priču pod naslovom *Nasredin u hamamu* Kamilu Blagajiću je pripovijedao Veli-beg Hasanpašić:

“Dolazio se Nasredin-hodža kupati u neki hamam, u kom se uvijek po desetero djece kupalo. Dogovore se djeca, da prodžumbuše sa hodžom, te ponesu jednog dana kradomice svako po jedno jaje. Onda vele Nasredinu: ‘Čuj hodžo, danas nas mora svak po jaje snesti, ko ga ne snese platiti će drugima hamam.’ Nasredin pristane. Sad se počnu penjati djeca na mermernu ploču u hamamu i kako se koje popne tako ostavi iz sebe po jedno jaje. Nasredin “se dosjeti svome jadu”, popne se i on na ploču i zaviče: kukuriku! Na dječije pitanje zašto nije snio jaje, Nasredin će: “Ko je vidio da deset kokoši bez oroza valjana jaja nesu, – a kad bi ih oroz neso, beli bi kokoši kukurikale.”

Poput primjera u kojem je Hodža uhvatio provalnika i u ovom prepoznajemo komičnost ponovljenih situacija: prva – djeca oponašaju kokoši, druga, ponovljena – Hodža glumi horoza. Ponavljanje nije istovjetno i upravo iz te razlike između prve i ponovljene situacije izvire ono komično. Hodžine riječi na kraju šaljive priče pridonose komičnoj dionici u kazivanju.

5.5.10. Nasrudin-hodža utopljen

U priči pod naslovom *Nasredin utopljen* koju je Kamilu Blagajiću kazivao Veli-beg Hasanpašić, jedan od najvjernijih čuvara tradicije pripovijedanja u travničkom kraju u ono vrijeme, Nasrudin-hodža pronicljivo nasamari najprije lahkovjernog čobana, potom zaptije, a na kraju i čaršijsku sirotinju:

“Poinatio i plahu kavgu zakuvao Nasredin negdje u mehani. Došle zaptije, da ga u vreću metnu i pod more bace. Kad to začu Nasredin, uzme put pod noge, pa poteci, porenii, – nebi li kako izmako.” U tom susretne čobana i slaže mu kako bježi, jer mu je car zapovijedio da mora oženiti njegovu kćerku. Budući da je čoban izrazio začuđenost odbijanjem neviđene milosti, Hodža mu predloži da zamijene odjeću te da momak umjesto njega oženi carevu kćer. Ovaj odmah pristane, a nedugo nakon toga zaptije, slijedeći Hodžin trag, dođu do čobana te ga bace u more. Nasredin pokupi stoku nesretnog čobana i vrati se kući. Po povratku “sleže se staro i mlado, da vide Hodžu, koga su zaptije u more bacile, pa ga pitaju: ‘De dina ti, Hodžo, kako si izišo iz mora i odakle ti tolika stoka?’ ‘He’, nasmije se Nasredin, – ‘ništa, kad me bacilo u more, dođem na prilipu livadu, punu stoke svake ruke. Ja šta ću, van biraj, dok sam ovo nešto izabro, te lipo put pod noge, pa izceram stoku na suvo i evo, šućur Allah, baciše me potribu u more, a izadoh pravi zendija.” Na te riječi skupi se sva sirotinja i počnu

jedni drugima vezati vreće oko glave i gurati u more. Kako se nisu vraćali, Nasredin će se obratiti okupljenima na obali: “Valjda su se polakomili, pa preduboko ušli ili povelili preveliku stoku pa ju ne mogu izčerati, a besbeli vide da je ondje lipše, pa ostali.”

Narativna struktura ove priče odgovara modelu rasprostranjenom u bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji. Kratka uvodna motivacija, prva situacija – Hodža prevari čobana, druga ponovljena – Hodža nasamari siromaha, te kraj – Hodžin odgovor kao objašnjenje zbivanja. Komično je proizvod ponovljene situacije – Hodžina prevara lahkovjernih. Humor koji proizlazi iz Hodžinih postupaka nije vedar jer su žrtve čoban i siromašni, pa je priča Veli-bega Hasanpašića crnohumorna i prelazi u grotesku. Ovakve crnohumorne dionice priče ravnomjerno se izmjenjuju, te se upravo u tome otkriva pripovjedačko umijeće sudionika usmene tradicije. U prvom prizoru, Hodžinoj prevari čobana, pripovjedač približava čobana publici opisujući njegov unutrašnji svijet i koristeći oblik “čobanče” koji je emotivno obojen. A u drugom prizoru Hodža je prevario ljude čiji je život i onako bio tegoban. Klimaks ove priče je Hodžin odgovor, koji otkriva da su zbivanja posljedica pohlepe pojedinaca, tj. da se čoban nije poželio oženiti carevom kćerkom, a sirotinja steći bogatstvo na lahak način, ne bi izgubili glavu.

Razina jezičkog uobličjenja ove priče pokazuje darovitost jednog od sudionika lanca usmene tradicije, kazivača Veli-bega Hasanpašića. Vješto preplitanje hipotaksičkih i parataksičkih konstrukcija te slobodna upotreba dijalekatskih oblika ostvaruju živ ritam jezičkog izraza, te se tako djelotvorno utiče na izražajnost kazivanja u cjelini.

Uvid u zabilježenu građu pokazuje da je sižejni obrazac priče *Nasredin utopljen* usmena tradicija čuvala i kao dio razvijenijeg pripovjedačkog modela u priči pod naslovom *Šta ko kome, sve sebi* (ATU 1535 (1)) koju je krajem 19. stoljeća zabilježio Ahmed Kasumović. Glavni lik ove šaljive priče – Čelo, na isti način kao i u priči *Nasredin utopljen*, nadmudri čobana i bogataše, te stekne veliko bogatstvo.

5.5.11. Nasrudin-hodža poslušao ženu

Krajem 19. stoljeća zabilježio je Ahmed Kasumović u okolini Bosanske Gradiške šaljivu priču u kojoj se Hodža, poslušavši ženin savjet, spasi od neobične careve kazne (ATU 1689).

“Jedanput zovne car hodžu Nasarajdina sebi. Pa mu pošalje ferman. Hodža pojde se opremiti i misliti šta će poniti.” Dosjeti se i počne sakupljati kruške. Videći da odabire za cara tvrđe plodove, žena ga posavjetuje da izabere mekše, što Hodža i uradi. Došavši pred cara, Hodža prinese dar.

“Car odveže mahramu pa pojde bacati na hodžu smijući se, a hodža pojde vikati šućur, šućur. Pa kad se god car baci na njega, pa ga udari, a on rekne šućur.” Na carevo pitanje zašto stalno viče “šućur”, Hodža mu odgovori: “E, moj care, da ti ja ne poslušah žene, teško meni. (...) Kakvi sam ja krušaka bijo probro, srce bi mi odbijo, ama žena mi ne dade poniti.”

Priča je šaljiva i fabularno razvijena. Nakon kratkog uvoda, u kojem prepoznajemo regionalne osobine uvjetovane povijesnim prilikama, slijedi niz uspjele motiviranih epizoda. Dinamični motiv u kazivanju je ženin savjet, koji će uticati na slijed zbivanja u priči. Komični efekti u ovom primjeru zasnivaju se na Hodžinom ponavljanju usklika “Šućur!”, svaki put kada ga car pogodi kruškom. Ovo ponavljeno zahvaljivanje, s obzirom na situaciju u kojoj se Hodža nalazi, posve je neočekivano, pa zato izaziva smijeh. Komična dionica u priči pojačana je duhovitim Hodžinim odgovorom caru o razlozima zahvaljivanja – da nije poslušao ženu, (tvrdim) kruškama bi mu “srce (...) odbijo”. Promišljajući o smijehu i teorijama komičnog Henri Bergson je za komične efekte ponavljanja riječi zabilježio: “U komičnom ponavljanju riječi stoje jedan nasuprot drugome u pravilu dva člana – potisnuti osjećaj koji izbija poput opuštene opruge i misao koja se zabavlja ponovo potiskujući osjećaj.”²⁰⁸ Upravo je ovaj mehanizam skriven u temelju razmatrane proze. S jedne strane je Hodžino uporno ponavljanje usklika “Šućur!”, koji iskazuje radost zbog spoznaje da je izbjegao stradanje poslušavši ženin savjet, a drugi član je carevo uporno nastojanje da pogodi podanika koji ga je darivao.

Varijante uobličena na istoj sižejnoj osnovi zabilježene su i u turskoj usmenoproznoj tradiciji. U Golpirnarlijevom izboru šaljivih priča Hodža ponese vladaru Timuru korpu repe, ali poslušavši savjet nekog čovjeka zamijeni repu smokvama, što mu se kasnije pokazuje spasonosnim. I u turskom i u bosanskom primjeru narativna struktura je ista, a razlika je samo u likovima – Timur, odnosno car i darovima – smokve, odnosno kruške.

5.5.12. Nasrudin-hodža prodaje kravu

Uporedo sa zgodama u kojima preovladava vedri humor, usmena tradicija je oblikovala i priče čije su temeljne naznake crnohumorne. U jednoj takvoj pripovjedačkoj konstrukciji, koju je zabilježio Ahmed Kasumović, Nasrudin-hodža je prikazan i kao naivan, i kao okrutan (ATU 1539 + 1643).

Nasrudin pošao prodati kravu na pazaru. Kako prvi kupac izjavi da bi kupio kravu samo da ona nema repa, Hodža uzme nož i odsiječe kravi

²⁰⁸ Henri Bergson, *Smijeh*, Zagreb, 1987, str. 52.

rep. U tom času dođe drugi koji izjavi da bi dao više, samo da krava nema rogove. Nasredin za nož i otkine kravi rogove. Dođe i treći kupac pa će Nasrudinu: “Ej budalašu jedan, šta si to uradio. Vodi kravu pa je zakolji, da se ne pati.” Čim je Hodža zaklao kravu, okupiše se psi, a on im podijeli meso pod uvjetom da donesu novac u nedjelju. Kad je došao dan vraćanja duga, Hodža uzme kolac i počne tući pse, a njihovi vlasnici u strahu da im Hodža ne usmrti životinje donesu novac. Kako je ostao jedan šarov koji nije imao vlasnika, Hodža krene za njim, a pas u strahu počne kopati rupu da se provuče i tako otkopa zlatnike. Tako je Nasrudin naplatio kravu.

Kasumovićev zapis ima strukturu koja je bliska tradicionalnom modelu šaljive priče: uvodnu motivaciju, trostruko ponavljanje epizode Hodžinog susreta sa kupcima (ATU 1539), Hodžina “prodaja” mesa psima i naplaćivanje duga, te kraj – neočekivano sticanje bogatstva (ATU 1643). Međutim, kroz ovo, na prvi pogled jednostavno kazivanje, usmena tradicija progovara i o ondašnjim običajima. Zaplet radnje nastaje onoga trenutka kada prividno lahkovjerni Hodža pristaje da udovolji zahtjevima kupaca, a kako oni krše običaj prilikom kupovine, njegovi kasniji postupci su motivirani željom da kazni one koji su ga pokušali prevariti – one koji su prekršili običaj. Dionice priče u kojima se prepoznaje Hodžina okrutnost prema životinjama čini da u ovom kazivanju preovladava crni humor.

5.5.13. Nasrudin-hodža nafaljuje kćer

Sudionik lanca usmenoprozne tradicije pripovjedač Veli-beg Hasanpašić kazivao je Kamilu Blagajiću, za vrijeme njegovog boravka u Travniku, priču o tome kako je Nasrudin-hodža hvalio kćerku proscima (ATU 1696).

Hodža je bezuspješno pokušavao da proda kravu. Napokon se potuži komšiji. Na to će ovaj: “Beli hodžo (...) ti ju ne znaš nafaliti.” Pođu skupa kroz čaršiju, a komšija će: “De ljudi, krave, – kakova je! da vidite! lipa i prilipa! dobra i pridobra! Čujte ljudi, već ima šest miseca što je steona!’ (...) Bome se nađe mušterija, begeniše je i kupi.” Ubrzo dođe vrijeme da se uda Nasredinova kćerka, te se skupe prosci. A Nasredin počne hvaliti kćerku: “De, žene, u mene šći! kakova je lipa i prilipa, dobra i pridobra, a beli već ima šest miseca, što je trudna! Kad čuše žene zlu i goru, a one bjež, – što ih noge nosile, od tako nafaljene cure.”

Razradu istog sižejnog obrasca pod naslovom *Hvali ćer* objavio je 1894. godine Stevan Sremac u zbirci *Nasradin-hodža, njegove dosetke i budalaštine u pričama*. Sremčeva priča razlikuje se samo u tome što Nasrudin-hodža pred proscima hvali kćerku ponavljajući komšijine riječi dok je hvalio kravu: “Cura je lepa, mlada i do šest meseci će se oteliti!”

Pišući o priči *Hvali ćer* Ivan Šop je primijetio da je ona “gotovo egzemplaran primer ponavljanja primenjenog kao komičan efekat. (...) Situacija sa trga ponovljena je i u kući, zakoni čaršije preneti su i na porodicu. Sama ova anegdota i ne bi bila toliko smešna da hodža na svoj nespretnan način nije rekao nešto od istine. (...) Običaji prilikom sklapanja braka nisu se bitno razlikovali od trgovanja, ali hodža, dobroćudan i prividno naivan, odupirući se neprirodnom moralnim normama, opet čini jednu od svojih budalaština: on ne razlikuje dve situacije od kojih svaka iziskuje potrebno prilagođavanje.”²⁰⁹

Uporedimo li ove dvije razrade istog sižejnog obrasca primjećujemo da se Nasrudin-hodža u Hasanpašićevoj priči ipak djelomično prilagođava situaciji u porodici – za djevojku kaže da je trudna, a ne steona – što otkriva da njegovo ponavljanje hvaljenja sa pijace nije mehaničko. Ovim postupkom pripovjedača Hodžino obraćanje proscima ukazuje se kao dvo-smisleno i ma koliko bilo komično, ono potiče na razmišljanje o običajima.

5.5.14. Nasrudin-hodža u džamiji

Zgode o Nasrudin-hodži koje su se nalazile u pripovjedačkom repertoaru Hamdije Šahinpašića poslužile su Munibu Maglajliću da ukaže na neke samosvojne osobine Nasrudin-hodže udomaćenog u Bosni među Bošnjacima: “Riječ je o činjenici da *hodža* na turskom jeziku znači – učen čovjek, vrhunski poznavalac određenog područja, poštovan i uvažavan po osnovi svog znanja i učenosti. U Bosni, međutim, terminom *hodža* označavan je vjerski službenik u određenoj sredini koji je obavljao imamsku dužnost predvođenja molitve u džamiji, ali je također bio zadužen i za druge oblike vjerskog života (pouka najmlađim, pripremanje različitih vjerskih skupova, poslovi oko sahranjivanja i slično).”²¹⁰ Osamdesetih godina 19. stoljeća zabilježio je Kamilo Blagajić priču koja otkriva kao hodžu upravo Nasrudina. Zgodu je pripovijedao Veli-beg Hasanpašić (ATU 1826).

Odluči Nasrudin-hodža otići u džamiju da uči Kur’an. Međutim, čim je ušao u džamiju vidi “da je zaboravio učiti: ta bukadar vakta nije imo u rukama ni Kur’ana, nekmo li drugoga kakova ćitaba ili knjige”. Okrene se svijetu pa ih upita znaju li šta će on učiti. Kako oni odgovoriše da ne znaju, Hodža će: “Kad ne znate, kako bi vas sada ja naučio?” Drugi dan pođe Hodža opet u džamiju da uči, a ljudi se dogovore “ako ih zapita e da

²⁰⁹ Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 67.

²¹⁰ Munib Maglajlić, *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić*, Znakovi vremena br. 15, Sarajevo, 2002, str. 133.

li znadu šta će učiti, da će reći da znadu”. Tako i bi. Međutim, Hodža će na to: “Pa kad znate, čemu da vas ja učim?” Treći dan ljudi se dogovore da ako ih opet isto zapita “da će polovica reći da znadu, a polovica, da ne znadu.” (...) “Nasredin se pope na ćurs, pa ih pita, znadu li što će učiti, a polovica reče: znamo; a polovica: ne znamo. ‘Aferim!’ nasmije se Nasredin pogladiv bradu: ‘Vi koji znate, naučite one koji ne znadu’, i izmakne iz džamije.”

Jezičko uobličjenje Veli-bega Hasanpašića, zabilježeno u okolini Travnik, odgovara stilu kratkih šaljivih priča o Nasrudin-hodži: jezgrovit opis akcije i dijalog koji završava Hodžinom dosjetkom. Ukoliko, međutim, uporedimo narativni obrazac Hasanpašićeve priče sa sličnim primjerima, uočava se da pripovjedač ulazi u pojedinosti prilikom opisa situacije, ali tek toliko da pojača komičnu sastavnicu kazivanja.

5.5.15. Nasrudin-hodžin mudri zec

Uobičajena je pojava u usmenoj književnosti da pripovjedači, preuzimajući sižejne obrasce iz drugih tradicija, unose obilježja vlastite svakodnevnice i lokalnu boju. Bosansko ozračje u šaljivoj priči pod naslovom *Nasredinov mudri zec* otkriva se kroz podroban opis hrane pripremane na način kako se to čini u ovim krajevima. Pričom koju je Blagajiću kazivao Veli-beg Hasanpašić usmena tradicija ismijava naivne orače: “Bila u Nasredin hodže dva zeca. Jedno jutro, kad je pošo k svojim oračima na oranje, reći će ženi: ‘Spremi nam za ručak dobru braveću čorbu s kupusom i krompirom; na bravetinu metni crljena luka; skuvaj pitu od tikve i pošalji nam dobra šenična kruva i oku rakije.’ Tako rekavši uzme jednog zeca, – š njim u torbu, pa na oranje.” Došavši na oranje on ponudi orače ručkom, a onda izvadi zeca i ponovi mu nazive istih onih jela koje je njegova hanuma već pripremila kod kuće. “Tako rekavši izpusti zeca, a on bjež, – pa u šumu. ‘E, kako odskače,’ veli Nasredin, ‘eto ga sad kod kuće, – a ma ni u cara boljeg tatara.’ Mili bože šta se orači načudiše, kad učilo podne a eto ručka, ama baš onakova, po kakav Nasredin poručio. Jedva dočekaju noći da odu i da se nagledaju mudračine zeca.” Kad su uvečer došli Hodžinoj kući ovaj pred njih iznese drugog zeca, ali im ne otkri da se radi o zamjeni. Naivni orači zatraže od Hodže zeca te im ovaj “za velike pare prodade zečinu”. Kad orači odu “hodža se nasmije, pogladi bradu i reče ženi: ‘Da neima luda, kako bi mudri živili?’”

Kako su priče o Nasrudin-hodži mahom kratke i bez upuštanja u opise, odstupanje od takvog pripovjedačkog postupka uvijek je motivirano radnjom. Takav slučaj je i u ovoj priči. Zadatak zeca poslanog sa njive bio je da prenese poruku hanumi, a podrobno opisivanje jela za ručak posredno je

pokazalo nevjerovatnu zečiju sposobnost zapamćivanja. Naravno, sve su to bile vješte Hodžine smicalice.

Struktura ovog kazivanja slijedi kompoziciju većine priča o Nasrudin-hodži. Kratak opis akcije, prva situacija – Hodža naređuje hanumi šta da skuha, druga – Hodža pred zecom i oračima ponavlja jela koja bi trebala biti spremljena, treća situacija – orači kupuju zeca, misleći da se radi o neobično pametnoj životinji. Formalni završetak priče, kao u većini priča, Hodžin je komentar, kojim se pojačava komična dionica priče.

5.5.16. Nasrudin-hodža u bostanu

Među kazivanjima koje je Veli-beg Hasanpašić pripovijedao Kamilu Blagajću našla se i fabularno nerazvijena i šaljiva priča pod naslovom *Nasredin u bostanu* (ATU 1624).

Prolazeći kraj bostandžijina vrta Nasredin-hodža, ne mogavši odoljeti, preskoči plot pa počne dinje trpati u torbu. Uto se pojavi bostandžija i upita ga šta to radi: “Nasredin, kako prihvatio dinju, da ju utrgne, okamenio se kraj nje i izbuljio oči u bostandžiju: ‘More bostandžijo, vitar me donio.’ ‘Ako te vitar donio, što držiš dinju u ruci?’ pita bostandžija. ‘Držim se, da me ne odnese,’ veli hodža. ‘Ma kad se držiš, da te dalje ne odnese zašto ih trpaš u torbu?’ pita opet bostandžija. ‘Beli ni sam ne znam, što od straha radim,’ doklopi hodža.”

Slijedeći model koji već postoji u usmenoproznoj tradiciji, pripovjedač je oblikovao priču čija je struktura vrlo jednostavna – nakon kratkog opisa akcije, slijedi dijalog. Posljednji Hodžin odgovor, neočekivan i neuobičajen, zapravo je dosjetka.

Pišući o pričama u kojima ovaj šaljivdžija “ne poštuje privatnu svojinu, i verovatno primoran materijalnim okolnostima pribegava krađi, a kada bude uhvaćen pokušava da se izvuče dosetkom”,²¹¹ Ivan Šop je uočio da se u ovakvim kazivanjima naslućuje moral obespravljenih, koji su – nezavisno od prostora na kojem su se nalazili – bili primorani da se u odnosu na privatnu svojinu ponašaju primjereno društvenim zahtjevima sa kojima su se suočavali: “Zato te hodžine krađe treba posmatrati u takvom svetlu: hodža je – kao univerzalni tip siromašnog dosetljivca, – izražavajući misao svojih tvoraca, savremenika i sugrađana, kršio norme i ukorenjena shvatanja o privatnoj svojini u ime jedne druge pravde i drukčijih shvatanja.”²¹²

²¹¹ Ivan Šop, *Nasredinove metamorfoze*, Beograd, 1973, str. 86.

²¹² Isto.

Varijante uobličjenja na istoj sižejnoj osnovi zabilježene su i u drugim usmenoprotnim tradicijama. Najstariji zapis ove priče na južnoslavenskom prostoru nalazi se u zbirci poslovice Vuka Stefanovića Karadžića. Uz izreku “Zabunio se kao Ciganin u luku” – Karadžić je dopisao: “Valja da su ga, kao što se pripovijeda, našli đe krade luk, pak ga upitali što to čini, a on odgovorio da ne čupa luk da krade, nego se uhvatio zanj da ga vjetar ne obori na zemlju, pa se luk sam iščupao iz zemlje. A kad ga gospodar od luka zapita. ‘A što je to u torbi?’ iz koje su virila pera od pokradenog luka, on videći da se već nema kuda odgovori: To zlo i jest što je u torbi.”²¹³

Razrade istog sižejnog obrasca nalaze se i u Jašarogluovom te Golpirnarlijevom izboru šaljivih priča o Nasrudin-hodži, oblikovanih u turskom usmenoprotnom tradicijskom lancu.

5.5.17. Nasrudin-hodža miri kavgadžije

U pripovjedačkom repertoaru Travničanina Veli-bega Hasanpašića našla se i šaljiva priča u kojoj je Nasrudin-hodža slučajna žrtva sukoba:

Pripremajući se za spavanje Hodža začuje na dvorištu galamu. Potaknut znatiželjom, ogrne se jorganom i iziđe pred vrata: “On vanka, a vani nekoliko ljudi kavgu zametnulo. Sad se uplete Nasredin u njija i poče ih miriti. To razljuti kavgadžije, pa mu otmu jorgan i pobjegnu nevidom.” Kad se Nasredin vratio u sobu, žena ga upita: “ ‘O što su kavgu zametnuli?’ (...) ‘Čini mi se, o moj jorgan,’ veli Nasredin i pokrije se ženinim jorganom.”

Narativna struktura ove kratke priče pokazuje da pripovjedač nije odstupao od modela koji već postoji u tradiciji. Humor u ovoj priči zasniva se na neočekivanom raspletu situacije u kojoj se znatiželjni Hodža našao – umjesto da bude nagrađen što je pokušao smiriti kavgadžije, on biva kažnjen – otimaju mu jorgan. Duhovita Hodžina dosjetka na kraju priče i u ovom primjeru pojačava komičnost kazivanja u cjelini.

U pripovjedačkoj konstrukciji Hamdije Šahinpašića, Hodža za oteti jorgan dobije novčić oko kojeg su kradljivci zametnuli kavgu na dvorištu. Komični učinak i u ovom primjeru pojačava se Nasrudinovim odgovorom ženi na njezino pitanje o razlozima galame: “Pa galamili su za moj jorgan: čim uzeše jorgan, odmah se stišaše!”

5.5.18. Nasrudin-hodža pred vezirom

Na primjeru priče koju je Tahir-beg Miralem kazivao Kamilu Blagajiću usmena tradicija se suprotstavlja nepravednoj vladavini:

²¹³ *Srpske narodne poslovice*, sakupio Vuk Stefanović Karadžić, Beograd, 1965, str. 108.

“Dođe Nasredinu haber, da ga vezir preda se zove i da će ga pogubiti. Bila muka Nasredinu, – ali što vezir reče, to jest i tako jest, no ino nije, – ma glavu tražio.” Oprosti se sa ženom i krenu, a ona mu sa prozora doviknu da joj u kasabi kupi papuče. “Nasredin se ogleda, pa opet bez rieči pođe putem, teke pomisli: ko ženska pamet.” U putu naiđe na jednu vodu gdje su djevojke rublje prale – “ma cure, jedna lipša od druge; pa pomisli: e hodžo, da ti dadu birati koju bi?” Dođe pred vezira, a ovaj odmah naredi da ga pogube. “Čestiti veziru!” zaviknut će Nasredin, ‘beli ne znam u koga je od nas pamet veća: Ja idem amoka, da glavu izgubim, a žena me viče da joj kupim papuče, kad budem u kasabi; meni veli živit sahat, dva, a zaželio se cura, što peru na vodi; ti mi kidišeš glavi, a ne kažeš ni rad šta, nit za šta.’” Na to vezir pusti Hodžu kući.

Možda ni jedna šaljiva priča o Nasrudin-hodži u Blagajićevoj knjizi ne sadrži toliko regionalnih osobina, uvjetovanih povijesnim prilikama u Bosni za vrijeme osmanske vlasti, koliko ih sadrži ovo kazivanje Tahir-bega Miralema. Već u uvodu priče u kojem je svijet junaka narušen viješću da ga je vezir osudio na smrt, a bez valjanog razloga, nedvosmisleno se ukazuje na prilike iz svakodnevnice sudionika lanca usmene tradicije. Nakon kratke uvodne motivacije slijede tri gradirane epizode, u kojima vrhuni apsurd. U prvoj epizodi Hodža ide u susret smrti, a žena naručuje da joj kupi papuče, u drugoj epizodi iako je još bliži suočavanju sa smrću – Hodžu ljepotom privuku djevojke. Međutim, upravo će ove epizode i Hodžino promišljanje o apsurd u životu spasiti junaka od pogubljenja. Došavši pred vezira, Hodža mu kazuje o zbivanjima koja su se nanizala u putu, ali i u životu, komentirajući ih riječima: “Beli ne znam u koga je od nas pamet veća.”

Osim što strukturom ova priča odstupa od modela koji je uobičajen u usmenoj tradiciji to isto čini i pokušajem karakterizacije glavnog junaka. Oblikujući radnju priče pripovjedač otkriva i unutrašnji svijet Nasrudin-hodže, najprije kroz njegovu zapitanost nad ženskom pameću, a onda i kroz prizmu požude izazvane djevojačkom ljepotom. Individualizacija lika – kroz opise unutrašnjih stanja – ne samo da je u funkciji razvoja radnje nego i približava svijet priče svijetu u kojem se priča kazuje.

5.5.19. Nasrudin-hodža sa ženom

Duhovite zgode u kojima se Hodža spori ili raspravlja sa svojom ženom česte su u usmenoj tradiciji. U jednoj od takvih priča koju je kazivao Tahir-beg Miralem, Hodža izaziva smijeh svojim neočekivanim postupcima (ATU 1409).

Hodža legao sa ženom na dušek “raširio se i napuhnuo, pa pritisno kukavu ženu do duvara”. Ženi to dodije pa mu kaže da se odmakne jer joj je tijesno. Hodža se spremi i ode od kuće. Na putu sretne komšije pa im dovikne: “Kad dođete kući, priupitajte moju hanumu, jesam li se dosta odmakao i je li joj još tiesno?”

Narativna struktura ove priče je jednostavna: kratak uvod, prva situacija – žena zahtijeva od Hodže da se odmakne, druga – Hodža posluša ženu, ali ode predaleko. Komičan učinak pojačava Hodžino pitanje upućeno hanumi posredstvom komšija: “Je li joj još tiesno?”

Priča Tahir-bega Miralema primjer je u kojem su komični učinci posljedica “mehaničke krutosti ondje gdje bismo očekivali najveću spretnost i živahnu prilagodljivost ličnosti”.²¹⁴ Pišući o komičnom koje se javlja kao rezultat upravo “mehaničke krutosti”, Ivan Šop je primijetio da se ponekad pojedinac “svojom jogunastom upornošću, svojom logikom ili alogikom svejedno (uostalom sa gledišta većine odnosno vladajućeg društvenog, moralnog itd. stanovišta u svakom slučaju alogikom) odupire očekivanom i uobičajenom nizu događaja, sprečava i deformiše u suštini jednostavne, svakidašnje kretnje.” I Nasrudin-hodža to čini u kazivanju travničkog pripovjedača, umjesto da na ženin zahtjev odgovori kao i većina, on odgovara na sebi svojstven način, i tako pokazuje “izvestan stepen infantilnosti, što njegov humor približava groteski”.²¹⁵ Neupitno je da ovim postupkom Hodža na posredan način otkriva sliku bračnih odnosa.

5.5.20. Nasrudin-hodža i vodenica na suhom

U rukopisnoj zbirci Huseina ef. Rizvića nekoliko je kazivanja o doživljajima Nasrudin-hodže. U jednom od njih Hodža napravi mlin na mjestu gdje nema vode koja bi ga pokretala:

“Nasrudin-hodža pravio mlin, pa kako god bi ga napravio, vazda bi se po neko našao bi što progovorio i našao manu.” Da bi doskočio prigovaračima, mlin napravi na kolima, pa kad bi ko rekao: “Sve je u redu, samo da su mu ovud vrata okrenuta, Hodža ga zakreni na onu stranu.” Odnedud se pojavi jedan, pa će: ‘Sve si udesio, samo ne pojmmim, odakle će ti ovom brijegu voda doći.’ – ‘Ih, Boga ti ljubim, ja na to nikad ni mislio nisam, to je baš najglavnije u mlina, a svi prisutni prasnu u smijeh.’”

Poput mnogih drugih priča o Nasrudin-hodži i ova je kratka i jezgrovita: nakon uvoda, slijedi opis akcije pa onda dijalog između slučajnog pro-

²¹⁴ Henri Bergson, *Smijeh*, Zagreb, 1987, str. 14.

²¹⁵ Ivan Šop, nav. djelo, str. 66.

laznika i Nasrudina. Hodžin odgovor razrješava situaciju, ali istovremeno potiče na razmišljanje o nekim životnim pojavama: u želji da se u poslu ugodi drugima, vrlo često se zaboravlja na ono što je važno i neophodno. Pažnju privlači okolnost da je humor u ovom usmenoproznom kazivanju utemeljen ne toliko u Nasrudin-hodžinom odgovoru, koliko u pitanju upućenom Hodži, koje je istovremeno i klimaks priče.

Objašnjavajući poslovice i izreke koje se povezuju sa Nasrudin-hodžinim doživljajima, Vuk Stefanović Karadžić je u knjizi pod naslovom *Poslovice* donio nekoliko zgoda ovog junaka u kojima je humor utemeljen u njegovim nepromišljenim postupcima. U jednoj od donesenih zgoda, koje je zabilježio ovaj istaknuti folklorist, Hodža je pokušavao napraviti vodenicu, ali na vrhu brda gdje nije bilo vode: “I nije mu prije palo na pamet da vodenica bez vode ne može, dokle ga nekakav čoek nije zapitao će će ljudi pojiti konje kad stanu dolaziti da melju.”

Priča koju je Rizvić zabilježio u bošnjačkoj sredini, posmatra li se sižejni obrazac, bliska je Karadžićevom zapisu. U oba kazivanja Hodža pravi mlin, ali bez prethodnog provjeravanja ima li vode u blizini. Međutim, uočljiva razlika je u završetku priče. Kako starija inačica, koju je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić, završava upravo onda kada se događa klimaks priče – pitanjem upućenim Nasrudin-hodži – njen komični efekat je mnogo jači.

5.5.21. Nasrudin-hodža dobio peškeš

Kroz priču *Nasredin dobio peškeš* usmena tradicija se obračunava sa svim onim pojedincima koji kvare lijepi običaj gostoprimstva (ATU 1552*). Priču je Kamilu Blagajiću kazivao neki Asim-efendija:

“Jedan seljak donio Nasredin hodži zeca za peškeš. Nasredin se pove-seli, gdje je mukte došo do tako liepe zečine i ustavi seljaka pri ručku. Kad su poručali, ostane seljak i pri večeri; kad povečerali, ostane seljak i na konaku. Pa tako dva tri dana, dok se i seljak časti ne nasiti i ne otiđe.” Nakon nekoliko dana, dođe Hodži u goste komšija onog seljaka koji je donio zeca. Hodža mu “ispeče kahvu, ustavi ga na ručku, večeri i konaku, a sutra dan seljak ode”. Tek što je ovaj otišao, dođoše novi gosti: “Mi smo komšijine komšije u onog seljaka, te ti je zeca donio.” Čim su gosti sjeli za sofru, Hodža pred njih iznese času punu vode i kašike. Na pitanje gostiju šta će s tom vodom, Hodža odgovori: “Eto da vas častim. (...) To je od zečeve vode voda! I tako se kutarisa nezvanih musafira.”

Prema svojim poetičkim osobinama kazivanje Asim-efendije blisko je idealnom modelu šaljive priče. Početak je kratak, epizode se trostruko

ponavljaju i u njima je prisutna gradacija, a kraj je razrješenje komične situacije, uobličene nastojanjem seljaka da se okoriste Hodžinim gostoprinstvom. Za razliku od priča o Nasrudin-hodži u kojima je ponavljanje rutinsko, u ovom primjeru komično se postiže iznevjeravanjem takvog ponavljanja. Mudri Hodžin postupak istovremeno je i izvor komičnog.

5.5.22. Nasrudin-hodža umre i oživi

Ni u jednoj pripovjedačkoj tvorevini Tahir-bega Miralema postupci Nasrudin-hodže nisu toliko neočekivani i nerazboriti koliko u priči pod naslovom *Nasredin umre i oživi* (ATU 1240 + 1313 A).

Otišao Nasredin sa svojim magarcem u šumu po drva. Popevši se na jedan ogranak počne sjeći granu na kojoj je sjedio. Uto se pojavi jedan seljak i upozori ga da može pasti. Međutim, Hodža nastavi sjeći granu i vrlo brzo padne sa drveta. Pomislivši da je seljak vidovit, on ga zamoli da mu kaže kad će umrijeti. Ovaj, videći da ima posla sa budalom, reče mu da će umrijeti kad s magarcem bude išao uz brdo. Nasredin krene kući i u putu naiđe na jednu uzvisinu te pomisli “ne bi li mu bilo suđeno, da tuj umre”. Kako su svi znakovi upućivali da je došao čas kad treba umrijeti, Hodža se spusti na kamen kraj ceste: “Zatvorio oči i leži, leži, pa kad je tako već podugo ležo, zaželi znati eda li se je već ohladio. Pruži ruku pod zadnjicu da se opipa – studen kamen, a ohladila se i zadnjica. Sad mu navriješe suze na oči. ‘Valah pogodio seljak’, pomisli Nasredin, ‘beli sam sada odista umro: evo ohladio, ko studena zemljica.” Uto naiđoše Hodžine komšije pa kad ga upitaju šta mu je, on im odgovori da ga spremaju za dženazu, jer je umro. Ljudi ga poslušaju. “Odu kući, spremne sve i pođu po njega; operu ga namiste i ponesu.” Noseći umrlog na greblje, naiđu na blato i počnu se raspravljati kojim putem da krenu. “To već Nasredinu dogustilo, pa skoči iz nosila i zavikne: ‘Hej, dok sam ja živ bio, vire sam ovuda preskakivo!’ pa se zaleti, preskoči blato i ode zlovoljan kući.”

Tradicijske postupke u ovoj priči prepoznajemo u pripovjedačevom preuzimanju modela usmene šaljive priče – kratak uvod i utrostručeno oblikovane epizode. Slijedeći već poznati model, kazivač je i psihološki nijansirao lik Nasrudin-hodže kroz promišljanja o onome šta ga je zadesilo. Priča nema formulativni kraj jer bi se njime umanjio komični efekat kazivanja u cjelini. Klimaks priče istovremeno je i kraj.

Komično u ovoj priči svodi se na model koji je Henri Bergson nazvao “gruda snijega”. Kao što se u prirodi gruda snijega povećava kotrljajući se niz padinu, tako se ponekad komične situacije nižu jedna za drugom i čine da se posljedica širi “pojačavajući samu sebe, tako da uzrok, beznačajan u

početku, kroz neizbježan razvoj dobiva na kraju koliko ozbiljan, toliko i neočekivan ishod”.²¹⁶ Sadržaj kazivanja ukazuje nam se kroz ovaj model.

Uzrok koji će potaknuti sva komična zbivanja u priči je Hodžin suludi postupak – sječa grane na kojoj sjedi. Nakon što se ostvari seljakovo predviđanje Hodžinog pada sa drveta, epizode postaju sve neobičnije i smješnije. U drugoj Hodža naivno povjeruje da mu se približava smrt, u trećoj se pravi mrtav, a onda iznenada i nestrpljivo ustane sa nosila usred dženaze, “izazivajući nasrudinovski kalamburičku situaciju”.²¹⁷

Posljednji prizor – u kojem je i klimaks priče – usmena tradicija je sačuvala i kao posljednji u nešto drugačijem sižejnom obrascu. Riječ je o zgodi pod naslovom *Cvrk na tavi*, koju je Hamdija Šahinpašić ispričao sedamdesetak godina nakon Tahir-bega Miralema: Želeći natjerati ženu da kaže šta je cvrknulo, Nasrudin-hodža se napravi da je umro, dopušta ženi da razglasi njegovu “smrt”, izdrži opremanje za dženazu i nošenje na greblje i tek kad su se džematlije našle u nedoumici: kojim putem dalje u poplavljenom greblju? – Hodža ustaje i savjetuje zaprepaštene džematlije kuda da idu.

5.5.23. Nasrudin-hodžin strah od žene

Zla žena je omiljena tema i šaljivih zgoda Nasrudin-hodže. U jednom takvom kazivanju, koje se nalazi u rukopisnoj zbirci Huseina ef. Rizvića, usmena tradicija otkriva Nasrudin-hodžin, ali ne samo njegov, strah od “opake” životne saputnice.

Živeći u strahu od opake ženine ćudi, Nasrudin-hodži se učinilo da bi odahnuo kada bi čuo da se “još neko boji žene”. Jednoga dana upita vjernike u džamiji, da li ima još takvih koji se boje svojih žena. Svi ustanu, osim jednog. Hodža ga upita: “Hasane, ti se ne bojiš žene?” ‘Bojim, brate, nego kad si ti spomenuo ženu, kao da mi se noge posjekoše, pa ni maknut s njima.’ Svi mu se ljudi zasmiju u jedan glas. ‘Svako zlo lakše se nosi, da je općenito.’”

Da se radi o vrlo uspjeljoj stilizaciji razrade sižejnog obrasca koji pripada usmenoj tradiciji ukazuju razvijene, razuđene rečenice, zadržavanje na pojedinostima te imenovanje likova. Najveće odstupanje od modela koji je uspostavila tradicija je u završetku priče, koji je u formi mudre izreke, kojom se ističe poučna dionica kazivanja. Međutim, kako se komični efe-

²¹⁶ Henri Bergson, *Smijeh*, Zagreb, 1987, str. 56.

²¹⁷ Munib Maglajlić, *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić*, Znakovi vremena br. 15, Sarajevo, 2002, str. 134.

kat ove šaljive priče zasniva na duhovitom Hasanovom priznanju, izreka dodata na kraju ne čini čvrstu cjelinu sa ispričanim i kazivanje bi moglo jednako uspješno funkcionirati i bez nje.

Zapisivačevim izmjenama proze koja je preuzeta iz usmene tradicije, prvenstveno imenovanjem likova, te aktualizacijom mudre izreke, svijet priče se približio svijetu u kojem se pripovijeda, što je moglo uticati na veću primamljivost kazivanja publici kojoj je bilo namijenjeno.

Varijanta uobličena na istoj sižejoj osnovi nalazi se i u Frndićevom izboru bošnjačke usmene proze pod naslovom *Narodna mudrost i humor Muslimana*. U šaljivoj priči *Nasrudin-hodža i žene*, za razliku od Rizvićevog zapisa, ne prepoznajemo bosanski kolorit, već turski. Ovom je posebno pridonijelo smještanje radnje u turski grad Akşehir, gdje se nalazi Nasrudin-hodžino turbe, a za koji neki proučavaoci ove tematike smatraju da je također rodno mjesto historijskog pretka ovog junaka.

6. Zaključak

Svijet usmene priče postoji otkada i svijet u kojem se priča kazuje. Priče su nastajale i opstajale u uzajamnom djelovanju sudionika usmenoprognozno tradicijskog toka – pripovjedača i publike – razmičući granice, prostorne i jezičke, u konkretnim historijskim i svakodnevnim životnim okolnostima. Značenja koja usmena priča nosi utkana u svoj svekoliki sadržaj, mijenjala su se i mijenjaju se ponegdje i danas ovisno o pripovjedačkoj prilici, ali bez obzira “je li ono što se priča istina – da pouči, ili izmišljeno – da zabavi”, sigurno je da se “pričajući i slušajući dva puta živi”.²¹⁸

Najstariji primjeri bošnjačkih novelističkih i šaljivih usmenih priča zabilježeni su – posredstvom turskog jezika – rukom sarajevskog ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije i sežu u prošlost do sredine 18. stoljeća. Međutim, ima li se u vidu činjenica da su neka uobličena sižejnih obrazaca, poput onog o iskrenom prijateljstvu, sačuvana u srednjovjekovnim zbirka, kakva je *Gesta Romanorum*, jasno je da su neka prozna kazivanja kolala usmenim i pisanim tokovima u Evropi mnogo prije nego što su prvi put zabilježena u bošnjačkoj sredini. Od 18. stoljeća naovamo bošnjačke novelističke i šaljive priče bilježene su, sakupljane i objavljivane na nepredvidiv način i u neujednačenoj učestalosti. Nakon rane zbirke mladih bosanskih klerika koji su se školovali u Đakovu (1870), te onih nešto mlađih zbirki koje su plod sakupljačkog pregnuća Nikole Tordinca, Kamila Blagajića, Dragutina Hofbauera, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka i Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka, uporedo sa ovim objavljenim, sa manjom ili većom vremenskom zadržkom, nastajale su i u rukopisu do naših dana ostale zbirke Ahmeda Kasumovića i Hamdije Mulića iz austrougarskog, a zatim i one iz razdoblja između dva svjetska rata – Seida Mustafe Traljića, Huseina Rizvića, Đure Šurmina i niza drugih, manje ili više poznatih ljubitelja usmene književnosti. U pobrojanim zbirka, ali i u drugim izvorima, objavljenim i neobjavljenim, sačuvano je srazmjerno bogato usmenoprognozno naslijeđe Bošnjaka, koje dugi niz godina nije bilo u dovoljnoj mjeri dostupno bosanskohercegovačkoj kulturnoj, pa ni stručnoj javnosti. Prvi zapisi bošnjačke novelističke i šaljive priče učinak su pojedinačne zaoakupljenosti, a stručno i plansko bilježanje i sakupljanje ove građe započelo je tek šezdesetih godina 20. stoljeća u okrilju Etnografskog odjeljenja Ze-

²¹⁸ Ćamil Sijarić, *Hasan sin Huseinov*, u knjizi: *Miris lišća orahova*, Sarajevo, 1991, str. 323.

maljskog muzeja u Sarajevu te u kratkom razdoblju i u okviru djelovanja Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu, koji se, nažalost, ugasio. Nije od zanemarljive važnosti bilo ni objavljivanje bošnjačke novelističke i šaljive proze u časopisima *Bosanska Vila*, *Behar*, *Biser* i *Novi Behar*, koji su u austrougarskom te u razdoblju između dva svjetska rata, zavisno od sastava uredništva, poticali sakupljanje narodnih pjesama i pripovjedaka. Za razliku od kako-tako kontinuiranog djelovanja na sakupljanju građe, samo proučavanje bošnjačke novelističke i šaljive proze ostalo je u sjeni pregnuća na proučavanju usmenog pjesništva.

Građa za promišljanje o vitalnosti i tematsko-motivskoj raznovrsnosti novelističkih i šaljivih priča neki su poetski najuspjeliji primjeri zabilježeni među Bošnjacima u Bosni i Hercegovini u rasponu od sredine 18. pa do kraja 20. stoljeća. Raznolikost i razuđenost društvenog života prati tematsko-motivska raznovrsnost i bogatstvo novelističkih i šaljivih priča u Bošnjaka. Usmena tradicija kroz njih progovara o vjerovanju u Svevišnjag, o strpljenju, o vrijednosti i pohvaljenosti činjenja dobra, o pravdi, o darežljivosti, o iskrenom prijateljstvu, o brizi za starije, o ljubavi u različitim vidovima njezina ispoljavanja, o smrti. Uporedo sa pričama koje su okrenute duhovnoj strani čovjekova bića, usmena tradicija iznjedrila je kazivanja koja su decenijama, pa i stoljećima, u prozno tkivo uobličavali duhovite zgode iz svakodnevnice, koje na humorističan način donose pogled na nerijetko tegoban život u prošlim vremenima. Uvid u zabilježenu proznu građu pokazao je da su oblikovni postupci koji se tiču poučnog i zabavnog, odnosno zabavnog i poučnog vrlo često povezani, a nerijetko se u proznom tkivu skladno prepliću. Sačuvana građa pokazuje da među najomiljenije teme u novelističkim i šaljivim pričama spadaju one o ženi – i onoj dobroj i mudroj, i onoj zloj i naopakoj. Raznolikost i žilava otpornost ovakvih priča nesumnjivo je bila društveno-historijski uvjetovana. Bilo da je riječ o mudroj ili o zloj ženi, priča ipak ne odgovara stereotipu koji postoji u brojnim ljudskim zajednicama – bez obzira na nacionalnu ili religijsku pripadnost kazivača – o ženinoj prirodnoj ili Bogom danoj podređenosti muškarcu. Ovakvim pričama usmena tradicija – bilo na ozbiljan, bilo na šaljiv način – “poučava” žene njihovom mjestu i ulozi u porodici i društvu. Privlači pažnju da priče o ženi s obzirom na tematsko-motivsku raznovrsnost slijede one koje kazuju o kažnjavanju zbog učinjenog zla, a počinitelji su pripadnice ženskog roda, žene u zbilji života pripovjedača ili pripovjedačica (naprimjer, varijante priče o Svesebi). Bošnjačkoj usmenoproznoj tradiciji nisu strane ni lagarije – priče o nadlagivanju nosilaca radnje, kao ni rugalice – šaljive pričice kojima se ismijavaju stanovnici nekog mjesta zbog neke osobine ili neke smiješne dogodovštine.

Gotovo sve novelističke i šaljive priče koje su činile građu za književno-teorijska promišljanja u ovoj knjizi slijede poetički model žanra kojem priča pripada. Iznevjeravanje modela uobličenog i zatečenog u tradiciji javlja se tek povremeno i uvijek je duboko motivirano sadržajem priče u cjelini. Zahvaljujući darovitosti sudionika lanca usmene tradicije – pripovjedača, ovakve dionice pojačavaju privlačnu draž priče, a ukupno uzevši ne narušavaju cjelovitost modela. Uočljivo je da je bošnjačka usmena tradicija najveći broj priča o doživljajima Nasrudin-hodže oblikovala prema poetičkom modelu tradicionalne šaljive priče: nakon kratkog uvoda, slijede zbivanja raspoređena po epizodama te kraj – najčešće duhovita Hodžina dosjetka, kojom se razrješava komična napetost. Iako nešto kraće u odnosu na ostale priče, zgode o Nasrudinu svoju privlačnost utemeljuju na brižljivo izbrušenim rečenicama, u kojima je zgusnuta duhovita poenta, bez čega priča ove vrste ne može funkcionirati na valjan način.

Razmatranje novelističkih i šaljivih priča zabilježenih u bošnjačkoj sredini pokazalo je da pripovjedač – djelujući u skladu sa strogim zahtjevima žanra – dolazi do izražaja prvenstveno na razini jezika, uspijevajući iskazati samosvojna rješenja te u brojnim primjerima od pukog prenosioca usmenoprozne tradicijske građe izrasti u vjerodostojnog umjetnika riječi.

Većina priča donesenih u knjizi ima sižejne obrasce zabilježene u međunarodnom katalogu usmenih pripovijedaka Aarne – Thompson – Uther. U najvećem broju priče se pojavljuju kako kod susjednih usmenih tradicija tako i turskoj. Prema tome, bošnjačke novelističke i šaljive priče dio su evropskog i svjetskog repertoara. Zanimljivo je da tradicija čuva i sižejne obrasce koji su, barem dosada, zabilježeni na ovim prostorima samo u bošnjačkoj sredini a nepoznati su susjednim usmenoproznim tradicijama i turskim zbirkama usmene proze (*Držite ljudi, da ne ispa'ne* ATU 1354C*). Osim ovih priča njeguju se i one čije sižejne obrasce ne prepoznaje spomenuti katalog. Neka od ovih kazivanja su vrlo postojana i jako stara a neka su tek počela ulaziti u usmenu tradiciju. Ove priče su dublje religijsko-metafizički utemeljene i prožete duhom islama (*Indijski car i bagdatski trgovac, Darežljivost*).

Na tragu promišljanja Maje Bošković-Stulli, Alije Nametka, Đenane Buturović, Vljajka Palavestre, Esme Smailbegović, Muniba Maglajlića i Aiše Softić na postavci da se na primjeru pripovjedaka zabilježenih u bošnjačkoj sredini “zapaža da potječu sa prostora gdje struje višestrani utjecaji”,²¹⁹ bilo

²¹⁹ Alija Nametak, *Prva zbirka bošnjačkih usmenih pripovijesti – produkt individualnog sakupljačkog rada*, u knjizi: *Usmena književnost*, priredili Đenana Buturović i Munib Maglajlić, Sarajevo, 1998, str. 644.

je zanimljivo propitivati koliko su razrade sižejnih obrazaca zabilježenih među Bošnjacima bliske onim u pričama susjednih usmenoprotnih tradicija. Upoređivanje zabilježenih primjera otkrilo je da postoji bliskost među kazivanjima i da se gotovo isti sižejni obrasci razlikuju samo po regionalnim crtama, historijski, društveno, geografski ili religijski uvjetovanim.

S tim u vezi, Maja Bošković-Stulli – u jednom razgovoru o usmenoj književnosti, obavljenom potkraj 20. stoljeća – kao posebno važna, istakla je sljedeća obilježja: “Folklor neke nacije nije nikad cjelovit, jedinstven, on se na rubovima pretapa sa folklorom svojih susjeda, premda istodobno skup svih šarolikih lokalnih obilježja, kao ukupnost čini kulturu, odnosno dio kulture pojedinog naroda. Slično je s regijama u okviru istog naroda. Isključivo etničke pripadnosti žanrova, tematike, formi nema, no postoje karakteristična obilježja (koja se opet razlikuju od kraja do kraja).”²²⁰ Ovo razmišljanje o folkloru kao o srazmjerno propustljivoj pojavi, postignuće gotovo šezdesetogodišnjeg predanog autoricinog bavljenja usmenom književnošću sa različitih stanovišta, potvrđuju također primjeri novelističkih i šaljivih kazivanja zabilježenih među Bošnjacima u Bosni u dugom nizu godina i u različitim prilikama. Međutim, dodatna osobenost bošnjačke novelističke i šaljive usmene proze jeste da – pored dodirnih tačaka sa istovrsnim kazivanjima u tradicijama susjednih naroda – po nekim tematsko-motivskim obilježjima pokazuje srodnost i sa tradicijama udaljenijih naroda (Turaka, Arapa, Perzijanaca), što je tekovina djelatnog učešća Bošnjaka u širenju i odbrani granica Osmanske carevine, što je podrazumijevalo bezbrojne susrete i neizbrojive mogućnosti folklorne razmjene. Te razlikovne osobine, vidljive su i na tematskoj, i na motivskoj razini, i u usmenom pjesništvu, i u usmenoj prozi.

Uvid u srazmjerno obimnu građu novelističke i šaljive priče, kao dijela svekolike bošnjačke usmene proze, ukazuje kako na međunarodnu rasprostranjenost motiva, tako i na tanku granicu između žanrova usmene proze, ali i na neprekidno preplitanje usmene i pisane književnosti. Jedan te isti motiv, pa i sižejni obrazac, ovisno o izvedbenom kontekstu, kazivaču i slušaocima, mogao je biti uobličćen prema poetičkim zakonitostima različitih žanrova, sa naglašenijim ili neutralnijim lokalnim bojama. Sve ove promjene, bitne za život folkloru općenito, na raznovrstan i nepredvidiv način su se odvijale i u tradicijskom životu bošnjačke novelističke i šaljive proze.

²²⁰ Iva Pleše, *Usmeno zapisano*, Vijenac br. 106, Zagreb, 1998, str. 1, 2.

7. Izvori i literatura

7.1. Izvori

- Arnautski sefaluk*. Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Bagdatski hrsuz. Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 19.
- Bekri Mustafa caruje. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 54.
- Bekri Mustafa i rodilja. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 54.
- Bekri Mustafa pred carem. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 56.
- Bila jedna žena i imala tri sina koji su se bavili o lovu*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XII- g, br. 5330.
- Bila šćer i mati*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XV-g, br. 5677.
- Bilo jedno selo budala*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XVII-g, br. 6317.
- Bio car pa je hodo po gradov'ma*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XV-g, br. 5648.
- Bio je u Rusiji taj zakon*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XIII- G, 5357.
- Bio jedan čovjek, pa se posvadio sa ženom*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XXIII-g, br. 13738.
- Bio jedan hadžija i steko imanje da ide na Ćabu*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XV-g, br. 5668.
- Bostandžina kći. Hrvatsko narodno blago*. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne, sabrao Njegoslav Dvorović, Senj, 1888, str. 98.
- Bošnja u Stambolu. Srpske narodne pripovetke*, Veselin Čajkanović, Beograd – Zemun, 1927, str. 326.
- Car i imamova šći*. Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Car kopile*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XV – G, br. 5646.
- Car-kopile. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 44.
- Car-kopile*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Carski saraji. Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 83.

- Cicvara ih pobila.* *Behar*, br. 23, 1902, str. 365.
- Giganin kod mise.* *Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 84.
- Crnoriječani sijali so.* Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. III-g, br. 1677.
- Čovjek i žena.* *Behar*, br. 4, str. 61.
- Čovjek sa Onog svijeta.* Rukopisna zbirka Valtazara Bogišića, IEF rkp. 189.
- Čovjek, žena i đavo.* *Srpske narodne pripovijetke.* Iz zbirke: Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka, Sarajevo, 1898, str. 45.
- Čudotvorni Bošnjak.* *Sabrana djela*, Ivan Franjo Jukić, knjiga II, Sarajevo, 1973, str. 536.
- Čelo i halva.* Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Čelo ukrao kralja.* Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XIX-g, br. 6876.
- Čoso i divovi.* Rukopisna zbirka Valtazara Bogišića, IEF rkp. 189.
- Čoso zadaje divima strah.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Čoše efendija.* *Srpske narodne pripovijetke.* Iz zbirke: Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka, Sarajevo, 1898, str. 47.
- Da Bog da! ali kako ja znam.* *Srpske narodne poslovice*, sakupio Vuk Stefanović Karadžić, Beograd, 1965.
- Damad efendija.* *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 88.
- Darežljivost.* *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 92.
- Deli Mehmed.* *Hrvatsko narodno blago.* Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne, sabrao Njegoslav Dvorović, Senj, 1888, str. 102.
- Dembeli.* *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 50.
- Dijete nadmudrilo Čosu.* Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XVIII-g, br. 6714.
- Djevojka cara prevarila ili odakle ime Kani.* Rukopisna zbirka Đure Šurmina, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 157, IEF rkp. 159.
- Dram jezika.* *Narodni humor i mudrost Muslimana.* Iz narodnog blaga Muslimana Bosne i Hercegovine, Nasko Frndić, Zagreb, 1972, str. 80.
- Držite ljudi, da ne ispa'ne.* *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 121.
- Dvije hanume carigradske.* *Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive*, skupio Vuk Vrčević, Biograd, 1868, str. 109.
- Davo je Čelo.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- E ti Bože znaš kako šta stvarati.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.

- E, ono bio jedan čojek i stekao hadžinsko blago*, Narodne pripovijetke i predanja iz Žepe, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, N. s., sv. XIX.
- Evlja*. Behar, 1904, godište V, br. 2, str. 40.
- Evlja*. Hrvatsko narodno blago. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne, sabrao Njegoslav Dvorović, Senj, 1888, str. 75.
- Gdje je najljepše*. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 50.
- Gluhi hadžija i bolesni bakal*. Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana, Alija Nametak, Sarajevo, 1977, str. 216.
- Gluhi hodža i bolesni bogataš*. Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana, Alija Nametak, Sarajevo, 1977, str. 218.
- Hadžić*. Hrvatsko narodno blago. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne, sabrao Njegoslav Dvorović, Senj, 1888, str. 120.
- Hadžija i hodža*. Rukopisna zbirka Đure Šurmina, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 157, IEF rkp. 159.
- Hadžija i tri brata*. Rukopisna zbirka Đure Šurmina, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 157, IEF rkp. 159.
- Hadžija išo s Čabe, đavo na ćupriji*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XII-g, br. 5323.
- Hodža obrivao bradu*. Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive, skupio Vuk Vrčević, Biograd, 1868, str. 90.
- Hodžina propovijed*. Sarajevski list, 1893, godište XVI, 97. broj, str.1-2.
- Hrsuzi i hrsuzbaša*. Behar, 1904-1905, god. V.
- Ibro se pobunijo kad je čuo da će primiti K 50*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Indijski vladar i bagdatski trgovac*. Srpske narodne pripovijetke. Iz zbirke: Omer-bega Suljmanpašića Skopljaka, Sarajevo, 1898, str. 5.
- Istjero šejtana iz kraljeve i carske kćeri*. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. VII-g, br. 3795.
- Ja košeno, a ona striženo*. Narodno blago, sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima, svezak I, Sarajevo, 1987, str. 127.
- Jedan besposlenjak*. Ljetopis 1746-1804, Mula Mustafa Bašeskija, prijevod sa turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo, 1997, str. 380.
- Jedan šejh je sa svojim muridima*. Ljetopis 1746-1804, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 389.
- Jednom je neki sarač*. Ljetopis 1746-1804, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 391.
- Još ti zelen za idžazetname*. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka, Sarajevo, 1977, str. 72.

- Jusufbašić Ahmed-baši ukrali konja. Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 370.
- Kadija i teravija. Behar*, 10/1909-10, br. ½, str. 29-30. /Zabilježio/ Behluli Mustafa.
- Kadija i teravija*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Kako je hamal Mujo postao nuskadžija*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Kako su planinjaci kupovali čitabe*. Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Kletva na Nasredin hodži. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 59.
- Ko bi je nadlag'o, da pođe za njega. Djevojka – ptica zlatna perja: antologija usmene priče u Bosni i Hercegovini, Đenana i Lada Buturović*, Sarajevo, 1997, str. 170.
- Kokošija vojska ili Patnja čovieka sa ženom. Sabrana djela*, knjiga II, Ivan Franjo Jukić, Sarajevo, 1973. str. 131.
- Koliko vrijedi carevina. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 56.
- Koliku sam zmiju viđo, glava joj je ko onaj tubok halve u sahanu*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Konj i čovjek. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 39.
- Krepao kotao. Srpske narodne pripovijetke*, Vuk Stefanović Karadžić, Beč (1853), Beograd, 1988, str. 259.
- Kud svi Turci tud i mali Haso. Narodno blago*, sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima, Sarajevo, 1987, str. 152.
- Lakomi gospodar i ludi sluga. Sabrana djela*, knjiga II, Ivan Franjo Jukić, Sarajevo, 1973, str. 545.
- Liepa i preliepa djevojka. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, skupio Nikola Tordinac, Vukovar, 1883, str. 7.
- Lovačke hvale*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Lovinčani uče Kur'an. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, skupio Nikola Tordinac, Vukovar, 1883, str. 62.
- Luđakova sreća. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 133.
- Ljudska volja planine čupa. Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 390.
- Makar i uska, ponesi*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.

- Marifetluk*. Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Mjesec ga prokazao. Srpske narodne pripovetke*, Veselin Čajkanović, Beograd – Zemun, 1927, str. 274.
- Moj sinko, ti baš nikad čovjek biti nećeš. Narodno blago*, sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Sarajevo, 1987, str. 368.
- Momak ljulja svoju dragu. Hrvatsko narodno blago*. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne, sabrao Njegoslav Dvorović, Senj, 1888, str. 98.
- Muž i žena*. *Behar*, 1902, br. 19, str. 303.
- Na mrzlo puše. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 50.
- Nadmudrio sultaniju. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 123.
- Nahod. Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana*, Alija Nametak, Sarajevo, 1977, str. 13.
- Najveća ljubav*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Naplatio tri smrti. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 73.
- Nasarajdin hodža postao kadijom. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 25.
- Nasarajdin hodža. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, skupio Nikola Tordinac, Vukovar, 1883, str. 1.
- Nasarajdin hodža*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Nasarajdin odža. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 56.
- Nasarajdin odža. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 80.
- Nasarajdin*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Nasarajdinova varala. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, skupio Nikola Tordinac, Vukovar, 1883, str. 7.
- Nasarajdinove gusle. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, skupio Nikola Tordinac, Vukovar, 1883, str. 6.
- Nasredin dieli ovnovе. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 62.
- Nasredin dobio peškeš. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 71.
- Nasredin je nekom prilikom pozajmio od komšije veliki kazan. Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 392.
- Nasredin miri kavgađizije. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 69.

- Nasredin pred vezirom. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 69.
- Nasredin sa kaz'nom. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 66.
- Nasredin sa ženom. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 70.
- Nasredin šcer nafaljuje. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 54.
- Nasredin u bostanu. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 68.
- Nasredin u džamiji. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 65.
- Nasredin u hamamu. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 61.
- Nasredin ulovio hajduka. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 59.
- Nasredin umre i oživi. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 72.
- Nasredin utopljen. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 63.
- Nasredin-hodža i hrsuz. Istočno blago*, sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, svezak II, Sarajevo, 1987, str. 116.
- Nasredin-hodža i žena. Istočno blago*, sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, svezak II, Sarajevo, 1987, str. 112.
- Nasredin-hodža ženio sina. Istočno blago*, sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, svezak II, Sarajevo, 1987, str. 120.
- Nasredinov mudri zec. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 67.
- Nasrudin hodža i žene. Narodni humor i mudrost Muslimana. Iz narodnog blaga Muslimana Bosne i Hercegovine*, Nasko Frndić, Zagreb, 1972, str. 121.
- Nasrudin je uvijek dovu činio: "Daj mi, Bože, hiljadu dukata, ali ...". Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 372.
- Nasrudin je zaprosio. Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 399.
- Nasrudin-hodža i kadija. Nasrudin hodža*, priredio Alija Nametak, Sarajevo, 1942, str. 23. Navedeno prema knjizi: *Narodna književnost Bošnjaka*, priredio Enes Kujundžić, Zenica, 2001, str. 319.
- Nasrudin-hodža i mlin. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića*, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.

- Nasrudin-hodža kao kritičar*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Ne zakuni se*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Neistersum balukčija*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Nekakav herif tražio je od Sulejmana pejgambera*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 371.
- Neki bogat čovjek*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 387, 388.
- Neki čovjek imao ljutitu ženu*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 393, 394.
- Neki čovjek imao tri murada*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 400.
- Neki čovjek nađe na svojoj njivi zakopano blago*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 371.
- Neki murid zatraži od šejha*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 370.
- Nesretni kum i kuma*. *Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 87.
- Nesretni spahija*. *Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 50.
- Nesretno kumovanje cigansko*. *Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 64.
- Neznani delija*. *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 105.
- Niko ne more smrti objaviti*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Nikola u carskom odijelu*. Rukopisna zbirka Valtazara Bogišića, IEF rkp. 189.
- Od nevolje pjevač*. *Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Fsc. III-g, br. 2279.
- Od svog šejha neki murid zatraži*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 370.
- Omer i Merima*. *Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Fsc. VII, br. 4533.
- Ono ti bude čojek i žena, i imadne sina i ćer*. *Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Fsc. XXI-G, br. 9077.
- Padišah je sa svojim vezirom šetajući naišao na jednog tabaka*. *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 379.
- Patnja u mladosti, a uživanje u starosti*. Rukopisna zbirka Valtazara Bogišića, IEF rkp. 189.
- Po drugi put se čovjek oženio svojom ženom*. *Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Fsc. XVII-g, br. 5906.
- Po jarana*. *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 64.

- Pogibelj jedne čete hajdučke.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Polu dosta.* *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana*, Alija Nametak, Sarajevo, 1975, str. 219.
- Probizemna Hata.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Pusti me Bože, neću više iskati košulje.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Putovanje cara i vezira.* *Srpske narodne pripovijetke.* Iz zbirke: Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka, Sarajevo, 1898, str. 13.
- Raskućenica.* Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Razpikuća.* Alija Nametak, *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, Sarajevo, 1944, str. 51.
- Ridžalov sin.* *Srpske narodne pripovijetke.* Iz zbirke: Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka, Sarajevo, 1898, str. 28.
- Riječ – dukat.* *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 61.
- S debelog ili tankog kraja.* *Djevojka – ptica zlatna perja: antologija usmene priče u Bosni i Hercegovini*, Đenana i Lada Buturović, Sarajevo, 1997, str. 194.
- Sabur-selamet.* *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 86.
- Sabur-selamet.* *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 23.
- Seljak pametniji od muhur-sahibije.* Rukopisna zbirka Seida M. Traljića, prema: *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, priredio Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 116.
- Sin nekog hadžije.* *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 373, 374.
- Sin nekog jaramaza.* *Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 380.
- Siromašak.* *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 74.
- Siromašni drvar i osamnaest hajduka.* *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana*, Alija Nametak, Sarajevo, 1975, str. 33.
- Sit gladnu ne vjeruje.* *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 51.
- Sliepac i vođa.* *Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 85.
- Sreća.* Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Stani da vidim u malom ćitabu.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Starac sa jarcom na sudu.* *Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 47.
- Su obje ruke čupa luk kao hadžija.* *Narodno blago*, sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Sarajevo, 1987, str. 271.
- Sujo Belandžija.* *Šaljive narodne priče*, Alija Bejtić, Zagreb, 1955, str. 33.

- Sulejman pejgamber. Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 377, 378.
- Sunce kao svjedok. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 47.
- Sve glavica kupusa i visalica mesa*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Šejtanija. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 84.
- Šta je više: Dinara ili Kozara*. FAZM, kazivao Ibrahim Velagić Idrizović, Golonjevo, zapisala Đenana Ćustović.
- Šta je: miš ili mišica*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Što god kome, sve sebi. Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, 1977, str. 59.
- Što ko čini, sve sebi. Narodno blago*. Sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Sarajevo, 1987, str. 376.
- Što ko kome, sve sebi*. Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Tevećul. Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 24.
- Timurlenk i Nasrudin-hodža*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Tko se boji nek ustane na noge*. Rukopisna zbirka Huseina Rizvića, čuva se u dijelu ostavštine profesora Muhsina Rizvića pohranjene u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu.
- Tri brata – sva tri domišljata, Hrvatske narodne pjesme i pripovjedke iz Bosne*, skupio Nikola Tordinac, Vukovar, 1883, str. 16.
- Tri brata i gospodar. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 1.
- Tri brata. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 137.
- Tri brata. Hrvatske narodne pjesme i pripovjedke iz Bosne*, skupio Nikola Tordinac, Vukovar, 1883, str. 23.
- Tri hajduka. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 102.
- Tri šeha jednoruka. Hrvatsko narodno blago. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne*, sabrao Njegoslav Dvorović, Senj, 1888.
- Turski ramazan. Bosanske narodne pripovjedke*, skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 67.
- U davna vremena bijaše jedan čovjek po imenu Zlogovor. Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 389.
- U Istanbulu su nekom prilikom kada je u hamam došla munedžim-bašina žena. Ljetopis*, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 385.

- U Istanbulu je nekakav čovjek sjedio u praznom dućanu.* Ljetopis, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 385, 386.
- U prijašnja vremena nekakav čovjek pošteno zaradi.* Ljetopis, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 390.
- Ubijanje staraca.* Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XIII-G, br. 5357.
- Ubijanje staraca.* Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XV-G, br. 5726.
- Ubijanje staraca.* Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Fsc. XXII-g, br. 11011.
- Učenje tkanja sa ivicom.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Uzoro sam al češ i pozubiti.* Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka, Sarajevo, 1977, str. 117.
- Veliki bogougodnik (evlija) Abdulah ibn Turab.* Ljetopis, Mula Mustafa Bašeskija, Sarajevo, 1997, str. 381.
- Vjeran drug.* Bosanske narodne pripovjedke, skupio zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 129.
- Volim biti veseo, nego imati blago.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Zanati.* Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 49.
- Zendija i izmetač.* Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne, sakupio i na sviet izdao Kamilo Blagajić, Zagreb, 1886, str. 52.
- Zla se žena kazati ne može.* Narodno blago, sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Sarajevo, 1987, str. 383-384.
- Zla žena.* Muslimanske pripoviesti iz Bosne, Alija Nametak, Sarajevo, 1944, str. 57.
- Žabe tkalje trn terzija.* Rukopisna zbirka Ahmeda Kasumovića, Odsjek za etnologiju HAZU, MH 8, IEF rkp. 435.
- Žena i tajna.* Istočno blago, sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, svezak II, Sarajevo, 1987, str. 119.
- Žena prevarila šejtana.* Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Žena vraga prevarila.* Bosanske narodne pripovjedke, skupio zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu, Sisak, 1870, str. 70.
- Ženidba mladog carevića.* Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka, Sarajevo, 1977, str. 94.
- Ženski šer.* Rukopisna zbirka Hamdije Mulića, Odsjek za etnologiju HAZU.
- Ženski šerr.* Behar, 3/1902-03, br. 10, str. 158.

7.2. Literatura

- Bajraktarević, Fehim (1934). "Nasredin-hodžin problem". *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*. Knj. XIV. Sv. 1-2: str. 81-152.
- Bašeskija, Mula Mustafa Ševki (1997). *Ljetopis (1746-1804)*. Prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović. 3. izdanje. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Bašeskija, Mula Mustafa (1998). *Priče i bajke uz Ljetopis*. Priredila Emina Memija. Sarajevo: Svjetlost
- Bejtić, Alija (1955). *Šaljive narodne priče*. Priredio. Zagreb: Seljačka sloga.
- Bejtić, Alija (1962). *Priče Orijenta*. Preveo. Zagreb: Znanje.
- Bergson, Henri (1987). *Smijeh*. Zagreb: Znanje.
- Blagajić, Kamilo (1886). *Hrvatske narodne pjesme i pripovjedke iz Bosne*. Sakupio. Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- Bosanske narodne pripovjedke* (1870). Svezak I. Skupio i na svjetlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu. Sisak: Brzotiskom Ivana Vončine.
- Bošković-Stulli, Maja (1955). "Narodne pripovijetke iz Mostara (Zapisi Balda Bogišića)". *Bilten Instituta za proučavanje folkloru Sarajevo* 3: 57-84.
- Bošković-Stulli, Maja (1963). *Narodne pripovijetke*. Zagreb: Matica hrvatska i Zora.
- Bošković-Stulli, Maja (1967-1968). "Türkische Volksmärchen, (Hrsg.) Pertev Naili Boratav, Berlin". *Narodna umjetnost* 5-6: 625-627.
- Bošković-Stulli, Maja (1971). *Usmena književnost*. Izbor studija i ogleđa. Zagreb: Školska knjiga.
- Bošković-Stulli, Maja (1975). *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost.
- Bošković-Stulli, Maja (1983). *Šingala-mingala. Usmene pripovijetke*. Zagreb: Znanje.
- Bošković-Stulli, Maja (1983). *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta.
- Bošković-Stulli, Maja (1991). *Pjesme, priče, fantastika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske i Zavod za istraživanje folkloru.
- Bošković-Stulli, Maja (1997). *Priče i pričanje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bošković-Stulli, Maja (1997). *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bošković-Stulli, Maja (2002). *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.
- Bošković-Stulli, Maja i Zečević, Divna (1978). "Usmena književnost". U *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga*. I – *Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber i Mladost, str. 7-353, 641-651.
- Božanić, Joško (1992). *Komiške facende. Poetika i stilistika usmene nefikcionalne priče Komiže*. Split: Književni krug.
- Buturović, Đenana i Buturović, Lada (1997). *Djevojka – ptica zlatna perja*: antologija usmene priče u Bosni i Hercegovini. Priredile. Sarajevo: Svjetlost
- Buturović, Đenana i Palavestra, Vlajko (1974). *Narodna književnost*. Sarajevo: Svjetlost.
- Čajkanović, Veselin (1927). *Srpske narodne pripovetke*. Beograd – Zemun: Grafički zavod "Makarije" A. D.

- Čubelić, Tvrtko (1988). *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb.
- Dervišević, Amira (2005). *Usmena proza u rukopisnoj zbirci Hamdije Mulića*. Neobjavljeni magistarski rad. Univerzitet u Sarajevu.
- Duraković, Enes (1995). "Antologija bošnjačke pripovijetke XX stoljeća". U *Bošnjačka pripovijetka XX vijeka*. Sarajevo: Alef, str. 5-12.
- Frndić, Nasko (1972). *Narodni humor i mudrost Muslimana. Iz narodnog blaga Muslimana iz Bosne i Hercegovine*. Prir. Zagreb: Stvarnost.
- Golpınarlı, Abdulkaki (1961). *Nasreddin hoca*. Istanbul.
- Gordlevski, Vladimir (1957). *Anegdote o hodži Nasredinu*. Prir. Moskva.
- Hadžiosmanović, Lamija (1992). "Šaljiva anegdota u Narodnom blagu". U *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*. Munib Maglajlić, ur. Sarajevo: Institut za književnost, str. 67-72.
- Irwin, Robert (1999). *Hiljadu i jedna noć na Zapadu*. Sarajevo: Ljiljan.
- Isaković, Alija (1972). *Biserje*. Izbor iz muslimanske književnosti. Prir. Zagreb: Stvarnost.
- Isaković, Alija (1987). *Nasrudin-hodža. Anegdote*. Prir. Sarajevo: Svjetlost.
- Jukić, Ivan Franjo (1973). *Sabrana djela*. Knj. II. Boris Čorić, izbor i redakcija. Sarajevo: Svjetlost.
- Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg (1987). *Istočno blago*. Svezak II. Sabrao i preveo. Sarajevo: Svjetlost.
- Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg (1987). *Narodno blago*. Svezak I. Sakupio i izdao po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima. Sarajevo: Svjetlost.
- Karanović, Zoja (1989). *Zakopano blago – život i priča*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo i Institut za jugoslovenske književnosti i opštu književnost Filozofskog fakulteta.
- Kekez, Josip (1996). *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Knežević, V. Milivoj (1974). "O narodnim govornim tvorevinama". U *Narodna književnost, Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*. Denana Buturović i Vljako Palavestra, ur. Sarajevo: Svjetlost, str. 267-278.
- Krnjević, Hatidža (1975). "Usmene balade Bosne i Hercegovine: Dosadašnje izučavanje i glasovna svojstva". U *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*. Knj. III-IV: str. 361-377.
- Kujundžić, Enes (2001). *Narodna književnost Bošnjaka*, Zenica: Dom štampe.
- Latković, Vido (1967). *Narodna književnost*. Knjiga I. Beograd: Naučna knjiga.
- Lešić, Zdenko (1998). "Prvi muslimanski pripovjedači i njihovi modeli". U *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knj. IV. Enes Duraković, ur. Sarajevo: Alef, str. 7-30.
- Lešić, Zdenko (2005). *Teorija književnosti*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Lešić, Zdenko (2008). "Ivan Franjo Jukić – književnik". U *Izraz* 39: str. 66-83.
- Lüthi, Max (1997). *Das europäische Volksmärchen*. Form und Wesen. Basel: Francke.
- Meletinski, Jeleszar (1996). *Istorijska poetika novele*, Novi Sad: Matica srpska.

- Maglajlić, Munib (1989). *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal.
- Maglajlić, Munib (1989). *Šaljive narodne priče*. Priredio. Sarajevo: Svjetlost.
- Maglajlić, Munib (1998). "Nad baštinom". U *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knj. VI. Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, ur. Sarajevo: Alef, str. 450-453.
- Maglajlić, Munib (1998). "Usmena romansa u historijskom i teorijskom kontekstu". U *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knj. II. Đenana Buturović i Munib Maglajlić, ur. Sarajevo: Alef, str. 297-304.
- Maglajlić, Munib (2002). "Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić". U *Znakovi vremena* 15: str. 294-319.
- Maunoury, Jean-Louis (2004). "Uzvišene ludosti Nasrudin hodže". U *Almanah* 25-26, str. 77-83.
- Milošević-Đorđević, Nada (2000). *Od bajke do izreke*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Mulabdić, Edhem (1893). *Rukovijet šale*. Svezak prvi. Sabrao. Sarajevo.
- Nametak, Alija (1944). *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*. Sarajevo: Naklada knjižare Hadži Ahmed Kujundžić.
- Nametak, Alija (1962). "Nasrudin-hodža kojem se ne smijemo". *Narodno stvaralaštvo – folklor* 1/ 1: str. 19-20.
- Nametak, Alija (1967). "Prilog bibliografiji bosanskog Nasrudin-hodže". *Narodno stvaralaštvo – folklor*. God. VI. Sv. 21: str. 31-35.
- Nametak, Alija (1969). "Folklor u ljetopisu Mula-Mustafe Bašeskije". *Zbornik radova XVI kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*. str. 187-191.
- Nametak, Alija (1975). *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo: Oslobođenje
- Nametak, Alija (1994). *Sarajevski nekrologij*. Sarajevo: Globus.
- Nametak, Alija (1998). "Prva zbirka bošnjačkih usmenih pripovijesti – produkt individualnog sakupljačkog rada". U *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knj. II. Đenana Buturović i Munib Maglajlić, ur. Sarajevo: Alef, str. 641-645.
- Nametak, Fehim (1985). "Folklorna građa u neobjavljenom dijelu Bašeskijinog ljetopisa". U *Zbornik radova XXXII kongresa Saveza folklorista Jugoslavije*. Magdalena Veselinović-Šulc, ur. Sombor: str. 373-376.
- Nasruddin efendija: njegove šale, dosjetke i njegova filozofija* (1911). Sarajevo: Izdanje i naklada knjižarnice i papirnice Mihajla Milanovića.
- Nasrudin-hodža, priče i dosjetke* (1952). Preveo Ismail Hakki Čaušević. Sarajevo: Svjetlost.
- Palavestra, Vlajko (1964). "Narodne pripovijetke i predanja". U *Poseban otisak Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Sv. 19: str. 145-168.
- Palavestra, Vlajko i Fabijanić, Radmila (1958). "Narodne pripovijetke iz Bosne". U *Poseban otisak Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Sv. 13: str. 155-181.

- Pešić, Radmila i Milošević-Đorđević, Nada (1984). *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić
- Pleše, Iva (1998). "Usmeno zapisano". U *Vijenac*. Br. 106: str. 1,2.
- Radenković, Ljubinko (2003). "Slovenska predanja o ubijanju staraca u kontekstu kulture". U *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. Knj. 63: str. 217-236.
- Rizvanbegović, Fahrudin (1992). "Nasrudin-hodža u *Istočnom blagu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*", U *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*. Institut za književnost u Sarajevu: str. 73-78.
- Rizvić, Muhsin (1973). *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*. Sarajevo: ANUBiH.
- Rizvić, Muhsin (1980). *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*. Knjiga II. Sarajevo: Svjetlost.
- Rizvić, Muhsin (1990). *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*. Sarajevo: El-Kalem.
- Rizvić, Muhsin (1992). "Slovo Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku". U *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*. Institut za književnost u Sarajevu: str. 7-10.
- Rizvić, Muhsin (2005). *Književne studije*. Sarajevo. BZK "Preporod".
- Samardžija, Snežana (2004). *Parodija u usmenoj književnosti*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Samardžija, Snežana (2005). "Nasradin Hodža Stevana Sremca". U *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. Knj. 53, sv. 1-3: str. 415-429.
- Samardžija, Snežana (2007). *Uvod u usmenu književnost*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Sijarić, Ćamil (1991). *Miris lišća orahova*. Sarajevo: BZK "Preporod".
- Smailbegović, Esmā (1977). "Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini". U *Godišnjak odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost*. Knjiga VI: str. 139-176.
- Softić, Aiša (1997). *Antologija bošnjačke usmene priče*. Sarajevo: Alef.
- Softić, Aiša (2002). *Usmene predaje Bošnjaka*. Sarajevo: BZK "Preporod".
- Solar, Milivoj (2007). *Književni leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Sremac, Stevan (1894). *Nasradin hodža, njegove dosetke i budalaštine u pričama*. Prir. Beograd.
- Stefanović Karadžić, Vuk (1965). *Srpske narodne poslovice*. Sakupio. Beograd: Prosveta.
- Sulejmanpašić Skopljak, Omer-beg (1898). *Srpske narodne pripovijetke*. Sakupio. Sarajevo: Prva srpska štamparija Riste J. Savića
- Škreb, Zdenko i Stamać, Ante (1983). *Uvod u književnost*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Šop, Ivan (1973). *Nasredinove metamorfoze*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Tevfik, Mehmed (1909). *Nasradin-hodža: njegove šale, dosetke i lakrdije u pripovetkama*. Novi Sad: Učiteljsko deoničko društvo Natošević.

Thompson, Stith (1951). *The Folktale*, New York: The Dryden Press.

Tordinac, Nikola (1883). *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*. Skupio. Vukovar: Naklada i tisak Ern. Jančik.

Uther, Hans-Jörg (2011). *The Types of International Folktales A Classification and Bibliography*. Part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters and the Finnish Society of Sciences and Letters.

Uther, Hans-Jörg (2011). *The Types of International Folktales A Classification and Bibliography*. Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters and the Finnish Society of Sciences and Letters.

Uther, Hans-Jörg (2011). *The Types of International Folktales A Classification and Bibliography*. Part III: Appendices. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters and the Finnish Society of Sciences and Letters.

Vrčević, Vuk (1868). *Srpske narodne pripovijetke: ponajviše kratke i šaljive*. Skupio. Biograd: Srpsko učeno društvo.

Sažetak

Na osnovu do sada otkrivene i dostupne građe, čini se, da su najstariji primjeri bošnjačkih novelističkih i šaljivih priča zabilježeni posredstvom turskog jezika, rukom sarajevskog ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije i sežu u prošlost do sredine 18. stoljeća. Od tada do danas priče su sakupljane, bilježene i objavljivane u neujednačenoj učestalosti. Prvi zapisi usmeno-prozne građe uglavnom su rezultat pojedinačne zaokupljenosti, a stručno i plansko bilježnje započelo je tek šezdesetih godina 20. stoljeća u okrilju Etnografskog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu i Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu. Usmene priče Bošnjaka odlikuju se tematsko-motivskom raznovrsnošću i postojanošću sižejnih obrazaca. Nerijetko se oblikovni postupci koji se tiču poučnog i zabavnog skladno prepliću te čine priče istovremeno poučnim i zabavnim. Vitalnost sižejni obrasci duguju, između ostalog, samosvojnim rješenjima darovitih prenosilaca usmene tradicije, koji – djelujući u skladu sa strogim zatjevima žanra – dolaze do izražaja prvenstveno na razini jezika. Slično kao i u drugim tradicijama, i bošnjačke novelističke i šaljive priče nose obilježja sredine koja ih je iznjedrila. Upoređivanje poetski najuspjelijih primjera priča zabilježenih u bošnjačkoj sredini sa pričama iz susjednih, ali i nekih prostorno udaljenijih usmenoprotnih tradicija otkrilo je da postoji bliskost među kazivanjima i da se sižejni obrasci razlikuju, najčešće, po regionalnim crtama te samosvojnim rješenjima darovitih pripovjedačica i pripovjedača nastalih u procesu kazivanja priča publici.

Summary

According to the materials found so far and available documents, it seems that the oldest samples of Bosniak short and humorous stories were recorded by means of Turkish language, done by hand of a Sarajevo chronicler, Mula Mustafa Bašeskija, and they go as far as the middle of the 18th century. From then until nowadays, the stories have been collected, recorded, and published occasionally. The first scripts of oral prose were mainly the result of some individual engagement, however, they had not been recorded in a professional and planned way until 1960s, under the auspices of the Ethnographic Department of the National Museum in Sarajevo, and the Institute for research of folklore in Sarajevo. The oral stories of Bosniaks are characterized by a thematic and motif variety as well as by a constant topic pattern. Didactical and entertaining modes were frequently formed and interwoven harmoniously, so that they make these stories didactical and amusing at the same time. The topic patterns owe their vitality to independent solutions of talented transferors of oral tradition, who – acting in accordance with the strict requirements of the genre – could express themselves at the level of language primarily. Similarly to other traditions, Bosniak short stories and humorous ones as well, have the features of the environment that created them. Comparing the most successful samples of stories recorded in Bosniak community poetically speaking to those in the neighbouring regions, as well to some oral-prose tradition in some distant places, one can find out that there is a similarity in narration, but also that the topic pattern differ mainly due to regional traits as well as independent solutions of the female and male narrators created during the very process of telling a story to their audience.

Резюме

На основании доступного и до настоящего времени обнаруженного материала, можно предположить, что самые старые примеры босняцких повествовательных и юмористических рассказов были записаны, на турецком языке, рукой сараевского летописца Муллы Мустафы Башешкия и, что восходят к середине XVIII века. С этого времени до сегодняшнего дня эти рассказы собирались, записывались и публиковались крайне неравномерно. Первые записи устной прозы в основном являются результатом индивидуальных усилий, в то время как профессиональное, экспертное и планируемое записывание данного материала начинается только в шестидесятые годы XX века под эгидой Этнографического отдела Национального музея в Сараево и Института по изучению фольклора в Сараево. Устные рассказы бошняков характеризуются тематическим и мотивным разнообразием и постоянностью сюжетных схем. Нередко формообразующие формальные приемы, относящиеся к поучительному и развлекательному, гармонично переплетаются, так что в результате рассказ становится одновременно поучительным и интересным, забавным. Свою жизненность, витальность, сюжетные схемы обязаны, среди прочего, своеобразным решениям одаренных передатчиков устной традиции, которые – действуя в строгом соответствии с требованиями жанра – проявляются, прежде всего, на уровне языка. Подобно другим традициям и босняцкие новеллистские и юмористические рассказы несут на себе характерные особенности той среды, в которой они возникли. Сопоставление наиболее успешных примеров рассказов, записанных в босняцкой среде с рассказами из соседних, но и с рассказами из пространственно более отдаленных устных прозаических традиций, показывает, что между ними существуют близость и сходство в повествовании, а так же, что сюжетные схемы оличаются друг от друга, главным образом, из-за региональных особенностей и своеобразных решений талантливых рассказчиков, созданных в процессе повествования и изложения рассказов публике.

Popis skraćenica

ATU – Aarne – Thompson – Uther

EB – Eberhard – Boratav

HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

IEF – Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

MH – Matica hrvatska

rkp. – rukopis

fsc. – fascikla

Indeks važnijih imena

B

Bajraktarević, Fehim 203, 205, 207,
212, 213, 215, 216

Bašeskija, Mula Mustafa 21, 36-39, 58,
75, 83, 95, 101, 102, 107, 112-114,
119, 120, 124, 125, 149, 160, 195-197,
219, 222- 224, 242

Bausinger, Hermann 15

Bejtić, Alija 15, 16, 32, 73, 74, 81, 197,
215

Bergson, Henri 230, 237, 239, 240

Blagajić, Kamilo 25, 53, 55, 56, 80, 81,
100, 138, 175-177, 220, 223, 225, 226,
228, 231, 232, 234, 235, 238, 242

Bogišić, Valtazar 22, 23, 40, 88, 167,
176

Bošković-Stulli, Maja 13, 15-17, 23,
40, 41, 43, 70, 71, 76, 80, 89, 118, 133,
139, 143, 144, 149, 154, 156, 165, 172,
190, 194, 198, 244, 245

Božanić, Joško 167

Buturović, Đenana 34, 81, 116, 195,
244

Buturović, Lada 34, 81, 195

Č

Čajkanović, Veselin 12, 94, 109, 111

Čaušević, Ismail Hakki 215

Čubelić, Tvrtko 13, 17

D

Dervišević, Amira 28

Duraković, Enes 27

Dvorović, Njegoslav 26, 57, 58, 105

F

Fabijanić, Radmila 31

Frndić, Nasko 33, 75, 76, 241

G

Golpinarli, Abdalbaki 223, 226

Gordlevski, Vladimir 202, 206

H

Hadžiosmanović, Lamija 57, 217

I

Irwin, Robert 208

Isaković, Alija 33, 201, 202, 204, 215,
216

J

Jukić, Ivan Franjo 22, 39, 40, 123, 159

K

Kapetanović, Mehmed-beg Ljubušak
23, 25, 26, 56, 57, 75, 81, 91, 149, 150,
156, 185, 220, 221, 242

Karanović, Zoja 92

Kasumović, Ahmed 29, 65, 66, 97, 98,
129, 141-146, 153, 157, 161, 162, 168,
169, 172, 181, 199, 200, 221, 229,
230, 231, 242

Kekez, Josip 16

Knežević, V. Milivoj 89

Krnjević, Hatidža 142

L

Latković, Vido 12, 13, 17, 19, 40, 53,
94, 123, 139, 192

Lešić, Zdenko 15, 22, 40, 123, 209
Lüthi, Max 13, 15, 16, 19, 71

M

Maglajlić, Munib 14, 15, 24, 35, 80,
142, 191, 201, 202, 212, 214, 216, 221,
232, 240, 241
Meletinski, Jeleazar 14, 104, 107, 108,
115
Memija, Emina 39
Milošević-Đorđević, Nada 12, 18, 19,
20, 105
Mulabdić, Edhem 209, 210, 216
Mulić, Hamdija 28, 32, 63, 78, 134, 136,
147, 149, 154, 166, 169, 192, 193, 221,
242

N

Nametak, Alija 21, 32, 34, 69, 70, 71,
76, 77, 88, 111, 112, 124, 126, 165,
170, 185-187, 213, 221, 244
Nametak, Fehim 39, 214
Neumann, Siegfried 15, 17

P

Palavestra, Vlajko 31, 81, 90, 103, 104,
105, 118, 132, 152, 164, 193, 194, 197,
221, 244
Pešić, Radmila 12
Pleše, Iva 245

R

Radenković, Ljubinko 117
Rizvanbegović, Fahrudin 221
Rizvić, Husein 30, 67, 68, 69, 121, 128,
156, 221, 237, 238, 240, 241, 242
Rizvić, Muhsin 26, 30, 58, 59, 112, 120,
121, 178, 221

S

Sachs, Hans 15, 16
Samardžija, Snežana 18-20, 210, 211
Sijarić, Ćamil 242
Smailbegović, Esma 22, 25, 28, 35, 40,
42, 48, 53, 209, 210, 220, 244
Softić, Aiša 14, 18-20, 32, 35, 37, 72,
73, 82-84, 173, 198, 244
Solar, Milivoj 226
Sremac, Stevan 210, 211, 216, 231
Stefanović Karadžić, Vuk 11, 12, 14,
22-25, 41, 80, 173, 177, 202, 211, 217,
218, 223, 224, 235, 238
Sulejmanpašić, Omer-beg Skopljak 27,
28, 59, 62, 95, 113, 119, 120, 150, 242

Š

Šop, Ivan 202, 203, 205, 206, 215, 218,
226, 232, 234, 237
Šurmin, Đuro 29, 130, 133, 179, 242

T

Tevfik, Mehmed 204, 208, 210-213
Thompson, Stith 11
Tordinac, Nikola 24, 25, 51, 53, 183,
184, 193, 219, 220, 224, 242

U

Uther, Hans-Jörg 15, 20, 98, 101, 115,
121, 140, 155, 182, 192, 244

V

Vraz, Stanko 22
Vrčević, Vuk 19, 23-25, 41, 42, 80, 108-
110, 210, 218, 219

Indeks važnijih pojmova

Č

Čarobni/čudesni pomoćnik 14, 71, 72, 108, 126, 138, 184

E

Epizoda 49, 52, 59, 87, 97, 101, 102, 109, 110, 113, 117, 120, 122, 130-132, 135, 139, 142, 145, 149-151, 157, 158, 160, 162-164, 170-172, 176-178, 180-183, 186, 194, 199, 222, 223, 225, 227, 231, 236, 238-240

H

Humor 12, 14-19, 33, 41, 69, 74, 76, 78, 80, 81, 84, 112, 157, 159, 177, 178, 181, 182, 191, 196, 211, 215-217, 226, 229, 230, 231, 235, 237, 238

K

Karakterizacija 109, 161, 162
Kompozicija 19, 52, 169, 178, 181, 187

L

Lik 12, 14, 19, 36, 46, 60, 80, 98, 99, 100, 102, 106, 109, 110, 121, 126, 131-134, 137, 139, 141, 145, 149, 159, 162-164, 167, 171, 178, 181, 183, 186, 197, 199, 200, 202, 222
– Lik bajke 44, 71, 95, 131
– Lik Čose/Čele 29, 41, 46, 63-66, 70, 74, 84, 166, 167, 171, 182, 186, 187, 199, 200, 229
– Lik djevojke 130, 137, 139
– Lik dobrog/evlije 37, 58, 86, 87, 120

– Lik glavni 44, 55, 60, 80, 88, 91, 93, 98, 101, 115, 160, 167, 175, 186
– Lik Nasrudin-hodže 18, 33, 36, 48, 49, 51, 53, 55, 56, 68, 69, 75, 80, 81, 84, 201-241, 244
– Lik novelističke priče 20, 44, 184
– Lik pronicljivog momka 125
– Lik zle žene 70, 71, 148, 150, 156, 157, 240
– Lik žene 131, 159, 161
– Psihološki nijansirani likovi 71, 73, 87, 146
– Zli suprug 164, 165

M

Metatekst 37-39, 42, 66, 109, 115, 125, 134, 135, 145, 167, 175, 183, 189, 190
– Metatekstualni iskaz 38, 39, 90, 104, 107, 135, 145, 176, 183
– Metatekstualni početak 173, 198
– Metatekstualni završetak 95, 102, 116, 120, 145, 147, 200
Mizogina priča 46, 62, 66, 70, 71, 84, 118, 159
Motivi 14, 20, 22, 27, 33, 36, 38, 39, 40, 42, 59, 67, 83, 84, 89, 93, 94, 96, 97, 98, 100-102, 106, 115, 117, 129, 130, 132, 141, 158, 171, 183, 184, 204, 205, 210, 230
– Čudesni/nadnaravni motivi 13, 38, 150, 198, 199
– Internacionalni motivi 82, 84, 89
– Motivi iz orijentalnih književnosti 52, 74, 77
– Motivi iz turske književnosti 23, 40
– Realistički motivi 13

N

- Novela 11-14, 17, 19, 82, 84, 89, 94, 123
 – Humoristična novela 11, 15, 17, 18
 – Ozbiljna novela 12, 17, 74, 149
 – Umjetnička novela 14

P

- Poenta 91, 154, 166
 – Duhovita poenta 244
 Poetičko-stilske osobine 72
 Poslovica 22, 26, 27, 57, 73, 89, 182, 183, 217, 218, 235
 Pripovijetka 12, 23, 28, 41, 70, 78, 79
 – Narodna pripovijetka 22, 15, 123, 132
 – Pustolovna/novelistička pripovijetka 11
 – Šaljiva pripovijetka 11, 15, 16, 71
 Pripovjedačica/Pripovjedač 14, 17, 20, 21, 23, 27-29, 32, 36, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 50, 51-56, 60-68, 71-73, 77-80, 82, 86, 90-102, 104, 105, 107, 109, 112, 115, 116, 118, 120, 123, 124, 126, 128-130, 131-136, 138-154, 157, 158, 160, 161, 163, 166-169, 172, 173-178, 180, 183, 184, 186, 187, 190, 193, 196, 197, 199, 200, 220, 221, 225, 227, 229, 231-237, 239, 242-244
 Publika 116, 187, 208

R

- Realistička motivacija 40

S

- Šižejni obrazac/potka/osnova 20, 22, 27, 33, 39, 40, 43, 45, 46, 50, 51, 53, 55, 58, 59, 62, 69, 70, 73, 74, 77, 80, 87, 88, 90, 91, 94, 95, 97, 100-102, 105, 106, 109, 112, 113, 115, 116, 119-121, 124-126, 128, 129, 132-134,

- 137, 138, 140-143, 146, 148-151, 155, 159, 160, 162, 165-168, 170-173, 177, 180-185, 188, 191, 193-197, 199, 218, 221, 223, 226, 229-233, 235, 238, 240-242, 244, 245

Skaz 15, 68, 69, 109, 168

Stil 14, 19, 41, 44, 83, 88, 106, 119, 128, 137, 193

- Stil bajke 71, 131, 139
 – Stil pripovijedaka/priče/kazivanja 22, 27, 106, 120, 122, 159, 198, 216
 – Stil pripovjedača 143, 176, 221
 – Stil šaljive priče 157, 233

T

Tematika 73, 86, 181, 222

Tradicija 20, 33, 34, 38, 39, 62, 66, 73, 74, 76, 80, 82, 83, 92, 94, 98, 107, 113, 115, 118, 125, 134, 137, 139, 141, 147, 152, 153, 155, 160, 161, 223, 233, 240, 244, 245

- Evropska tradicija 16
 – Usmena tradicija 109, 115, 117, 140, 141, 146, 153, 161, 172, 173, 174, 178, 183, 186, 220, 222, 225, 226, 229, 230, 231, 233, 235, 238, 240, 243, 244
 – Usmenoprozna tradicija 54, 56, 195, 198

U

Usmena proza 16, 29, 35, 83, 84

- Usmene prozne vrste/žanrovi/oblici/tvorenine 11-18, 21, 22, 24, 28, 29, 32, 36, 39, 57, 63, 64, 69, 71-73, 75, 83, 86, 91, 98, 105, 121, 123, 150, 167, 169, 174, 184
 – Anegdota 11, 14, 15, 17-19, 26, 27, 30, 36-38, 41, 52, 55-57, 65, 67, 69, 70, 82, 84, 167, 202-205, 208, 212, 214, 216, 232

- Bajka 11-15, 19, 20, 33, 35, 36, 38, 41, 43, 44, 51-53, 56, 58, 60, 63-65, 67, 69, 70-72, 75, 77, 79, 81-84, 86-88, 91, 95, 115, 125, 126, 130-134, 138, 139, 145, 146, 151, 183, 184, 186, 198, 199
  - Dosjetka 15-17, 36, 55, 81, 203, 205, 210, 212, 214, 216, 217, 219, 224, 234, 235, 244
  - Hikaja/hićaja 38, 72, 56, 65, 69, 72
  - Novelističke priče 11, 13, 14, 19, 20, 22, 26, 29, 31, 33, 34, 36, 38, 42-44, 51-53, 55-58, 60, 61, 64, 65, 66, 69, 70-73, 75, 77-79, 81, 84, 86-89, 92, 94-98, 100-105, 107, 108, 111-118, 121, 124-126, 128-139, 141-146, 148, 164, 166, 171, 182, 184, 185, 188, 198, 199, 201, 242-245
  - Predaja 11, 21, 23, 26, 29, 31, 33, 35-37, 39, 53, 54, 56, 63-65, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 77, 81, 82, 84, 86, 87, 92, 93, 98, 101, 133, 134, 173, 202, 203, 225
  - Priče o životinjama 13, 36, 41, 69, 70, 73, 77, 81-83
  - Rugalice, podrugečice, podbadačice 13, 15, 16, 19, 37, 41, 63, 69, 80, 82, 84, 176, 193, 195, 243
  - Svagdanjske pripovijetke 13
  - Šala 11, 14, 15, 16, 36, 37, 41, 48, 63, 74, 75, 203, 204, 207-210, 212-217, 225
  - Šaljive priče 11-20, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 40, 41-43, 45-58, 60, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 73, 74, 77, 78, 80-82, 84, 107-110, 120, 121, 125, 130, 134, 149-151, 153, 155-160, 162, 165-173, 175-177, 179, 181, 182-184, 187, 189-193, 195, 196, 198, 199, 200, 202, 203-205, 208-212, 214, 216, 217, 219, 220, 222-225, 227-231, 233-236, 238, 239, 241-245
  - Švank 15, 16
  - Uvodna motivacija 98, 119, 168, 179, 227, 229
- Z**
- Zagonetka 41, 109, 124, 139

O autorici

Dr. Amira Dervišević docentica je za oblast književnosti na Odsjeku za bosanski jezik i književnost Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću.

Rođena je 1973. godine u Bihaću. Završila je gimnaziju u Bihaću, a potom diplomirala na Odsjeku za književnosti naroda Bosne i Hercegovine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Pod mentorstvom prof. dr. Muniba Maglajlića na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu odbrani-la je 2005. godine magistarsku radnju *Usmena proza u rukopisnoj zbirci Hamdije Mulića*, a potom, 2011. godine doktorsku disertaciju *Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi*.

Bavi se proučavanjem bošnjačke i bosanskohercegovačke usmene književnosti, a posebno interferencijama usmenoknjiževnih tradicija na južno-slavenskom prostoru te odnosima usmene i pisane književnosti.

Autorica je više naučnih i stručnih radova iz usmene književnosti, koje je objavljivala u *Godišnjaku BZK "Preporod"*, *Znakovima vremena*, *Slovu Gorčina*, *Beharu...* Učestvovala je u radu brojnih domaćih i međunarodnih naučnih skupova, konferencija i simpozija. Tokom 2015. godine boravila je na Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, gdje se bavila istraživanjem odnosa bosanskohercegovačke i hrvatske usmene tradicije na primjerima rukopisnih zbirki s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

AMIRA DERVIŠEVIĆ

**NOVELISTIČKA I ŠALJIVA PRIČA U BOŠNJAČKOJ USMENOJ
PROZI**

Slavistički komitet, Biblioteka *Bosnistika*, Monografije, knjiga 14

Za izdavače

Senahid Halilović

Munib Maglajić

Indeksi

Amela Mujagić

Prijevod rezimea

Mirzada Čaušević-Prša (engleski)

Adijata Ibrišimović-Šabić (ruski)

Dizajn korica

Tarik Jesenković

Prijelom

TDP, Sarajevo

Štampa

Dobra knjiga, Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6).09-32:398

821.163.4(497.6).09-7:398

DERVIŠEVIĆ, Amira

Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj
usmenoj prozi / Amira Dervišević ; [indeksi Amela
Mujagić ; prijevod rezimea Mirzada Čaušević-Prša
(engleski), Adijata Ibrišimović-Šabić (ruski)]. -
Sarajevo : Slavistički komitet : Fondacija "Novi
vidici", 2016. - 271 str. : slika autora ; 25 cm.
- (Biblioteka Bosnistika. Monografije ; knj.
14 / Slavistički komitet)

O autorici: str. [273]. - Bibliografija: str.
[247]-261 ; bibliografske i druge bilješke uz
tekst. - Summary. - Registar.

ISBN 978-9958-648-13-7 (Slavistički komitet)

ISBN 978-9926-8068-0-4

COBISS.BH-ID 22776326